

JAN AMOS KOMENSKÝ

O SOBĚ

2007

www.andele-nebe.cz

www.vesmirni-lide.cz

**TYTO INFORMACE JSOU VHODNÉ
PRO VOLNÉ ŠÍŘENÍ SVĚTLA.**

www.andele-svetla.cz

**THESE INFORMATION ARE APPROPRIATE
FOR FREE SPREADING LIGHT**

www.angels-light.org

(*)

OBSAH

(0)	Trýzeň úkolu změnit svět k lepšímu	7
(1)	Dětství a studia	25
(2)	Do odchodu z vlasti	47
(3)	Poprvé v Lešně	75
(4)	Londýn	111
(5)	Elbląg	149
(6)	Mezi Polskem a Uhrami	221
(7)	Amsterdam	273
(8)	Chronologická tabulka	335
(9)	Slovníček jmen	346
(10)	Méně známé pojmy	370
(11)	Poznámka vydavatelů	372
(12)	Použitá literatura	375
(13)	Seznam ilustrací	378

TEXT PŘEDNÍ STRANY OBÁLKY ZE VNITŘ

JAN AMOS KOMENSKÝ

O SOBĚ

Obrovská literatura věnovaná J. A. Komenskému na jedné straně nashromáždila množství znalostí, ale na druhé straně navrstvila na jeho osobnost tolik odborných i popularizujících výkladů, že se pod nimi ztrácejí její kontury. V této knize se Komenský představuje sám. Nenapsal soustavnou autobiografii. V dopisech a útržkovitých i ucelenějších svěživotopisných záznamech však o sobě pověděl velmi mnoho. Když na sklonku života charakterizoval sám sebe jako »muže touhy«, pojmenoval hnací sílu nadlidské pracovitosti, jíž vzdoroval osobní i národní tragédii. Chronologicky seřazené listy, vzpomínky a apologetické projevy vypovídají o tom, jaká to byla touha a co ve své naléhavosti obsáhla. Otevírají spolu s výňatky ze spisů Komenského, přibližujícími dobovou mentalitu a každodennost, průhled do jednotlivých etap jeho života: dětství předčasně ukončeného osiřením, studií v cizině, práce ve vlasti, nad níž se stahují mraky absolutismu ohrožujícího zbytky svobod hájených od husitství, bělohorské katastrofy, vykořeněnosti exulanta přemáhané úsilím o dobytí nejzazších možností lidského poznání a stálou myšlenkou na zubožený národ, jehož vyslancem se cítí být v anglických, švédských, uherských i nizozemských službách, ať uctíván jako geniální reformátor školství, trpce si uvědomující, že pedagogika není jeho nejvlastnějším posláním, nebo ponížován do postavení prosebníka, dožebraujícího se na svých mecenáších pomoci pro těžce zkoušené krajany. Z knihy postupně vystupuje nečítankový, nepřikrášlený a tím také živý a životný Komenský.

(0)

TRÝZEŇ ÚKOLU ZMĚNIT SVĚT K LEPŠÍMU

Na stránkách této knihy mluví Jan Amos Komenský o sobě a po svém. Zveme čtenáře, aby se pokusil aspoň na chvíli pohledět na životní snahu učitele a burcovatele národů k lidskosti jeho vlastníma očima.

*Úplnou autobiografii nenapsal. Co jsme si zvykli jmenovat jeho **Vlastním životopisem**, jsou ovšem jeho cenné a značně souvislé vzpomínky. Vybavily se starci už na odchodné ze života, když někdejší přítel pohaněl jedno z vrcholných jeho děl, že prý představuje výkon zručnosti přímo šarlatánské. V rozhořčené sebeobraně sáhl tehdy Komenský roku 1669 po deníkových záznamech z minulosti, aby z nich sestavil pásмо dějů a situací, do nichž se na své neklidné pouti evropskými kraji a rozmanitými prostředními dostal a jež*

se mu staly příležitostmi jednat tak, jak jednal. Z jeho deníků se jinak dochovaly jen trosky, i když víme, že si už v mládí založil záznamníky prožitků a čtenářských výpisků a že si na cestách své zkušenosti pravidelně zapisoval. Z jeho pracovního diáře z doby pobytu v hanzovním městě Elblągu známe pouze výtah z listopadu a prosince 1646, ale jeho dost obsáhlé **Clamores Eliae**, vzniklé v Amsterdamu v posledním pětiletí života mezi roky 1665 a 1670, obsahují i sdělení nejdůvěrnější, někdy dokonce vyznačená připomínkou »sobě«, »sobě samému«, »sám sobě slyš !«.

Tváří v tvář hledíme Komenskému, listujeme-li jeho rozsáhlou korespondencí. Užili jsme jí ve výběru sice výmluvném, ale až bolestně skrovném. A byli bychom museli rozšířit knihu nad míru, kdybychom sem byli přepsali bezpočet podmanivých stránek z Komenského literárního odkazu, kde o sobě, o svém pochybování a jistotách, o svém rozhodování, o své práci, o svém poslání promlouval nepřímou nebo v zatajení. Což nebyl Poutník z **Labyrintu světa a ráje srdce**, který vyšel »od sebe sám a ohlédati se počal« po všech lidských činnostech, úspěších a zločinech, Komenský sám ? Neobracela se k němu osobně výzva »K čitelnosti bíd lidských buď outlý, k snášení vlastních křivd otrlý« ? Nemluvil Jan Amos za sebe, když v **Hlubině bezpečnosti** vděčně jásal nad tím, že bylo dáno vymotat se z labyrintu »d'áblového hostince« člověku, který »jednak jest veselý, jednak smutný; jednak pokojný, jednak zkormoucený; jednak udatný, jednak choulostivý; jednak v nábožnosti vroucí, jednak chladnoucí; jednak chtivý a jadrný ku pracem, jednak tesklivý a všecko sobě ošklivící« ? Vydalo by ostatně na knihu silnou právě tak rozsahem jako slovesnou úchvatností, kdybychom sebrali Komenského modlitby, všudypřítomné na výšinných místech bezmála všech jeho spisovatelských projevů. Spojila se v nich ukázněnost žánru dnes už zapomenutého s obnažující bezděčností naprosté oddanosti, která mnohde přesáhla běžné poznávací možnosti psychologie osobnosti.

Z vybraných textů, seřazených v časové posloupnosti jeho tvořivé činnosti a podle proměn jeho působišť, osloví nás Komenský z poloh bohatě rozmanitých a členitých. Uvést je všechny na společného jmenovatele se zatím nepodařilo ani celým generacím komeniologických badatelů z celého světa. Komenského osobnost je mnohostranná, ale celistvá, nerozštěpená, nikoli však prostá vnitřního napětí, rozporů a vývojových proměn, pokroků, ano i skoků. Kdykoli například upravoval svá díla k novým vydáním, sebekratší časový odstup si napořád vynucoval nějakou odchylku od starší formulace, zřetel k novým poznatkům a k prohloubenému či opravenému poznání. »Zralostí musíš chápat nejen zralost věkovou,« ujišťoval ve své **Poslední metodě jazyků** (Lešno 1648), »nýbrž i vývoj, poněvadž se všemu učíme postupně přes věci známé podle základní poučky, že se neznámému učíme jen něčím známým. Lidské chápání je jakýsi vzestup k tomu, co hledáme.« Z té zásady nebo spíše zákona sebe nevylučoval: »Stejně jako na tomto světě vše, také i já, človíček obyčejný, jsem podroben času, v němž se všecko děje postupně a spěje ke svému určenému cíli nejinak než dodržováním přesných lhůt a po určitých stupních.«

S kým se to tedy setkáváme na jednotlivých zastávkách tohoto vzestupu ? Jistě s pedagogem. Musíme si však připustit, že své úspěšné didaktické příručky, zvláště jazykové, a práce teoreticky výchovné sám chápal jako služebnou část většího a závažnějšího úkolu. Pracoval o něm v přesvědčení, že dějinná chvíle, kterou žil se svými současníky, je jedinečná svou vyzývavostí k činu, který se nesměl odložit. Už proto ne, že Kristus — viděno očima Komenského — neprodlívá s dovršením svého díla v lidstvu.

Byl tedy Komenský teolog ? Tvrdil to o sobě znovu a znovu, ale žádný z bohosloveckých směrů protestantského pravověří, ani reformovaný, z něhož jako český bratr vzešel svým akademickým školením, nehlásil se k němu bez velmi

podstatných výhrad. Říkali mu husita a on sám, »nešťastný poslední senior«, jak se označil v dopise na Slovensko, vsuktu viděl v jednotě bratrské přímou pokračovatelku Husovy reformace. Ale tento biskup a pastýř rozplašeného stáda psal jménem jednoty právě její závěť, **Kšaft umírající matky**, a zdánlivě bezohledně zrazoval bratrský sebezáchovný pud, když ukazoval do nových prostorů práce a vynálezů, které bude ovšem třeba nejenom zalidnit, ale i zlidštit.

Snad tedy filozof? Jeho **Obecná porada o nápravě lidských věcí** je opravdu překvapivě původní metafyzický pokus, jak uvést dělného člověka do ústrojného světa ve všech jeho myslitelných úrovních a vrstvách. Poradní spis, nad nímž se ještě dnes tají čtenáři dech, byl ovšem návrhem na úpravu lidských vztahů na celé zeměkouli na základě celkového pojetí smyslu a směru dějinného vývoje, smyslu a směru, který tomuto procesu není samozřejmě imanentní a musí být nazřen očima víry.

Kdo by neviděl v obratníkových chvílích třicetileté války právě v Komenském mluvčího vlastního národa? O jeho svobodu bojoval nejen perem, ale i diplomatickými zákroky a jeho vzdělanost usiloval povznést promyšleným plánem, jak vytvořit českou národní vědu a rozkošatit české písemnictví naukové i krásné.

Pedagogem, teologem, filozofem, politikem, slovesným umělcem, tím vším Komenský byl. Při četbě jeho vzpomínek, vyznání a zpovědí poznáváme, že vším tím byl plně a cele, přece však nikdy beze zbytku. Vždy zůstávalo něco, čím ustálené, často žárlivě strážené hranice naznačených oborů a činností narušoval nebo překračoval. Zhusta také něco, v čem nevyhovoval dobově standardním požadavkům jednotlivých věd, zájmových okruhů a skupinových tlaků. Často bývají jeho díla znalecky vypracovanými dobrozdánými, rozbory a návrhy, přičemž jejich překvapující vynalézavost nese, někdy rovnou pohlcuje, patos výzvy. Jeho apely mají naléhavost více než odposlouchanou zejména ze starozákonního podání prorockého slova. Bezpočtukrát se vracel k postavám Noé, Mojžíše, Jozue, Gedeona, Elizea a Ezechiele i posledního z proroků Jana Křtitele, aby do své současnosti jaksi pronesl a do nových souvislostí promítl jejich někdejší společenskou funkci. Už ve svých pětadvaceti letech přiznal: »Já, co činím, z nucení svědomí svého činím.«

Nedělo se namátkou, nýbrž najisto volbou symbolicky záměrnou, jestliže se Komenský vlastně v celém časovém rozsahu své spisovatelské činnosti opět a opět obracel ke svým současníkům, bera na sebe podobu některého z proroků a promlouvaje nezřídka přímo jeho slovy. Jako znovu oživlý Aggeus připomínal bratrským vyhnancům úkoly, které je čekaly při tehdy pravděpodobném návratu do vlasti (**Haggaeus redivivus**, 1632). Sedmihradského knížete hleděl získat pro nápravné snahy a podporu protihabsburského nástupu **Tajnou řečí Nátana k Davidovi** (1651). Vmýšlel se při tom do úlohy proroka v naději, že se kníže zachová podobně jako svého času král David. A když chtěl roku 1663 oslovit německé vladaře a říšský sněm, fascinovaný a ochromený tureckou otázkou, představoval se jako prorok se svou pravdou osamělý a drcený mezi mlýnskými kameny dvou soupeřících velmocí: »Dávám si jméno tajně lkajícího Jeremiáše, neboť vševědoucí Bůh, který vidí vše, co je skryté, ví, že v dnešní čas je mé srdce sevřeno jako srdce proroka, který chtěl zachránit svůj lid před strašným blížícím se hněvem a trestem a konečnou záhubou, ale bylo mu naříkat: Potřino jest srdce mé ve mně, pohnuly se všechny kosti mé« (**Letzte Posaun über Deutschland**). A vykládaje jindy, proč se vůbec uvázal v práci, kterou pokládal, navzdory nepřízni a nepochopení svých nejbližších, za své dílo životní a nejdůležitější, totiž **Poradu o nápravě lidských věcí**, přiznal v předmluvě k **Via lucis** (1668), že se toho opovážil, protože mu ustavičně tanul na mysli sladký sen Jeremiášův »o podivuhodném obnovení církve, a to kvůli světu samotnému«. Jako málokterý z proroků se právě Jeremiáš soustředil na člověka osvobozeného k dobrovolnosti a tvůrčí spontánnosti v podmínkách

nezastavitelně nastávající budoucnosti. Touto svou polohou se Jeremiášův sen sbíhal s Komenského touhou po době, kdy »všechno poplyne samo a nebude násilí v ničem«. Dají-li se lidé obnovit k svému cílovému obrazu a tak navrátit k pravému lidství, poznají, že »všechno, co je může učinit blaženými, je v nich«, »aby každý chtěl, mohl a uměl být svůj a radovat se z toho, co má«.

V posledních letech života ovládla Jana Amose myšlenka eliášovská. Nebyla zcela neslýchaná, ale Komenský ji podivuhodně skloubil s programovým úkolem strukturální přestavby světa. Měl v ni vyústit vzestupný trend globálního společenského vývoje, třebaže zároveň měla lidstvo oslnit jako divoucí div a dar. Už jeho učitel Alstedovi byl zaslíbený Eliáš, prorok návrativý, ztělesněním vědeckého, ano rovnou technického pokroku. Elias artista, vynálezavý umělec a mechanik, dosvědčí širému světu právě svými vynálezy a dovednostmi více než slovy evangelium nového věku. Komenský navazoval navíc na naději českých reformátorů zaujatou přáním dočkat se bratrského zrovnoprávnění všech lidí. Už Milič z Kroměříže a Matěj z Janova, po jejichž spisech se Jan Amos pídil ještě jako stařec nad hrobem, zdůrazňovali, že čím byl Křtitel prvnímu příchodu Páně, bude nový Eliáš jeho příchodu druhému, době, v níž bude nastolena konečná mezilidská spravedlnost.

Komenský takové a podobné eliášovské představy dalekosáhle přehodnocoval: »Nedomnívám se, že je třeba se domýšlet něčeho zázračného nebo jen čekat například na tělesný příchod Eliášův, nýbrž stane se něco bezmála obvyklého, a přece podivuhodného.« Dojde k všeobecnému osvícení národů vhodným užitím prostředků, na nichž právě on po celý život pracoval. Tak se pod rukou Komenského měnilo eliášovské osvícení v racionální, skoro již osvícenské pořadatelsví života. V přípravných zápiscích k dílu už nedokončenému, příznačně nazvaných **Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy)**, označil za prostředky obnovy pansofii, svůj poslední technický vynález »machynku«, »sličný nástrojíček«, a spisy prorocké. O světové uplatnění pansofie měla dbát mezinárodní organizace sboru světla. Váhal, má-li být jejím sídelním městem Amsterdam, Praha nebo Brno.

Až do posledního okamžiku hleděl tak toužebně k domovu, ke své rodné Moravě. Svou konečnou práci hodlal připsat »milé matce mé vlasti, zemi Moravské« jako »jeden z věrných synů jejích« s přáním až nostalgickým, »aby v Moravě bylo centrum reforemací světa«. A třebaže úhrn jeho všennápravného snažení neměl obzor užší než právě světový a vybízel k překonání osobivého evropocentrismu, citově zůstal Komenský i jako Eliáš vázán na svou zemi oplývající mlékem a strdím: »Jádrem okrsku zemského je Evropa, srdcem Evropy Německo, srdcem Německa Cechy, srdcem Cech Praha.« Jakkoli »ne o jeden národ činiti jest, ale o všecky«, kdo mu zazlí, že se do nejposlednějších okamžiků ptal, »čím posloužiti svému národu« ?

Od srpna do listopadu roku 1666 se zmítal nejistotou, zda se má veřejně prohlásit Eliášem posledního věku a ozřejmit, jak míní vykonat »povinnost svou eliášskou«, anebo rezignovat: »Nebylo-li by skromnější tobě starci a umřítí majícímu kšaft raději psáti nežli se Eliášem dělati ?« K tomuto zaváhání, jemuž konec konců vděčíme za vyžralou zpověď v **Unum necessarium** (1668), přiměla Komenského souhra okolností, kterou se právě na podzim roku 1666 cítil zavalen. Tehdy neuspěl jeho pokus zasláním souboru politických revelací **Lux e tenebris** získat francouzského krále Ludvíka XIV. k tomu, aby svolal obecný koncil a strhl tak na sebe, jak předpovídal Mikuláš Drábík, vladařské výsady, jež se dosud v Evropě přiznávaly habsburskému císaři. V téže době pokosil mor v Amsterdamu řadu Komenského přátel, v tom i Vavřince De Geera. A antitrinitář Daniel Zwicker (1612—1678), popírající Ježíšovo božství, spekulující lékař, s nímž vleklou polemiku měl za ukončenou již před čtyřmi léty, se najednou ozval prudkým útokem. Prohlašoval v něm Komenského za poraženého.

Nepřerušené a trvale dotírala pak na Jana Amose můra pobělohorského politického vývoje, přístrach »domu rakouského«, orla, který udržoval svět ve veliké hrůze, celý »okrsek země v nejhorším trápení« a nejvíc se proviňoval na českém lidu: »Pohubili jste ho, skalím zaváleli, pečeti zapečetili, stráží osadili. A on hle, vstává předce.«

V boji proti habsburským vůdcům-svůdcům, posluhovačům »antikristství«, které »záleží v zotročování lidských svědomí«, osvědčoval Komenský po celý život své konfesijní a národní stranictví čelící protireformaci. Jeho životní příběh, sevřený mezi roky 1592 a 1670, je vskutku současný s intenzívním zostřením protireformačních akcí v celoevropském měřítku a zejména s jejich oslnivým vítězstvím v habsburské střední Evropě. Svědek hned prvních důsledků Bílé hory a v nejednom ohledu zasvěcený znatel strážní, nálad a usilování vyvolaných třicetiletou válkou a neuspokojených ani vestfálským mírem, povýšil svou svědeckou výpověď na slovesně umělecké zobrazení soudobé skutečnosti, pro něž těžko hledáme obdobu stejně výmluvnou.

V roce 1617, kdy pracoval na **Retuňku proti Antikristu**, chyběla do Bílé hory ještě tři léta. Nedávno se vrátil ze svých akademických studií v Herbornu a Heidelbergu, z prostředí průbojného kalvinismu nizozemsko-nasavského a falckého, tedy z oblastí, odkud si odbojní Čechové brzy měli povolát nového krále. Vše, čemu se v Porýní naučil a co svérázně rouboval na domácí kmen husitských a bratrských tradic, jitřilo jeho vnímavost pro potřeby nastávajícího zápasu mezi světem budoucnosti, jak věřil, a světem zastaralých zlovyků. Jenže starý svět měl ještě daleko k přirozené smrti. Omlazoval naopak své síly a zvyšoval svou přitažlivost v neposlední míře kulturním vzmachem jezuitského řádu. Od svých učitelů slýchal Komenský naléhavé výzvy přispět ke stmelení a vzdělanecké úrovni reformačního tábora. Herbornský J. H. Alsted ho při tom upozorňoval na významnou úlohu, jakou v předvečer obnovy lidstva sehraje země střední a východní Evropy, Polsko, Uhry, Sedmíhradsko a ovšem Čechy a Morava. Už v **Retuňku** se Komenský soustředil na kritický rozbor společenské účinnosti protireformační, zvláště jezuitské propagandy. Nezanedbal přitom ani strategické zřetele konfliktu, jehož vzplanutí tušil. V zápasech francouzských hugenotů, nizozemských odbojníků proti Španělům a v benátské signorii, vzdorující tridentskému diktátu, viděl prodloužení bojů zahájených kdysi husity. Naproti tomu hodnotil nástup protireformace jako zmanipulování vrchnostenského donucovacího násilí ve prospěch vladařského nároku římské církve. Pro jedince i národy to po jeho soudu mělo zotročující následky. Na Moravě teď nastala proto chvíle pro »retuňk duší lidských pracovati«.

Varování **Retuňku** neodvrátilo pohromu. Bělohorské vítězství nad českým stavovským povstáním vymazalo české země z mapy evropského protestantismu. Celých třicet válečných let a ještě i později odmítal Komenský smířit se s touto skutečností. Nepřestával usilovat o její překonání na překvapivě rozrůzněných rovinách své činnosti. Drobné odbornictví komeniologické se zpravidla stačí pohybovat právě jen po některé z těchto rovin. Proto mluví buď o Komenském pedagogovi, jazykovém teoretikovi, církevním vůdci, slovesném a básnickém tvůrci, filozofovi anebo zase politikovi. On sám vhlížel do světového labyrintu »synkriticky«, jak říkal, tedy tak, že poznané zákonitosti jedné vrstvy skutečnosti přenášel v neutuchajícím poznávacím zápalu do vrstev druhých, nazíraných co možná souhledně.

Na postupných opatřeních bělohorských vítězů v českých zemích si ověřoval, co plně rozvinutá protireformace znamená, je-li jí obětován celý jeden národ. Potlačovatelské rány dopadaly ovšem nejbolestněji na jeho jednotu bratrskou a poznamenaly navždy jeho nejosobnější život. Je však pozoruhodné, že se nikdy s konečnou platností nedovedl spokojit soukromou útěchou. Se svými současníky měl potřebu útěchy společné. U jeho vrstevníků ji v mnohých evropských národech zjišťují historikové literatury a kultury. Intenzita jeho »boje s Bohem modlitbami« byla sotva menší než

strmé napětí Pascalovy osobnostní teodiceje, objímala však celé kolektivy a prosvětlovala naději i tragiku utrpení hromadného.

Otřesné období dvacátých let podnítilo Komenského k bohaté literární tvorbě v národním jazyce. Datem vzniku obepínají jednotlivé díly jeho **Truchlivého** skoro celé tvořivé období jeho života od roku 1623 až do roku 1660. Rozhovory zkormoucené duše, jak označil první dva díly (1623 a 1624), odrážejí zcela určitou situaci »církvě a vlasti«. Z nového rozdělování pozemkového majetku vzcházelo trvalé obohacení nové šlechty, vysokého kléru, klášterů a církevních ústavů. Za neustálých průchodů vojenských oddílů ztráceli mnozí důvěru i jen v zachování života. Stoupenci jednoty se zmítali mezi skleslou náladou, v níž pomýšleli na emigraci, a zášlehy naděje v protihabsburské politické a vojenské intervence. V **Truchlivém** hledá otřesená důvěra v úspěch »pomocí a sjednocení politických« bezpečnější oporu v metafyzickém nadhledu. Nezříká se však přitom dějinných úvah. Z nich zaujme rozjímání o zákonitostech zániku civilizací, drásavě konkretizované na půltisíciletých dějinách Českého království a na dvou stoletích reformačního hnutí. Zdar protireformace na tolika bojištích, i na bojišti nejbližším, kde »jako sníh v létě tak se nám rozplynulo to naše štěstí«, bezvýhledné rozumování o tom, jak mnoho lidí bylo »mečem postínáno, jak mnoho po šibenicích, po stromoví, po vratech vlastních domů pověšeno, jak mnoho koními po-smýkáno, počtvrceno, do kol vpleteno, ohněm popále-no, v vodách potopeno, jak jim jazykové vyřezováni, za nehty cvekové bití, na skřípce a do kozlů věšeni«, a hrozba, že Habsburkové české země »dědičně drží a držeti budou« — to vše dává Truchlivému zapochybovat, ob stojí-li vůbec jeho dosavadní černobílé vidění situace: »Já již jináč nevím, než že sme my posavad v hrubém omylu stáli, sebe za pravou církev, onyno za bludné křesťany drževše.« Proti skepsi tak hlodavé mobilizuje sice víra rozpomínky na četné případy vítězné obrany, ale posléze přece troskotá na otázce viny. Ta, připouští si Komenský, neleží asi výlučně na protireformační straně, nýbrž na křesťanstvu celém, zvláště na selhání vrchností v sociálních úkolech. Tak se znovu Komenskému vnucoval problém sociální, úděl chudých, kterému věnoval pozornost už v **Listech do nebe** (1619). **Truchlivým** vstoupila do českého kulturního povědomí otázka viny na bělohorské katastrofě. A s ní se Komenskému zároveň dostalo střetnutí reformace a protireformace do mnohem širšího obzoru. Není snad světový konflikt 17. století vůbec důsledkem toho, že Evropa zklamala jako celek? Přiznával-li Truchlivý nad zkázou vlasti, že by »se někdy rád za mořem viděl«, nutil ho vlastně tento zeměpisný odstup vydělit a jednotným pohledem přehlédnout evropský kontinent a odvážně se zeptat, má-li ještě jaké poslání a mravní legitimaci »při obnově pokolení lidského«.

Staré rány rozjitřila v Komenském ratifikace vestfálské mírové dohody exekučním recesem norimberským (26. června 1650). České země teď už nadobro ztratily možnost osobitě zasáhnout do politického vývoje střední Evropy. Zatímco **Kšaftem** (1650) s jakousi slavnostní konečností Komenský vykonal poslední pořízení své jednoty ve vztahu k sesterským církvím evropské ekumény, římskou nevyjímaje, ve **Řvání hrdličky** (1651) se znovu přihlásilo jeho neutišené dějinné vědomí a svědomí. Nezpoklidnělo ani do deseti let. Na jaře 1660 vydal v Amsterdamu **Truchlivého díl čtvrtý**, určený Čechům rozptýleným zvláště v polském vyhnanství. Počátkem toho roku došlo totiž v klášteře v Oliwě nedaleko Gdaňska k mírovému jednání polsko-švédskému. Ma-zarinova Francie v něm donutila švédskou stranu vzdát se výbojů v Polsku. Komenský tušil, že tu byl učiněn rozhodný krok směrem k zániku dosavadních svobod v této oblasti. Čtvrtý a poslední díl **Truchlivého** prohlédal v obavách k situaci nově vytvořené. Už i za severní hranicí českých zemí nastupoval věk nerušeného soustřeďování a restaurace starých autorit.

Svému pozoufání nad očividnými pokroky protireformace dával Komenský průchod v jímavých projevech patetického smutku. V nich se nejvíce přibližoval dobové slohovosti

barokní. Nicméně přemýšlení nad **Historií o těžkých protivenstvích církve české** (1655) a vůbec nad dějinami slovanské vzdělanosti (**Brevis historiola ecclesiae slavonicae**, 1660) dialekticky vzpružovalo jeho nezdolnou činnost až politickou, vedlo ho k dalším odhadům a dohadům a k novým pokusům o transformaci zděděných kulturních hodnot a přístupů k životu. V posledně jmenovaném spisku například naznačoval, že habsburská protireformace byla nejspíš výsledkem úkladného plánu na prosazení usnesení tridentského koncilu. Plán byl cílevědomě zaměřen k tomu, soudil, provokacemi vyvolat české povstání, aby mohlo být vzápětí přikročeno k jeho brutální represi s cílem vyvrátit kacířský národ z kořene. V této své nejútočnější podobě měla protireformace začít u Cechů trestem za to, že právě oni husitstvím tak záhy přilnuli k programu nápravy světa. Myšlenka nápravy lidských věcí držela Komenského v té době už nejméně dvacet let. Až do konce života v něm nepřestávala sílit, napřimujíc ho k jeho největšímu intelektuálnímu výkonu. **Obecná porada**, obracející se výzvou k evropským vzdělancům, nabízela v měřítku vskutku globální alternativu vůči modelu světa, jaký by byl vzešel z definitivního vítězství protireformace. Zápas s časem, který sváděl při osnování díla, zápas, jehož rozryvnost na nás tolikrát dýchne z Komenského nejdůvěrnějších doznání, zápas o to, aby nepromeškal ani zase nepředběhl pravou lůtu podniknutí, jež ho tížilo jako výsostné břemeno prorocké povahy, viděl sám v nejužší závislosti na průběhu boje s habsburskou verzí protireformace.

Proto koncipoval svůj návrh na organizaci světové vědy, náboženství a státnosti s nadějí, že se jeho realizace ujmuou především země severní Evropy. Činil tak ve vědomém odlišení od univerzalistického snu Tomáše Campanelly, z něhož jinak vděčně a vydatně čerpal, ale jehož přísně katolická ohniska ležela na evropském Jihu. Opírala-li se Campanellova ideální světová teokracie o iberskou velmoc, později i o Francii zbavenou hugenotských rozkolníků, Komenský, ostatně od studijního mládí nadšený pro svobody nizozemské měšťanské podnikavosti, pomýšlel raději na severskou trigu Polska, Švédska a Británie. Tyto státy, doufal, budou s to mobilizovat do družné spolupráce k toleranci vyvrátnou soutěž orientace katolické, luterské a reformované. V jejich mírové koexistenci pozdravoval nazrávající jednotu zlidštěného světa.

Zcela konkrétní neukončený boj s habsburskou tváří protireformace zdržoval Komenského od uveřejnění jeho hlavního díla. V zájmu dobojování tohoto zápasu nepřestal hledat dočasné politické spojení. Bylo mu příkazem chvíle pokoušet se o koordinaci a urychlení jejich akcí i o to, aby si zachovali neoslabený ideový náboj. V době, kdy s polovinou 17. století státní zájem jednotlivých zemí («ratio status») stále výrazněji určoval politická rozhodování, nepřestával vidět světový konflikt, dost už anachronicky ovšem, jako převážně náboženský. Co mohlo lépe prodloužit život tomuto výkladu velkého střetu, co mohlo dát účinnější mravní sankci zbrojné rezistenci proti starému světu, ne-li právě tehdy populární apokalypticko-vizionářská publicistika ! Mobilizovala značnou měrou veřejné mínění. Proč by tedy neměla zapůsobit také na diplomatickou a strategickou aktivitu státníků ?

Jako koordinátor, propagátor a vykladač apokalyptických traktátů, vzešlých za třicetileté války z kruhů evangelických radikálů ohrožených Habsburky, nesehrál Komenský nijak bezvýznamnou úlohu. Badatelé často s přiznanými rozpaky trnuli nad energií, kterou promarnil styky s vizionáři typu Kristiny Poniatowské, Kryštofa Kottera, Mikuláše Drabíka, Štěpána Meliše a ještě dalších a překládáním, vydáváním a šířením jejich vidin. Musíme však pamatovat, že právě touto činností vrůstal do praxe politického propagátora a aktivního bojovníka probíhajícího evropského konfliktu. Re-velace byly nejen pasivním komentářem k jeho aktuálním diplomatickým a vojenským možnostem, nýbrž přímo protifatalistickou výzvou rozhodovat se i politicky v odpovědnosti za »celý lidský rod« a při tom »se rozohňovat k vzájemné lásce«. V tom smyslu neváhal

Komenský roku 1663 dát revelacím prorocky důstojné pojmenování »Clamores«, »Výzvy« (**Revelationum epitome**).

Vize věštebného rázu, jichž se Komenský ne bez zaváhání nakonec odhodlal zastat, odívaly se vesměs do literárního žánru apokalyptického. Od 2. století před naším letopočtem rozkvétal omamnou krásou v krizovém prostředí židovstva ohrožovaného ztrátou národní nezávislosti a kultovní výlučnosti. Charakterizovalo jej výrazně zprotikladňování sytých obrazů zhoršujících se poměrů jak v přírodním kosmu, tak v lidských dějinách na jedné straně, na straně druhé pak následné epochy ozdravení a zdaru, kdy se lidstvu vrátí ztracená blaženost. Touto literární technikou, hýřivě barvitou a prostoupenou mimořádným časovým napětím z vleklých prodlev a náhlých vlomů předjímajících budoucnost, pomáhaly všechny apokalypsy svým důvěřivým čtenářům vyznat se v jejich vlastní tísnivé přítomnosti. Umlklé prorocké slovo nahrazovaly symboly, které poodhalovaly děje příští. Pozdního rozmachu se apokalypsy dočkaly v protestantském prostředí nasyceném biblickou obrazností, když naň dolehly ničivé údery zvnějšku. Apokalyptická tvořivost provázela proto typicky léta po císařském Interimu z roku 1548, celou dobu takzvaných náboženských válek ve Francii a poté znovu zmatky třicetileté války v německých krajích a výbuch první buržoazní revoluce v Anglii. Patří tedy Komenského apokalyptická propaganda do širšího rámce podobného, často letákového bojujícího písemnictví, ozvláštňuje ji však její úporné soustředění na změny očekávané pro země pod habsburským jhem.

Dvojí knižní soubor apokalypticky laděných revelací Kotterových, Poniatowské a Drabíkových pořídil Komenský v Amsterdamu v letech 1657 a 1665. Nepatrná, ale příznačná rozdílnost v jejich názvech naznačovala posun v pohledu na středoevropskou situaci, k němuž pořadatel dospěl okolo roku 1660. Texty shromážděné roku 1657 ve svazek **Světlo v temnotách (Lux in tenebris)** chápal zřejmě jako paprsek naděje do protireformační tmy, která bude muset co nevidět ustoupit rozbřesku. Roku 1665 se tato prorocství rozšířená o další s názvem **Světlo z temnot (Lux e tenebris)** stávala už také dokladem setrvalejšího stavu poměrů ve střední a východní Evropě, odkud se neumlčitelně ozýval zvláště Drabík, tedy »temnot lidské hrůzy a božských ran«. Označení temna jako specifikované epochy v životě národů podrobených habsburské nadvládě mělo zde svůj zdroj a citové zdůvodnění, ale ovšem i svou mez.

Edice **Lux in tenebris** byla svým způsobem bojovým příspěvkem ve prospěch politické skupiny okolo zbrojaře De Geera, Komenského podporovatele. Usilovala o vtažení nizozemských provincií do války po boku Švédska a očekávala v tom směru pomoc od Cromwella. Většině Nizozemců se tím ovšem Komenský nezavděčil. Jejich reformovaní teologové ostře odmítali jeho lehkověrnost v této otázce. Nastoupením Leopolda I. na císařský trůn a Cromwellovou smrtí (1658), brzy nato i mírem oliwským vznikla situace, na niž se vize Komenského chráněnců přestávaly hodit. Pokolení vyhnanců, které bylo po roce 1620 vrženo do strážní velké vojny a fyzicky i duševně krvácelo v tolika bitvách, po roce 1660 začínalo vymírat. Kolem Komenského nastávalo vylidněné prázdno. Nápravným snahám se postavila do cesty »netečnost ke všemu novému«.

Na vlastním životopisu se Jan Amos rozepsal, když se ho dlouholetý příznivec nemilosrdnou kritikou dotkl zrovna na přecitlivěm místě jeho důvěry v soudobé revelace. Jako přísně reformovaný teolog nemohl se Samuel Maresius smířit s představou, že jeho vážený, jen o sedm let starší kolega, s nímž ostatně po léta solidárně sdílel úděl vyhnance, opustil pro bludičku politicky a sociálně zbarveného vizionářství nezadatelný princip reformačního bohosloví, přesvědčení, že Hospodinova zjevo-vatelská sdílnost v Ježíši Kristu nejen vyvrcholila, ale byla také jednou provždy v této časnosti ukončena. Nadto viděl v Komenského profetické propagandě spojitou nádobu s jeho chiliasmem,

s jeho nadějí v možnou realizaci dokonalé kristovské vlády sice až na konci dějin, přece však ještě v dějinně vývojové kontinuitě. Takových vybočení ze střízlivé věčnosti reformované dogmatiky se Maresius hrozil s nedůtklivostí o to větší, že měl před očima čerstvý rozkol, který mezi hugenotskými utečenci v Nizozemí způsobil příklon některých k mystice a chiliasmu. V lednu 1669 pověřil svého žáka André Forestiera disputací na univerzitě v Groningen s úkolem vyvrátit milenaristické názory Petra Serrurie-ra, Jana de Labadie a Komenského. Dal mu při tom k dispozici své písemně vypracované postřehy. Forestie-rova **Disputatio theologica prior**, hned také vytištěná, kritizovala tedy Komenského vlastně Maresiovými slovy.

Komenského na to pohotově upozornil Jakob Alting, teprve odnedávna profesor v Groningen. Obdivoval českého učenice a sdílel s ním přesvědčení, že odpor k chiliasmu šel v dějinách po pravidle ruku v ruce s konzervativním vychvalováním stávajících společenských pořádků. Ochotně proto nabídl Komenskému pomoc v obraně proti Maresiovi, zejména snesením biblických argumentů. Uplatnily se v **Bratrském napomenutí o horlivosti bez umění (De zelo sine scientia admonitio fraterna)**, jímž Komenský Maresiovi odpověděl. Ten se přesvědčit nedal a ještě v roce 1669 napsal a vydal **Obhajobu zbožné horlivosti proti chliastům a fanatikům (Antirrheticus)**. Výtku vůči Komenského vlažnosti v obraně reformace proti Římu zde vystupňoval. O životním díle Komenského promluvil jako teolog vtipně ironický, ale také bezohledný až k surovosti: »Užasl jsem nad přelahodným snem a nad stavbou fantastické budovy, vyhnané do výšky s naivní smělostí a trčící ve vzduchu dík jakési šarlatánské zručnosti. Jak jsem si všiml, je tam mnohé řečeno důmyslně a bystře a velmi se mi zalíbilo půvabné a zevrubné přirovnání světla s pravdou. Zjistil jsem tam však mnohem více toho, s čím souhlasit nemohu, zvláště ve Všenápravě.« Komenský, pošetilý stařec (»senex delirus«) — tak přioštroval Maresius svůj odsudek.—, nesnáší kritiku teologů a srdceryvně nad ní lomí rukama, třebaže každý soudný bohoslovec je povinen nemlčet k marnosti jeho všenápravného nápadu, který je zřejmě právě tak hloupý jako bezbřeze rozložitý.

Maresiova tvrdost Komenského hluboce ranila. Zpochybňovala zajisté celé jeho poradní dílo, kromě **Všenápravy** výslovně ještě **Panaugii**, **Pansofii** a **Panglotii**. A dvojnásob roztrpčovala starce tím, že ji nečekal od profesora, jenž v minulých letech nejednou projevil pro jeho snahy značné porozumění. Samuel Desmarets-Maresius již v roce 1639, kdy na druhé léto přednášel na latinské škole v Bois le Ducq (Hertogenbosch), dal svému učilišti nový učební řád. Podle něho byla zde přijata právě Komenského **Janua linguarum** za základní text pro filologická čtení. Obsah jejích prvních šesti kapitol byl stanoven za předmět průpravných zkoušek. Když roku 1643 Maresius přešel na univerzitu v Gronin-gen, do roka tam byl zvolen rektorem. Svou nástupní rektorskou řeč založil na Komenského **Fyzice**. Užil jí v jejím druhém vydání jako zcela nedávné amsterodamské novinky. K jejímu autoru měl tehdy velký obdiv. Nazval jej mužem nejvyššího pronikavého důmyslu a vzal z něho i rozdělení jsoucna na sedm řádově odlišných vrstev. Po deseti dalších letech čteme pochvalnou zmínku o bratrském seniorovi v Maresiově polemice s Valeriánem Magnim (**Valeriami Magni Methodus amethodos**, Groningen 1654). A v srpnu 1656 doporučil Maresius groningenskému akademickému senátu žádost, aby profesori pomohli Komenskému, nově přichozímu v Nizozemí, vybudovat si po pohromě, jež ho postihla v Lešně, tolik potřebnou novou knihovnu. Když se Komenský dostal do polemiky s Danielem Zwickerem, mohl se spolehnout na pomoc svých kolegů z Groningen, mezi nimi zvláště na Maresia (1662).

Tolikerý projev Maresiovy někdejší sympatie ke Komenského pedagogickému důvtipu i k jeho životnímu údělu kontrastoval nyní ostře s frontálním útokem vedeným proti jeho pravověří. Na obranu své cti sáhl Komenský do vzpomínek, aby napsal **Pokračování bratrského napomenutí (Continuatio admonitionis fraternae... ad S. Maresium)**.

Horečka mu v září 1669 vyrazila pero z ruky, takže teprve od počátku ledna roku příštího, jenž se stal i rokem jeho smrti, mohl práci nakvap dokončit. Tak vznikl Komenského vlastní životopis vlastně už na poslední chvíli.

*Osobitě apologetický ráz vtisklo autobiografii ne-přebolené rozhořčení z hanlivého stínu, jímž se Maresiovy výtky položily na dílo celého života Jana Amose. Smíme-li věřit svědectví Jakoba Altinga, pokusil se Maresius letní návštěvou v Amsterdamu smířit se svým odpůrcem. Avšak Komenský, »jakkoli velký milovník pokoje, si položil podmínkou poctivé veřejné doznání viny« (Alting Baltazaru Bekkerovi 15. července 1670). Komenského vlastní životopis zůstal poznamenán do-tčeností ani ne tolik pro osobní urážku jako spíš pro pohanění snahy »změnit svět k lepšímu«. Proto není jeho ústředním tématem modlitební údiv, jaký kdysi určoval psychologizující autobiografii Augustinovu v jeho **Vyznáních** (»Obracíš nás k sobě způsoby podivuhodnými«). A není jím ani obrana proti nařčení z viny na pádu falckého kralování v Cechách, která je obsahem autobiografie Abrahama Sculteta, situačně a záměrem Komenskému tak blízké (**De curriculo vitae narratio apologetica**, 1625). Tématem životopisné sebeobrany Jana Amose Komenského je vposledu dílo všenápravné a vševedné »dávno počaté, po němž touží dobří lidé« a jež »Maresius křivým líčením hanebně zhyzdil«.*

AMEDEO MOLNÁR

(1)

DĚTSTVÍ A STUDIA

»Na začátku záleží všecko«

»Všechny hlavní větve, které má mít, vyhání strom ze svého kmene hned v prvních letech, takže později není třeba nic jiného, než aby rostly.« S člověkem je tomu zrovna tak: »na začátku záleží všecko«. Takový význam má dětství. O smysluplnosti či prázdnotě života se rozhoduje na počátku.

A utor tak pronikavých pedagogických a psychologických úvah pootevřel navzdory tomu do svého vlastního dětství jen nepatrný průhled. Spíše k užitku než ke škodě čtenáře. Útržky vzpomínek musí číst očima filozofa a teologa Jana, neplýtvat silami na legendární prokreslování příběhů malého Janíčka.

Už jen otázka jména a příjmení je na pováženou. Podpisem osvědčuje světově proslulý učenec svou totožnost. Kde cítí své kořeny, podepisuje-li se tak rozmanitě? Varianty podpisů se hlásí jednou k místnímu původu vlastnímu (Nivnický, Nivnicensis — z Nivnice), jindy k původu otcovu (Komenský, Comenius — z Komny u Bojkovic), výjimečně i k místu dětství (Hunnobrodensis — z Uherského Brodu). Teprve stařecký podpis je slavnostně úplný. Vrací se k začátkům, na nichž tolik záleží: k synovskému vztahu k rodné Moravě a k příjmení otcovu — Segeš.

Osiřel jako dvanáctiletý chlapec. Nedlouho před smrtí, v čase profeticky vzníceného i přísně kritického bilancování, mu vyvstala vzpomínka na otce. Jestliže celý život

od útlého mládí vidí poznamenán tíhnutím k tomu, co už antika znala jako »bonum commune«, totiž pěstování všeho, co prospívá celku lidského společenství, pak podíl na tomto »volání srdce« měl příklad otcův. Stařecká vzpomínka je jako zablýsknutí. Oslní, ale příliš neosvětlí.

O ztrátě rodičů v útlém mládí přemýšlí soustavněji. Na misky vah klade pozitiva a negativa. Výsledek hodnocení je zcela ne sentimentální: převáží klad. Rozhodující je zorný úhel pohledu: zacílenost k poslání, v němž život nabývá smyslu. Neštěstím pak není ztráta otce a matky, ale ztráta jinošských let, jimž zákonní zástupci rodičů neuměli vtisknout charakter cílevědomé přípravy pro životní úkol. Jakmile je ovšem ztráta času zhodnocena jako ztráta, nabývá kladného předznamenání. Je možno ji nejen nahradit, ale přebít vlastním úsilím. Nejen nutnost rvát se se životem bez vnějších opor, ale především hledat, nalézat a cílevědomě uskutečňovat osobitou náplň a cíl života — to je dobrý úděl sirotků, do něhož promítá Komenský vlastní zkušenosti.

Hodnocení vlastního dětství, se stoickým nadhledem a pod tlakem vědomí zvláštního poslání ve zvláštní situaci, svěruje papíru muž ve zralém věku. Nepitvá-li své dětské zážitky, přece dovoluje nahlédnout do zárodečného utváření životních hodnot. Čteme-li pod zorným úhlem jeho pedagogických spisů, překvapí přinejmenším vyrovnanost účinnosti kladných a záporných podnětů. Jako pedagog hlasuje pochopitelně jenom pro kladné. Ke kladným v jeho případě patří ona složka výchovy v jednotě bratrské, která cílevědomě pěstuje smysl pro kázeň a řád. »Přivykl jsem sladkému jhu kázně už od mládí, a tak mi bylo po celý život slastí mít dozor nad sebou, i když mně byl svěřen dozor nad jinými.« Programová ukázněnost a sebekontrola se pak blahodárně projeví jak v odpovědné církevní funkci, tak ve vědecké práci jako přísná systematickosti. Neméně silným podnětem jsou ovšem i zápory bratrské výchovy. K nim patří nevalná úroveň školství. Celoživotním snažením je pak »napravovat škody«.

O jediném vztahu lze říci, že je trvale poznamenán dětstvím — důvěrností spolužáků, posílenou podobným rodinným prostředím: o vztahu k Mikuláši Drabíkovi. Komenský ví o lidské křehkosti i průměrném intelektu svého přítele z dětství a kolegy v duchovním úřadě, a přesto podléhá kouzlu jeho osobnosti a do posledních let si zachovává kamarádkou otevřenost: »Kmotře, staré dítě ste« (dopis z vánoc 1664).

Složitější je Komenského rozhodnutí pro povolání bohoslovce. Připravoval se k němu na přerovské bratrské škole pod vedením Jana Lanecia; tam při akolutské ordinaci (tj. prvním stupni oddělení pro duchovní službu) dostal biblické jméno Amos. Smíme-li k jeho vzpomínce na Láneckého přiřadit i jímavý obraz »muže počestných šedin« z **Labyrintu světa**, pak přitažlivost teologie pro mladého studenta má dialektický ráz. Zosobňuje ji autorita muže, který sice má přísné měřítko rozlišení pravdy a bludu (neváhá spálit sociniánský katechismus) a podmaňuje osobním příkladem etické bezúhonnosti, ovšem právě ona »pravá theologia«, pro niž získává stoupence, je poněkud mlhavá: »cosi mocnějšího a pronikavějšího, nežli jakž se toho vůbec zakouší«. Odtud pak rozpaky mnohých bohoslovců nad Komenským-teologem. Nerozplývá se mu teologie se vši vroucí zbožností v antropologii ?

Zahraniční studia obohatila rozhodnutí pro teologii o nové prvky. Přejně vzpomíná formujícího vlivu svých profesorů v Herbornu i Heidelbergu. Z Herbornu, kde jmenuje Jana Piscatora a Jindřicha Alsteda, si odnesl jak metodicky pěstovaný biblismus, tak myšlenku pansofické slučitelnosti teologie s filozofií. Celoživotně ho podmanilo herbornské bohosloví, osvěžující prvokřesťanský důraz na nadějně vyústění dějin lidstva — eschatologii. Jestliže na sklonku života prohlašuje, že »správný chiliasmus je pravým křesťanstvím«, vysvětluje základní pružinu svého díla. Konečné naplnění lidským dějinám dá Kristus svým druhým příchodem na naši zem, kde s konečnou platností

prosadí vládu míru, práva, spravedlnosti a lásky. Pak nastane »sobotní odpočinek« křesťanům (srov. s. 38). Do té doby je třeba lidské spolupráce na nápravě všech věcí s nasazením všech sil. Komenský je vskutku nasazuje.

V Heidelbergu se nadchl myšlenkou pacifikační, byť zatím v konfesijním smyslu, jak ji propagoval David Pareus. Vzce souvisí s herbornským eschatologickým podnětem. Přípravou světa k vládě pokoje je všechno úsilí smířovací, ať už mezi rozeštvanými tábory konfesí, států, národů či ras. I v tomto ohledu jde o předznamenání celoživotní.

Těžko říci, kdo vštípil Komenskému hodnotu dominantní: lásku k vlasti. Mohli bychom uvažovat o zákonitosti postupného sílení citové vazby k národu tragicky postiženému v situaci nuceného vystěhovalectví, kdybychom neznali případy národnostního zvlažnění i cílevědomého odnárodňování emigrantů jiných. Dávno před bělohorskou katastrofou, v poklidných letech studií už myslí Komenský na svůj národ, zejména na nástroj jeho sebeuvědomění: »poklad jazyka českého«. A hodnotí-li výsledky svých studií, pak rozkřídlená touha zmocnit se všeho dostupného je už v mládí usměrňována střízlivostí nepatetického vlastence: poznat všechno lidsky dostupné, česky pojmenovat, utřídit, zařadit do vědeckého systému evropské úrovně a posloužit tím svému národu, který neprávem trpí pocitem méněcennosti.

Obr. 1: Uherský Brod — požár r. 1683

RODOVÝ PŮVOD A JMÉNO

VĚNOVACÍ PŘÍPIS ZAMÝŠLENÉ PRÁCE VŠENÁPRAVA VLASTI Z 31. BŘEZNA ASI 1670 ZAPSANÝ V CLAMORECH:

Dedikací. Milé matce mé Vlasti, zemi Moravské jeden z věrných synů jejích ----- Jan Amos Segeš Nivnický, po otci nazvaný Komenský ----- Navracení k milosti boží a dřevnímu květu i prospěchu v moudrosti etc. srdečně vinšuje...

(CLAMORES ELIAE, 1665—1670)

NA OKRAJ LISTINY POVOLUJÍCÍ ZŘÍZENÍ BRATRSKÉHO HŘBITOVA V UHERSKÉM BRODĚ SI KOMENSKÝ PŘIPISAL:

Na kterémž (hřbitově) uprostřed při kaplici pohřbený leží Martin Komenský 1602, vlevo při něm k němu přiložena Anna, manželka jeho, a za tím Lidmila, pak Zuzana, dcery jejích.

Což poznamenal paměť rodičův svých sobě připomínaje Jan Amos Komenský léta 1670 in Februario Amsterodami hospes.

MEZI DŮVODY, KTERÉ KOMENSKÝ UVÁDĚL, ŽE HO BŮH VYVOLIL K ZVLÁŠTNÍMU POSLÁNÍ ELIÁŠOVSKÉMU, PŘIPOMENUL TAKÉ PŘEDTUCHU SVÉHO OTCE:

Volání srdce k obecnému dobrému hned od mladosti a potvrzení toho předzvěstmi a předtuchami zbožných lidí, jako mého otce při bitvě u Lučence a Hladíka -----

(CLAMORES ELIAE, 1665—1670)

VZPOMÍNKY NA DĚTSTVÍ, MLÁDÍ A STUDIA

Je tomu právě dvacet let, co jsem poprvé pocítil touhu a potřebu usilovat o prostředky, jak usnadnit vědeckou práci; a k tomu mi dalo podnět mé vlastní neštěstí, které mě — běda ! — oloupilo skoro o všechna léta mého jinošství. Byl jsem ještě chlapec, když mně zemřeli oba rodiče. Zpozdilostí poručníků jsem byl tak zanedbán, že jsem teprve v šestnáctém roce svého věku okusil základů latiny. Dobrotivostí boží se přesto stalo, že přirozená chuť do té míry podnítila žíznivou touhu, že jsem se od té chvíle nepřestal snažit a pracně usilovat o to, čím by se daly napravit škody ztraceného věku, a to nejen již pokud jde o mne, ale i o jiné. Bylo mi totiž líto údělu druhých, zvláště pak v mém národu, který se právě otvíral pěstování věd. www.vesmirni-lide.cz

(PANSOPHIAE PRAELUDIUM, 1637)

Obr. 2: Výřez z Komenského mapy Moravy — rodný kraj

Obr. 3: Dětské hry (Orbis sensualium pictus, 1679)

VZPOMÍNKA NA VLAST V DIALOGU TRUCHLIVÉHO S ROZUMEM:

O sobě tvrditi smím, že lituji a litovati budu vlasti své přemilé, bych pak tisíc mil odtud byl a v nebezpečení jejím žádného nebezpečení neměl. Aniž mne namluvíš, abych za pověru měl tu částku země, kde zrozen a vychován jsem, známé, přátely a příbuzné mám, nad jiné milovati. Nepřejiť žádné krajině, by ona z druhé strany světa byla (Bůhť mi svědek jest), nic podobného. Ale poněvadž mi to, co se tam děje, v očích není a jsou neznámí moji, co div, že se pro ně tak netroudím ?

O MORAVSKÝCH CHŮVÁCH

Moravské chůvy, když dítě, upadnuc neb zavadic někde a urazic se, pláče, těmito rytmy je kojívají: »Panca, lanca, kus mazanca; kdyby to robě sedělo, toho by nemělo...« A líbivá se to dětem tak dobře, že nejen umlknou snadně, ale i rozesmějí se.

(INFORMATORIUM ŠKOLY MATERSKÉ, 1632)

ZKUŠENOSTNÍ ÚVAHA O KLADECH ČASNÉHO OSIŘENÍ

Jisté jest, a zkušením (chceme-li jen s soudem na to pozor dáti) stvrzené, že více a častěji dítkám smrt rodičů k dobrému nežli k zlému bývá: život naproti tomu ke škodě víc než k užitku. (...) Ale dí sirotek: Kdyby moji milí rodičové déle živi byli, byli by mi více statku nashromáždili, a já bych lépe opatřen byl, než jsem ! Odpovídám s Sirachem: Počátek života lidského jest chléb a voda a oděv (Sir. 29, 25). Naproti tomu statek bývá začátkem pýchy, lenosti, marnotratnosti, lakomství, sumou zlých věcí. A protož co díš, jestližeť Pán Bůh naschvál proto rodiče přeč vzal, aby tobě neshromažďovali ? Znáje totiž, že by to i s jejich, i s tvým zlým bylo ? Nebo někdy rodičové bez paměti na dítky honí, právě i neprávě statky dobývajíce, jen aby dítkám mnoho nechali, i svědomí vlastnímu ubližujíce: což duši jejich špatný zisk přináší a dítkám kusa užitku. Oni zajisté maličko odrostouc, a že nahltaného statku dosti mají, rozumějíc, v žádnou počestnou kázeň jíti, žádným se spravovati nechtí. A tu bývá zlého počátek, zvláště když k tomu nadymači (bez nichž řídko bývá) přistoupí a tak do uší šepcí: Ale co ty se máš tím učením trápit ? Zdažť toho nouze ? Nech té školy neb toho řemesla jiným. Však co ty po rodičích, po dědovi, po bábě etc. vezmeš, do smrti toho neutratíš, a by ty sto let živ

byl. A takové podpalování mládeže se velmi chytá, poněvadž z přirození k zalibování se sobě schopní jsme, k zahálce a svévolnosti ovšem. Takž mladý pánek, vezma na kly, nechce do ničeho, práce a napomínání preceptorů a jiných věrných rádců musí býti ničímž. Dá se v zacházení s ptáky, rybami, koňmi, chrty a tovaryštvem. Naučil-li se čemu, to v brzkém času roztrousí všecko, peníze a statek pomalu musejí prchatí také: a co nachoval stýskal, utrácí vyskal; až naposledy všecko na mizinu přijde, i on sám. Necht' se dá pozor na lidi učené, moudré, vzácné, odkud a z jakých lidí povstávají. Najde se vpravdě, že aneb jsou z těch, kteří hned z maličkosti osiřali, aneb z chudých rodičů pošli.

(O SIROBÉ, 1624)

ŠKOLA VE STRÁŽNICI

Od chlapectví jsem znal Drabíka, svého spolužáka v bratrské škole ve Strážnici, kde jsem po smrti svých rodičů pobyl půldruhého roku v roce 1604 a 1605 u sestry svého otce, i když byl o pět let starší než já. Dobře si pamatuji jeho otce, který býval v onom městě váženým občanem hodnosti konšelské.

(LUX E TENEBRIS, 1665)

DVANÁCTILETÝ

Co Descartes vypravuje o pohybu, který Stvořitel hned napoprvé vložil do věcí, je opravdu dětinská úvaha, jaká napadala i mně v chlapeckém věku. Když mně totiž bylo asi dvanáct let, rád jsem vyprávěl svým druhům, že Bůh hned napoprvé vytvořil v jistém množství rozdílné barvy, které dodnes předávají krásu květům. Když jsme se totiž procházeli po zahradě a dívali se na pestrost květin, vzpomínám si, jako by to bylo dnes, že jsem takto filozofoval. Ale nebyly to úvahy dětinské? A nepodobaly se těmto Descartovým úvahám o pohybu stvořeném hned napoprvé v určitém množství? Takhle nás tedy učí velký filozof vyzout se z předsudků útlého věku?

(JUDICIUM DEJUDICIO SERRARII. ASI 1667)

ŠKOLA V PŘEROVĚ

První pokušení mé duši nastražil satan skrze vaše lidi (sociniány) v mém dětství roku 1608. Stalo se to tak: naším městem Přerovem na Moravě procházeli na cestě do Rakouska lidé, kteří se vydávali za polské šlechtice. S nimi šel, pamatuji-li dobře to jméno, Ital N. de Potasari. Tváříce se jako reformovaní, důvěrně rozprávěli po dva dny s naším učitelem Tomášem Dubinem a darovali mu před odchodem nedávno vydanou knížku, katechismus Moskorzowského. Když on z té knížky poznal, jaké jsme to měli hosty, odhalil věc našemu seniorovi panu Láneckému. I když Lánecký uznal za správné hodit knížku do ohně, aby nikoho nenakazila svým jedem, přece jenom zanechala v myslích mládeže i v mé ostny zvědavosti, s nimiž jsem po několik let těžce zápasil, a pamatuji, že ve mně nadlouho uvázly, než se podařilo tenhle přístrach zapudit. Takovou sílu má i tak maličko kvasu, vnikne-li do těla.

(DE QUESTIONE, UTRUM DO MINUS JESUS PROPRIA VIRTUTE A MORTUIS SURREXERIT, 1638)

Obr. 4: Rozmanitost květů a plodů (Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)

S TVÁŘÍ SENIORA LÁNECKÉHO SE PATRNĚ SETKÁVÁME I V RÁJI SRDCE

Přistoupil sem pak obzvláště k jednomu z nich, promluvit chtěl, kterýž byl muž počestných šedin a z jehož tváře božského hned cosi se skvělo. Když se mnou mluvil, řeč jeho přívětivě jakési přísnosti plná byla: a všelijak patrné bylo, že boží legát jest, tak nic světem nepáchl. Když sem ho obyčejem naším tituli ctíti chtěl, nedal, nazýváje to fraškami světa: jemu titule a cti dosti že jest, jestliže jej služebníkem božím, a líbí-li mi se, otcem svým nazovu. Když mi požehnání dával, nevím, jakou pochtou a v srdci rozvíjející se radost sem cítil: a porozuměl sem vpravdě, že pravá theologia mocnějšího a pronikavějšího cosi jest, nežli jakž se toho vůbec zakouší.

(*LABYRINT SVĚTA A RÁJ SRDCE*, 1623)

ZÁPIS DO PAMÁTNÍKU V HERBORNU

Přátelství jest ctnost, nikoli zisk, protože se nesjednává penězi, nýbrž láskou, nikoli soutěžením o blahovůli. Nesmíš milovati přítele proto, aby ti něčeho poskytl, nýbrž připoutá-li si tě pravidlem lásky, miluj jej nezištně, jako nezištně musíme milovati Boha, který přikazuje lásku k bližnímu.

Augustinus

V mladosti má člověk pamatovati, kterak by dobře živ byl, a v starosti, kterak by dobře umřel.

Všem přátelům, jež mám, chci vždycky býti týž.

Plautus

Toto na svou památku zanechal velmi znamenitému a učenému mladíku panu Eliášovi Crispovi v Herborně

Jan Amos Nivnický, Moravan, roku 1611, 21. července

VZPOMÍNKY NA STUDIA

Byl jsem po celé dvouletí (to jest roku 1611, 1612 a 1613) žákem velmi zbožného teologa doktora Piscatora a velkého, ale křesťanského filozofa Alsteda. Od nich jsem poprvé načerpal tyto útěchy církve, že totiž boží lid má ještě před sebou sobotní odpočinek (Židům 4, 9), a po celých těchto 58 let jsem se z Písem nebo odjinud ničemu jinému nenaučil.

(*ADMONITIO DE ZELO SINE SCIENTIA ET CHARITATE*, 1669)

Sotvaže roku 1612 vyšla Wolfganga Ratkeho Rada k nápravě metody studií, veřejně schválená prohlášením akademií v Jeně a Giessenu, doslechl jsem se o tom i já v nassavském Herbornu, kde jsem se věnoval studiu.

(*OPERA DIDACTICA OMNIA I*, 1657)

Nikdy nebylo mým úmyslem latinsky něco psát, natož vydávat. Toliko svému národu abych prospěl některými knihami sepsanými v mateřském jazyce, taková touha

mě pojala už jako jinocha a neopustila po celých těch padesát let; k jiným věcem jsem byl přiveden jenom časovými příležitostmi...

Abych ovládl svůj jazyk, začal jsem roku 1612 (za pobytu v Herbornu) skládat Poklad jazyka českého, to jest co nejúplnější slovník, přesnou mluvnici, ozdobné i výrazné způsoby mluvy a přísloví. Ježto jsem všechno to svědomitě sbíral, dokázal jsem, jak doufám, co v národních literaturách nikdo jiný. Příčinil jsem se totiž, aby všechno bylo souběžné a souladné s latinou, aby se mohla vyjádřit slova, úsloví, zvláštnosti, pořekadla i sentence se stejnou ušlechtilostí a stejným důrazem (vlastní výrazy vlastními, obrazné obraznými, starobylé starobylými, žertovné žertovnými, průpovídkové průpo-vídkovými atd.) tak, aby se kterýkoli spisovatel s nejmělejší latinou mohl překládat do češtiny a naopak se stejnou uhlazeností.

(PETRU MONTANOVI, 10. PROSINCE 1661)

Obr. 6: Imatrikulační zápis jména Komenského na akademii v Herbornu

Obr. 7: Herborn

UŽ ROKU 1613 SE VYPRAVIL JAKO STUDENT DO AMSTERODAMU

Již před čtyřiačtyřiceti lety jsem častěji obdivoval, Amsterodame, výkvěte měst, tvé znamenitosti.

(Z VĚNOVÁNÍ OPERA DIDACTICA OMNIA, 1658) 40

ZPRÁVA O STUDIÍCH A UČITELÍCH V NĚMECKU

Když jsem byl já, Komenský, hostem v Marburku, poslechl jsem si dokonce Goclenia a Combacha, ale jenom na chvíli. Sídlo mých studií bylo pevně stanoveno po dva roky v Herbornu (1611 a 1612), potom v letech 1613 a 1614 v Heidelbergu. Tam byli mými učiteli Piscator, Ravensperg, Alsted a Gutberleth, zde Pareus, Copenius, Alting a Scultet. Jejich paměť buď požehnaná, stejně jako i vašich otců, vy zbožní Švýcaři.

(STUCKIOVI, ASI Z LEŠNA, DUBEN 1655)

Já jsem ve čtrnáctém roce tohoto století urazil cestu z Heidelbergu do Prahy zcela sám a pěšky, jsa bezpečen průvodem strážného anděla a pevným zdravím. Příčinou té peší cesty bylo totiž, že mi již nezbyvalo mnoho z cestovného, a rovněž jsem právě od pohybu očekával pozdravení z nemoci a také jsem se v té naději nezklamal.

(KRISTIÁNU NIGRINOVI Z AMSTERODAMU 17. DUBNA 1663)

Obr. 8: David Pareus

PODNĚTY STUDIJNÍCH LET

Než povímť sic, čtenáři milý, co mně nejprve všeho tohoto mého předsevzetí příčinou bylo, abys snáze úmyslu mému vyrozuměl. Předně pak mysl má umění žádostivá k tomu mne vedla, že jsem prohlédaje umění svobodná, kde jsem koli čemu vyrozuměl, to pro budoucí paměť sobě poznamenával a shromažďoval, v jistý pořádek všecko to uvoď. Odkudž šlo, že čím dále vždy více to rostlo a v kolikasi létech mimo naději vzrostlo, až odtud mysl se udělala, abych nejen po kusích to neb jiné zaznamenané měl, ale

abych všecko, což v světě a v lidských uměních jest, pod jisté titule spořádal a o každé věci něco sobě poznamenal, buď což bych z vlastního o ní přemýšlování vyrozuměl, aneb z knih vyhledal. I zarodilo mi se tu v mysli, že ta věc, k cíli ji přiveda, nejen samému mně se hoditi, ale i jiným k užitku býti moci bude. Protož uložil jsem, abych to českým jazykem, pokudž by možné bylo, vypsál a pro posloužení milým svým krajanům na světlo vydal. Ne že bych tak způsobný k tomu sobě se býti zdál aneb ku psání nějak chvátavý byl; vímť to a souditi umím, jak nebezpečno jest všechněm na světlo vystoupiti a k takovému exámenu se podati, kdež každý, umělý i neumělý, svůj soud častokrát bez soudu a rozmyslu vynáší; nevěda, jak a proč to neb jiné se poví, když jen s jeho zdáním tu hned se nesrovnává, již křiv býti musíš. Ale ponukla mne opravdová láska k milé vlasti a lítostivá nad krajanů nedbánlivostí bolest. Příliš jsem, vyznati musím, vlasti a jazyku svého milovný, takže po ničem netoužím více, jako aby ten všelijak vzdělán a ozdoben byl. Protož bych i sám k zmocnění se v něm rád sobě posloužil i jiným k vzdělávání jeho příčinou byl.

(THEATRUM UNIVERSITATIS RERUM, 1616—1618)

Obr. 9: Johann Heinrich Alting

Obr. 10: Johannes Cocceius

Kdo napsal našim lidem něco o stavbě světa? Kdo ukázal způsob, jak pozorovat pohyby nebeské? Kdo naučil zpytovat prvky, vlastnosti a síly přírodních těles? Kdo otevřel divadlo okrsku zemského? Kdo dal našim poznat jemnosti geometrie? Kdo okusil příjemnosti optiky? Kdo utkal pořad dějin? Kdo popsal původ, polohu a různé zvyky národů na světě bydlících? Kdo vyložil něco o způsobu řečnickém a kdo ukázal cestu, jak řídit myšlení? Domníváte se, že je možno trpět vám dále, aby každý směl žít pro sebe sama a nepodnikat žádné práce pro rozmnožení vážnosti vlasti? Myslíte-li, že našemu jazyku buď chybí ta bohatost, nebo ten lesk, aby bylo možno kterékoli věci vystihnout řečí, zřejmě se mýlíte! Nikde není nic tak nesnadného (ani ve vědění nadpřírodním, v metafyzice), co bychom nemohli srozumitelně a výstižně vyjádřit našim jazykem, jen kdyby k tomu přistoupila příčinnivost a práce! Dosud nepochopil vznešenost našeho jazyka ten, kdo jej považuje za málo bohatý neb málo půvabný. Ne na něm, na mou věru, nýbrž na nás je vina, kteří nadměru zanedbáváme jeho pěstování!

(AD ERUDITOS GENTIS MEAE; TEATRUM UNIVERSITATIS RERUM, 1616—1618)

Smýšlejí vůbec, aniž omyl jest, že člověk na těle do dvadcatého čtvrtého neb pátého léta roste, potom se zastavuje: protože na výš postava dále nejde, toliko že oudům ještě síly, tělu pak celému zmužilosti a ukázalosti přibývá. A podlé tohotož zdá se, že velmi případně to, co k zrostu mysli přináleží, vystihnouti můžeme: jmenovitě že i ona k vycvičení svému dosti času má do těch let, čas ten dvacítičtyrletní na čtvero rozdělíc, dětinství, pácholetství, mládenecství, jinošství: tak totiž, aby prvních šest let člověk v klíně mateřském strávil; druhých šest let v škole obecní preceptorské; třetích šest let v škole latinské, jazykům cizím a svobodným uměním se uče; čtvrtých šest let v akademii a peregrinacích...

Čtvrtá teprv škola bude akademie, kdež mládenec, v jazycích a artibus čistě projatý, na svobodu bude puštěn, ut per omne authorum genus libere feratur: též aby peregrinováním (potřeba-li) jazyků cizích, německého, vlaského, franského, známosti došel aneb se plněji v nich utvrdil: a při té příležitosti s muži jinde slovutnými v známost vešel. Naposledy, přiloží-li kdo k fakultétě kterékoli (buď teologii, neb medicíně etc.) mysl, z týchž ostatních akademických šesti let pár vezma, dosti času míti bude.

A tak mládenec skrze tyto čtyry školy prošlý bude jako spanilý, urostlý, rozložitý strom; plný nejen listů a větví, ale již i ovoce rozkošného.

(DIDACTICA, TO JEST UMĚNÍ UMĚLÉHO VYUČOVÁNÍ, 1628—1632)

Obr. 11: Rozvržení a pojmenování věcí (Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)

(2)

DO ODCHODU Z VLASTI »Zavolán k pastýřské službě«

V rozmezí tří let zažila přerovská bratrská škola přerod žáka v učitele. Není divu, že mladý učitel přemýšlí o metodě sdělování poznatků. Snad každému schopnějšímu vzdělanci té doby tane na mysli právě »metoda«. Nejen pedagogům, i filozofům a přírodovědcům. Vždyť i duchovní antipod Komenského — René Descartes — bude psát svůj stěžejní spis jako *Discours de la méthode (Rozpravu o metodě, 1637)*. Počátky svého rozvažování o metodě charakterizuje Komenský jako úsilí o »příjemnější metodu vzdělávání«.

Léta před emigrací jsou v Komenského retrospektivě pozoruhodně praktická, zemitá — »obyčejný život«. K němu patří jak školská dřina s úsilím vpravit do dětí co nejvíce vědomostí a co nejméně je při tom zatížit a znechutit, tak odpovědnost mladého duchovního za vlastní farnost. Ta není finančně výnosným beneficiem ani místem seberealizace. Žijí v ní živí lidé v tíživých sociálních poměrech, s důvěrou očekávající, že jejich pastor má odpovědi na všechny palčivé otázky. Mladý kněz je ovšem nemá, musí o ně tvrdě zápasit, o to víc, čím hlouběji s nimi cítí. Proto píše své *Listy* do nebe (1619).

Fulnecká epizoda vlastního bratrského sboru německy mluvících Členů, v němž už žil s nově založenou rodinou, stěží byla onou idylou, o níž vyprávějí dobře míněné legendy. Protihabsburské povstání už bylo v proudu a každý přemýšlivý Moravan se musel tak či onak vyrovnat se skepsí moravského zemského hejtmana Karla staršího ze Žerotína. Dedikace *Labyrintu světa* tragickému osamělci Žerotínovi (1623) nesvědčí o povinné podlézavosti šlechtickému ochránci, spíše o hlubokém pochopení pro rozpornost motivů zrádce českého povstání.

Loučení s Fulnekem dotvrzuje, že tíhnutí k práci na metodě výchovy i k vábným obzorům pansofie nezaklelo Komenského do »parasvěta« vědy. Jmenuje vesničany, kteří byli svěřeni jeho pastýřské péči, s dojemnou lokální přesností. Shledáme-li takto mozaiku autobiografických prvků, svědčí nelegendárně o soucitu, chápavosti a lidské odpovědnosti Komenského v roli bratrského učitele a kněze.

Zemitá věcnost a pastýřská starostlivost ovšem nevylučuje analytické rozvažování o podstatě evropského konfliktu, který předjímá rok před jeho českou předehrou. V perspektivě svého eschatologického myšlení chápe střetnutí katolictví s protestantismem jako zápas antikristovství s biblicky kontrolovatelným principem

nezdeformovaného křesťanství. Svým **Retuňkem proti Antikristu** (1617) poskytuje výzbroj vnitřní obrany proti mocenské a násilnické ideologizaci křesťanství.

První manželka Magdalena Vizovská, »po Bohu nejdražší klenot«, mu byla vnitřně spřízněným druhem všech životních situací. Sdílela s ním fulneckou »idylu«, i léta »zármutku a tesknosti« pobělohorského běženectví, kdy jedinou náhradou za ohroženého a vzdáleného manžela jí byl dopis a meditace o křesťanské dokonalosti z jeho pera. Nevíme, jakou vzpruhu znamenaly, když téhož roku (1622) umírala po porodu druhého syna a spolu s ním na mor. Podlehl mu i Komenského prvorozený, v té době asi dvouletý syn.

Zármutkem se rozplývala duše ukřívajícího se vyhnance, »těžkostí a teskností naplněné srdce v sobě nosil«, když se ani nestačil poddat vlastnímu žalu v záplavě hrůz, které doléhaly na jeho národ. S odstupem času v dopisu tiskaři Montanovi popisuje takové návaly deprese v bezesných nocích, že musel vstát k modlitbě a čtení Písma, aby úzkostně hledal zklidnění, které vlastní nitro nebylo schopno poskytnout. Jak utěšit sebe i druhé, neméně potřebné, než pokusem dobrat se smyslu utrpení ?

Vstupuje tak po způsobu biblických patriarchů do zástupného zápasu s Bohem. Výsledkem jsou jeho útěšné spisy. Odbýt jejich účinnost i oslovitelnost pro moderní čtenáře, jimž se rozpadla metafyzika, zařazením do žánru spisů náboženského kvietismu je degradující nepochopení. Zápas, který Komenský vede, je hluboce lidský zápas se zoufalstvím a rezignací. Řešení je teocentrické, ovšem plně otevřené světu a lidem. Pevný bod a střed bytí nalézá Komenský nvmo člověka a jeho soběstačnost, jíž říká »samosvojnost«. Pouze přesáhnutí do sebe pohrouženého lidství s jeho konečným tíhnutím k zoufání otvírá člověku cestu k tomu, aby se na světě neztratil, ale věnoval se mu.

Zvláštní kapitolou, jíž Komenský ve svých vzpomínkách věnuje nezvykle mnoho místa, jsou setkání s osobnostmi nadanými svérázným druhem věštebné předvídavosti. Jejich proroctví mají povahu zjevení (revelací), která v hávu mystických metafor přinášejí často konkrétní politickou vzpruhu — naději na vítězství nad habsburským protireformačním absolutismem. Nikoli až stařecká precitlivělost, už mladická mysl Komenského má pro tento druh svérázně strhujících sdělení zvláštní čidla. Jsou přinejmenším trojího druhu.

Prvním je mimořádná citová vnímavost, posilovaná víc než pohnutými osobními příběhy. S emotivní silou stravujícího žalu úspěšně soutěží okamžiky vytržení, setkává-li se například s Kotterovým textem: »Skoro jsem nejedl, nepil a nespal..., utápěl jsem se v nekonečné rozkoši a slasti.«

Neméně závažnou položkou je bohoslovecká úvaha. Se svérázným přeznačením navazuje na reformační myšlenku živého hlasu evangelií: živý Bůh může po staleté odmlyce opět živě a do současnosti promluvit. Nadto ve výhledu eschatologického očekávání konečné nápravy všech věcí se Komenského nad revelacemi chvějivě zmocňuje činorodá nedočkavost: prožívá »předchuť věčného živo-ta«.

Nejméně zanedbatelná je politická složka revelací. Jestliže ho dosud citový vztah k Žerotínovi vháněl do chápavé snahy zvažovat pro a proti vzpoury proti Habsburkům, příklonem k revelacím se jednoznačně a se všemi důsledky ocitá v táboře protihabsburské koalice. Jednotlivé předpovědi mohou být (a bývají) falešné a matoucí, základní politická orientace přetrvává.

Ani v těchto dráždivě iracionálních oblastech nezůstává Komenský v mimosvětnu. Když uvěřil viděním Kristiny Poniatowské, vyvozuje důsledky nadmíru praktické: přijímá ji — sirotka — za svou dceru do své první exulantské domácnosti v Lešně.

Obr. 12: Přerov

UČITELEM V PŘEROVĚ

Když jsem se roku 1614 vrátil na Moravu a stal se představeným školy v Přerově, začal jsem usilovat o příjemnější metodu vzdělávání dětí a sepsal jsem Pravidla snadnější mluvnice, která byla později roku 1616 vytištěna v Praze.

(Z PŘEDMLUVY K OPERA DIDACTICA OMNIA, 1657)

Veřejné věci v Přerově — rozpomeň se, jak horlival pro neřád v ženění, staří mladé brali a mladí staré, pak nebylo dětí. Město pustlo a cizí se hnízili.

(ZÁPIS V CLAMORES ELIAE)

POVOLÁNÍ K CÍRKEVNÍ SLUŽBĚ

Zajisté o mnohém a mnoho jsem v duchu přemítal, jak by se nejenom co nejvíce lidí povzbudilo k lásce k svobodným vědám, ale i jakými náklady a co nejúspěšnějším vynaložením sil by se daly otevřít školy, aby se v nich mohla mládež přivést snazší metodou k nějakému výraznějšímu pokroku ve vzdělání. Protože jsem však byl brzy, ve věku čtyřiaadvaceti let, povolán k církevní službě a měl jsem před očima onu boží výzvu: To čiň ! (Lukáš 10, 28), musel jsem péči o školské záležitosti odložit. Ale po pěti letech jsem byl z božího dopuštění s jinými vyhnán z vlasti, a abych unesl život ve vyhnanství, vrátil jsem se k školskému prachu.

(PANSOPHIAE PRAELUDIUM, 1637)

Stav se (roku 1616) pastýřem církve, byl jsem nucen zabývat se spornými otázkami a případy svědomí, napsal jsem knížku Listové do nebe atd., to jest Žaloby utlačovaných chudých do nebe atd., vytištěnou v Olomouci roku 1617.

Když jsem pozoroval, že se sbírají mračna pronásledování — dříve se totiž zablýskne, než uhoří —, napsal jsem Retuňk proti Antikristu a svodům jeho, dílo značně rozsáhlé, tiskem sice neuveřejněné — protože je představení kritizovali, různě o něm uvažovali, tisk odkládali a protože sama pohroma zatím už nastala —, bylo však rozmanitě přepisováno rozličnými lidmi.

(PETRU MONTANOVI, 10. PROSINCE 1661)

Obr. 13: Poučování dítěte (Orbis sensualium pictus, 1679)

FULNEK

Roku 1618 jsem byl zavolán k pastýřské službě do církve fulnecké a byla mi svěřena péče o školu, kterou tam nedávno zřídili. Začal jsem uvažovat i o jiných věcech sem směřujících a poznamenávat je na lístky, které však po třech letech vzaly za své i s celou mou knihovnou, když naše městečko obsadili Spanělé.

VZPOMÍNKA NA ROZLOUČENÍ S FULNEKEM NA ROZHRANÍ ROKU 1621 A 1622

Všem zbožným, sem a tam rozptýleným Kristovým ovečkám, zvláště oněm z Fulneku, z Jerlochovic, z Jestřabí, z Kletné, z Kujav, ze Stachovic, ze Suchdolu a z Životic, přeji milost a boží pokoj skrze posvěcení Ducha a skropení Kristovou krví. Moji v Bohu milovaní bratři a sestry, mnozí z vás si ještě vzpomenou, komu jsem vás při svém loučení z proroka Micheáše poručil a odevzdal, totiž arcipastýři Kristu, jenž berlou svých úst a svého ducha pase svůj lid na zemi, rozptýlené stádo svého dědictví, které bydlí na poušti a poli tohoto světa (Micheáš 7, 14).

(DIE URALTE CHRISTLICHE CATHOLISCHE RELIGION, 166 1)

Obr. 14: Fulnek

ÚTĚCHA V PRONÁSLEDOVÁNÍ

Když jsem byl vyhnán (hned mezi prvními roku 1621) ze svého sboru, napsal jsem traktátek Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, snaže se sobě i jiným jasně ukázat, že celá křesťanská dokonalost záleží v konání a snášení veškeré vůle boží. Jestliže k ní v své malátnosti dobrovolně nezamíříme a nedáme se získat lahodou božích slibů, že je třeba, aby nás k tomu boží dobrota přiměla křížem. Dílko bylo vytištěno v Praze 1622.

Brzy po tom, když jsem se musel pro osobní pronásledování zdržovat ve skryších, napsal jsem sobě i jiným pro útěchu knížku nazvanou Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti), jež byla potom vytištěna v Lešně. V ní jsem ukázal, že se všechny lidské věci točí k závratí a jak všichni, kdo ulpívají na okrajích věcí, nutně jsou zároveň strženi, násilně zmítáni a odtrhováni, takže nakonec musí vypadnout a zhynout, naproti tomu v jediném Bohu, věčném středu věcí, že je věčný klid a jistota před zánikem; to bylo v knize názorně vykresleno a ukázáno na příkladech. Téhož obsahu byl drobný traktát Nedo-bytedlný hrad jméno Hospodinovo, sepsaný později k poctě přítele, který mi byl na místě otce.

(PETRU MONTANOVI, 10. PROSINCE 1661)

Manželko má milá, Mandaleno, klénote můj po Pánu Bohu nejdražší, poněvadž z vůle a dopuštění božího, před vzteklostí lidskou ustupuje, tebe jsem se vzdáliti musil a tobě tělem přítomen býti nemohu, z čehož, vím, že zármutek a tesknost, jichž i já prázden nejsem, tvého srdce částí jsou hosté, aj teď já tobě knížičku tuto místo sebe pro potěšení odsílám.

Nebo kráčeje já smutnými cestami svými, v nejedna přemýšlování o divném božím nás vyvolených řízení, kterak nevždycky příjemné, vždycky však spasitelné bývá, jsem se vydal, a skrze to rozličné sladkosti pod hořkostí tou se kryjící seznáváje, uložil jsem, nežli bych dále od tebe zašel, abych v místečku tomto, kdež jsem stín míti mohl, za některý den se pozdrže, sobě i tobě v rozloučení našem k potěšení neb aspoň tesknosti k zmenšení o těch věcech nětco napsal, a tobě jeden exemplář pošle, druhý místo tovaryše cesty s sebou vzal. I urodil se tento krátký v slovích, ale hojný v smyslu spisek o dokonalosti křesťanské; v čem záleží a jak divnými k ní cestami Pán Bůh vede, kohož ráčí.

Z kteréhož traktátu budeš moci vyrozuměti, že darmo jest na světě sobě, jak by člověk od Boha veden býti chtěl, vybírat, než že nejlépe jest povolně, byť i s plačky bylo, za Pánem Bohem jíti a všecko, štěstí i neštěstí, radost i zármutek, smích i pláč, s poděkováním z ruky jeho přijímati. Najdeš tam nejedny věci, v nichž se aneb upamatuješ, aneb poučíš, aneb potěšíš, aneb k snášení dalšího kříže nastrojíš, aneb naposledy, jak potěšení toho, k němuž nás po přejítí kázně, věříme, navrátí Pán Bůh náš, pobožně užívati naučíš.

Ctiž tedy pilně knizečku tuto, a nejen čti, ale bedlivě rozvažuj a v přemyšlováních svatých se cvič; na mne při tom zvláště modlitbami svatými, jakž náleží, laskavě vzpomínaje: ale více na Boha, kterýž tvá i má největší jest útěcha.

Mějž se dobře: a Pán Bůh tobě i nastávajícího tvého kříže vystáti pomáhej, aby k společnému našemu potěšení bylo.

Datum z místa Bohu známého, kterýž počítá utíkání naše, a slzy naše v láhvi svou sbírá, a kvaltování naše do knéh svých zapisuje (Žalm 56, 8). Léta 1622, 18. Februarii.

Tvůj věrný manžel do smrti

J. A.

(PŘEDMLUVA K PŘEMYŠLOVÁNÍ O DOKONALOSTI KŘESŤANSKÉ, 1622)

Nejjasnějšímu a vskutku urozenému pánu, panu Karlovi staršímu ze Žerotína atd., zemskému hejtmanu moravskému, pánu svému nejmilostivějšímu.

Opravdu bych se ostýchal v tomto čase tak bouřlivém a plném nepokojů obtěžovat Tvou Jasnost, nejjasnější pane, už jen tímto listem, natož věnováním nějakého spisu, kdyby právě tento spis nebyl jedním z takových, které si kladou za cíl mysli povzbudit a v Bohu utěšit. Povím, jak se věc má.

Poněvadž se mně v tomto ústraní a v této mé nevíтанé prázdni, vzdálenému povinností svého povolání, ani nechtělo, ani nelíbilo zahálet, začal jsem v předešlých měsících mezi jiným přemýšlet o marnosti světa (chápe se vhodných podnětů odkudkoli), až se mně konečně pod rukama zrodilo toto drama, které podávám Tvé Jasnosti.

Jeho první část líčí obrazně hříčky a marnosti tohoto světa, kterak se on ve všem všudy obírá s velikým úsilím věcmi malichernými a jak se žalostně všechno nakonec mění v posměch nebo v pláč. Druhá část popisuje zčásti jinotajně, zčásti zjevně pravé a trvalé štěstí synů božích: jak jsou vskutku blaženi ti, kdo odvrátivše se od světa a všech světských věcí, jediné k samému Bohu přilnou, ba do něho velnou. Uznávám, že cokoliv zde bylo podáno, je teprv započato, ale není ještě dovršeno. Vidím totiž, že látka je velmi plodonosná a nadmíru vhodná k bystření spisovatelského nadání i k broušení jazyka, takže by se tyto věci mohly novými a novými nápady rozmnožovat donekonečna. Ale ať už je to jakékoli, přece jsem uznal za vhodné, abych to, co bylo sestaveno z papírů hodných zahození, věnoval Tvé Jasnosti. S jakým úmyslem, to se nyní ještě neosměluji říci: ale buď to Tvá Jasnost při čtení sama postřehne svým důvtipem, nebo to bude možno objasnit jindy. Jedině to podotknu, že jsem nepokládal za nevhodné věnovat takovou práci tomu, kdo tisícovým způsobem zakusiv supění a úpění tohoto pozemského moře, přece spočívá v tichounkém přístavu svého čistého svědomí.

Nyní nepřeji Tvé Jasnosti nic jiného, než aby mile žila svému Kristu, jsouc bezpečna před světem a před Satanem, a aby s plesáním očekávala, že se jí plným právem dostane života, který bude následovat po tom zdejší (ach, tak bídném !). Zatím nás rač

spravovat, povzbuzovat, těšit a posilovat blahoslavený Duch našeho věčného Boha slitovníka. Amen.

Dáno pod Klopoty dne 13. prosince 1623.

Tvé Jasnosti oddaný sluha

J. A. Komenský

*(DEDIKACE LABYRINTU SVĚTA A RÁJE SRDCE
KARLOVI STARŠÍMU ZE ŽEROTÍNA, 1623)*

Obr. 15: Karel starší ze Žerotína

Deset tomu let jest, čtenáři laskavý, jak tato o sirobě přemyšlování na papír uvedena byla: a to příčinou velikého počtu v národu našem tehdaž pod osiřením lkajících a Úpicích. Nebo Pán Bůh netoliko skrze válku žalostnou, ale také i skrze morové po místech, až i na Moravě dopuštěné pověť porážku nemalou učinil, v kterémž i já manželky a dítek svých, i jiných některých přátel, krevních i příbuzných, i laskavých dobrodinců žalostně pozbuda, těžkostí a teskností naplněné srdce v sobě jsem nosil. Ale nadevšecko těžší bylo to boží nás a vlasti naší a církve v ní jako opuštění a osiření, v němžto všechněm církvím evanjelitským v Čechách a v Moravě jejich věrní správcové, až také mnohým poddaným jejich evanjelické vrchnosti, jako zase vrchnostem nejedněm jejich milí poddaní a služebníků božím jejich církve odjaty byly.

(O SIROBĚ, 1634)

TRUCHLIVÝ: Na všecky strany zle, ukrutný krvavý meč hubí mou milou vlast, zámkové, hradové a pevná města se dobývají; městečka, vsi, krásní domové a chrámové plundrují a pálí; statkové se loupí; dobytkové zajímají a hubí; nebohý chudý lid se sužuje, trápí, po místech morduje a zajímá. Nebo rozliční zšílení národové již na čtvrtý rok na nás se jako oblakové shánějí, a ještě k uspokojení žádnému není naděje, takže snad brzy všecko v poušť obráceno bude. A což nejbolestnější jest, pravda boží se potlačuje, čisté boží služby zastavují, kněží vyhánějí aneb do žalářů dostávají. Mnozí, na nichž ozdoba církve záležela, aneb ukrutně zmordováni, aneb nejedni (z nichž i já nešťastný jsem), lidské vzteklosti se děsí, bídě se pokrývají, žádného okamžení pro uklady a zálohy bezpečni nejsou. Sumou, nepřátelé žíznící krve naší do těsna nás ženou, nýbrž již vehnali, a z našeho pádu plésají, a daří se jím čím dále tím lépe; co jen naměří, jde jím všecko šťastně. Kdo by pak o nevinu se ujal a souženým na retuňk přispěl, není pod tím nebem žádného. Všecka naděje, i ta, kterouž jsme k Bohu měli až posavad, nám klesla a klesá: voláme k němu, a neslyší a pomoci nechce; opuštění jsme odevšad, nelze již než zahynouti. Ó kéž ale smrt přijde a zaškrtní !

ROZUM: Že se nad těmi žalostnými věcmi, kteréž se dějí, troudíš, toho já tobě haněti nemohu. Nebo necítiti v věcech odporných žádné bolesti špalka jest vlastnost, a ne člověka. A že ne tak dalece příčinou vlastního nějakého neštěstí jako příčinou obecných, vlasti a církve se dotýkajících neřestí žalostíš, není divu. Nebo jakž Democritus říkával: Calamitas publica gravior est, cum nulla subsidii spes relinquatur. Obecní bída těžší jest, protože není pomoci odkud se nadáti. Avšak toho chváliti nemohu, že sobě své bídy a vlasti nad slušnost zveličuješ, jako by aneb žádný podobných věcí v světě netrpěl, aneb to neštěstí, v kterémž nyní jste, v štěstí se vám obrátiti nemohlo.

(TRUCHLIVÝ I, 1623)

SEZNÁMENÍ S KRYŠTOFEM KOTTEREM

Když roku 1624 byly uveřejněny v Čechách a na Moravě dekryty Ferdinanda II., vydané proti všem evangelickým duchovním, nařizující, aby každý, pokud by se nevzdal svého kacířství a zdráhal se vrátit do lůna církve, opustil rodnou zemi a nikdy se již do ní nevrátil, a když se dalo bezpečně předpokládat, že týž blesk zasáhne i šlechtu a lid, shromáždili se v březnu 1625 senioři a představení bratrských církví, tak tajně, jak jen to bylo možné, v českých horách nedaleko pramenů Labe u svého spolubratra Václava Roha, který se skrýval na panství doubravickém pod ochranou pana Karla Bukovského. Zde se usnesli, že je nutno vyhledat sídla pro vyhnance z Cech v Polsku, pro vyhnance z Moravy v sousedních Uhrách a že je třeba vyslat sem i tam některé z mladších duchovních, kteří by donesli listy tamním představeným a podle jejich rady se snažili získat tam pro své krajany útočiště. Mezi těmi vyslanci, kteří byli vysláni, aby se odebrali do Polska, byl jsem i já, protože bratři mínili, že by nebylo bezpečné, abych se vrátil na Moravu, kde mé osobě hrozilo pronásledování a úklady, spolu s Janem Chrysostomem, mužem velmi zbožným. Jako sluha byl nám přidělen Matěj Probus, vskutku počestný mladík.

Vyšli jsme z Cech brzy po velikonocích a zamířili jsme do Zhořelce v Lužici, abychom tam odevzdali dopis mladšímu panu ze Žerotína, který tam studoval. Jeho hofmistr — byl to Johannes Gsellius ze Štrasburku v Alsasku — když se dověděl, proč jsme přišli, začal nás utěšovat nadějí, že se již přiblížila chvíle, kdy budeme osvobozeni od krutovlády Antikristovy, a vypravoval nám, co Bůh o tom zjevil jakémusi dobrému muži ve Slezsku, Kryštofu Kotterovi. Když jsme se tomu divili a projevíli podezření, že to vymyslel jakýsi chytrý člověk a rozhlašuje to pod jménem onoho prostého muže, vykládal nám mnohé, aby došel u nás víry. Nejsou to prý výmysly, nýbrž že ten muž sám, co viděl a slyšel, také sepsal a že mnozí lidé i v tomto městě, ve Zhořelci, ho velmi dobře znají. A hned také rozkázal, aby mu přinesli některé z jeho posledních vidění, a přečetl nám je. Konečně pak, když viděl, že tomu nevěříme, poradil nám, abychom si sami za Kotterem zašli a seznámili se s tím vším od něho samého. »Půjdete přes Šprotavu,« pravil, »zeptejte se tedy na něj a vyptávejte se ho, jak uznáte za potřebné.« Nám se ta rada velmi zalíbila, protože jsme dychtili do té věci proniknout a získat si jistotu.

Třetího dne nato vstoupili jsme do onoho města, vyptávali jsme se na toho muže, majíce v úmyslu, bude-li to možné, u něho přenocovat, abychom si tak mohli v delší rozmluvě s ním všechny jeho názory ujasnit. Když jsme konečně našli jeho domek, nezastali jsme ho doma. Jeho manželka nám vypravovala, že je v Berlíně, sídelním městě marky, kam si ho zavolal nejjasnější kurfiřt. To nás udivilo a pomysleli jsme si, že je to snad opravdu něco vážného, když i vládcové nepokládají za marné se o tom dovědět. Svého účelu jsme však nedosáhli a mrzelo nás, že jsme se s tím člověkem nemohli setkat. Požádali jsme ji tedy, aby nám poradila, kde bychom se mohli ubytovat a od koho bychom se mohli poučit o tom, čím se její muž zabývá. Odpověděla: »Ci-zinci bydlívají u Abraháma Beiskera a ten také ví o záležitostech mého muže. Lépe je však o nich poučen Adam Pohl, ale jeho dům není hostinec.«

Obr. 17: Kryštof Kotter

Ubytovali jsme se tedy u Beiskera, řekli nám sice, že je doma, ale toho večera jsme si již s ním nemohli nerušené pohovořit, protože měl u sebe hosty z příbuzenstva, které si pozval na večeři. Až druhého dne ráno zašli jsme si za tím druhým, za Adamem Pohlem, který nás přijal velmi laskavě, a když se dověděl, co si přejeme, řekl: »Přátelé,

to se stalo zrovna božím řízením.« A pak obšírně vypravoval, do jaké míry do celé záležitosti pronikl. Mezi jiným řekl: »Dlouho se již vzpíral božímu rozkazu, a proto byl potrestán tím, že mu bylo odňato boží požehnání a ztratil majetek. Musí všechno prodat a nebude mít místa, kde by hlavu složil. Já však mám nad ním slitování a vezmu ho do svého domu. Jakmile se vrátí, přestěhuje se ke mně. To bych nikdy neudělal, kdybych věděl, že se pod tím vším skrývá sebemenší podvod. Ale nyní vím, že je to dílo boží.«

Mezitím bylo dáno znamení zvonem, svolávající lid k veřejné pobožnosti do chrámu. Pohl se nás otázal, zda chceme jít též. Přisvědčili jsme mu, vstali jsme a šli s ním. U vchodu do chrámu se nás zeptal: »Chtěli byste si pohovořit s naším duchovním M. Menzelem? Ten vás o všem poučí lépe.« Já na to: »Když jsem přišel roku 1611 do Herbornu v Nassavsku, vraceli se tehdy odtud domů dva slezští studenti Joachim a Abrahám Menzel. Je to snad on?« »Je,« odpověděl. »Jeho bratr Joachim je dvorním kazatelem v Berlíně.«

Proto s tím větší radostí a důvěrou jsme si s ním promluvili, když jeho druh v úřadě, M. Knoll, ukončil pobožnost. Když poznal, kdo jsme a kam jdeme, přijal nás se slzami v očích. »U vás v Čechách to začíná,« řekl, »my ze Slezska vás budeme následovat.« A zároveň nás pozval do svého domu, abychom si o těchto událostech pohovořili. Potom nás přinutil, abychom s ním i skrovně poobědvali, neboť toho dne jsme měli urazit nejméně tři míle cesty.

Když se mí průvodci vrátili do hostince, začal jsem já sám s ním rozmlouvat důvěrněji a tázal jsem se ho, co to je, o čem se mluví jako o viděních Kryštofa Kottera. On mi odpověděl: »Milý bratře, poněvadž se ptáš vážně, vážně ti i odpovím. Budeš třetím člověkem pod sluncem, který to zví všechno od základu.« »Jak to?« ptám se. On na to: »Svět to nebere vážně. Lidé se tomu smějí, dělají si z toho žerty, vyšklíbají se tomu, pohrdají tím a opovrhují. Die Besten sint die Admiranten (Nejlepší jsou ti, kteří nad tím žasnou a dál se nevyptávají).« A nyní mi vypravoval všechno po pořádku, jak onoho muže poznal ještě předtím, než městská rada ho předala církevnímu úřadu, aby ho vyslechl. A když jeho kolega M. Knoll s tím nechtěl nic mít, jak i on sám se obával něco si s tím začínat. Ale konečně přece, když velmi mnoho o tom uvažoval a prosil Boha o pomoc, odhodlal se vzít ho do přísahy a vyslýchat ho, ale dosud neobjevil ani nejmenší stopu klamu. Je to slavné dílo boží.

Říkal též, že doufá, že se Kryštof jistě již vrátí. Proto ať počkáme do pondělí — toho dne byla sobota —, abychom si zatím přečetli zjevení, kterých se mu dostalo, z jeho vlastního autentického záznamu, chceme-li poznat, jaký duch to tam mluví. Zůstali jsme tedy a s pohnutím jsme pak četli až do hodiny večere tyto pro nás tak úžasné věci. K té přišel i toužebně očekávaný Kryštof, zasedl s námi za stůl a vypravoval o výsledku své cesty a o své rozmluvě s kurfiřtem.

Strávivše v modlitbě a zbožných rozhovorech neděli, pokračovali jsme následujícího dne v naší cestě do Polska. Představeného Martina Gratiana Gerticha jsme tam však nezastihli, protože odešel na vizitační cestu po farnostech, a protože nám řekli, že budeme muset na něho čekat třeba celý měsíc, vrátil jsem se, abych zbytečně nemařil čas a aby naši ve vlasti nebyli příliš dlouho v nejistotě, s Matějem do Slezska. Jeho jsem pak poslal s dopisem domů a sám jsem pojal úmysl přeložit doslova do češtiny knihu Kotterových zjevení. Hned jsem se dal do práce a s pomocí boží jsem ji během šestnácti dní ukončil.

Nemohu nevzpomenout, Bůh budiž za to pochválen, jak veliké radosti a jaké potěšení jsem prožíval po všechny ony dny. Když jsem se vrátil do Sprotavy, odebral jsem se k Adamu Pohlovi a v jeho domě jsem si najal pokoj. Mezitím ale přišel Menzel, řekl,

že by budilo pohoršení, kdyby duchovní bydlel jinde než u duchovního, a přiměl mě k tomu, abych se ubytoval u něho. Zde každou chvíli, která mi zbývala po práci, již jsem si předsevzal vykonat, strávili jsme v rozhovorech náboženského obsahu, takže se mi nyní zdá, že žádnou část svého života jsem neprožil ve větší zbožnosti.

Obr. 18: Vize podtínání sloupů papežství (Lux e tenebris, 1665)

Byl jsem tím vším tak zaujat — zcela jistě to způsobil sám Bůh —, že jsem se nemohl neobdivovat andělskému hlasu, který pokolení lidskému opět zazněl, a milosti, o níž jsme si mysleli, že již po tolik století byla lidstvu odepřena, které se nám dostalo tolika a tak důležitými zjeveními. Obdivoval jsem je, uctíval a utápěl se v nekonečné rozkoši a slasti.

Mé nadšení způsobilo, že jsem skoro nejedl, nepil a nespál. Kolikrát jsem se probudil, hned jsem pocítil, že jsem naplněn zbožnými myšlenkami a radostí. Proto jsem nepřetržitě velebil Boha, že mě ve své prozřetelnosti přivedl na toto místo, kde mě očekávala tak velká příležitost pohroužit se s prospěchem do teologických tajemství a zbožnosti.

Mohu též po pravdě a k chvále boží prohlásit, že nikdy, co žiji, jsem nezažil příjemnější předchuť věčného života a nepocítil, jak dokonalou radostí bude spojeno ono obcování svatých, jako právě zde.

Při této příležitosti se krátce zmíním, jaký vpravdě dokonalý život bohoslovce vedl onen svatý muž Menzel. Všechno v jeho domě odpovídalo důstojnosti jeho stavu, manželka, děti i služebnictvo. Všichni žili spolu v dokonalém míru a každý mlčky konal své povinnosti. (...)

Mluvil-li se něco u stolu, dalo se tak jen o věcech zbožných k vzájemnému povznesení mysli. Strava byla velice skrovná, tak jednoduchá, jak jsem to ještě nikde neviděl. K obědu nějaký zákusek s maličkým kouskem masa, k večeři rybičky — z řeky Bobru, která protéká městem — nebo salát s jedním nebo dvěma vajíčky; skoro nikdy nebylo tomu jinak. (...)

Když jsem své záležitosti ve Sprotavě vyřídil, vrátil jsem se do Polska. Kryštofa jsem vzal s sebou, jednak proto, abych se mohl déle těšit z rozhovorů s ním, jednak proto, že si někteří z přátel přáli toho muže poznat. (...)

Když jsem vyřídil své záležitosti v Polsku, naskytla se mi neočekávaná příležitost zajet si do Berlína. Použil jsem jí tedy a odebral jsem se tam. Bratra Chrysostoma a Georgia Laurina, který se mezitím též do Polska dostavil, poslal jsem domů a svěřil jsem jim oba exempláře Kotterových vidění, český i německý, přikázav jim, aby je odevzdali přímo do rukou mého tchána a nikomu jinému je neukazovali. Ti, doprovodivše Kottera až do Sprotavy, vrátili se odtamtud domů.

Obr. 19: Vize Iva stojícího na měsíci (Lux e tenebris, 1665)

Když jsem se dostal do Berlína, slyšel jsem zde velmi různé úsudky o Kotterovi a o oné jeho nedávné rozmluvě s kurfiřtem, a to právě od svých krajanů, předních mužů z Čech a Moravy, kteří zde dleli v počtu ne nepatrném ve vyhnanství. Někteří z nich, kteří s ním také mluvili, sdělovali mi radostné zprávy. Ujišťovali mě, že je naděje na blízké osvobození, protože dánský král sbírá již veliké vojsko, aby přispěl na pomoc postiženým. Jiní zase naopak, rovněž z řad mých krajanů, povídali o Kotterovi velmi škaredé věci. Stále opakovali, že je to prý marnotratník, který prohýřil svůj majetek a ze zoufalství se dal na prorokování, a roztrušovali mezi sebou o jeho prorockví podivné

lži. Ačkoliv jsem již věděl, že jsou to lži, a snažil jsem se je vyvrátit pravdivějším výkladem, zhrozil jsem se přece přikrosti těchto předsudků a začal jsem teď pochybovat, zda jsem učinil správně, když jsem opis proroctví vydal ze svých rukou. Pomyslel jsem si totiž, zda ti, jichž péči jsem jej svěřil, budou jej dostatečně opatrovat, a opět a opět jsem uvažoval, jak veliké by z toho mohlo vzejít zlo, kdyby se tyto věci dostaly do rukou nepřátel, když i sami přátelé přijímají je tak nevlídně.

Proto jsem se rozhodl, že na zpáteční cestě odbočím do Frankfurtu nad Odrou, abych se dověděl, co o těchto věcech soudí velmi vážný teolog pan Kryštof Pelargus, hlavní představený církvi v celé marce, o němž jsem slyšel, že na kurfiřtův rozkaz často a velmi přísně Kotte-ra vyslýchá. (...) Procházeji jsme se po knihovně, položil mi ruku na rameno a řekl: »Ničeho nelituj, vykonal jsi ušlechtilý skutek.« Tak vzbudil v mé zmalátnělé mysli dobrou naději. (...)

Když mi byla udělena zvláštní audience (u českého krále Fridricha v Haagu na jaře 1626), oslovil jsem krále takto: »Vím, nejjasnější králi, že Vašemu Veličenstvu ve zkouškách víry a trpělivosti, které Bůh sesílá, nechybí útechy, protože lze říci s Davidem: Kdyby tvůj zákon, Pane, nebyl útechou mou... (Žalm 119, 92), ale i přesto dobrotivý Bůh těm, kteří trpí pro pravdu, nepřestává poskytovat útěchu i jinými, mimořádnými způsoby, jak je patrné ze znamení, která se právě objevují na nebi i na zemi, i z oněch předpovědí, vyslovených v těchto letech tak hojně jako v žádném věku. Rovněž určití lidé, o jejichž věrohodnosti není pochyby, měli jakási vidění, která vypovídají podivuhodné věci o nastávající změně politické situace. Mezi nimi je v první řadě onen občan ze slezské Sprotavy, který se sešel s Vaším Veličenstvem ve Vratislavi a jenž jakési události předpověděl. Všechny ty předpovědi byly zapsány a Vaše Veličenstvo se svým potomstvem hraje, jak by se to dalo říci, první úlohu v této divadelní hře boží. Ti, kteří dosud uchovávali tyto záznamy u sebe, pokládali za nemožné, aby se Vaše Veličenstvo s nimi neseznámilo. Nechtějí však Vaše Veličenstvo nutit, aby všemu tomu doslova věřilo, ale přáli by si, aby to bylo uchováno u Vašeho Veličenstva jako v posvátném archívu a sloužilo to jako svědectví pro budoucnost, jednak proto, aby potom, jestliže se později všechny tyto předpovědi splní, nikdo nemohl vyslovit podezření, že byly sepsány až dodatečně podle událostí, které se již zběhly, a napadat je, jednak aby bylo možno pozorovat, zda boží prozřetelnost řídí události právě k takovým výsledkům. Neboť nezdráháme-li se seznamovat s politickými rozpravami o změnách, které se blíží, nebo s předpověďmi astrologickými nebo s podobnými dohady moudrých mužů, proč bychom se zdráhali seznámit se s tím, co pochází ze vznešenějšího zdroje. Proto někteří mužové se postarali, aby byl pořízen exemplář přesně opsaný z původního textu, který mým prostřednictvím Vašemu Veličenstvu v nejhlubší úctě předávají.« A zároveň jsem mu knihu odevzdal.

Když se král na knihu podíval, řekl: »Proč je to tak ohromný svazek ?« Byl to totiž svazek krásně napsaný na královském papíře, rozměru čtyřnásobného folia a vyzdobený malbami. Potom otevřel knihu a objevil zde obraz muže stojícího uprostřed vojska, jemuž je podávána zlatá kniha, a ptal se: »A co má být toto ?« Odpověděl jsem: »Obrácení Turků.« »Což i ti mají být obráceni ?« ptal se on. Potom mi přikázal, abych mu pověděl obsah celé knihy, a když jej vyslechl, řekl: »Sli-buje se zde osvobození církve ode všech pronásledovatelů a posléze rozšíření evangelia mezi všemi nevěřícími. Kéž to dá Bůh !« Potom mě v milosti propustil. (...)

Menzel poslal k nám Kottera, protože věděl, že mnozí toužili ho spatřit. Byl za ním vyslán náš tajemník, aby ho přivedl. Přišel tedy a měl rozhovory s nejedním z našich pánů a šlecht. S námi strávil tři dny v Brandýse nad Orlicí, kde se skrývalo na čtrnáct našich duchovních, vypuzených ze svých sborů a chystajících se do vyhnanství, a povzbuzoval

nás přátelskými a křesťanskými rozhovory, abychom osvědčili důvěru v Boha. To se stalo v říjnu 1626.

(HISTORIA REVELATIONUM, 1657)

Když jsme se v létě (1627) o Psích dnech vypravili prohlédnout si slavnou šlechtickou knihovnu pana Zilvara na blízký hrad Vlčice, nečekaně jsem připadl na Didaktiku Eliáše Bodina, nedávno přinesenou z Německa. Četba té knihy mě podnítila pořídit v našem jazyce podobný spis a ve vhodný čas jej zpřístupnit všem. Také ostatní bratři, když se dozvěděli o tomto záměru, vřele s ním souhlasili.

(OPERA DIDACTICA OMNIA I, 1657)

SEZNÁMENÍ S KRISTINOU PONIATOWSKOU

Osvícený zemský hejtman Moravy pan Karel ze Žerotína povolal k sobě (r. 1627) Juliana Poniatowského, jednoho z duchovních, skrývajících se dosud v Praze. (...) Ten ovdověl a svou starší dceru Kristinu, dívku šestnáctiletou, zbožně a počestně vychovanou, dal na radu některých paní do služeb baronky Zárubové, rodem Engelburgové ze Selkingu, původem Rakušanky, která byla živým vzorem ctností a zbožnosti.

Tuto dívku přivedl sám otec v říjnu 1627 do hradu Branná nedaleko pramenů labských a odevzdal ji baronce. Asi měsíc nato upadla dívka do jakéhosi neobvyklého chorobného stavu, který se projevoval mimořádnými extázemi, viděními a zjeveními. Mluvila o nastávajících hrozných zmatcích a pronásledováních, o tragickém konci pronásledovaných, o zázračném osvobození církve a o jejím novém slavném rozkvětu. (...) 19. listopadu upadla do těžké nemoci a ani ona sama nedoufala, ani ostatní, že zůstane naživu.

Baronka neopomenula ničeho, aby nabyla opět zdraví. Zavolala z nejbližšího města Hostinného lékaře Michaela Libavia, syna Ondřejova, který po tři dny dělal všechno, co jen bylo možné. Když se nemoc po žádných lécích nelepšila, dala zavolat ze sousedství baronku Estheru Sadovskou z Vchynice a jejího duchovního Jana Stadia, jehož zvláštní péči pan Julian svou dceru svěřil.

Stadius však nebyl doma, ale šťastnou náhodou jsem tam byl já, Jan Amos Komenský, protože mě tam tchán Jan Cyrill, senior pražské konsistoře, poslal napřed, abych předběžně zařídil všechno, co bylo potřeba pro naše přestěhování do Polska. Baronka mě tehdy požádala, abych šel s ní, a já souhlasil, nemaje žádného důvodu, abych odepřel vykonat tuto povinnost za nepřítomného bratra duchovního, přestože jsem do té doby ani dívku, ani baronku Zárubovou neznal.

Obr. 20: Kristina Poniatowská

Když jsme dorazili do Branné, vypravovali nám, že předcházejícího večera byla nemocná čtvrt hodiny v bezvědomí a neprojevovala jakýchkoli známek života, takže se domnívali, že zemřela, ale potom že přece zase přišla k sobě. Vešli jsme k ní, povzbudili ji, jak se to obvykle činí, k trpělivosti a k důvěře v dobrotivost boží.

Ona si pak v naší přítomnosti stěžovala nejdříve na tísnivý pocit u srdce, potom na to, že ji sužují neobvyklé bolesti. Následovala pak strnulost údů a zastavil se jí dech, takže jsme mysleli, že umírá. Padli jsme na kolena a poroucheli její duši Bohu. Ona se však zase vztyčila na lůžku, upřela oči jako na něco, co je v dálce, tvář jí zčervenala a zasténala: »Ženich, ženich !« Byli jsme ohromeni tímto neobvyklým divadlem. Nato

ona s hlubokým výdechem přišla zase k sobě, ulehla naznak, a když jsme se jí ptali, co se děje, stěžovala si na velkou malátnost.

Mezitím nás zavolali k večeři. Rozmlouvali jsme pak a uvažovali z různých hledisek, co asi na té věci je, neboť dosud nikdo z nás neviděl člověka upadnuvšího do extáze, ale bylo možno se domýšlet, že se zde jedná o něco takového, zvláště když služby nám řekly, že dívka si dala předčítat dvě poslední kapitoly z Apokalypsy a zpívala písně o životě věčném.

Obě paní mě tedy po večeři požádaly, abych se k ní vrátil a vyptal se jí, zda něco viděla a co. Učinil jsem tak, poprosil ji o to a ona mi všechno vyložila, co včera i dnes viděla, a řekla, že na zítřek jí bylo slíbeno, že uvidí něco nového a ještě důležitějšího, a že si to nevykládá jinak, než že bude pozvána k nebeské svatbě. Oznámil jsem to paním. (...)

Mezi české vyhnance v Lešně dosud nepřibyl žádný politik, i když mnozí z nich už měli zajištěné ubytování, pouze čtyři duchovní: Jan Cyrill, senior pražské konsi-stoře, konsenior Jan Decanus, Jiří Voitus a Jan Komenský. Ten nakonec přijal Kristinu do své domácnosti jako dceru, protože paní Zárubová si přála, aby se její dcerky

— jak si zvykla osiřelou nazývat s úmyslem ji potěšit

— nejraději ujal on; a rozhodli tak i nadřizení.

(HISTORIA REVELATIONUM, 1657)

(3)

POPRVÉ V LEŠNĚ

»Začal jsem pozorovat jedny věci z druhých«

*Hned s první emigrantskou vlnou těch, kdo odmítli dát se vnitřně zlomit (»nechtěli změnit náboženství«), našel Komenský nový domov v polském Lešně. V té době byl už podruhé ženat. Manželku si vybral z důvěrně známé rodiny bratrského seniora Jana Cyrilla. Zhruba v téže době, kdy tklivě utěšoval těhotnou Magdalenu, snažil se jiným spiskem (**Nedobytedlný hrad, 1622**) potěšit i Dorotu Cyrillovou, podobně osamělou vypovězením manžela. O dva roky později se oženil s její dcerou Marií Dorotou. Ukrývající se otec na svatbě v září 1624 v Brandýse nad Orlicí chyběl.*

O vztahu k dívce, která se s ním vydala do neznáma, porodila mu v cizině čtyři děti a po čtyřadvacet let žila ve stínu neuvěřitelně pracovitého muže, se z písemností Komenského mnoho nedozvíme. Zato o jeho práci zevrubně.

Lešenským obdobím počínají zvláštní memoáry emigranta Komenského. Jde v nich o jediné: obhájit vlastní práci a její smysl. Obhájit ji nikoli sám před sebou jako potvrzení smyslu vykořeněného života, ale — vyprovokován polemikou — před širokou veřejností: doložit její význam pro lidské společenství. Proto předkládá své myšlenkové postupy a záměry, dovozuje jejich užitečnost a souběžně sleduje výsledky, měřitelné šíří ohlasu či konkrétním uplatněním.

Zatímco vyoranou brázdu přehlížejí v Amsterdamu r. 1669 už stařecké oči, takže moderního čtenáře jen úcta k mimořádné osobnosti chrání před záchvěvy nudy ze stereotypů, jež se ostýchá pojmenovat stařeckou ješitností, ve vybraných listech z Lešna pulsuje život. Přesto i listy jen dokreslují plné zaujetí Komenského vlastní prací. Do intimity rodinného života jimi neprohlédneme, pouze vyniknou některé osobní vlastnosti vědce, který se žije učitelstvím odkázán na »ochránce«, obtížen břemenem »domácích starostí«, totiž péčí o postižené krajany — členy církve, jimž zůstává pastýřem. Navíc dotírá tíseň finanční a s ní ponižující nutnost dožebravat se pomoci. Jímavý je pohled do tváře Komenského ve funkci lešenského pedagoga. Je ne profesionálně laskavá. I tam, kde zpupnost šlechtických synků volá po přísnosti a trestu, dává učitel nepřímo větší vinu rodičům, totiž šlechtické pýše rodinné výchovy. Přimlouvá se za odpuštění provinilým žákům.

V ohnisku zájmu prvních emigrantských let je sice práce pedagogická, ovšem v trvalé perspektivě otázky po charakteru lidského poznání a možnostech, které otvírá. Školskými pracemi, píše Komenský, »jsem se nezabýval jen povrchně«.

Prvotní motiv je ve znamení mlčelivě skryvané, ale o to silnější naděje na návrat do vlasti. Pak by celá »soustava umění didaktického« posloužila především národu, který trpí zastaralými neduhy konzervativních vyučovacích metod. Škody, které napáchaly, jsou o to závažnější, že postihly mladou generaci rozhodující o příští tvářnosti národa. Systematickým promýšlením nových metod a přípravou pomůcek vytváří Komenský zatím skrytý, ale v čase potřeby okamžitě použitelný potenciál nápravy českého školství.

Přejný zájem ve vzdělaneckých kruzích tlačí Komenského k rozhodnutí předložit výsledky práce širší veřejnosti. »Úspěch naprosto neočekávaný, na jaký bych byl nikdy ani ve snu nepomyslel« (s. 83), přinesla Komenskému jeho učebnice latiny (**Janua linguarum reserata**, 1631), vydaná o dva roky později česky jako **Dvěře jazyků odevřené**. Souběžně psaná **Didactica, to jest umění umělého vyučování**, je nesena přímo vášnivým optimismem možnosti napravení všech škod spáchaných na dětech a mládeži. Základem optimismu je myšlenka nadějná, všemu dobrému otevřená potencialita člověka.

Ohlasy, byť přejné, Komenského zdravě zneklidnily: porozuměli obdivovatelé vlastní podstatě jeho úsilí? Vždyť oslavovaná pomůcka k proniknutí do struktury jazyka je pouhým vstupem do velkolepého dobrodružství poznání všech věcí, jejich přesného pojmenování a tím vzájemného dorozumění lidí. Proto se rekonstrukcí vlastních myšlenkových postupů snaží čtenáře vtáhnout do onoho dobrodružství poznávání, jímž je přímo posedlý. V kostce vysvětluje svou tzv. synkritickou metodu i základní program pansofie. Jde mu o vymezení charakteru poznání celku a jednotlivostí v jejich vazbách, o kontrolovatelnost teorie praxí, o poznávání skutečností a vztahů v přírodě i mezi lidmi v jejich původní podstatě, dané stvořitelským záměrem. Metodou takového poznávání je vypěstovaná schopnost analogického vyvozování a správného řazení. Jí pronikáme k sounáležitosti všeho jsoucího. Pak teprve jsme schopni skutečnosti správně pojmenovat — přicházíme na kloub jejich prapůvodní podstatě. Jenom řečí slov ve funkci přesných definic si konečně porozumíme. Komenský pevně věří, že touto metodou dává lidstvu »protilék zmatků« a přispívá k dorozumění mezi lidmi, kteří si dosud vlastně nerozumějí, ať už mluví řečí lidu, nebo řečí vzdělců.

Poznávání tedy není samoučelné. Má ovšem jiný cíl než vědecké poznání dneška. Jeho charakter, jak mu Komenský rozumí, je v zásadě služebný, nikoli ovladačský. Poznávat neznamena nabýt příslušného vědění k účinnému využívání přírody a ovládání

společnosti. Poznávat znamená získat moudrou, dobrou orientaci ve světě a naučit se mu sloužit.

Proto například rád zaznamenává hodnocení Winklerovo: »Napodobuješ Krista a apoštoly, dáváš všechny své myšlenky všem zdarma« (s. 83). Nechápe je jako lichotku. Tímto postřehem patrně nevědomky odkryl starý luterský superintendent kořeny návaznosti Komenského na teologické myšlení české reformace. Normou křesťanova života jí byla služebná praxe Kristova, nikoli mocensky ovladač-ská praxe církve. O to zdrželivější je Komenský k argumentům, že jeho didaktickou metodou je možno úspěšně konkurovat jezuitům v jejich ovládnutí světa prostřednictvím škol (s. 87). Myšlenka ovládnutí světa, získání ovlivňujících pozic je mu cizí.

V záplavě přejných ohlasů Komenský nezapomíná na trojí hlas kritický. Ačkoli myšlenková východiska jsou diametrálně odlišná, shodují se francouzský filozof Descartes (katolík) s nejmenovaným bratrským šlechticem (Jeroným Broniewským) v rozpacích nad Komenského »smíšeninou věcí božských s lidskými«. Pouze zapřísáhlý luterán Calovius, vyžívající se v polemikách, obviňuje Komenského konfesionalisticky — z propagace kalvinismu. Mnohem věcnější jsou rozpaky nad Komenského neproblematickou slučitelností teologie s filozofií a přírodovědou. Nejenže ji nikdy sám nezpochybnil, ale přímo ji zabudoval jako jeden ze základních pilířů do své myšlenkové stavby. Vždyť právě touto úst rojnou jednotou populárně vysvětluje podstatu své pansofie: »umělou metodou vyložit, cokoliv je potřebné k dosažení štěstí v tomto i v budoucím životě věděním i věrou, jednáním i doufáním« (s. 90).

Když císař Ferdinand, toho jména druhý, vypověděl kazatele evangelických církví z celých Čech a Moravy zároveň se všemi, kteří nechtěli změnit náboženství, nevyjímaje ani šlechtu, tu jsme se vystěhovali roku 1628 do sousedních krajů Německa, z velké části také do Polska a Uher; já s mnoha jinými jsem byl zanesen do Lešna v Polsku a dal jsem se přidržet ke školským pracím. Poněvadž jsem se jimi nezabýval jen povrchně, počal jsem si — lépe než kdy předtím — uvědomovat vady i nedostatky obvyklé školské metody a počal jsem přemýšlet o jejich nápravě tak, že leckterá dobrá pozorování začínala srůstat v soustavu umění didaktického. A poněvadž jsem viděl, že celý jazyk latinský, spolu se souhrnným poznáním všech věcí, dá se uzavřít v malou knížku, učinil jsem pokus o to pod titulem Semeniště všech jazyků a věd atd. Pracoval jsem na tom díle ve volných hodinách a tak jsem skoro tři léta mlčky strávil s tou jedinou snahou, jestliže se nad námi smiluje Bůh a vrátí nás vlasti, aby byly po ruce pomůcky, jimiž by se daly rychleji zhojit škody utrpěné na školách a mládeži. Ale nemohl jsem zůstat ve skrytu do té míry, aby mé úsilí nevešlo ve známost také u správců lešenského gymnázia; dva přední z nich, urození mužové, prokázali mi čest návštěvy v mé pracovně a dotazovali se na řečená má studia didaktická. Spatřivše mezi jiným vzpomenuté Semeniště, žádali, abych je vydal. Odpověděl jsem: »To je chystáno pro vlast.« Oni: »Vlast je tam, kde je dobře.« Já: »Dílo není dosud ukončeno.« Oni: »Budiž tedy dokončeno.« Já: »Není to tak lehce možno, uzavřel jsem se příliš těsným ohraničením.« Oni: »Ponechej něco až pro konečnou úpravu !« Zkrátka a dobře, nepřestali naléhat, také s tím odůvodněním, že činnost tiskárny, přenesené z Moravy a právě zřizované v Lešně, měla být zahájena touto novou knížkou, atd.

Obr. 21: Ferdinand II.

Tak se stalo, že knížka vyšla roku 1632 s titulem poněkud pozměněným. Upozornil mě totiž kdosi, že taková knížka, obsahující celý jazyk latinský, již tu je, s názvem Dveře jazyků otců irských; ale když jsme do ní nahlédli, viděli jsme, že je napsána bez věcného uspořádání, neboť obsahovala ve dvanácti oddílech o sto větách toliko slovíčka celého jazyka - porůznu rozházená. Řekl jsem: »Toto je něco jiného !« Ale oni přece radili, aby

knížka byla nazvána *Dveře jazyků otevřené čili Semeniště* atd. A tak vyšla v Lešně; zanedlouho také s německým a polským překladem v Gdaňsku, v Lipsku však vyšla s připojeným — od učitelů — novým přívlastkem *Zlaté*. Tento přívlastek pak jiná vydání podržela; přidružily se překlady do všech předních jazyků evropských, úspěch naprosto neočekávaný, na jaký bych byl nikdy ani ve snu nepomyslel.

K tomu přistoupily dopisy učených mužů z rozličných zemí mně posílané; blahopřáli mi v nich k novému nálezu a povzbuzovali mě, abych se odvážil výše.

Mezi jinými to byl ředitel školy v Goldbergu a superintendent církví, staříček pan Winkler. Ten napsal, že se mu tato záře nové metody zaskvěla tím víta-něji, čím naléhavěji se po ní dříve marně toužilo. Neboť když chtěli obnovit svou školu, pokleslou následky válek, poslali mladého muže bystrého ducha, Martina Mosera, do Německa k Wolfgangu Ratkovi, který ve svých spisech veřejně doporučoval jakousi svou novou metodu. Ale přes to, že s ním celá dvě léta žil, nemohl z něho vydobýt nic; tak houževnatě prý schovává Ratke své novoty pro sebe, že se nechce o svá tajemství sdílet s nikým, leč by je velikým nákladem zakoupil nějaký král nebo kníže. »Ale což tak jednali apoštolově, proroci, sám Kristus? Tyto napodobuješ Ty, milovaný Komenský, a všechny své myšlenky všem podáváš zdarma. Náš Moser načerpal z nich již tolik světla, že my zde již činíme pravé divy dobrodiním Tvé zlaté metody — pomocí Tvých Dveří a Mluvnice —, jak budeš moci nahlédnout z ukázek, které on na mé vybídnutí Ti posílá. Blahopřeji svým vnukům atd.«

Obr. 22: Lešno

Brzy nato přišel z Ruska nejjasnější palatin belzský, Rafael hrabě Leszczyński, pán místa, a povolav mě k sobě, dotazoval se na všechno. Ukázal jsem mu *Didaktiku*, sepsanou tehdy v mateřštině. Dobře všechno prozkoumav, řekl: »Vidím, že je stroj připraven k pohybu, že nepotřebuje ničeho než dárce pohybu.« Je prý zřejmo, že jsem jím já. Vzdával jsem díky Bohu i tak mocnému příznivci a vyložil jsem, čeho je třeba; že totiž, jak vidím, bude třeba před ony latinské *Dveře* zbudovat *Předsíň* a za ni přistavět *Síň* a konečně *Palác autorů*; také sestavit lepší slovníky a gramatická pravidla. K hbitému vybudování všeho toho že je třeba jednoho nebo dvou věrných a příčinlivých spolupracovníků; jmenoval jsem onoho Mosera a Davida Vechnera. Pán ochotně souhlasil a přikázal povolát oba; i povolal jsem je, ale osudy se postavily v cestu. Neboť když brzo nato dorážel rnor a plnil Slezsko, Moser zemřel jako tolik jiných; brzo za ním šel sám velký příznivec, raněn mrtvicí. Já však, když jsem již počal být takto vlečen na světlo, uznal jsem za vhodné přeložit svou *Didaktiku* z mateřštiny do latiny a také jsem ji přeložil.

Obr. 23: Dveře jazyků otevřené, 1633 — titulní list

Obr. 24: lanua aurea reserata, 1644 — titulní list

Přihodilo se pak, že neočekávaný host (rakouský baron Jan Ludvík Wolzogen, pro náboženství žijící ve vyhnanství v Polsku) přinesl mi neočekávaně nové vzpruhy. Řekl, že se vrací z Vídně a že tam byl rozličnými vyslanci německých knížat a obcí tázán, na čem pracuje Komenský po vydání *Dveří jazyků*; i zastyděl prý se, že nemůže nic říci o tom, co se v Polsku děje, ač z Polska přichází. Rozhodl prý se tedy odbočit při svém návratu ke mně, v touze všechno poznat osobně; a že mne prosí, abych se před ním netajil. Dal jsem mu tedy přečíst svou *Didaktiku*, již přeloženou, jak stojí ve *Veškerých pracích didaktických*, díl I., strana 5—196. Když mi ji za dva dny vracel, radil změnit titul věnování a dát takový: Císaři římskému, všem králům, knížatům i obcím křesťanského světa atd. Odpověděl jsem s úsměvem: »Mein Herr, wer ein Gesang hoch anfengt, musz

eine gute Stimme haben, oder bald aufhören.« (»Kdo nasadí zpěv vysoko, musí mít buď dobrý hlas, anebo brzo ustát.«) On: »Jezuité se stali pány světa, zmocnivše se škol, ačkoli nemají nic podobného těmto pracím u nás.« I začal doporučovat didaktické sdružení, nabízející sám sebe i svou pomoc, zejména v matematice, v níž se zvláště zapracoval. Ale když viděl, že jsem k tak velikým podnikům zdržlivý, přestal naléhat a odešel.

Ale když jsem viděl, že takové projevy přicházejí častěji od dalších a dalších, začal jsem uvažovat: Tyto pobídky nejsou zničehonic; projevům tak velkého uznání bude třeba vyjít vstříc novým darem, dá-li Bůh možnost nalézt něco většího a lepšího. I dal mi přijít na tyto myšlenky: Jestliže bylo uznáno za krásnou věc učit se slůvkům jazyka pod vedením věcí, bude ještě krásnější, aby se učilo věcem samým pod vedením slov již dříve poznaných. To jest jakmile se mládež pomocí Dveří jazyků naučí rozlišovat věci podle zevnějšku, aby si pak zvykla nahlížet do vnitřní stránky věcí a všímat si, co je jedna každá věc svou podstatou. Nabýval jsem naděje, že se to dá provést co nejkratšími a nejpresnějšími definicemi věcí a že to bude daleko účelnější, než se dosud soudilo. Neboť jsem pozoroval, že lidé vůbec nemluví, nýbrž papouškují, to jest že nepřevádějí z mysli do mysli věci nebo smysl věcí, nýbrž že mezi sebou vyměňují slova nepochopená nebo pochopená málo a nesprávně. A to činí nejen lid, nýbrž i polovzdělaný dav; ano, čeho je více želet, z velké části i lidé školení, a to proto, že ve slovech je nekonečně mnoho významů, v oboru věcí pak téměř stálá neznalost útvarnosti (tj. vnitřní podstaty každé věci). Neboť když mluvíce jmenují Boha, anděla, člověka, satana, zákon, hřích, ctnost, neřest atd., ba jmenují-li — mluvíce o věcech hmotných — světlo, temnoty, víno, vodu, vítr, studené, teplé atd., rovněž hladovět, jíst, pít, zažívat, spát nebo bdít, být zdravý nebo churavět atd., nevědí, co je ve své podstatě a jak vzniká to, co jmenují. Z toho plyne, že není velký rozdíl, jakým jazykem kdo mluví — barbarským, nebo vzdělaným; neboť všichni nejsme nic než měď zvučící aneb zvonec znějící, pokud mluvíme slova, ne věci — to jest slovné slupky, ne jádro představ.

*Obr. 25: Názorné vysvětlení smyslových vjemů a živočišných funkcí
(Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)*

Obr. 26: Stavba domu (Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)

Shledával jsem tedy, že bude svrchovaně užitečná nějaká univerzální kniha, která by sama podávala všechno potřebné tak, aby nic nemohlo zůstat naší vinou neznámo. A to s tak souvislým pořádkem od začátku až do konce, aby v důsledku toho nic nebylo zastiňováno jiným, aby každá věc cele stála ve světle, a byla proto správně viděna a pronikána. A konečně s tak přesnou pravdivostí celku i jednotlivostí, aby mohlo z věci samé být jisto, že ani v teorii a úvahách, ani v praxi a provádění, ani při chresi a užívání nic neklame; všude s řádným rozlišením a stanovením poměru věcí, jak v sobě jsou, i představ věcí, jak v mysli vznikají, i slov, která prostředkují předávání významů od mysli k mysli.

Počal jsem doufat, že to bude jakýmsi všeobecným protilekem nevědomosti, zmatků, přeludů a omylů, kdyby se taková, jak pravím, kniha nebo knížka mohla řádně sestavit. Stejně také protilekem tékavé zvědavosti mysli, kdyby jedině věci životu potřebné tu byly probírány, aby se tak zastavil konečně jednou onen všeobecný stesk: Potřebné neznáme, poněvadž jsme se naučili nepotřebnému.

A když jsem to tak rozvážil, jal jsem se psát Dveře věcí — čili Bránu moudrosti opravdovější —, abych viděl, jak by tomu Bůh chtěl přát. Přihodilo se však, že v týchž dnech vyšla v Německu knížka pod názvem Všemoudrost Petra Laurenberga, profesora v Roztokách. Když jsem si ji dychtivě opatřil, nenašel jsem nic než jakési soustavné

přehledy aristotelské filozofie; a poněvadž jsem považoval takové dílo, neobsahující nic z nebeské moudrosti a z tajemství spásy, za nehodné tak vznešeného názvu, počal jsem doufat, že se bude hodit spíše našemu dílku, bude-li tu umělou metodou vyloženo, cokoliv je potřebné k dosažení štěstí v tomto i v budoucím životě vědění i věrou, jednáním i doufáním. Pokračoval jsem tedy ve jménu Páně ve volných — jako dříve — hodinách, s nikým se o své plány nesdíleje, dokud neuvidím, co se dá učinit, nebo dokud nenajdu metodu, jakou jsem hledal: jistou a neměnnou.

Ale přihodilo se, že dva z našich mládenců, Daniel Erastus a Samuel Benedikt, poslaní na studie do Anglie a opatření doporučujícími listy k londýnským kazatelům, byli uvedeni k Němci Samueli Hartlibovi, dozorci nad studii několika urozených mladíků; když se jich tázal, znají-li Komenského — poněvadž říkali, že přicházejí z Polska — odpověděli, že znají. A když jeden dodával: »Já jsem byl jeho pomocníkem,« táže se Hartlib: »Co tedy podniká nyní po vydání Dveří jazyků?« Odpověděl: »Píše Dveře věcí.« »Co to bude?« Odpověděl: »Jiné její jméno má být Všemoudrost křesťanská, obsahující rozčlenění a pravé výměry všech věcí.« Hartlib: »Můžete docílit, aby jej dostihl můj dopis?« »Můžeme,« odpověděli, »neboť jsme povinni mu psát a zpravovat jej o pokrocích své práce.«

Byl jsem totiž dva roky předtím — ve velkém a slavnostním shromáždění kazatelů a ochránců roztroušených po Polsku, Slezsku a Uhrách — přibrán v počet starších a jmenovitě mi byla svěřena péče o mládež, která se dosud měla vzdělávat teologickým studiem pro dorost církve.

»Jak žije Komenský?« »Nuzně, jako i ostatní vyhnanci.« Tu se dobrý Hartlib nejdříve výborně postaral o ně, pro oba vyhledav příznivce, aby jejich štědrostí byli vydržováni v Oxfordu, potom dopsal mně a poslal mi příspěvek na živobytí se slibem i pro budoucno, počtím-li ho písemným stykem.

Podiviv se otcovské péči božské prozřetelnosti o mne, vzdal jsem díky výbornému muži, který tak neočekávaně osvědčoval křesťanskou lásku vůči mně neznámému a vůči nám, vyvržencům světa. Když však opětovnými listy žádal nějaký náčrt pansofické knihy, nastínil jsem něco a poslal. Nedostáváje však po celé tři měsíce žádné odpovědi, domníval jsem se, že se tyto náčrty buď na cestě ztratily, nebo že nestojí za povšimnutí. Avšak ejhle, konečně je mně odevzdán jakýsi větší svazek knih poslaný z Gdaňska. Jakmile jej otevru, spatřím Předzvěsti pansofických snah Komenského, výtisky vytištěné v Oxfordu, s předmluvou vysvětlující příčinu vydání: můj náčrt byl prý vyžadován učenými muži tak dychtivě, že opisovači nestačili, a tak prý bylo nevyhnutelné uchýlit se k tisku. Mimoto v dopise mně zaslaném připojoval dvě jiné příčiny: 1. Abychom mohli sbírat posudky, až se toto předsevzetí uvede ve známost vzdělců po různých královstvích Evropy, také rozličného náboženství; to prý bude mnohostranně užitečné. 2. Aby se vyvolala štědrost těch, kteří mohou přispět na to, aby se věc tak znamenitá uvedla ve skutek. Neboť prý moudří mužové přicházejí k těm úvahám, že k dílu nestačí jeden člověk, zejména když Komenský otevřeně přiznává, že tu je jeho výzbroj nedostatečná. Je prý mu tedy třeba přidělit společníky v práci, šest nebo osm učených mužů, kteří by ze všech knihoven vybírali podstatné věci a poskytovali mu vybranější látku, aby ji svým perem uváděl v pořádek. Ale k dílu prý nestačí ani jeden lidský věk, má-li být přivedeno ke své dokonalosti. Že tedy bude třeba založit při této příležitosti kolegium, jaké si přál slavný Verulamský, určené pro všeobecná studia a obstarávající rozmnožení věd a umění, důstojné lidského pokolení. Ohromen jsem se divil, že se věc přivádí do takových rozměrů; avšak jsa zvyklý dávat více na cizí úsudky než na svůj, nechtěl jsem odmítnout, a ani jsem již nemohl.

To se stalo roku 1636; následovaly nové otisky téhož Předchůdce všemoudrosti v Londýně, v Paříži a v Holandsku, jakož i rozličné posudky učenců, o nichž mi o všech podával Hartlib zprávu, většinou nad očekávání příznivé. Takový byl posudek poslaný z kteréśi akademie německé, že Bůh nikdy po darování světla svého slova neprokázal pokolení lidskému větší dobrodiní než že jednomu ze smrtelníků vnukl takové myšlenky. Jiný: Tento plán o složení pansofické knihy je takový, že se nemůže nelíbit nikomu, leč komu se nic dobrého nelíbí. Jiný: Zdá se, že Komenský má jakýśi poklad světla, který však dosud sám nedovede přenést do praxe. Podobně jiní. Jen jediný se našel mezi římskými katolíky, který projevoval nesouhlas, totiž Descartes, a to pro přimíšení teologie; také mezi luterány jeden, Calovius, křivě podezíral, že prý ona vševěda není nic než stroj lživě sestavený k skrytému rozšiřování kalvínství, a jeden mezi mými spolubratři v Polsku, který roztrušoval mezi kazateli i ochránci, že je to nebezpečná smíšenina věcí božských s lidskými, křesťanství s pohanstvím, světla s tmou, a dovedl věc tak daleko, že jsem se musel dvakrát veřejně zodpovídat — nejdříve mezi vznešenými ochránci církve na zámku v Lešně a za dva měsíce potom mezi kazateli shromážděnými na synodě v chrámu lešenském; pokaždé s tím výsledkem, že mi bylo uloženo konat, již se schválením církve, to, co jsem dříve počal konat vskrytu, a všichni dobří přáli štěstí dobrému podniku. Sepsal jsem totiž Objasnění pansofických snah, sestavené kvůli posuzovatelům; to stojí na straně 455 v I. svazku mých Spisů didaktických jako i sám Předchůdce všemoudrosti na straně 403.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE, 1669)

ABRAHAMU MENZLOVI

(V Lešně počátkem roku 1630)

Ježíš, světlo naše. Hle, konečně první dopis ode mne dostáváš v tomto roce, slovutný muži a ctihodný bratře! Že by to bylo známkou ochabující lásky? Vůbec ne, spíše důkazem lásky ukryté a plamenem znovu vyšlehující. Nediv se, že jsem si dovilil tak dlouhé mlčení. Rozmanité jsou příčiny, které mne obírají o všechn volný čas. Leckdy se najednou dozvím, že někdo odešel do vašich končin, vzácněji však, že teprve půjde; a poněvadž mi nelze takové příležitosti napjatě sledovat, ubíhají mi, aniž se o nich dozvím. Tato příležitost mi však nemohla uniknout — ubírá se k vám důstojný bratr Lochar —, a tu jsem také já nemohl dále mlčet.

A tak Tě pozdravuji v Kristu, spasiteli našem, a od jeho božské vůle vyprošuji Tobě, nejmilejší bratře, souhrn všeho štěstí. Měj šťastný začátek roku, šťastné jeho pokračování, šťastný konec. A nejenom Ty sám, ale i celá postižená církev. Tak toužím, tak přeji, tak doufám. Mně samému — proč bych to nevyznal Tobě, o němž vím, že se budeš se mnou radovat a se mnou chválit Boha, a jenž bys měl, jak si přeji, znát důvody mé zaneprázdněnosti, kvůli níž se začínám stranit lidí —, mně tedy, pravím, přinesl začátek tohoto roku nemálo štěstí, poněvadž mocně utvrdil naději na blížící se vykoupení. Stěží kdy v celém mém životě byla, milý bratře, žeň darů božích tak zlatá jako ve dvou měsících právě uplynulých: dosvědčuji to po pravdě a svému Bohu za to vzdávám slávu. Netýká se to přímo církve, ale jejích semenišť, škol. Jistě Ti neušlo, že od několika let začali zbožní mužové očišťovat tyto stáje Augiášovy a vpravdě je přeměňovat v ovčince beránků božích, a to zejména zlepšením učební metody. Dostalo se mi odkudsi povzbuzujícího podnětu, a tak v naději na návrat do vlasti a v očekávání, že z dobrotivosti boží znovu rozkvete a vzpamatuje se ze strašného válečného zpusťování, neobírám se ničím jiným než pomůckami k nápravě vzdělávání mládeže. S jistotou mohu říci, že mé snažení v tomto směru pokračuje docela zdárně. Denně se naskytují podivuhodné myšlenky, které vesměs slibně nasvědčují jakoby

obnově ráje; je mi, jako bych již na dosah ruky měl onen zlatý věk, který předpovídaly naše věštby, a pozoroval jej s největší obdivnou uznalostí boží moudrosti i s jásotem z radosti svého srdce. Nic Ti z nich zatím nesdělují, poněvadž by to bylo předčasné a poněvadž i zde smí zatím stručně být známo jenom jednomu nebo dvěma lidem, co se děje: nejsou totiž všichni schopni takové věci pochopit, zejména pokud jsou teprve ve stavu zrodu. Ty pak nejupřímnějšími svými prosbami se neustávej u Boha, našeho slitovníka, přimlouvat za tyto snahy mé i jiných — vím totiž, že jinde jsou mužové, kteří pracují právě v téže věci k slávě boží. Mně sice nejvíce podnětů i osvětlení poskytuje náš Jan Valentin Andreae, s nímž si posud vyměňuji listy; ale z vlastní zkušenosti poznávám, že ten, jenž přede mnou nese pochodně a zaplašuje temnoty mých mrákot, je sám Kristus. K němu tedy se nepřestávejme modlit jakožto k základu veškeré naší harmonie i v ní kořenicí blaženosti a jakožto jediné hlubině bezpečnosti.

Obr. 27: Johann Valentin Andreae

VÉVODOVI BEŁZSKÉMU (HRABĚTI RAFAELU V. LESZCZYŃSKÉMU)

(V Lešně v první polovině roku 1630)

Veliký Bůh nechť duchem rady a moci rozmnoží a posílí Tebe a všechno Tvé snažení, nejjasnější a nejurozenější pane, pane můj nejlaskavější !

Ti, kdo budují město, mají sice všichni stejný cíl, ale rozmanitě si rozdělují úkoly: jedni pracně snášejí dřevěné trámy, jiní je namáhavě otesávají, přisekávají a upravují; jiní dohlíží na stavbu, druhí na dovoz, konečně jiní zase bdí, aby sama pospolitost měšťanů byla svázána poutem zákonů. Právě tak i my, kteří jsme pojali úmysl v tomto městě zřídit vzornou školu pod Tvým nejjasnějším jménem a Tvou ochranou, musíme se nezbytně přičinit, abychom podle míry schopnosti, jež nám byla od Boha poskytnuta, každý přispěl k dílu, co může a kolik může, buď radou, nebo pomocí, buď silou, nebo prostředky. A pokud se týče pokusu o ustavení jejího hospodaření nebo soužití, není Vaší nejjasnější urozenosti tajno, co nedávno bylo naším přáním, ale od té doby došlo také na novou úpravu tříd a rozmnožen byl počet učitelů. Ostatně poněvadž duší všech věcí je řád, jímž vše stojí pevně a silně a bez něhož se vše řítí, přejeme-li si něco vynikajícího a trvalého, musíme z největší části úplně upnout své myšlení k tomu, aby bylo vše uspořádáno co nejznamenitějším pořádkem. A protože myslím, že k tomu mohu sám s pomocí boží něčím přispět a cítím se povzbuzován, abych se takové práci nevyhýbal, nesmí o tom zůstat nezpravena Vaše Urozenost, jejíhož souhlasu, svolení a ochrany bychom právem nemohli postrádat.

Domnívám se, že Vaší nejjasnější Urozenosti není zcela neznámo, oč se přibližně před dvaceti lety k nápravě studijní metody pokusil snaživý Wolfgang Ratke, který ukazoval snazší, příjemnější a bezpečnější způsob, jak vzdělávat mládež. Jeho spisy, jež jsem již dříve velmi dychtivě četl, usiloval jsem na Moravě přizpůsobit k užitku školy tenkrát mně svěřené. Když jsem však nedávno, roku 1627, připadl na více spisů toho druhu, od Rhenia, Helwiga, Eliáše Bodina, Štěpána Rittera, Glauma, Holsteina a jiných, a když jsem viděl tak veliké úsilí nadaných mužů — připojuji ještě Campanellu a Verulamského, šťastné obnovitele filozofie —, počal jsem mnoho doufat v nadcházející nové století a silně jsem byl utvrzován v tom, že správně mají být na naši poslední dobu vztahována slova Danielova: »Mnozí budou pilně zpytovat, a rozmnoženo bude umění« (Daniel 12, 4). Proto jsem začal školám ze srdce blahopřát, počal jsem také pojímat naději, že obnoví-li nás Bůh v našich sídlech, budou snadno obnoveny také naše školy po tomto tak nesmírném zpuštění. Jedno mne však trápilo: že ony didaktické spisy, uveřejněné většinou jazykem německým, nejsou našincům přístupny a tím budou jen k nepatrnému

užitku. Přiložil jsem proto ruku k tomu, abych naší řečí sepsal, co by bylo užitečné. Když jsem se však hlouběji ponořil do úvah o těchto věcech, počal jsem pozorovat jedny věci z druhých, což podivuhodně zjasňuje ono světlo metody, a konečně jsem dospěl tak daleko, že jsem odsunul do pozadí ona svá i cizí povrchní a pokusná pozorování a téměř po tři roky jsem se lopotil s tím, abych vydoloval samy základy z lůna přírody. Tím se mi zrodila nová Didaktika, předkládající způsob vyučovat a učit se rychle, příjemně a bezpečně. Podle jejích neklamných zákonů a směrnic jsem se rozhodl zpracovat ve výtahu celou obecnost nauk o věcech, aby byla našim školám — požehná-li záměru Bůh — urovnána cesta k teoretickému poznání všeobecné vzdělanosti. Poněvadž však plece jediného člověka nebyly s to snést tak obrovské břímě, bylo přibráno za spolupracovníky několik nadaných mladíků a ti loňského roku byli vysláni na holandská vysoká učiliště.

Ale vraťme se k věci. Když se mne nedávno při zřizování řádného hospodaření na zdejší škole vyptávali urození páni Schlichting a Głoskowski na mé mínění o řádu, který je duší školy, odhalil jsem jim část svého záměru, a tu oni, shledavše hned takřka od prahu, jak neklamné jsou základy, o něž se opírám, naléhavě mne žádali, abych nějakou část svých nálezů obrátil ku prospěchu zdejšího gymnázia. Svolil jsem, jednak proto, že zákon křesťanské lásky žádá, aby všechny dary, jichž se dostává jednotlivci, byly nabídnuty k obecnému užitku, jednak že povinností vděčného hosta je splácet blahovolné pohostinství všemožnými úsluhami. Rozhodli jsme se proto vydat tiskem několik knížek pojatých podle této nové metody k užitku zdejší školy atd.

Tudíž v celém tomto svém podnikání žádáme Tě snažně, nejjasnější pane, o souhlas, svolení a radu. Konečně posíláme zároveň důstojnému panu Ondřeji Re-genvolsciovi přehled této naší nové Didaktiky, z něhož by bylo možné utvořit si podrobnější názor, jakož i několik úryvků ze spisu Seminarium artium et lingvarum omnium (Semeniště všech řečí a umění). Buď sbohem.

JANU MOCHINGEROVI

(V Lešně po únoru roku 1633)

Znameníť pane ! K šípku posílám onu příhodu, která mezi nás vstoupila a způsobila, že jsme se navzájem začali škaredě podezírat. Plně věřím Tvým slovům, že ses řádně staral, aby se mi od Rhetia dostalo jakés takés odměny za mou práci, ale věř mi i Ty, že jsem ani já, ani Lešno dodnes ještě nezhlédli žádný výtisk kromě onoho jediného, který jste nejprve poslali jako ukázkou. A opravdu se stydím, když je na mne z tolika různých stran naléháno, abych poslal výtisky nebo aspoň dal do vydání nahlédnout. Uvažuj, zda to není hodně nesmyslné, že u toho, od něhož dílko vyšlo, není ani výtisk.

Měl-li jsi již pokdy číst Fyziku, rád bych slyšel Tvůj úsudek, obzvláště o principech světa, jež jsem položil z Mojžíše, hmotě, duchu a světlu. Já se stále více utvrzuji v tom, že to je jediný pravý způsob, jak filozofovat o přírodě, a jsou mi známa velmi užitečná pozorování, kterak z daných základů vystává i poznání všech jednotlivých zjevů přirozených i uměle vytvořených. Nedávno jsem z nich vyvodil i pojetí Astronomie, vybavené hypotézami nejjednoduššími, nejsnazšími, a co je hlavní, odvozenými z přirozené povahy nebes. Snad ji také předložím posudku veřejnosti. Když jsem odklidil neužitečné haraburdí ekcentriků, epicyklů a reálních kruhů,

jakož i ten obludný koperníkovský pohyb země, budou moci být pomocí našich hypotéz, a to těch nejjednodušších, zachovány veškeré zjevy a pochopeny s takovou snadností, že jim porozumí i dítě při pouhé četbě bez učitele. Tak doufám. Sbohem.

SAMUELI HARTLIBOVI

(V Lešně koncem roku 1633)

Slovutný pane ! Byla mi sice již dříve otevřena brána Tvého přátelství, když jsi mne laskavě dal několikrát pozdravovat po svém bratru a poslal po něm některá upozornění, ale ještě větší podnět k tomu, abych se na Tebe důvěrněji obrátil, naskytl se mi nyní, když ses ukázal tak vlídným k našim poslům, Vechnerovi a Laurinovi, tak soucitným s obecnou bídou vyhnanců našeho národa a konečně vůči mně zvlášť tak pozorným, že jsi mne ráčil obdarovat několika didaktickými spisy — třebaže mi dosud nebyly odevzdány — a posilnit mne přátelstvím jiných mužů; mám na mysli pana Stresona, který mi z Tvého návodu poslal list a s ním svůj jistě půvabný a uhlazený spisek De rationis usu et abusu (O užití a zneužití rozumu). Toto vše, pravím, přimělo mne napsat Ti tento dopis, abych se nezdál nevděčným za pozornou laskavost tak upřímného přítele. Věz, prosím, můj Hartli-be, že si nepřeji nic víc, než abych mohl častěji s Tebou a muži Tobě podobnými probírat to, co se vztahuje k obecnému prospěchu církve a zvláště škol, neboť tímto směrem se nese celé mé snažení. Ale prozřetelnost božská položila jisté překážky, že to nemohu činit tak, jak bych chtěl: uložila mi břímě domácích starostí, totiž péči o zbytky roztroušených církví, a ty mne každodenně rozptylují, nedopřávajíce mi, abych se mohl klidně, natož úplně věnovat vědám.

To je také důvod, proč vážne uskutečňování mého didaktického záměru. Neměl jsem původně nic jiného v úmyslu nežli složit několik knih k užitku své vlasti, jestliže by nás Bůh do ní navrátil, aby tu bylo pohotově něco, čím by se po tak hrozném zpuštění Antikristově dalo snáze v ní obnovovat křesťanství. Soudil jsem, že jediným prostředkem k tomu by bylo znovuzřízení škol ve všech městech, městečkách, vesnicích i nejmenších osadách. A proto jsem vymyslel způsob, až dosud tuším neslýchaný, kterak všude zříditi školy snadno a šťastně: totiž rozvržením souboru všech vědomostí a takovým způsobem jejich podávání, že by bylo možné, aby všichni školní svěřenci byli před svým pětadvacátým rokem vzděláni ve všem, čeho je nezbytně zapotřebí pro život hospodářský, politický nebo církevní; a to zase ještě tak, aby stovky nebo tisíce poznatků mohl podávat jeden a týž učitel s menší snad námahou, než s jakou jsou vzdělávání jednotlivci, atd. Tehdy mezi jinými cvičnými pokusy vzešel z mých didaktických základů úmysl sestavit knížku jako breviář celého latinského jazyka; tu jsem také složil, a abych vyzkoumal soud znalců, vydal s názvem Seminarium čili Janua Linguae Latinae (Semenišť čili Dveře latinského jazyka), jak je Ti dobře známo, vždyť jsi i svým hlasem schválil užitečnost objevu. Když se mi pak odevšad dostávalo pochvaly a ozývala se přání dalších spisů toho druhu, a když mi nové povolání k církevním starostem znemožňovalo, abych se k tomu vrátil, tu mne nejjasnější pan vévoda belzský v minulém září při návštěvě těchto krajů — sídlí jinak na Rusi — žádal, abych pokračoval. Poznav potom, v čem vězí potíže, požádal starší, aby mne zatím zbavili starostí církevních, a slíbil na své útraty živit pomocníky. Svolil jsem a jal jsem se znovu tkát rozetkané dílo — svědectvím je Maternae scholae Informatorium (Informatorium školy mateřské), jež přikládám.

Ale znovu cítím brzdu. Jakmile se teď pán vzdálil, slíbená pomoc dochází zvolna, ba nedochází skoro vůbec a nemám jiných ochránců. Dovol, můj Hartlibe, abych Ti na tomto místě svěřil, co zamýšlím. Velice si přeji, abych v tomto vyhnanství mohl dokončit aspoň latinskou Didaktiku velkou, Viridarium a Pansofii (Sad a Všemoudrost), poněvadž se obávám, že navráť-li nás Bůh do vlasti, nebude mi pro církevní povinnosti popřáno tolik času, abych se mohl uvolnit k těmto úkolům. Snad bys mi mohl Ty poskytnout

nějakou pomoc, aby dílo pokračovalo. Vždyť ses odvážil tvrdit před mým švagrem a panem Vechnerem, že kdyby Tvé snažení nebyla zmařila ukvapenost Anchoranova, byl bys býval dosáhl toho, aby mi za otevření latinských Dveří bylo po dobu mého života vypláceno ročně sto liber šterlinků. Je-li tomu tak, vpravdě Tě objímám, sladký příteli, který ses rozhodl tak znamenitě se o mne zasloužit. Avšak nechyběj-li Ti důvody, hle, máš znovu příležitost se zasloužit ne tak o mne jako o společnou věc celé křesťanské mládeže: zda bys totiž dosáhl — doufám, že můžeš — aspoň sto liber jednou provždy od ochránců studií, jakými bohatě kvetoucí Anglie oplývá, abych mohl za spolupracovníky přibrat učené muže bratry Vechnery, doktora Jiřího a Tobě již známého Davida; z nich by mi mohl být velice nápomocen tento při úpravě Viridaria — zmínil jsem se o tomto spise v předmluvě k Seminariu a vyslovil jsem tu přání, marné, poněvadž dosud nikdo ruky nepřiložil —, onen ve vypulérování Pansofie. Onen je totiž velmi vybaven všestrannou učeností, oba jsou nakloněni didaktickému záměru.

Co to však dělám ? Tak bez obalu Ti píši ? Vidíš srdce otevřené. Podávám věc tak, jak je: že je totiž překážkou mého didaktického snažení hmotná tíseň doma. Budeš-li tedy moci pomoci, nechť toho od Tebe dosáhne láska k veřejnému dobru: pro sebe nežádám nic. Nedá-li se Ti to zatím snadno provést, nežádám vůbec nic, leč aby ses za nás nepřestával modlit. I to bude pro nás pomoc. Neboť otcem světla je jedině On, který osvětluje mysli, dodává sil a živí těla, jakož vůbec jedině činí vše ve všem. Jemu buď sláva a chvála na věky věků ! Amen.

JANU JINDŘICHU ALSTEDOVI

(V Lešně roku 1633)

Často jsem vyhlížel příležitost, jak Tě pozdravit a projevit svou trvalou lásku k milému učiteli. A hle, nyní se nečekaně objevil muž, který se chystá na cestu do vašich dáckých krajů a táže se, zda chci po něm něco vzkázat. Ptám se, zda je mu známo velké jméno Alstedovo. »Znám ho dokonce osobně,« řekl, »a chceš-li mu něco poslat, odevzdám mu to.« Chápu se tedy brka, abys prostřednictvím tohoto posla poznal že ten Tvůj kdysi milovaný Amos Tě stále miluje a ctí. Že se Tvůj vztah ke mně nezměnil, poznal jsem z opakovaných pozdravů, které mně Tvým jménem přátelé srdečně vyřizovali za těch pět let, co jsem v Polsku. My, které vzteklé víry vatikánského »krále větrů« rozptýlily po všech končinách země, máme opravdu zapotřebí se sjednocovat ve vzájemné lásce, kterou duch Kristův od svých požaduje. Když už v našem tak velikém rozptýlení nemůžeme čekat zhora nic, aspoň se jedni za druhé u Boha přimlouváme.

Co Ti mám kromě toho napsat ? Smím se odvážit sdělit Ti něco o mých školních prácičkách ? Staniž se. Zejména když právě dnes mi přinášejí exempláře mé Fyziky a tento přítel s námi pobude až do zítřka.

Obr. 29: Didaktika česká, 1628—1632 — titulní list

Tady máš první můj pokus k užitku této školy —

Dveře jazyků. Sklidily u vzdělanců tak veliký potlesk — nemluvě o naději —, že byly již několikrát vytištěny v Německu a v Anglii i jinde, a od učenců opatřeny překladem německým, polským, anglickým atd. Řecký překlad pak opatřili v Lipsku M. Reyherus a v Goldbergu M. Moser. Z Belgie mi také píše pan Jonston, že tam někdo pracuje na osmijazyčném vydání. Do veřejných škol v Gdaňsku byla knížka přijata a zavedena, a porůznu i v Prusku a Polsku a jinde. Přinese-li to ovoce, budu mít jen radost. Budu chválit Boha, jehož laskavost se rozhodla užít v té věci mne, slabounkého človíčka. Posílám Ti exemplář prvního vydání. Přikládám také výtisk své Fyziky, o níž jsem

už psal. Očekávám o ní soudy učených mužů a také o Tvůj s láskou žádám, vážený učiteli, při první příležitosti. Mám totiž za to, že jsem byl ve Tvých stopách přiveden k tomu, abych první základy filozofie nechtěl hledat mimo Písmo.

ZBYŇKU GORAJSKÉMU Z GORAJ

(V Lešně 2. května 1640)

Psal jsem nedávno, že prospěchu chlapců vadí a v řádném užitku studií jim škodí spoléhání na jakousi svobodu nebo spíše zvlášť, ať k ní již přišli z pouhé představivosti, či jí nabyli také zvykem. Nyní to propuklo již pohříchu plnou silou a sama nezbytnost hledat rychlou nápravu mne nutí, abychom Vám, vysoce urozený pane, věc nezatajovali. Byl jsem po několik dní mimo město, zaměstnán jinde pracemi svěřenými od církve. Zatím se stalo, že mladší chlapec byl pro veřejně spáchané pohoršení vyzván k veřejnému, byť poměrně mírnému trestu; když se však tomu vzpíral a několikrát tvrdil, že neuposlechne, vicerektor — aby se něčeho nedopustil v hněvu — kázal mu odejít a oznámit věc školním dozorcům. Ti, chtějíce obnovit porušenou vážnost učitelů veřejným pokáráním, vešli do školy a dali si zavolat Kristina. Tu Bohuslav, uslyšev to, sám vyšel a zakázal bratrovi představené poslechnout. Představení k nim vešli do studovny, láli jim za opovážlivost, jaké je v naší škole stěží pamětníka, a radili jim, aby se polepšili. Když však viděli, že je jejich počínání marné, zakázali jim za trest navštěvovat školu s pohružkou, že jejich vzpurnost ohlásí Vám, urozený pane. Oni však nejenže se nedali odstrašit a neodprosili za své provinění, nýbrž spíše dali posušky i slovy najevo, že jim to je k radosti a že to čekali. Vrátiv se včera domů a zvěděv, co se stalo, navštívil jsem je, a uznamenav lítost, usiloval jsem, pokud jsem dovedl, všemi způsoby a důvody, aby uznali své pochybení a je napravili; ale jinak kromě jalových výmluv, ba i stížností, že se s nimi nakládá nespravedlivě, nemohl jsem ničeho dosáhnout. A tak jsem pokládal za vhodné oznámit to Vám, slovutný pane — třebaže vyrozumívám, že to rovněž dělá urozený pan Schlichting, rychtář všovský —, aby byla příležitost uvažovat co nejrychleji o nápravě.

Mladíci si takovým způsobem neprospějí, nám budou přítěží, jiným k pohoršení, čím dále tím více. Nějakou radu sám nedávám ani jí není třeba; vypravuji věc tak, jak se stala, a prosím, aby Vaše Urozenost přinesla lék, když my jsme tak nešťastní, že nic nezmůžeme.

Nakonec však povím své mínění: odpusť jim, ctný pane. Nesnadno zvyká jhu letitější býk, který nezvykl hned v prvních letech. Zdá se, že byli příliš dlouho zdržováni od obcování s těmi, kteří jsou v kázni vychovávání pro Boha a pro vlast. Kořeny a výhonky vrozené sebelásky a opovážlivosti — žel, obecná zkaženost u nás i ve světě — nebyly dosud vyplený a již ani nechtějí být. Aby však toto vše i s ostatními ješitnostmi a omyly mládí přešlo, o to prosím Boha a mám naději, že se tak stane, jestliže se budeme vroucně modlit k bohu a přiložíme vhodný lék pro nápravu. Svěřuji toto k úvaze Tvé obezřelosti, veliký ochránce, a oddaně prosím Boha, aby Ti vnukl spásné myšlenky.

Buď zdráva Tvá nejjasnější Slovitnost !

Nejjasnější Urozenosti Tvé přáními i službami oddaný

Jan Amos Komenský

Obr. 30: Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678 — titulní list

V Lešně 6. října 1640

Utěšitel z nebe nechť naplní útechami srdce naše, v Kristu Ježíši, Pánu našem, amen.

Slovutný pane, ctný ochránce ! Aniž jsme se s Tebou poradili, povýšili jsme do vyšší třídy, ba na nejvyšší univerzitu milého svého žáka a Tvého syna Kryštofa. Stalo se to však podle vůle rektora magnifika obojí školy, milosti a slávy, Ježíše Krista, a se svolením toho, bez jehož pokynu nic se neděje, otce duchů, Boha (Židům 12, 9). Byl nám drahý, poněvadž jsme jej, svěřeného naší spolehlivé péči, měli v oblibě, dražší snad byl Tobě, protože jsi jej zplodil, ale nejdražší onomu, který má nad námi nade všemi nejvyšší péči a svrchované právo, poněvadž nás stvořil, vykoupil a určil pro věčnou svou družinu. Chápeš, ochránce, co Ti zvěstují; na Tobě bude, abys řekl s Davidem: »Oněměl jsem, protože Ty jsi to učinil, Pane« (Žalm 39,10). Jeden pohan, když mu byla zvěstována smrt synova, vyjádřil sílu nezlomeného ducha a úctu k božstvu oněmi slovy: »Věděl jsem, že jsem zplodil smrtelného.« Ty řekni: »Věděl jsem, že jsem své potomky zplodil ne pro tento život, nýbrž pro život věčný, vždyť jsem uvěřil, že Bůh můj je i Bohem semene mého.«

Víš-li tedy, komu jsi uvěřil, nuže to již ukaž a věř, že Tvůj syn nezemřel, nýbrž přešel ze smrti do života. Pravdivý totiž je, ba přímo pravda sama ten, jenž řekl: »Já jsem vzkříšení i život. Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude« (Jan 11, 25). O tom buď ujištěn, že nechybělo všelikých prostředků, jež byly v lidských silách, ale zvítězila síla osudu. Líbil se totiž Bohu a byl jím milován, takže jej vzal k sobě, poněvadž dosud zde žil mezi hříšníky. Byl vyrván, aby zloba nezměnila jeho mysl anebo lest neošálila jeho duši. Byv posvěcen, v krátkosti naplnil čas dlouhý. Milá byla jeho duše Hospodinu, a proto pospíšil ji vyrvat ze středu nepravosti. Vidouce to lidé, neuvažují o tom, my však, kterým nejsou neznámy cesty milosrdenství Boha našeho, máme to uvážít.

Tolik já stručně (jiní obšírněji více), jenom proto, že toužím, abys byl Jobem, který by skloně se k zemi řekl: »Hospodin dal, Hospodin též odjal. Buď požehnáno jméno Hospodinovo« (Job 1, 21). Tomuto Pánu pánů a Bohu, jemuž i mrtví žijí a který nás rovněž nakonec vyvede ze smrti a uvede do svého věčného království, Tebe, jasný ochránce, s ostatními Tvými dítkami a se vším, co je Ti drahé, prosebně poroučím.

Vysoce urozené Slovnosti Tvé uctivě v Kristu oddaný

Jan Komenský, rektor školy lešenské

BÍLÁ HORA JAKO TREST ?

Mou hořkou bolest jitrů vzpomínka na to, jak se nám Cechům, pro náboženství vyhnaným z vlasti a hledajícím v Polsku roku 1628 útočiště, někteří z vašich předních mužů posmívali s otevřenou zlomyslností: »To se vám stalo po spravedlivém božím soudu za nespravedlivý synod v Dordrechtu.« Když jsme namítali: »Vždyť my Češi jsme tam nebyli,« odpovídali nám: »Byli jste tam v duchu a svým souhlasem.« To si nijak nevymýšlím, Boha volám za svědka a mohl bych přímo jmenovat osoby.

(ADMONITIO DE ITERATO SOCINIANO IRENICO, 1661)

Z DVĚŘÍ JAZYKŮ

O KUCHARSTVÍ

Špižírny vaření z špižírny vydává, ale kuchař na ohništi (prsku) v pánvích, kotlích a měděncích vaří; na rožnech peče; na roště praží; na rendlíku (pekáči, kuthanu) smaží.

Když co vře a kypí, aby nevykypělo, šufanem sráží: když se pění, vařeškou sšumuje.

Hákem vytahují, sitem a cezákem cedí.

Ostatní kuchyňské náčiní jest: hřeblo, pohrabáč, ohřívadlo, struhadlo, zřez, žlaby (necky), dčbany, okříny a mísy, kteréž když se vyplakují, dělají se pomyje.

Nádobou za rukověť (ucho) ujímej: než jest-li obojetní (dvojušní), pochybovati přijde, kudy uchytíš.

Ptáky šklubou, ryby strouhají, pitvají, trhají.

Pečené a smažené zdravější jsou než vařené (jichovité): leč by se utěšeně okořenily.

Věci z láku a uzené těžce se zažívají.

ŠATSTVA ROZDÍLOVÉ

Roucho ku přikrytí nahoty z ráje vyvrženým dané bláznivě se k nádhernosti obrací.

Tíhotou nám jest a meškáním, oblékáním tolikrát a zvlékáním.

Někteří slabé (prostranné) rádi mají, jiní tuhé (těsné): krojem rozmanitým.

Šatstvo mužské jest: kabát s rukávy, kolar, nohavice (gatě, kalioty), sukně po koutky, paladrán, halena, dolomán, nejvyššího polního oděv.

Ženské: mantlík, kytle, čechlích, roušky, podviky, fěrtochy, čepec (sítkový čepec), čepice.

Společné: košile (rubáš a oblečka), karkule, klobouk (jehož vrch tytlík jest), točenice, sukně, čuby, rukavice, punčochy, třevíce (podešvy, nárt a řeménky mající), škarpetle, trepky a houbou změkčené pantofle; a na kteroukoli nohu trefující se hubaté třevíce.

Všecko to, kde potřeba, špendlíky, haklíky a spinadlami, petlicemi (přeskami) a knoflíky spíná se.

Pasem se opasujeme a rozpasujeme.

Pláště odíváme.

Ozdoby se přimítají: obtáčky (jimiž vrkoče a jiné obtáčejí), tkanice (šňůrky), podolkové, přemové (lémcové), třapení, vyložky (kedrle).

Těž prstenové, řetězové zlatí, zápo-ny (halže), naušnice, náramenice (armpanty) etc, zlatníků a jubilirů díla: tolikéž šátky, facalíty, rouchy.

Splácený oděv nuzných jest.

Fraucimor své okrasy má, matrony služebnice (nohsledy).

O POKOJI K ŠTUDOVÁNÍ

Způsobné k učení místo samotné jest od hluku vzdálené: kdež študent bibliotéku, pulpit, kalamář (s pernálem a škriptorálkem) míti bude.

S knihami švárně zacházej; jichž nemnoho měj, ale vybrané.

(Nač zajisté veliký počet na díly rozdělených knih, jichž rejstříky neb poznamenání sotva přečetl držitel ?)

Přemazováním nekálej: hvězdičkami po krajích znamenányi paměti pomoc činiti žádný nebrání: nýbrž rada jest.

Případne-liť co, vymizeti nedopustíš: poznamenáš hned, ne na zahaze-cí škarty, ale na smazací tabulku a odtud do každodenníčka aneb pamětné knížky: kteréž u sebe aneb pohotově měj.

Studujícímu při světle sloupek nad lojovou svíčku lépe slouží: jehož k rozsvěcování křesadlo s troudem ať jest tu.

Louč kouří a čadí.

Svícen buď visutý, stínidlo zelené, utěradlo po ruce, jimž utírej, aby knot nezastěňoval: ale je, aby se něco nepošíšalo, v stranu klad'.
Vyjítí maje, světla bez laterny nenos: pochodním nevěřiti.

(DVĚŘE JAZYKŮ ODEVŘENÉ. 1633)

LATINSKY:

DE COQUINARIA

Promus condus obsonia è promptuario profert, sed coquus in foco, lebetibus, ahenis et cacabis elixat, verubus assat, craticulâ torret, sartagine frigit.

Si quid fervet et bullit, ne ebulliat, trullâ confutat, si spumat, rediculâ despumat.

Fuscinâ extrahunt, fiscinâ et qualo (seu colo) colant.

Residua culinae utensilia sunt rutabulu, batillum, radula, crates, trua, alvej, urcej, catini et patinae, quae cum eluuntur, fit colluvies.

Vas ansâ prensabis, sed si anceps est, ambigas, quâ arripias.

Aves deplumantur, pisces desquamantur, exenterantur aut exdorsuantur etiam.

Assati et frixi salubriores sunt quàm jurulenti, nisi probè condiantur.

Salsamenta et omnia infumata aegrè concoquuntur.

VESTITUUM GENERA

Vestis ad obtegendam nuditatem è paradiso ejectis data stulte ad fastum adhibetur.

Moles nobis est et remora induendo toties et exuendo.

Alii laxâ gaudent, alii strictâ habitu vario.

Vestitus virilis est: thorax cum manicis, colobium, braccæ, caligæ, toga talaris, abolla, sagum, laena, paludamentum.

Faeminaeus: amiculum, supparus, ricæ, pepla, praecinctoria, reticulum, calantica, vitta, mitra.

Communis: indusium (interula et subucula), capitium, pileus (cujus summitas apex est), tiara, tunicae,

stolæ, pallæ, chirothecæ, tibialia, calcei (soleas obstragulum et corrigias habentes), socci, crepidæ et subere mollita sandalia.

Omnia ubi opus, spinulis (aciculis) uncinulis et spinteribus, fibulis et nodulis (globulis) connectuntur.

Cingulo nos cingimus et discingimus, ligulis nodos adstringimus aut solvimus.

Pallia amicum.

Ornamenta adduntur: redimicula (quibus concinni et alia redimiuntur), taeniae, fimbriae, limbi (institae), lemnisci, laciniae, annuli, torques, monilia, inaures, armillae.

Item linteola, strophia, sudaria, sarta et corollae serviaeque.

Centones inopum sunt.

Gynaecium suum sibi mundum habet, matronae pedisequas.

DE MUSAE

Idoneus Musis locus solitarius est, è turba remotus, ubi studiosus bibliothecam, pulpitem, atramentarium habebit.

Libellos mundè tractet, quos non multos habebit, sed selectos.

(Quorsum enim numerosa volumina et tomi, quorum indices vel catalogum vix perlegit possessor ?)

Lituris ne maculet; asteriscis ad marginem notatis (signatis) reminiscenciam sublevare nemo vetat, quin consultum est.

Si quid incidit, evanescere ne patiaris, sed consigna non in rejectaneas schedas, sed in palimpsestum indeque in diarium vel adversaria, quae continuò penes te aut in promptu sint.

Lucubranti ad lychnum cereus prae sabacea candela conducit, cui accendendo ignitabulum cum fomite habe.

Tedae fumant et fumigant.

Candelabrum sit pensile, umbraculum viride, emunctorium praestó, quo identitem emunge, ne ellychnium obumbret.

Proditurus lucernam absque laterna ne feras, faculis non fidendum.

(JANUA LINGUARUM RESERATA, 1631)

Obr. 31: »Satstva rozdílové« (Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)

(4)

LONDÝN

»Dal jsem se vyvléci před hlediště«

Londýn, a to právě Londýn, který se dostal do předre-volučního rozjitření, se Komenského vzpomínkám vybavil jako výjimečně vhodný protilek na Maresiovy pomlouvačné nářázky na příhody, které přece on, Maresius, sám ne prožil, které mu byly cizí. Snad nepřítelé zahanbí, ukáže-li mu, jak nečekaně, nežádaně a, měřeno vlastními záměry, také předčasně byl vyvléčen před světové hlediště. Pomluva se může rozptýlit, čelíme-li jí »sebeospravedlněním sice skromným, ale pohotovým a břitkým«.

Londýn, to byla pro Komenského, jak se zprvu zdálo, jedinečná příležitost konečně vytvořit vědecké pracoviště soustředěné na výzkum a stanovení účinných metod na »nápravu světa k lepšímu«, pracoviště, které by bylo po instituční stránce dostatečně zajištěné přízní rozhodujících politických činitelů, a proto i »potřebnými důchody« pro »placené vědce«.

Vzpomínka, kterou vybavuje potřeba sebeobran, ráda podlehne pokušení prodlít s trochou zálibností u okamžiků a scén podtrhujících lásku, úctu a poctu, jichž se nám dostalo. Tím spíše, že Komenského běženecký život byl na takové chvíle hodně chudý a nevracely se. Do nejvyšší londýnské společnosti nezavedl ovšem Komenského především nový šat anglického střihu, nýbrž jeho dosavadní dílo a myšlenky. Už od let je tu horlivě propagovali přátelé seskupení okolo Samuela Hartliba. Nebyli bez vlivu a jejich obdiv pro Komenského byl stejně upřímný jako nakažlivý. Ostatně sám Komenský ve spisech, které se této nadšenecké družině podařilo už dříve vydat, sliboval mnoho, hlavně návod, jak překonat tříštivou samoučelnost jednotlivých vědních disciplín promyšleným pansofickým nadhledem. Roku 1637 vydal Hartlib v Oxfordu překvapující **Předebru komeniánských snah** a o dvě léta později v Londýně **Předchůdce vševědy**. Komenský v něm nešetřil projevy objevitelského sebevědomí. Pro Angličany mohly být přitažlivé tím, že ukazovaly směrem, jímž se před časem vydal jejich slavný Francis Bacon. A Komenský ujišťoval: »Nové, úplnější uspořádání věcí nás nejednou přivedlo až na místa, kam se dosud nedostal nikdo.«

Na Hartlibovu přímlovu a na pokyn Johna Pyma, vůdce dynamického politického uskupení, vpravil anglikánský řečník John Gauden do svého slavnostního parlamentního kázání v listopadu 1640 doporučující zmínku o Komenského plánech na »vztyčení

budovy pravdy lidské i božské». Ještě po roce to Komenskému stačilo k přesvědčení, že za jeho pozváním do Anglie stál celý parlament.

Ale anglická skutečnost byla složitější a méně přehledná, než se Komenskému zdálo v prvním okouzlení uznalou britskou pohostinností a zájmovou intenzitou anglických protestantů o studium a šíření bible. S obdivnou zvědavostí si všímal vědeckého a náboženského života a čilé aktivity publikační, ale v bilanci těch devíti měsíců, které strávil v Londýně (od září 1641 do června 1642), nemohl nepřiznat, že pokud šlo o jeho věc, »poměry se nachylovaly a měnily, nejprve sice k lepšímu, ale brzy v horší«.

Zřízení vševědné koleje, která by zaručila dvanácti učencům nerušenou práci podle Komenského směrnic, bylo už na dosah ruky, když se ukázalo, dříve než skončil rok 1641, že nejen anglické veřejné mínění, ale i parlament se nadobro rozpoltily. Biskup John Williams, umírněný odpůrce rekatolizačních snah v anglikánství, na jehož státnickou zdatnost Komenský tolik dal, se dostal do vězení v Toweru stejně jako před ním jeho nepřítel Laud. Parlament ovládly progresivní politické síly rozhodnuté skoncovat s královským absolutismem a s biskupy dosazovanými králem, ba rozloučit se s episkopální soustavou vůbec. A za touto parlamentní buržoazií, presbyterní orientace víceméně kalvinistické, už se také hlásilo o slovo hnutí ještě lidovější, hnutí nezávislých. Independenti odmítali právě tak aristokratickou církev anglikánskou jako měšťanské presbyteriány. Komenský si stačil všimnout některých průvodních příznaků jejich nástupu, například obrazoborecké nenechavosti, ale o možných společenských a politických důsledcích hnutí zauvažuje v samostatném spisu až z odstupu několika let. V Londýně, kde se zpočátku pohyboval v kruzích, jimž byla z Haagu vzdálenou protektorkou manželka Fridricha Falckého česká královna Alžběta Stuartovna, sestra krále Karla I., a hrabě Pembroke, se mu tak úplně nedařilo situaci rozumět a stěží chápal, proč se skupina jeho příznivců s novým rokem 1642 rozpadla. Vždyť zrovna proti Williamsovi, s nímž Komenský přece počítal, vedl Pym od loňského prosince zničující útok, stavovské povstání, po němž vláda veřejných věcí přešla do rukou šlechty většinou presbyteriánské. Karlův lednový pokus zvrátit tento vývoj se rozbil o povstalecké nadšení londýnské občanské gardy, slyšící na povely parlamentu. A jako z udělání stál králi proti Pymovi po boku Karel Ludvík, syn českého zimního krále. V očích Komenského se stalo povstání irských katolíků katalyzátorem vzpomenuých převratných dějů. V nich se zpřetrhalo po dlouhá léta trpělivě tkané pletivo jeho anglických podporovatelů a ochránců.

Ze vzpomínek, ale ještě bezprostředněji z listů, svědectví nejsoučasnejších, vyplývá, že Komenský byl člověk politický univerzálním zaměřením své práce, že se mu však přičilo být uchvátaně vlečen na veřejnost pro dílčí stranické zájmy. Rozuměl své činnosti jako poslání dlouhodobému. Musí dozrát v příhodný čas a vyžaduje nesnadnou synchronizaci a koordinaci s badatelskými výsledky namáhavě shledaných spolupracovníků. Dokládá to slavnostní smlouva uzavřená uprostřed anglických zmatků v březnu 1642 mezi Komenským, Durym a Hartlibem. Zavazovali se v ní »před boží tváří k vzájemné bratrské podpoře při usilování o veřejný prospěch celého křesťanstva«:

»Slibujeme si, že nikdo z nás před druhem nezatají nic z toho, co podnikne pro dosažení cíle, který sledujeme, ani krok sebetajnější... Slibujeme, že si budeme navzájem zachovávat všechnu věrnost nejen při duchovních podnětech k pokroku našich vzájemných snah, ale že se také budeme dělit o vnější podpory časného života, které by mohly utvrdit naše společenství, doplnit nastavší nedostatky a zmírnit malomyslnost. S majetkem i s prací budeme jednat, jak se sluší na důvěrné bratry a na pravé údy v Kristu. Svobodně se také zavazujeme, že se budeme v naprostém přátelství napomínat při omylech a že neponeseme bolestně vzájemné napomenutí, i když bude snad příkřejší, ať už jeden od druhých dvou, nebo druzí od jednoho.«

A stejně to dokládá i Komenského zdrželivost k nabídkám De Geerovým dostat ho do přímých švédských služeb. Nikdy Komenský nezpřetrhal svou dvojí vazbu, dvojí sourozenství, které nebylo na výpověď, jednak s jednotou bratrskou a jejím prostřednictvím s vlastí, jednak se světovým bratrstvem, s »druhy svých záměrů a prací«.

»Mně se bude má věc lépe dařit vskrytu, a byl bych si přál, aby dodnes nebyla bývala vyvečena na veřejnost dříve, než bude hotova.« S touhou po pracovitém ústraní, byť vyslovenou z trpkého zklamání nad nezdarem svého anglického dobrodružství, šla ruku v ruce přece také vděčnost za to, že směl za londýnské zimy poznat tolik pozoruhodných nových tváří, rozšířit a prohloubit své poznatky filozofické a přírodovědecké a posbírat hojnost informací, které se sem sbíhaly až z dalekého zámoří. Z nich zaujme zpráva o karaitských Židech (str. 133), Komenským ovšem okamžitě zařazená do souvislosti jeho eschatologické naděje v konečné usmíření všeho lidstva. Nejmenovaným zpravodajem tu nepochybně byl orientalista z Královce Johann Stephan Rittangel.

Proti skoro žalobnému povzdechu, že v Londýně »byla ztracena celá zima«, je možno postavit vzpomínku jinou: »Odešel jsem, ale zanechal jsem v Londýně část svých myšlenek uložených do spisu **Cesta světla**... Tak jsem tehdy odešel z Anglie, ale má naděje, zakotvená v Bohu, mne neopustila.« Proti všemu zdání je **Cesta světla** kladně podmíněna a poznamenána anglickou zkušeností. Je to první vyzrálé a slovesně podmanivé vyjádření celostního všenápravného cíle. Své dosavadní rozběhy tím směrem zde Komenský přetavil v konkrétní návod na celospolečenskou reformu. Chápe ji nyní nově jako nezbytnou, pokračující a pokročilou fázi lidských dějin. Psal knihu v dorozumění s anglickými druhy, s nimiž společně chtěl dostat uzavřené smlouvě, a ti, na rozdíl od mnoha vznešených příznivců, stáli jednoznačně za parlamentní opozicí a pak i revolucí. Komenský přes svou vyslovenou nechť a nedůvěru k převratům násilným nemohl nevidět strukturální souběžnost anglické revoluce s poraženým českým povstáním. **Cesta světla** zahájila onen směr Komenského úvah a snah, jejichž vrcholem se stane **Obecná porada o nápravě lidských věcí**, duchovní mobilizace k záchraně lidství v lidstvu, výzva, aby se lidé konečně začli »bát klamů a podvodů ve věcech týkajících se záchranu světa«. V Červnu 1642 Komenský z Anglie odplul. Plavba byla klidná a ničím nepřipomínala bouři, která postihla loď, na jejíž palubu vstoupil loni v Gdaňsku. Tehdy pocítil »hrůz a strachů«, když se pod ním otevřely hlubiny. »Já zmrtněl všecek, nic již před sebou nevidá než zahynutí.« Tou úděsnou vzpomínkou oživil pozdější vydání svého beztak výmluvného **Labyrintu**: »Rozmáhalo se zajisté to vání tak násilně, že nejen námi, ale i těmi pod námi hlubinami zmítáno bylo, až hrůza k srdci šla. Nebo moře vlnami takovými odevšad se válelo, že jsme jako po vysokých horách a hlubokých údolích jednak vzhůru, jednak dolů chodili. Někdy námi vzhůru střelilo, že jsme sobě měsíce dosáhnouti moci zdáli, z toho zase sestupovali jsme jako do propasti. Tu se zdálo, že nás proti nám jdoucí neb poboční vlna přikváčí a hned na místě potopí, ona pak podnesla vždycky, toliko že náš ten prkenný koráb sem tam odrážín a od jedné vlny druhé podáván jsa, jednak na ten, jednak na druhý bok dopadal, jednak předkem kolmo vzhůru, jednak dolů strměl. Odkudž nejen vodou vždycky na nás a přes nás do povětří stříkáno, ale my ani státi, ani ležeti nemohouc, z boku na bok jsme přemítáni, jednak na nohy, jednak na hlavu staveni. Z čehož závrat' a všeho všudy s námi se podvracení pocházelo. Což když dnem nocí trvalo, každému souditi snadno, jakých se tu hrůz a strachů pocítiti musilo.«

Hartlib oznamoval, že má již dva, hned zase tři muže vhodné ke spolupracovníctví, a naléhal na společnou schůzku k rozdělení úloh; brzo mě zval do Londýna, brzo do Amsterdamu nebo do Hamburku, ba také do Štětína, kdybych chtěl, nebo do Gdaňska; on s přáteli že se dostaví. Ale nemohlo se tak stát, poněvadž jsem již byl vázán na místo ohledem na převzatý úřad.

Konečně roku 1641 v měsíci červenci dostanu od něho tři dopisy téhož obsahu, ale trojí cestou poslané, v nichž naléhal, abych přišel ihned, připojiv doušku: »Přijď, přijď, přijď, je to pro slávu boží; nechtěj se déle radit s tělem a krví !« Co jsem měl činit ? Oznámil jsem věc svým spolustarším české a polské církve, kteří právě byli z jiné příčiny v Lešně shromážděni. Bylo uvažováno a pak usneseno, abych šel a řízení školy zatím svěřil prorektoru (Danielu Wankovi) a spolurektorovi (Sebastiánu Macerovi z Letošic), neboť mi byl přidělen, jak je zvykem, spolurektor; luteráni pak si vymínili, aby měli prorektora ze svých lidí. Ti prý nemusí vědět, kam půjdu a z jaké příčiny budu nějakou dobu vzdálen, jen abych se vrátil co nejrychleji; ale nemám to prý tajit před prvním z dozorců školy, mužem urozeným, správcem města a hrabství lešenského (baronem Janem Jerzym Schlichtingem z Bukowiec). Tak se stalo, a on můj úmysl velmi schvaloval.

Vydal jsem se tedy na cestu, a teprve když jsem právě v den podzimní rovnodennosti vstoupil do Londýna, poznal jsem, oč jde: že jsem byl totiž povolán na rozkaz parlamentu. Neboť mi předložili řeč, pronesenou ve sněmu panem Gaudenem, který se stal později biskupem v Exeteru a před dvěma lety zemřel; řeč byla na rozkaz parlamentu vytištěna. V ní na slova Zachariášova, kapitola 8, 19: »Obrátím váš půst v slavnosti, jen milujte pravdu a pokoj,« připojil tuto vložku, jak mně byla z angličtiny do latiny přeložena a jak ji dosud mám zapsanu ve svém cestovním deníku:

Obr. 32: V. Hollar: Londýnský parlament ~ soud hraběte ze Straffordu

»Cesta k míru vede stopami pravdy. Nedoufejte, že znovu dosáhnete dřívějšího míru jinak než návratem k lásce k dřívější pravdě. Pravda je toliko jedna, jakoby střed; omyly a šalby jsou rozmanité, přeplněné oklikami a protivami, poněvadž neméně než s Pravdou bojují s sebou navzájem. Při této příležitosti však prosím o svolení, abych směl v tak vznešeném a všeobecném shromáždění doporučit vaší přízni ušlechtilé, Pravdě a míru tak dlouho věnované snahy dvou velkých a obecnému dobru podivuhodně oddaných duchů, Komenského a Duryho; oba dva jsou proslulí vzdělaností.

zbožností a bezúhonností, a jak dobře vím, slávou svých děl nejsou neznámí většině tohoto vzácného shromáždění. Jeden z nich položil základy a překrásnou osnovu k vztyčení budovy Pravdy lidské i božské, přeuzitečné celému lidskému pokolení k získání snadného poznání věcí. Druhý již dlouho s velkou prací a horlivostí posunul zdárně kupředu sjednocení a mír reformovaných církví — dobrodiní to, jehož nelze žádnou cenou docenit — a dosáhl souhlasu mnohých velkých teologů. Však tyto obě znamenité sazenice div neusychají poněvadž postrádají všeobecné pomoci k sledování cílů tak vznešených — k nesmírné hanbě doby přítomné a k neméně škodě budoucnosti. Ponechávám tedy k úvaze vaší moudrosti, nebylo-li by činem hodným vašeho jména a důstojnosti tohoto stavu i církve povolát sem tyto muže, jejich vznešené snahy zblízka pozorovat a vážit atd. Vnukne-li vám Bůh tento úmysl, nedají se odstranit od svého úmyslu vzdáleností míst, která je dělí — jeden žije nyní v Polsku, druhý v Dánsku atd.«

Za tuto řeč vzdal parlament panu Gaudenovi díky, a dav ji uveřejnit, rozkázal řečené dva povolát.

Jakmile jsem to přečetl, řekl jsem: »Jednali jste spíše opatrně než upřímně, přátelé, že jste tyto věci přede mnou ukryli; kdybych to byl věděl napřed, nevím, zda bych byl měl tolik odvahy, abych se dal vyvléci před tak velké hlediště, nyní však jsem ve vaší moci. Přesto prosím, poněvadž mne zde nikdo nezná a ani na lodi nebylo nikoho, kdo by mě znal, vyjímaje hochu (Olyria), dovolte mi i zde zůstat ve skrytu, jen my sami sobě budme přístupni po těchto několik dní, neboť se musím vrátit.« Oni: »To je tohoto roku nemožné. Neboť král odešel do Skotska kvůli korunovaci královnině a parlament je až do návratu

králova rozpuštěn, zůstalo zde pouze čtyřicet osob k obstarávání méně důležitých záležitostí.« Ačkoli byla tato zpráva pro mne tvrdá, přesto jsem se dal dovést na místo svého bytu, vymínil si mlčení o sobě. Ale den nato přijde Hartlib a oznámí, žerná přítomnost již není neznáma a že přivádí krejčího, aby mi rychle ušil nový šat, střihu obvyklého u anglických teologů. A sotva byl šat hotov, dostaneme oznámení, že nás zve na oběd biskup linkolnský (John Williams), velký příznivec pansofických snah. Když jsem se u něho octl s panem Durym, který již přišel přede mnou, a s Hartlibem, otázal se, zda jsem přivedl s sebou svou rodinu. Odpověděl jsem, že to nebylo na mně žádáno; a i kdyby bývalo, že se to nedá snadno provést. Tu on odvedl oba důvěrné do své komnaty a vyptával se, proč věc nebyla zařízena jinak, a káže vyjednávat se mnou, abych dal přivést svou rodinu, že jinak nelze. Co se týká opatření, že budu od něho mít, pokud nebude učiněn poukaz ze státní pokladny, 120 liber šterlinků ročně a jiní že přispějí více.

Obr. 33: Samuel Maresius

Oni tedy vyjdou ke mně, zatímco k biskupovi vešla některá urozená hrabata, a jednají se mnou o těchto návrzích, doporučují mi, abych se nestavěl proti dobrým radám. Odpověděl jsem, že nejsem svým pánem, poněvadž jsem z té církve, v níž nikdo nerozhoduje o sobě sám; že bude třeba, abych se poradil s sebou samým i se svými, atd. Když bylo po obědě, vtiskl mi biskup do ruky, podáváje mi pravici, deset dukátů, k mému velkému podivení nad takovou štědrostí.

Tu máš počátek mého braní darů u cizozemců, Maresie. A nezamlčím další události, aby ses počal správněji dívat, neblahý vypravěči cizích příhod.

Podobně soudili o převezení rodiny i jiní, neboť jsme byli od různých mužů zváni k rozmluvám, abych se přestěhoval, budu-li moci dosáhnout od svých propuštění. Dopsal jsem tedy svým lidem; avšak od druhů v povolání přišla rada nerozhodná, od manželky slzavé zapřisahání, abych ji, neznalou cizího jazyka, neodváděl tak daleko od družiny vyhnanců, jsa i sám pamětliv své smrtelnosti, atd. Ale znepokojení nebylo vůbec třeba, poněvadž poměry v Anglii se nachylovaly a měnily, nejprve sice k lepšímu, ale brzo v horší.

Neboť když se král vrátil ze Skotska a parlament se znova sešel do Londýna k zasedání, tu nejprve se zdálo dobrým znamením, že náš ochránce, biskup linkolnský, se stal arcibiskupem yorkským; a parlament nám dal několikrát připomenout prostřednictvím hlavně Chenea Culpepera, muže urozeného, abychom byli připraveni, že bude ustanovena ze středu parlamentu komise moudrých mužů, aby provedli šetření o celé záležitosti nás obou a učinili rozhodnutí. Zatím nám byly zaslány seznamy důchodů koleje chelsejské k udržování dvanácti učených mužů atd. Ale jediný nešťastný den, přinášející zprávu o irském krveprolití a o válce tam vzniklé, rozmetl všechny plány. Ztracena byla celá zima až na to, že jsem — chtěje se zavděčit různým horlivcům dychtivým poznat obsah našich plánů — napsal rozpravu pod názvem Cesta světla atd., vytištěnou v Amsterdamu roku 1668.

Obr. 34: V. Hollar: Výprava Karla I. proti Skotům

Zatím mi byly přinášeny dopisy pana Ludvíka de Geer, posílané do Polska a odtud za mnou do Anglie, jimiž jsem byl přátelsky zván do Švédska; i přání mých druhů se klonila k tomu, abych tam odbočil seznat, co tam žádají. Když jsem všechno rozvážil, rozhodnuto jít do Švédska; vždyť souhlasili i vyšší přátelé, jak Augustinus nazývá příznivce, totiž arcibiskup yorkský, hrabě Brook, pan Pym a jiní, připojivše pouze podmínku, abych se vrátil, až se poměry v Anglii uklidní. Zamýšlel jsem tedy plout po moři rovnou do Dánska a dále, přátelům v Holandsku dávaje písemně sbohem; ale

ti prosili, abych neodcházel nepozdraviv je. Slova pana Heereboorda byla: »Nečiň nám té hanby, abys nás minul pluje mimo nás; najdeš v naší akademii více přátel, než můžeš doufat, atd.« Tedy rozhodnuto, že třeba nejdříve navštívit Holandsko.

Obr. 35: John Williams

Mimochodem podotknu, abys uznal, pane Maresie, svou nerozvážnost v tak hojném sbírání křivých svědectví o mně, že jsem v těch devíti měsících, po něž jsem se musel zdržet v Londýně — od podzimní rovnodennosti k letnímu slunovratu —, dvakrát přijímal večeri Páně v církvi belgické, jejíž shromáždění jsem pravidelně navštěvoval, užívaje bratrského přátelství kazatelů, pana Caesara Calandrina a pana Filipa op te Beeck, kdežto třetího druha tenkrát po smrti pana Timothea de Vliet postrádali, a pak v církvi anglické, počínaje navštěvovat s panem Hartlibem jejich shromáždění v chrámu v Duke 's Place (svatého Jakuba).

Nechci pominout mlčením, že mi před mým odchodem z Anglie byl doručen dopis pana Romaina de Sene-va s pozváním do Francie; v dopise byl vložen list tajemníka kardinála Richelieua, pana Rossigniola, který činil jménem svého pána velké sliby. Ta věc se mi zdála nebývalá a podivuhodná, ale stejně i hodná toho, aby se o ní uvažovalo a aby byli přibráni do porady i moji příznivci.

Obr. 36: Kardinál Richelieu

Obrátil se tedy pan Dury u politiků na dva urozené šlechtice a já s Hartlibem na dva arcibiskupy, yorksého a armašského, pana Usshera, u něhož jsme našli také pana Seldena. Ti všichni z rozličných důvodů jednomyslně radili k této cestě. Já jsem se však přesto nemohl odhodlat, nevímčeho se tam boje a jsa neznalý francouzského jazyka; také jsem se bál průtahů a hleděl se vyhnout podezření u těch, jimž jsem již svůj příchod ohlásil. Ale učinil jsem opatření, aby místo mne šel jeden z našich známých pracovníků poznat, oč jde. Šel tedy Jáchym Hubner, opatřen listy s mou odpovědí a doporučen svými zásluhami. Ale nemohl promluvit s kardinálem již umírajícím, nýbrž jen s jeho tajemníkem. Od něho se dozvěděl, co bylo zamýšleno: zřídit pansofickou školu. Ale ten plán padl kardinálovou smrtí. Přesto však jednal mnoho o pansofických snahách s panem Mersennem, který mne již dříve dopisem pozdravil, a s jinými vzdělanci atd.

Nesluší pominout mlčením, že mě angličtí přátelé při loučení slavnostně prosili o tři věci, a nyní opravdu želim, že jich později nebylo dbáno: 1. Abych se nedal žádnými vedlejšími pracemi odtrhnout od pansofického záměru. 2. Abych se nezdržoval čtením autorů, ale abych hleděl pátrat po podstatě věcí; to prý je to, co se ode mne očekává, nový, pevný, navěky nepohybný rozbor věcí, ne však nějaké kompilace, byť nejhonosněji spleené. 3. Abych sám jediný s pomocí boží pokračoval a žádných pomocníků ani nehledal, ani nepřipouštěl před návratem do Anglie; naději na návrat považovali za jistou.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE, 1669)

PŘÁTELŮM LEŠENSKÝM

V Londýně 18. října 1641

O mé první plavbě, jak se nezdařila podle přání a jak jsem byl od samých břehů Norska zahrán prudkou bouří přes celé Baltické moře bezmála nějakých sto mil, dočetl ses, jak myslím, již dříve. Potom však na radu gdaňských přátel — když jsme si sdělili a podrobně uvážili důvody pro i proti — a z pobídek vlastního svědomí svěřil jsem

se znovu moři a jeho vládci, aby mne buď zanesl, kam by chtěl, anebo mne ponořil ke dnu, kdyby mu tak bylo libo. A tak se stalo, že jsem v několika dnech dosáhl přístavu tohoto ostrova a z dobrotivosti boží se shledal ve zdraví se zdravými přáteli, Hartlibem, Durieem, Hübnerem, Pellem a Haakem. Ačkoliv jsem je zavázal, že mou přítomnost neprozradí, abych měl aspoň několik dní pokdy úplně jen pro sebe, přece se toto opatření ukázalo marným: věc se ihned donesla k četným uším a na mne nalehla nutnost i přijímat, i činit návštěvy.

Žiji zde tedy již jako známý mezi známými, třebaže — nechci Ti to zamlčet, abys měl proč se smát — navštěvuje mne méně lidí, než by mne navštěvovalo, kdyby buď mohli předpokládat, že dovedu mluvit anglicky, nebo kdyby více důvěřovali své latině, anebo konečně kdyby si mne méně vážili. Ale zatímco si představují, že jsem kdovíjak vznešený filozof nebo řečník, a ostýchají se se mnou setkat, tedy pro tento omyl četných, jakož i pro dočasnou nepřítomnost jiných zbývá mi dost času k tomu, abych se častěji scházel s důvěrnými přáteli, a pokud se zatím dá, s nimi se radil. Všechna naděje, že bych se mohl před zimou vrátit, mi byla předem odňata.

Obr. 37: V. Hollar: Ze série mořských bouří

Obr. 38: V. Hollar: Srovnání anglické a české občanské války

Strávil jsem tu již bezmála celý měsíc. Co se mi zatím poštěstilo vidět, slyšet a poznat, o tom stručně povím, zprvu o věcech obecných, potom i několika osobních.

Tento kout světa má mnoho nad jiné země zvláštního a podivuhodného. Na mne nejvíce působí to, co se týká slávy boží a vzkvétajícího — buď již přítomného, anebo, jak vše nasvědčuje, aspoň budoucího — stavu církve i školství. Uvedu-li něco zvlášť, vím, že to Tobě a přátelům božím nebude nemilé. Jsou to tato pozorování:

Pokud jde o nedělní účast na bohoslužbách, je tu neuvěřitelná horlivost. Sto dvacet farních chrámů má toto město, a do nich se sbíhá na kázání takové množství posluchačů — mluvím o tom, co jsem na vlastní oči viděl, zjištěná pozorování —, že je jejich prostory nemohou pojmout.

Téměř všichni — řekl bych všichni bez výjimky, ale přece jsem viděl malý počet výjimek — přinášejí si svou bibli, po způsobu Berojských srovnávajíce všechny výroky kazatelů s Písmem (Skutky 17, 10—11), arci vyskytne-li se něco, co má větší význam. Proto i kazatel, chystající se předčítat text, dvakrát uvádí knihu, kapitolu a verš, a teprve až si všichni to místo našli, dává se do čtení. Bylo-li místo kratší — často si totiž kazatel bere jen jediný verš —, čte se i dvakrát. Podobně vyskytne-li se uprostřed kázání něco významného nebo pamětihodného a vidí-li kazatel, že někteří listují v bibli, odmlčí se na chvíli, dokud všichni nenalezli, a potom teprve přistupuje k tomu, aby jim názorně vyložil smysl tajemství anebo aby ukázal význam některého místa pro život. A tak mívají služebníci církve svá kázání co nejlépe vypracovaná a posluchači naslouchají s velmi napjatou pozorností.

Dobrá část mladíků a mužů zachycuje kázání perem, a to doslovně. Byl zde totiž před třiceti lety — za Jakuba — vynalezen a již i po venkově se rozšířil zvláštní druh rychlopisu, kterému říkají stenografie, jíž ruka napodobuje rychlost jazyka, užívajíc nikoli písmen, nýbrž značek znamenajících celá slova. Učí se jí pak v městech téměř všichni: jakmile se ve škole naučili obyčejnému písmu, přidávají asi rok k naučení steno-graphii.

Po kázáních většina otců rodin se svými domácími příslušníky doma opakuje slyšené kázání; někdy se k tomu scházejí dohromady dvě i tři rodiny.

Knih, které jejich jazykem pojednávají o všech oborech, mají nesmírné množství, takže pochybuji, že se jim který jiný národ vyrovná, zvláště hledíme-li na knihy teologické. Dozajista není ve dnech trhu ve Frankfurtě otevřeno více knihkupeckých krámů než zde každodenně. Také dílo Verulamského *De augmentis scientiarum* (O rozšiřování vědeckého poznání) vyšlo nedávno po anglicku.

Žízeň po slovu božím je tu tak vystupňována — vůbec nelze říci, že by někdo vzhledem k němu pociťoval nasycenost nebo omrzelost —, že ze vznešených stavů přemnoží měšťané, ba i měšťky se věnují jazyku řeckému a hebrejskému, aby sladčeji a bezpečněji čerpali živé vody přímo z pramenů. A nemysli si, že jsou tu jenom jeden dva doklady tohoto jevu: mnoho jich je a tato svatá nákaza se šíří den ze dne více.

Aby měli biblický text v svém jazyku co nejpřesnější, ve všem co nejvíce odpovídající pramenům a opatřený kratičkými okrajovými poznámkami, o tom nyní pracuje několik mužů, zvláště vybraných a od parlamentu k tomu ustanovených. Zde však lze pozorovat, že se politické moudrosti přihodilo něco lidského: k provedení úkolu tak nesmírného jim určili překrátkou lhůtu jenom několika měsíců, ale doufám, že bude prodloužena.

O nápravě škol v celém království konají horlivé úvahy za týmž cílem, k němuž, jak dobře víš, dávno směřují i naše tužby, totiž aby se mohla vzdělávat všechna mládež a žádná nesměla zanedbávat a rovněž aby se vzdělání dalo tak, aby se základy křesťanství vštěpovaly do útlounkých duší tím hlouběji a pevněji a aby se potom objevovala tím větší účinnost služby církevní.

Rovněž chystají zvláštní slavnou školu — o místě posud není rozhodnuto, zda má být v Londýně či mimo něj — pro šlechtickou mládež, kde by byla vychovávána odděleně od pomíšení s plebejci.

Informatorium pro rodiče, jak prozíravě pečovat o rané dětství a moudře je připravovat k plodnější vzdělanosti, si pořídili z mého Informatoria školy mateřské již před mým příchodem, nebylo sice dosud dáno do tisku, dá však podnět k lepším nebo aspoň úplnějším úvahám.

Velmi učený pan N. Harrison nabídl parlamentu nějaký svůj nový a podivuhodný vynález, totiž uvést všechny spisy cenných autorů, co jich je v jednotlivých řečech, do jediného ukazatele, pomocí něhož by bylo možné, ať by se vyskytla jakákoli potřeba, o čemkoli poznat a rychle nalézt názor všech jednotlivých lidí, pokud ovšem sdělili své myšlenky světu. Parlament to svěřil komisi vybraných znalců ve vědách, aby návrh podrobněji prozkoumali, a když ti podali zprávu, že ta věc spočívá na dobrých základech a že bude neobyčejně užitečná k pořízení díla pansofického — tak to bylo výslovně, jak jsem doslechl, formulováno —, bylo rozhodnuto svolit k tomuto podniku. Ale po odročení sněmovny až na 30. října se v té věci zatím nic podrobnějšího nestalo. Já sám se toužím sejít s Harrisonem a ústně se blíže s věcí seznámit, ale shledal jsem, že dlí mimo město; jakmile však uslyším, že se vrátil, neopominu se s ním sejít. Slyším, že již má soupis spisovatelů, kteří mají být vyčerpáni, a že ten soupis dostupuje čísla asi šedesáti tisíc — vypravuji, co jsem slyšel, dosud však nepoznal. Přátelé soudí, že z obou univerzit budou vybráni početní pracovníci, kteří by si pod vedením Harrisonovým autory mezi sebou rozdělili a takto rozpitvali. Je tu u nás také muž podivuhodně obeznámený s orientálními jazyky. Je to rodilý Němec, který se v minulých letech vrátil z Turecka a Tatarska a dosud je v dopisovém styku s tamějšími Židy. Jsou to Židé ka-raiští, které mají naši Židé sekty farizejské ve větší nenávisti nežli samy křesťany nebo kterékoli pohany,

protože neuznávají talmud. Mají od několika let připraveno vyvrácení talmudu, jakož i nějaké pěkné poznámky k celému Písmu, a i nyní píší připomenutému zdejšímu muži, prosíce ho a zaklínajíce, aby je neopouštěl svou radou, kde že by se to mohlo tisknout, když farizejští Židé usilovně maří, aby se to nestalo v Itálii, v Německu nebo v Polsku. Ta věc vešla zde již ve známost u několika poslanců z parlamentu a ti ho vyzvali, aby vypracoval podání, jímž by se ta věc mohla předložit celému parlamentu. Doufám, že se touto záležitostí pohne, aby se také tímto způsobem zvýšila naděje na obrácení Židů. Tak vidíš, že stavové tohoto království konají své politické úkoly v tomto svém tak rozsáhlém sboru takovým způsobem, že je neopouští péče o to, aby byly rozšířeny zároveň hranice království Kristova. Bůh jim pomáhej svou milostí, aby se v ničem škodlivě neodchýlili od blahodárného cíle.

Že se tu však někteří třesou a s úzkostí vyhlíží do budoucna, to poznáš z toho, co připojím.

Záležitost biskupská zde všechny vydatně zaměstnává: Kdežto jedni si přejí, aby byli biskupové ponecháni ve své hodnosti, chtějí jiní, aby bylo úplně odklizeny jméno i věc. opět jiní navrhnou podržet jméno a pastýřský úřad, ale učinit rázný konec světské nádheře, nesmírným příjmům a odtud pramenícímu přepychu a vměšování do politických záležitostí. Ale největší část šlechty, lid pak téměř veškerý, naléhá na dokonalé zrušení. Tak nenáviděný mu učinili biskupové sebe i celý ten stav rozmanitým zneužíváním svého důstojenství, panstvím nad svědomím a pletichami proti obecné svobodě — jak říkají, jenom proto, aby uplatnili své výsadní postavení. Sám náš lincolnský — mezi biskupy nejučenější, nejuhlazenější a nejstátničtější, jenž byl před třemi lety od arcibiskupa zbaven svého biskupství a uvržen do vězení, ale loni od parlamentu osvobozen — začíná se stávat terčem nepříznivých řečí, ba nechybějí ani lidé, kteří mu zle vyhrožují, nejenom totiž sesazením spolu s ostatními biskupy, nýbrž snad i novým žalářem. Jsou totiž na stopě nějakým jeho zčásti skrytým, zčásti dost otevřeným akcím namířeným proti parlamentu. Já však předobrému muži přeji lepší osudy a také v to doufám. Když mne nedávno pozval ke stolu a k rozhovoru spolu s panem Durieem a Hartlibem, bylo možno slyšet, jak jen zcela skromně hovořil o oněch věcech. Řekl jenom, že oni všichni nevědí, zda má být nyní připočten mezi živé či mezi mrtvé s bratřími; dopadne-li to mírněji, sliboval nám a našim nějaké přispění.

Obr. 41: V. Hollar: Zimní oděv anglické dámy

Obr. 42: V. Hollar: Satira proti arcibiskupu Laudovi

Obr. 43: V. Hollar: Soud arcibiskupa Lauda

Obr. 44: John Selden

Ještě to musím dodat, že se tu šíří jako letáky a téměř denně vycházejí nová pojednání o nápravě církve a odklizení biskupů, opírající se o důvody náboženské i politické. Dokonce se vyskytl jeden leták, který hovoří o příčinách božího hněvu, jenž se projevil také na jistých místech v podobě seslaného moru — také v tomto městě pohřbívají týdně na dvě stě lidí; nákaza zasáhla předměstí a některé ulice v městě — zamořené domy jsou tu sice zavírány, ale všem se poskytuje, co potřebují — a mezi jinými hříchy lidu i šlechty uvádí, a značně zveličuje, ono zpuštění na místě svatém (Daniel 11, 31), totiž světskou vládu biskupů, kteří stádo Páně spíše rozhánějí, nežli pasou.

Arcibiskup Laud je dosud držen ve vězení a není naděje, že bude propuštěn. Zatím totiž po odročení parlamentu byla zřízena komise, jejíž členové mají jeho počiny ještě lépe vyšetřit a prozkoumat rozmanité stížnosti a žaloby, na jejichž vyslýchání nemohl

parlament mít pokdy. To se také stalo, a jak se tvrdí, vycházejí najevo takové věci, že nelze mít naději na jeho zachránění.

Před rozchodem parlamentu došlo na usnesení, že mají být z chrámů odklizeny ozdoby, oltáře, kříže atd., jež tam arcibiskup zavedl; a také v těchto dnech téměř všude se již začalo s prováděním. Zde v Londýně bylo v jednom chrámě okno, na jehož zbožnou a neobyčejně uměleckou malbu byly prý vynaloženy čtyři tisíce liber šterlinků, to jest šestnáct tisíc tolarů. Tuto částku nabízel vyslanec krále španělského, zde sídlící, v celém rozsahu zaplatit, dostane-li to okno neporušené. Ale jakýsi nadbytný zápal lidu pohrdl nabízeným penízem a okno rozbil, tvrdě, že se z modlářských věcí nesmí těžit zisk.

LUDVÍKU DE GEEROVI

V Londýně 19. prosince 1641

Kristus naše světlo !

Ochránce ! Předěšlého měsíce jsem Ti psal na radu přátel: nyní mne ke psaní vyzývá Tvůj list, jímž mi sám od sebe štědře nabízíš svou přízeň a poctíváš mne pozváním, abych se jí chopil. Byl bych nevděčný, kdybych vděčně neuznal, že je v tom dílo boží, jímž si milosrdenství boží, jak vidím, připravuje cestu, jednak aby bylo pomoženo mně i jiným, jež zloba času vehnala do nouze, kteří však přece jsou připraveni sloužit Bohu a jeho věrným, jednak aby se touto cestou posunuly kupředu snahy, jimiž by se mohly, kde to jen půjde, zacelit rány, jež byly všude církvi zasazeny.

Nemám, co bych řekl, leda že opětovně chválím Boha a prosím u něho za Tebe a že si přeji, aby se vrchovatě splnila Tvá zbožná přání o získání dobrých mužů, jaké si Ty přeješ mít kolem sebe.

Doufám také, že Bůh neodepře svou podporu tak zbožným tužbám a úmyslům, aby skrze Tebe došly k nějakému účinku záměry, pro něž by i mnozí chválili Boha, i požehnaná byla paměť Tvého jména u potomstva.

Pokud se mne týče, z dřívějšího mého dopisu jsi mohl seznat, že jsem v tomto městě jako jakýsi vyslanec dosti četných služebníků Kristových, abych jim shledal nějakou úlevu v dlouho trvající bídě, zároveň však že se zdejšími přáteli projednávám to, čím bych mohl osvědčit své záměry, jimiž chci vyhovět boží vůli a prospět potomstvu. Z toho mohla Tvá rozvážnost vysoudit dvě věci: především, že nemohu o sobě sám plně rozhodovat, když jsem údem naší církve, která sice přišla o svůj domov, ale přece se ještě nezbavila — ani v rozptýlení — svých vazeb; za druhé, že v záměru přivodit ve vzdělávacím postupu obrat k lepšímu a značněji rozšířit křesťanství rovněž nejsem sám ojedinelý, nýbrž že proto, aby naše počínání, pokud dovolí Bůh a správný úsudek, byla bezpečnější před smrtelnými náhodami a jinými rušivými vlivy, sdružuje se nás více v jeden celek. Z toho tedy vyplývá, že nemohu ani přijít dříve, než skončím své poslání a než mne moji bratři propustí, ani při přijetí nabízeného pozvání ztrácet ze zřetele ty, kteří jsou druhý mých záměrů a prací. Je však dobře, že ani moji se nebudou, jak důvěřuji, stavět proti dobrým úmyslům, i že Ty nezveš jenom mne, nýbrž i více nás.

A tak doufejme, že to Bůh dále zařídí tak, abychom se mohli z obou stran těšit ze splnění svých přání a chválit jeho svaté jméno. Nyní již nepřipojuji nic jiného, leč že sebe poroučím Tvé další přízni, Tebe pak se všemi Tvými milosrdenství božímu. Bude-li něco mimo to, bude možné to vyřídit prostřednictvím našeho společného přítele, pana Hottona. Buď sbohem !

BOHUMÍRU HOTTONOVI*V Londýně 14. března 1642*

Kristus pokoj náš !

Důstojný bratře v Kristu ! Poslední Tvůj list, včera mně odevzdaný, jen zvětšil obavu, kterou chtěl rozptýlit, a způsobil, že mám ze severských končin hrůzu. Ale rozuměj mně správněji než dříve, jako já Ti již lépe rozumím: nepojal mne tak strach z ochránce jako z těch, mezi nimiž bych měl s ochráncem žít, ačkoli slova Tvého dopisu i sama, jak se zdá, něco naznačovala, totiž smíšenou obavu ochráncovu, jednak aby se nepřimísilo něco odchýlného od pravověrnosti, jednak aby naléháním na pravověrnost mu nevznikly nějaké zmatky jako předtím v oné záležitosti, která se projednávala stran míru. Toho druhého se musím i já obzvláště obávat, kdyby nadále měli podezření, že se pokračuje v téže věci s hledaným a nalezeným jiným zastřením, poněvadž by se nemohlo utajit, kdo jsem, odkud a jakého stavu. Vždyť i odjinud slyším, že nálada tamního národa je vůči cizincům drsná, nesnáší pokus o nápravu věcí k lepšímu a raději hned podezíravě vidí kdejaké přeludy, jak ukazuje i nyní příklad onoho biskupa, který ochránci hrozí sporem. Myslím tedy, že pro mne, který se nedovedu přimět k předstírání nebo zastírání, bude lépe, abych byl příležitostí toho druhu vzdálen. A tak si blahopřeji, že celá věc byla ponechána nerozhodnuta, a budu prosit Boha, aby změnil celý ten návrh a záměr ochráncův.

Obr. 45: Rukopis dopisu Komenského z 6.—16. dubna 1642

Chci s Tebou, můj bratře, jednat upřímně (mezi čtyřma očima, když je to tak lépe): chceš-li se co nejlépe zasloužit o mne, o ochránce i o věc samu, kterou s pomocí boží konáme, odvaž se poradit ochránci, aby mne do těch končin nevlácel, raději aby mne jinde, ať už kdekoliv, nechal konat to, co má být vykonáno; aby se mi nevedlo podobně jako panu Duriemu, byť ve věci rozdílné a nevyžadující styk s těmi lidmi. On totiž, protože sleduje snahy irenické, nemohl se vyhnout srážce s oněmi, kteří dávají najevo nepřátelské smýšlení. Mně se bude má věc lépe dařit vskrytu, a byl bych si přál, aby dodnes nebyla bývala vyvečena na veřejnost, dříve než bude hotova.

Ale když chyběl způsob, jak mi zajistit svobodu a volnost času, potřebné pro tak důležité věci, tu ti, kteří toužili, aby se za tyto snahy konečně kdekdo postavil, mne i mé snahy roznesli. Poněvadž však chybí ještě mnoho práce a lidé, jak pozoruji, si přejí užívat pouze věcí hotových, bude nejlépe skrýt se někde k pokračování v pracích raději než se dát rozptylovat hlučnou poplávkou nebo překážkami podezírání a predsudků. Poněvadž jsem se toho dříve bál v Anglii a nyní se bojím ve Švédsku, poprávu toužím, zda by se mi mohlo dostat úkrytu jinde. Neboť, abys byl dobře zpraven, i zde mám možnost zbohatnout nabídkami, ba nabízí se mi místo významnější než u Vás, ale děsí mne veřejné vření, jehož výsledek zná jen Bůh.

Dosud, ať uvažuji v těchto věcech o čemkoli a prosím Boha, aby řídil mou mysl podle své vůle, neshledávám nic bezpečnějšího nežli nabídnuté pozvání přelaskavého ochránce chápat jako boží povolání, jenom kdyby mi s jeho svolením bylo možné raději žít mimo Švédsko. Ptáš-li se kde, nemám určitého přání, jenom aby to bylo klidné sídlo. Nevyžaduje-li žádná nutnost hledat je jinde, může dost skrýší poskytnout Polsko, jenom kdyby mne zbožná štědrost ochráncova osvobodila od obtížného úřadu, jemuž jsem

se musil věnovat po tolik let svého vyhnanství, abych se ctí uživil sebe s rodinou, a zanedbávat pro to větší úkoly.

Mělo-li by se však hledat sídlo příhodnější pro udržování dopisových styků s přáteli, poskytne je Prusko anebo konečně Vaše Holandsko; toto mi nad jiné země zvlášť doporučuje vedle mnoha jiných důvodů vytoužená — a to již nebeznadějně — přítomnost pana Bisterfelda, nad něhož je v pansofických studiích sotva-kdo horlivější.

Ale ať mi prozřetelnost boží, jejíhož vedení následuji, dopřeje usídlit se kdekoli, vše vyjde nastejno a ochránce bude moci sklidit po této stránce stejnou úrodu své obětavosti. Neboť jednak bude ve mně a v mých spolupracovnících mít u Boha ponížené přímlyvce za blaho své a svých, jednak uvidí, že záležitost, již zbožně přeje dobrého pokroku, vskutku pokročí pomocí boží i jeho; a prvotiny všeho toho, co bude po řadě vypracováno k užívání křesťanské mládeži, půjdou vždy nejprve k němu, ať již pošleme s nimi zároveň učitele, či návody, pomocí nichž by to vše v první řadě přešlo k upotřebení pro něho a pro jeho rodinu. A konečně bude-li si chtít získat zásluhu o království švédské, bude tak moci učinit příhodně — ne-li příhodněji —, nabídně-li oněm všecko již vypracované prací těch lidí, které by na svůj vlastní náklad živil k obecnému dobru.

Uvažuj o tom, ctěný můj bratře, zda je rozumné, oč žádám, a zda spravedlivé, abys Ty, který jsi mi poskytoval svou přízeň k získání ochránce bez mého vědomí, neodepřel nyní s mým vědomím a na mou žádost být usměřovatelem jeho přízně, aby se takto obrátila k mým potřebám.

Shrnu vše stručně: Je mi zapotřebí klidného sídla, kde bych se nemusil ohlížet po hrozících ranách, nýbrž s pevnou myslí konal pouze a bezvýhradně to, k čemu mne přiměly pobídky vlastního svědomí, úsudky a povzbuzování dobrých a učených mužů, konečně pak neustávající podněcování boží, abych zbytek života již zasvětil svému Bohu. To tedy již od Tebe bratrsky žádám, abys totiž přesvědčil našeho ochránce, že mohu splnit jeho přání právě tak způsobem, jemuž dávám přednost, tedy mimo Švédsko, jako ve Švédsku, nejde-li o nic jiného, než aby se prospělo i těmto snahám obecného dosahu. Pro mne totiž bude všecko schůdnější, jen kdybych nemusel stěhovat rodinu za moře.

Od kolegů lešenských jsem odpověď již dostal; ta záležitost tam vešla ve známost jenom čtyřem osobám, v jejichž zájmu bylo, aby o ní věděli, a jinak se tam o ní zachovává úplně mlčení. Svěřuji vše prozřetelnosti boží a mému rozhodnutí, obzvláště kdybych při návratu odbočil k ochránci a osobně seznal, zda by bylo pro obě strany prospěšné, abych se na to místo stěhoval. Ale takové úvahy se mohou zatím odložit. Neboť moji zdejší důvěrní přátelé — Durie a Hartlib — se mne snaží zdržet ještě na dva nebo tři měsíce, radíce mi, abych před odjezdem odtud sebral všechny své pansofické koncepty, po čtrnáct let porůznu shromažďované a dosud rozházeně roztroušené po papírech, uvedl je v nějaký řád a také jim zanechal jeden exemplář, aby totiž, kdyby mne stihla smrt, anebo jiná neblahá příhoda na cestě mi vyrvala mé papíry, nezahynulo zároveň všecko. Poněvadž jsem se téměř již rozhodl uposlechnout jejich rady — jestliže jen Bůh odvrátí od tohoto království válečnou zhoubu —, nebude se Ti nedostávat času, abys tyto mé úvahy sdělil ochránci a vyzkoumal, jak se k nim staví.

Proti závěru Tvého dopisu, kde prohlašuješ, že o těchto věcech se mnou jednáš na požádání a že Ti bude milé, uzná-li ochránce za vhodné svěřit tu úlohu někomu jinému, stavím výrok apoštolův: »Činíce pak dobře neoblevujme, neboť časem svým budeme sklízet neustávající« (Galatským 6, 9). Odpusť, bratře, jestliže Tě bratrsky upomenu o důslednost v jednání: jestliže Ti Tvé svědomí říká, že to, co jsi začal, je dílo dobré, nesluší se, abys tak snadno ochaboval, i kdybys pozoroval vznikající nesnáze

a snad i něčí mrzutost. Je třeba se všemu navzdory vynasnažit, abys Ty, který jsi předtím začal nejen chtít, ale i činit, právě toto činění dokončil, jak o tom mluví apoštol. Buď sbohem, milý bratře v Kristu, a miluješ-li muže, jemuž jde o věc, ne titěrnosti, a upřímnost, ne líčenost a lichocením, miluj svého Sobě nejoddanějšího

Jana Komenského

Douška. Že nijak nebylo zapotřebí obrany Tvé a ochráncovy křesťanské upřímnosti a spravedlivého smýšlení vůči ostatním, vyrozumíváš snad sám. Ale ani to neškodí, abychom tím lépe navzájem viděli i do věcí nejosobnějších. Kristus, světlo naše, nechť osvítlí nás všechny, vede a řídí podle své vůle. Buď sbohem !

Obr. 46: Louis de Dieu

JAK BYLY RŮZNÝMI ZPŮSOBY HLEDÁNY LÉKY NA LIDSKÉ ZMATKY, ALE ŽÁDNÝ DOSTI ÚČINNÝ NEBYL DOSUD NALEZEN

Pokud jde o lidi, neklesl lidský rod nikdy tak hluboko, aby aspoň někteří nepoznávali obecnou zkázu, neučili ji poznávat jiné a nestarali se také o léky, pokud to bylo možné. Můj názor je tento: kdyby někdo mohl nahlédnout do myšlenek, slyšet řeči, číst spisy a uvažovat o činech všech moudrých lidí, kteří od počátku světa žili, sotva by našel něco jiného než zkoumání neduhů lidského rodu a hledání různých léků proti nemocem, ačkoli se to dosud dalo vždy s menším úspěchem, než bychom si přáli. To dosvědčují nářky mudrců i věc sama. Neboť většině lidí, kvůli nimž se oni rozumnější trápí, vzdychají a potí, jsou jejich snahy lhostejné; ba dokonce ani nechtějí poskytnout pomoc těm, kteří ji hledají. (...)

Pohledme však na ony lidské pokusy, jichž je sedm druhů, jaké byly a proč zůstaly bez úspěchu. Nejobvyklejší, jak se zdá, byly stesky a nářky, kterými se snažili oni moudřejší vytýkat obecnému lidu jeho pošetilost, zahanbit jej a pohnout k nějakému sebepoznání. (...) Sama věc však ukázala, že zmatky se neodstraní ani nářky, ani smíchem či pláčem, jestliže se nepřistoupí k lékům, zejména když většina lidí se pro svou pošetilost posmívá stejně pláči jako smíchu oněch moudrých. (...) Byla potom snaha pomáhat lidem dobrými radami. Z ní se zrodila filozofie pátrající po cílech věcí a určující prostředky k jejich dosažení. Avšak přesto, že filozofie dosáhla velké chvály, že je lékem ducha, vůdkyní života, vyhledavatelkou ctností, zahaněčkou neřestí, světlem blažeností, že činí člověka rovným Bohu, prospělo to málokterým a málo. (...) Potom se počaly dávat lidem zákony, aby se učili správněji žít podle toho, co bylo předepsáno. Ačkoli to je vhodný prostředek pro zachovávání vnějšího řádu, nemá to žádnou moc k odstranění vnitřního neladu, protože přirozenost lidská, jsouc pa-mětliva vrozené svobody, stěží se dá poutat zákony. (...) Přistoupily tresty pro rušitele zákonů, ale jen s tím výsledkem, že se poněkud tlumí vnější násilí. Nemůže totiž být úplně odstraněno, což dostatečně dosvědčují žaláře, kůly, šibenice, jež sotvakdy zahálají.

Mocní počali léčit lidské neshody jiným způsobem: napadali válkou celé národy, ujařmovali je, podrobili své vůli a snažili se zavést jakýsi jediný řád, buď ve veřejné správě, nebo v náboženství, poutající všechny, ale vždy s větším nezdarem, jak ukazuje neustálá zkušenost až po naše dny, než s nějakým užitkem. Protože lidské mysli vrozenou lásku ke svobodě, k níž se cítí být stvořena, nelze natolik vymýtit, aby se jí znemožnilo hledat východisko a osvobodit se důvtipem nebo silou, kdekoli a jakýmikoli prostředky se cítí být obklíčena a spoutaná. Z toho nezbytně plyne odpor, zápolení a odboje, kdekoli se do vlády nad lidmi přiměšuje něco násilí.

Přijatelnější cestou je ustavení sekt, kde jisté množství lidí buď ze stavu politického, náboženského, nebo filozofického se shoduje na nějakém společném dobru, když mezi sebou sjednali určité úmluvy a k němu společně, buď aby je hledali, nebo chránili, spojují rady a svědomí. Zde totiž, protože se věci konají dobrovolně, je všechno pevnější, jen jestliže to, k čemu se sjednocují, není opravdu nic jiného než společné blaho a je-li způsob jeho hledání náležitý. Ale protože v tom obojím namnoze bývá lidská moudrost slepá, stává se, že také tato cesta k odstranění zmatků bývá neúčinná: častěji zlo zvětšuje. Zakládají se totiž sekty proti sektám a zatvrzují se jedni proti druhým tím více. Dejme tomu, že nějaká sekta usiluje o skutečnou pravdu a dobro, přesto tím nepečuje o společné blaho, protože z účastenství na pravdě a dobru jsou jiní vylučováni. Vylučují se totiž, když se někteří uzavírají ohradou, protože podle jejich příkladu se hned jiní od oněch odlučují a oddělují. A tak dobro přestává být k obecnému užitku, protože se stalo majetkem jen některých.

Z toho vysvítá, že nepořádek se mnohem méně odstraňuje, jestliže ti, kterým se nepořádek hnusí, opouštějí lidskou společnost a ukrývají se na pouštích nebo jiných samotách. Tímto způsobem se totiž starají o sebe, ne o společnost. Svět zůstává zahalen temnotou: ale na to právě naříkáme a na toto tak veliké zlo — veřejnou temnotu — hledáme léky.

(VIA LUCIS, 1668)

PLNĚJI SE OBJASŇUJE TROJÍ ÚČEL UNIVERZÁLNÍHO SVĚTLA: ABY V NĚM VŠICHNI MOHLI VIDĚT VŠECHNO VESKRZE

Aby tedy nemohla naše mysl sama sebe tak hloupě dále klamat, má jí být skutečné zlo stavěno na oči, aby se musela hrozit a odvracet od věci, která jí určitě přinese jistou záhubu. Zkrátka neznalost je sama o sobě zlem, protože je temnotou. Znalost, i zla, je dobrá, protože je světlem. V některých případech však, protože jsme narušeni, je lepší něco nevědět. (...)

Když pak radíme, aby se všichni podíleli na tomto konečném světle, nechceme tím, aby i řemeslníci, sedláci a ženy se cele věnovali knihám, ale aby nikdo z nich se nezanedbával v tom, co je potřebné všem. Například aby nikdo nebyl hloupě neznalý sebe, tvorstva a Boha; mimoto aby se každý vzdělával pro své zvláštní povolání, aby ti, kdo někoho řídí, uměli řídit nebo vládnout a ti, kdo jsou podřízeni, uměli být podřízeni nebo ovládáni. Všichni, pravím, mají být učeni lidským věcem, protože jsou lidé, božským věcem, protože jsou obrazem božím, věčným věcem, protože jsou čekatelé věčnosti. Jinak by zajisté bylo lépe narodit se zvířaty, protože věc, která se sama zvrhla, stává se sama horší než věci špatné.

(VIA LUCIS, 1668)

ELBLAĞ

»Chci psát díla, která přetrvají«

»Nemohu vyrazit kupředu, jak bych chtěl,« psal Komenský příteli Hartlibovi, když už šlo na pátý rok po jejich svaté úmluvě v Londýně. Psal z Elblggu, z pruského přímořského města, odkud nebylo daleko do polského zázemí, popřípadě až tam, kde žily sbory českých bratří. Elbląg sám tvořil nedílný článek pobaltského pásma obsazeného Švédý, hráze, kterou švédský říšský kancléř Axel Oxenstierna vybudoval záměrně proti snahám španělské katolické moci proniknout za součinnosti habsburského císařství a Polska do severských moří. Až žalobně postěžování do bezvýchodnosti, v níž se octl, je jednou z charakteristických dominant Komenského citového a pracovního rozpoložení myslí v elblgském období (1642—1648). To překvapuje, uvážíme-li, že byl v té době hmotně zajištěn jako málokdy jindy, obklopen znovu shromážděnou rodinou a v úkolech, které na sebe vzal, neobyčejně výkonný.

Byly to ovšem úkoly uložené zvnějšku, z potřeb a záměrů sledovaných jeho novým chleboďárcem Louisem De Geerem. De Geer byl velkorysý, činorodý podnikatel z Nizozemí, zbrojařský kapitalistický magnát, bez jehož dodávek, zvláště děl, těžko si představit vítěznou údernost švédských vojsk za třicetileté války. Právě odtud, od rozhodnosti, s jakou luteránské Švédsko, do jehož armád přišlo sloužit i velet tolik českých šlechtických emigrantů, zpevňovalo protestantské pozice ve střední Evropě, očekával Komenský pomoc pro český národ v jeho nerovném boji s Habsburky. To byl jistě hlavní důvod, proč se pro de geerovskou nabídku náhle na sklonku anglického pobytu rozhodl, třebaže jej ve vzpomínkách psaných pro Maresia nijak nezdůrazňoval. Když v Amsterdamu jednal s Louisovým synem Lauresem, utvrzovaly ho v tomto rozhodnutí zprávy, že po úspěších v Německu pronikla vojska švédského generála Lennarta Torstenssona hluboko do jeho rodné Moravy. Směl zůstat stranou dění, jež strhlo osvobození domova do tak bezprostřední časové blízkosti ?

Velkoobchodníka De Geera, ač kalvinistu, vstřebali Švédové nedávno bez obtíží mezi svou vysokou šlechtu. Na Komenského, jenž pracoval s myšlenkami, které mohly být nebezpečné, hledělo lutersky vyhraněné švédské prostředí s nedůvěrou. Ještě nejsnáž mohl skrýt svůj reformovaně orientovaný panprotestantismus za husitský původ církve, kterou reprezentoval De Geer a Oxenstierna od něho žádali učebnice a zase učebnice pro školy, jichž potřebovali k podpoře všestranného švédského rozmachu. Elblgg byl kompromis, uváženě zvolený velkým švédským kancléřem.

Ale práce na učebnicích vracela Komenského daleko zpět k metodice jazykového vyučování, tedy někam, kde už srdcem nebyl, k úkolu pod jeho síly. Svorně naléhavý hlas svědomí i přátel z kruhu Hartlibova naopak žádal celé soustředění na všennápravný projekt. A zde také opravdu bilo v Komenském srdce: »Chci psát díla, která přetrvají.«

Jeho apologetické vzpomínky se ostatně právem znovu a znovu vracejí k údivu nad tím, že právě špičkoví vzdělanci současné Evropy poučeně vyjadřovali nedočkavou poptávku, aby světu konečně podal dílo, v němž bude ve filozofickém zvládnutí celek toho, co sami postřehovali pouze v odbornickém výseku. Za všechny jiné tu stačí připomenout rozhovor s René Descartem nebo list Herbertu z Cherbury, znalecky apelující na myslitelovu pomoc dopracováním soustavy obecných pojmů, která by usnadnila průnik za proměnlivost jevového aspektu věcí. Obtíž ovšem tkvěla přímo

ve věci. Descartes to naznačoval se zdvořilou zdrželivostí. Komenskému její kritický hrot snad ušel, ale na rovině vlastní práce se s ním po pravdě nikdy nepřestal vyrovnávat. Vyčítáme-li z jeho zpovědi vleklou trýzeň, jakou prožíval nad nápravným projektem, nápoly pochybností, zda první obrysy díla nebyly snad lepší než jeho pozdější prokreslované dotváření, můžeme se ptát, nejsou-li opakované stížnosti na nespolehlivost pomocníků, na průtahy způsobené rozptylováním tolika jinými úvazky, na laciný optimismus těch, kdo nechápou, »kam ty věci směřují«, snad přece bezděkým příznakem toho, že vytčený cíl byl opravdu nadlidský. Bud' jak bud', Komenský měl pro svou vytrvalost, pro prodlevy v práci, pro »nepředbírání« onačejší důvody ve svém celkovém pojetí času a dějinných věků. Lhůty v něm měly nezastupitelnou úlohu a jistotně očekávaná »podivuhodná proměna světa«, už už nastávající, nutila sice k přípravám neodkladným, nedala se však a nesměla uspěchat.

Na samém prahu smrti se proud vzpomínek nejštědřeji rozléval ze vzdorujícího rozhořčení nad Maresiovým malicherně znedůtklivým kalvinismem. Bolel nejvíce, ranil nejčerstvěji. Zato už poněkud přebolelo to, co Komenského na soutěži konfesí tolik vzrušovalo i vyrušovalo v elblagských letech: uzounce ohraničená tolerantnost popudlivých luteránů švédských, německých i polských a záludně paternalistický ochranářský proselytismus katolíků. Na případ katolického konvertity Bartoloměje Nigrina vyplýval spousta času a pastýřské trpělivosti: účastí na pozoruhodném interkonfesijním rozhovoru v Toruni pořídil málo a navíc ještě navždy ztratil důvěru Švédů. V očích veřejnosti, libující si žárlivě ve skupinových ohraničeno-stech, dal tím v sázku neochvějnost své evangelické víry, svého pravověří. Jako by všude přečínal, všude vadil.

Obr. 47: Jakub Golius

Za pobytu v Elblagu dožrála všemu navzdory koncepce a rozvrh Komenského životního díla. **Všeobecnou poradu o nápravě lidských věcí** zde rozestavěl už ve všech sedmi jejích dílech. Nápravy světa bud' dosaženo nalezením pravé filozofie, pravého náboženství a pravého státnictví. Správným užitím rozumu, svědectví Písem svatých a zkušeností našich smyslů nechť stoupá dějinný člověk k moudrosti živené vírou, láskou a nadějí. Bude to moudrost vynalézavá, schopná vytvořit mezinárodní kontrolní organizace a instituce s úkolem zaručit, aby se proces zlidšťování světové civilizace nezastavil nebo nezvrátil v opak.

Dáváme za pravdu slovenskému průkopníkovi komeniologického bádání Jánovi Kvačalovi: elblagské údobí Komenského života vrcholilo statečným »protestem proti duševnímu nájemnictví«. V srpnu 1648 se Komenský stěhoval do Lešna.

Dostav se do Leidenu, byl jsem přijat jako vítaný host mistrem Herebordem a za jeho vedení jsem navštěvoval pány profesory i kazatele. Všichni mě vlídně přijali a rozličně mi dodávali myslí k pracím, mimo jiné pan Golius. Ten se mě tázal, vím-li, že Dveře jazyků jsou překládány také do východních jazyků. Když jsem říkal, že ne, vyňal list poslaný z Alepa, napsaný jeho bratrem Petrem; vzdával mu v něm díky za poslání knížky Dveře jazyků a oznamoval, že záhy ji začal překládat do arabštiny. A když pokročil přes polovici, ukázal prý překlad, a mohamedáni byli prý tak nadšeni, že si již mezi sebou rozdělili úlohy, kdo má překládat toto dílko do turečtiny, kdo do perštiny a kdo do mughalštiny. K tomu dodal: »Již se dotazují po více pracích téhož spisovatele, podobně psaných.« Tu pan Golius: »Vidíš, Komenský, jak šťastně ti tvé Dveře otevřely dveře k pohanům !« Já: »Ne nám, Pane, ale jménu svému dej čest !«

Když si na to nyní vzpomínám, mé srdce ve mně tluče, věř mi, pane Maresie, že jsem se nedovedl lépe chopit příležitosti a že jsem si tehdy nepospíšil ihned jakýmkoli

způsobem upravit Dveře věcí. Snad by tak bylo bývalo možno připravit duši i těchto národů k příštím jejímu obrácení, lépe než pouhým názvoslovím. Jestliže jsem se nějak provinil zanedbáním této příležitosti, ať mi Bůh odpustí! Avšak vina nebude na mně jediném; vždyť jsem byl z různých stran tak rozptylován nejen tehdy a potom, ale až dosud, že to může sloužit za příklad. Co dělají všichni, nedělá nikdo, poněvadž jedni druhé pletou. Já jsem toho zakusil tolika způsoby, že jsem kdysi Hartlibovi napsal: »Jestliže vůbec kdo způsobil průtah v pansofickém studiu, jsi to Ty, příteli; neboť Ty jsi mne nenechal ukončit v tichu mé práce, tolik jsi mne nutil na světlo, strhl do tak velkých zmatků atd.« Ale snad jako myšlení boží je jiné než naše, tak i jeho doby a vykonavatelé. Bůh nebyl proti Davidovu úmyslu vystavět chrám, ale přesto nechtěl, aby úmysl byl uveden ve skutek za Davidova života a jím samým.

Kteréhosi dne se rozhodli přátelé — pan Ludvík de Dieu, pan Abraham Heydan, pan Klinget a Herebord — zavést mě na rozmluvu s panem René Descartem, bydlícím v přepůvabném zátiší za městem. Rokovali jsme asi čtyři hodiny: on nám vykládal taje své filozofie, já zase jsem hájil přesvědčení, že všechno lidské poznání, jehož se nabývá pouhými smysly a úvahami, je nedokonalé a mezerovité. Rozešli jsme se přátelsky; já jsem jej vybízel, aby vydal základy své filozofie, jež rok nato byly vskutku vydány, on zase podobně pobádal mne k urychlení mých prací, mimo jiné tímto výrokem: »Já za okruh filozofie nevykročím; bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.«

Urovnáv své záležitosti v Amsterdamě s panem Vavřincem De Geerem, Hottonem a Rültzem i v ctihodné konsistoři, kde jsem vzdal díky za nová dobrodiní vůči našim rozptýleným příslušníkům, spěchal jsem do Hamburku. Ale když jsem procházel Brémami, byl jsem zdržen přáteli po celý týden. Neboť přišli ke mně do bytu pan Ludvík Crocius s panem lékařem Neufvillem, žádající mne jménem městské rady, abych se laskavě zdržel na několik dní, že mají uloženo porokovat se mnou, aby plněji poznali mé didaktické a pansofické zásady. Neboť již zavedli Dveře jazyků s jinými knížkami do tříd své vyšší školy.

Přicházeli tedy každodenně ke mně k obědu a k večeři brzo jeden, brzo dva, brzo tři. Konečně se mnou vyjednávali, abych převzal pedagogickou správu, naléhající na mne těmi důvody, že jejich škola byla po mnohá léta vychovatelkou bohoslovců české církve a že tedy po úpadku škol v Německu jsme my povinni přispět k obnově právě této školy, jak jen můžeme. Jestliže však mně samému to není možno, abych alespoň přemluvil Davida Vechnera, který si zjednal jméno vypracováním Chrámu latiny k Dveřím Komenského, jak stojí v I. svazku Didaktických děl, strana 318 a následující. Necht' prý jim toho přispění neodpírá; anebo konečně ať je to kdokoliv z našich, třeba by nebyl vybraně vzdělán, jen když bude zbožný, čestný a dovede sledovat moji metodu atd. Přislíbil jsem o Vechnerovi, nevěda, že zatím přijal správu školy ve Zhořelci; tu také se ctí vedl a teprve nedávno — tohoto roku 1669 — svatě zemřel.

Nejdůležitější jednání v Hamburku bylo rokování se slavným filozofem Jáchymem Jungem, rektorem gymnázia. Ten si velmi stěžoval, že si věci u protestantů ve školách i církvích stojí tak špatně, a naříkal, že svárlivá filozofie zrodila svárlivou teologii; a jak poměry dospěly tak daleko, že stěží připouštějí léku. On sám od několika let s Adolfem Tassesem a s jiným znamenitými muži zkusil prý vše možné, co by mohlo přispět k správné úpravě filozofie; ale vše se prý maří zhoubnými válkami Německa a osudnou lhostejností lidí. Touží prý po onom šťastném stavu Švédska; a bude-li se mým snahám dařit, že je hotov s jinými svými přívrženci jít za mnou atd.

Cestu do Lubeku jsem měl společnou se šesti polskými šlechtici, kteří se vraceli z univerzit a cest. Ti mě zrazovali od cesty do Švédska a zvali mě velkými sliby s sebou do Polska. Zvláště jeden, dědic velikého jmění, pan Adam Suchdolski, nabízel mně velmi

ušlechtilé závazný úpis potvrzený podpisy ostatních. Ale odpověděl jsem, že jsem dal slovo a že nemohu se ctí ustoupit.

Obr. 49: René Descartes

Obr. 49: Cestování (Vestibulum scholasticae eruditionis, 1678)

Poněvadž však prozradili na mém bytě mé jméno, přišel posel od bývalého radního pana Leonarda Elvera pozvat mne na oběd, a když jsem odmítal, naléhal vytrvale. Přišel jsem, a hle: jeho dva synové mě přivítají stručnou latinskou řečí jako svého učitele. Divím se jak to. Tu otec: »Jsou to tvoji žáci, neboť mají svou znalost latiny od tebe, z tvé Předsíně a Dveří.« Já: »Tak dětinné dílko, Dveře jazyků, že rozhlásilo Komenského po světě ?« On: »Nikoliv dětinné dílko, více než mužské dílo !« A tu mi vyloží, co tu provedl kdosi (mistr Jakub Engelbrecht), jenž se pokusil místo mých knih vnutit školám své. Na rozkaz rady byla jeho metoda zkoumána, ale nenalezeno nic zvláštního, a proto učiněno usnesení podržet knihy Komenského. Poklonil se mi také sám mistr Engelbrecht, doporučuje onu svou metodu, provést totiž jakousi průpravu jen pomocí slovníků a hned přejít na autory.

Obr. 50: Knihovna Leidenské univerzity

Obr. 51: Ludvík De Geer

I tyto drobnůstky uvádím, poněvadž je tak nalézám při listování ve svých denících, pohnut k tomu tvou nevlídností, Maresie. Já jsem se jistě nikdy neobdivoval těmto svým začátečnickým pokusům prospět školám, ale divil jsem se, že jiní se jim obdivují a že se tak hustě setkávám s povzbuzujícími příhodami tohoto druhu.

Ve Švédsku jsem nejdříve pozdravil toho, jenž mne povolal, vznešeného pana Ludvíka De Geer v Nordköpingu. Od toho jsem byl poslán nejdříve k panu Janu Matthiae, Švédovi, dlícímu v městě Örebru. Ten byl učitelem latiny královny Kristiny, tehdy již také jejím náboženským rádcem a brzy nato biskupem ve Strengnäs; tenkrát právě byl s královnou, která před svou korunovací konala přehlídku provincií. Jakmile mu bylo všechno vyloženo, doporučoval jít po stupních, od menšího k většímu, od prací filologických k filozofickým atd.

Obr. 52: Kristina Augusta, královna švédská

Když jsem chtěl od něho odejít, řekl: »Přál by sis oslovit královnu ?« »Nemám od nikoho nic uloženo,« řekl jsem. On: »Oznámil jsem královně, že zítra odejdeš a že by tě snad neměla propustit bez pocty, abys jí směl políbit ruku.« Otázal jsem se: »Jakým jazykem mě osloví ?« Odpověděl: »Jazykem vzdělanců, abys viděl, kolik získala z tvých Dveří jazyků.« neboť ty celé jí již vyložil. Stalo se tedy tak; měl jsem slyšení u královny a s podivením jsem slyšel královnu mluvit plynule latinsky, a ještě více roku 1646 po celé dvě hodiny. Ale to se netýká naší věci.

Obr. 53: Axel Oxenstierna

Byv pak vyzván, abych šel do Stockholmu k vznešenému kancléři říše, panu Axelovi Oxenstiernovi. byl jsem od něho zkoumán tak ostře, jak od nikoho z učenců, po celé čtyři dny. A to nejdříve ve věcech školských, jakoukoliv jen otázkou se mohlo hnout; konec těchto hovorů byla takováto jeho řeč ke mně: »Pozoroval jsem již hned od prvních let svého života, že metoda na školách obvyklá je něco násilného, nikoliv přirozeného; ale kde věc vážne nebo jakým způsobem by se dala napravit, to jsem nepostihoval. Stalo se však —je tomu dvacet pět let — že jsem byl poslán svým králem slavné paměti

do Německa, a kterýmikoli akademii se mi nahodilo jít, tam jsem se zastavoval a jednal v té věci s učenými muži; ale nikdo nemohl mé pochyby odstranit. Konečně dostanu poučení, že je muž, který právě o této věci mnoho uvažoval a napsal, Wolfgang Ratke, u něhož se lze možno dotázat. Pátral jsem tedy a má mysl neměla klidu, dokud jsem toho člověka nezastihl a neslyšel. Ale on, poněvadž nedovedl mluvit spatra, nabídl mi ke čtení velký německý svazek svých Pozorování; avšak nedal jsem se odstrašit, spolknul jsem tu nepříjemnost a celý jsem jej přečetl. Zdálo se mi, že nemoci škol odkrývá docela dobře, ale jeho prostředky proti nim se mi zvláště nelíbily; tvé jsou jiného druhu, že uspokojí, jak vidím, všechny požadavky v tomto oboru. V té věci, neboť nyní mě můj úřad volá pryč, přijď opět zítra v tutéž hodinu, v šest ráno.«

Obr. 54: Podpis Axela Oxenstiemy

Vrátím se a slyším od něho věc netušenou: že k opravě škol celého království švédského správcové království — neboť Kristina dosud nepřevzala vládu —, zvolili J. A. Komenského; souhlasili i biskupové, protože prý Komenský není kalvinista, nýbrž husita. Odpověděl jsem, že nemám, co bych na to odpověděl, jak je mi ta věc nenadálá. Ale když přesto naléhal, řekl jsem: »Bez svolení svých souvěrců nemohu nic slíbit.« On: »Souhlasu dosáhneme.« Já: »Připověděl jsem svou součinnost v Anglii, jakmile budou poměry klidné.« On: »Jak tam poměry vidím, do desíti let nelze doufat v klid.« Tu teprve jsem řekl otevřeně: »Nejjasnější pane, převzít opravu škol celého království je pro cizince věc plná závesti a nebezpečné sázky. Raději toto: Budiž vybrán z vašeho národa jeden nebo více mužů, aby nesli toto břímě na svých ramenou; já slibuji věrně sdělovat, cokoli je dáno a ještě bude dáno v této věci přemýšlením nalézt.« On: »Tedy přece k nám přijdeš, abychom tě měli osobně !« Tu se však naskytlo mnoho věcí, pro něž toho dne nemohlo dojít k rozhodnutí.

Obr. 55: Anatomie na leidské univerzitě

Příštího dne jsem přišel opět a slyšel od něho toto: »Velmi mě prosil pan De Geer, abych tě přemluvil k přesídlení sem k nám; je ochoten vydržovat svými příspěvky učené muže, kterékoliv s sebou přivedeš. A zasluhuje chválu, že jako dobrý občan, neboť nabyt u nás občanství, žádá pro svou vlast tu čest, kterou očekáváme z tvých jisker, jimž je určeno vyšlehnout v plameny; chce, aby vyšly z tohoto severního kraje. Ale já s ohledem na tvé důvody mu napíši, aby dále nenaléhal. Zato ty zase učiníš mně k vůli toto: »Nezůstaneš v Polsku, tak vzdáleném od nás; přestěhuješ se do Pruska nebo Pomořanska, abychom tě mohli zavolat, kolikrát bude třeba.« Odpověděl jsem: »Doufám, že toho u svých dosáhnu, jen když nebudu od nich zcela

Obr. 56: Královský zámek ve Stockholmu

odtržen.« Opět on: »Který kraj volíš ?« Odpověděl jsem: »Prusko,« »A kterou obec v Prusku ?« »Rozvažuji,« řekl jsem, »zda Toruň či Gdaňsko.« On: »Proč ne Elbląg ?« Řekl jsem: »To místo neznám, nikdy jsem je neviděl.« On: »Mně není neznámé; je to místo půvabné, klidné, tvým studiím příhodné. V radě jsou většinou mužové učené a moudří, nebude ti chybět jejich přízeň. A co je hlavní, v náboženství tam jsou nestranní. Jsou v radě, jsou mezi občany, jsou i mezi kněžími zčásti luteráni, zčásti reformovaní; ale přesto se nemají v nenávisti, nýbrž svorně z téže kazatelny hlásají slovo boží, u téhož oltáře přisluhují svátostmi atd. A já myslím, že hlavně záleží na tom, abys zachoval nestrannost v náboženství, když celé říše obou táborů začínají přát tvým snahám atd.« Slíbil jsem tedy a chtěl jsem se rozloučit, hodlaje se nazítří vrátit k panu De Geer. Ale on: »Ještě tě nepropouštím, mám dosud vážné věci, o nichž promluvíme zítra; ale dnes se zúčastni mé skrovné večeře, která nebude podávána veřejně jako

hostina, nýbrž v soukromí.« I stalo se, ony večerní hodiny byly stráveny v přátelských hovorech.

Obr. 57: Pansophiae prodromus. 1644—titulní list

Když jsem se druhého dne vracel, řekl: »O větších věcech s tebou pojednám, jimiž se zabýváš, jak vím; četl jsem totiž Předchůdce tvé pansofie. Zdá se mi, že doufáš v jakýsi osvícený, zbožný, mírumilovný, a jak říkají, zlatý věk; je tomu tak ?« Já, neznaje jeho smýšlení, řekl jsem s rozjasněnou tváří: »Tak jest, nejjasnější pane, doufám.« Tu on, přísně se zatvářiv, řekl: »Zapřísahám tě jako muže učeného a bohoslovce, řekni mi, myslíš to vážně, či žertuješ ?« Já: »Budiž zlořečen, kdo by chtěl v tak vážné věci žertovat a klamat církev boží. Opravdu tak myslím a to je má útěcha, která mi je oporou při zhroucení mé církve a mého národa« atd. On: »Můžeš snést námitky ?« Odpověděl jsem: »Mohu, ba dychtím. Neboť tento Předchůdce byl uveřejněn právě proto — ačkoli ne mnou, nýbrž mými přáteli bez mého vědomí —, aby bylo možno získat posudky vzdělanců; a jestliže posudek kterýchkoli vzdělanců, proč ne tvůj, muže zralé moudrosti ?« On: »Postavím proti tobě důvody vážené z Písma a z rozumu, abys pochopil, jak marné je to, več doufáš.« Odpověděl jsem: »Jsem hotov slyšet.« Tu on: »Máme jasné svědectví Kristovo: Až přijde Syn člověka, zda myslíš, že nalezne víru na zemi ? Nyní však všichni čekáme, že Kristův příchod k soudu už už nastane; a ty chceš teprve šířit víru k pohanům ? Jak to ?« Odpověděl jsem: »Toto místo je jediné anebo alespoň hlavní, které se může postavit proti tisíci jiným, hlásajícím konečné vítězství Kristovo a triumf církve na zemi. Není dáno k tomu, aby zatemňovalo ostatní Písmo, nýbrž aby je objasňovalo, jako se při malbě užívá tmavých barev a stínů k zjasnění sousedních míst vlastním světlem. Je třeba vzdávat Bohu díky, že hned vedle položil klíče k temným místům, atd.« Ukázal jsem tedy z cíle onoho podobenství u Lukáše 18 — o nespravedlivém soudci a o vdově volající o pomoc —, jenž je: »Jak je třeba vždy se modlit« (v. 1), že tam není řeči o víře historické nebo o víře ospravedlňující, kterou je pravé náboženství, nýbrž o víře ve vyslyšení čili důvěře; že totiž nikdy nesluší zoufat, i když se zdá vše ztraceno. Takže mi smysl tohoto výroku, řekl jsem, není jiný než onoho výroku Filonova: »Bůh obyčejně odkládá hodinu osvobození k hodině zoufalství.« On: »Avšak zde není řeč o příchodu Boha Otce, nýbrž o příchodu Kristově.« Odpověděl jsem: »Zajisté, poněvadž Otec odevzdal všechen soud Synu« (Jan 5,22 a 27). Tu on: »Nikdy jsem neslyšel takový výklad tohoto místa.« Odpověděl jsem: »Ani já nepamatuji, že bych jej byl četl; ale věc je jasná.« Vrátil se tedy do Nordköpingu, odevzdal jsem kancléřův list panu De Geerovi, divícimu se, že je celý psán vlastnoručně, čehož nikdy neviděl. A poněvadž loď mající mě přepravit do Pruska teprve se vrátila z Livon-ska a bylo třeba několika dní k jejímu vyložení, bylo dost času uvažovat o různých věcech. Mezi jiným, když mi nabízel placení nákladu nejen pro mne, ale i pro mé spolupracovníky, učené muže, a když jsem prosil o písemné potvrzení tohoto slibu, aby v má slova měli důvěru ti, které hodlám pozvat, odepřel řka, že chce raději, aby se důvěřovalo spíše jeho slovům než papíru. Jiného dne na procházce se otázel na naše rozptýlené příslušníky, po kterých krajích bydlí, jaké je tu neb onde jejich postavení, jaký počet atd. Odpověděl jsem, že mám seznam pozůstalých kazatelů, vdov a sirotek. Když si jej dal předložit, napočítlo se mezi těmi, kteří hledali pohostinství v Uhrách a v Polsku, 94 kazatelů s třemi svými staršími. Táal jsem se tedy, je-li ochoten na tyto naše příslušníky rozestříť křídlo křesťanské lásky a velkodušné štědrosti jinde osvědčené. Tím totiž, že by částí toho, co je určeno pro pracovníky, přispíval na prosebníky. Zastavil se v přemýšlení a zakrátko řekl: »Nesměšujme to, nechť je každá záležitost zvlášť ! Tobě a tvým spolupracovníkům dám, co jsem slíbil, a oněm kadořečně poukáži tisíc tolarů, pokud tě ponechají při těchto pracích. Polovina nechť připadne těm, kteří bydlí v Polsku, zbytek v Uhersku, neboť vidím, že jsou téměř stejného počtu. Napiši jim list, aby tě propustili, a ty jim jej doručíš s dárky.« Velebil jsem Boha, oči a ruce k nebi zdvihnuv, že nám ubohým, opovrženým světa, vzbudil tak velikého

dobrodince; připomínám to zde, aby trvala pro budoucnost paměť na ctnosti tak vynikající.

Konečně mne láskyplně propustil s trojí podmínkou: 1. Abych, odlože zatím práce pansofické, cele se věnoval dokončení spisů školských. 2. Radu danou mi o Elblagu abych neměnil. 3. Abych za společníky prací raději přibíral snaživé mladíky než muže s rodinami, ty že možno snáze propustit, kdyby snad některý dost dobře nevyhovoval.

Obr. 58: Vize sjednocení lidstva v adoraci Krista (Lux e tenebris, 1665)

Sem když jsem v obraně své dospěl 19. září, ejhle, přepadla mne náhlá choroba, tenkrát v Holandsku zdomácnělá, prudká horečka, i vyrazila mi pero z ruky; a porazila mne, starce, tak, že ztrativ naději na život, nahlížel jsem, že sluší přemítat jedině o blaženém skonání. Zejména když byl ohlášén konec pana Seraria a brzy nato pana Cocceia, který zemřel na podobnou nemoc. Jako útěcha se mi v paměť vracel známý výrok Melanchtonův, nalezený po jeho smrti v jeho poznámkách: »Neboj se smrti, neboť budeš zbaven břemene hříchů, úkladů ďáblových a dravosti teologů atd.« Mísilo se v to sice něco lidské slabosti, totiž představa radosti, jakou bude čerpat ze smrti nás tři pan Maresius, jako by Bůh potvrzoval a prováděl jeho soud o nás a já musel neobhájen zemřít ve svých obviněních: ale zvítězil přece Duch nad tímto malým pokušením, že jsem zcela v ruce boží odevzdával všechno své, život i smrt, slávu i potupu, a že jsem pro Krista prosil jedině o odpuštění hříchů celého života; a to nejen pro sebe, nýbrž i pro Maresia, bez příčiny mne pronásledujícího a nevědoucího, co činí; aby i jemu bylo dáno před koncem života uznat svá pobloudění, prosit u Boha za odpuštění a nalézt milost. Tak doufaje, že s ním budu usmířen před tváří boží, utěšoval jsem svou duši, očekávaje hodinu Bohem určenou.

Ale ejhle, zalíbilo se Bohu vychvátit mne z jícnu hrobu a postavit znovu v naději na život ! Ke konci října nařídil horečce polevit; jeho jméno budiž pochváleno ! Přesto zbytky tak dlouho trvající stařecké nemoci nedopustily po celé tři měsíce, abych znovu nabyl sil. Teprve 6. ledna 1670 znovu se chápu třesoucí se rukou pera a vroucně vzývám Boha, aby mne svým dobrým duchem vedl k tak umírněnému podání toho, co je k tomuto spisu dodat, aby odtud nikomu z lidí nevzešlo pohoršení, nýbrž raději utvrzení v dobrém, i mně, i panu Mare-siovi, i jiným. Amen, svatý Bože, amen !

I vnukla mi dobrotivost boží dvojí zdravou radu; 1. Abych rychle vybědl z těchto sporů s panem Maresiem a abych čas — nevím, kolik je mi ho vyměřeno tímto posledním poshověním božím — věnoval cele dílu pansofickému, dávno začatému, po němž lidé dobří touží, ale které Maresius tolika hanami snížil. 2. Abych jej nevělekl před veřejný soud, nýbrž cokoli zbývá s ním jednat, abych provedl na soudu svědomí, nad nímž svůj soudní stolec má Kristus. Tedy k tomu cíli musím spěchat, ukonče co nejstručněji náčrtek svého putování, jež Maresius křivým líčením celé hanebně zhyzdil.

Když jsem se dostal do Elblagu, byl jsem mile přivítán pány konšely a den nato celou radou, prostřednictvím tajemníka ke mně poslaného; byla mi slíbena všemožná ochota a pak po celých šest let také byla prokazována. Paměťhodné je, co se přihodilo u pana Coye, moudrého radního. Ten, jsa zároveň kurátorem školy, byl předním příznivcem zavádění mé metody, a proto jevil nad mým příchodem neobyčejnou radost. Tázal se mne, jak jsem přišel na tu myšlenku, že se chci usadit u nich. Odpověděl jsem: »Na radu kancléře švédského.« On: »Avšak odkud se vzala u něho tato rada ?«

Obr. 59: Gustav II. Adolf, král švédský

Opakoval jsem tedy jeho slova, jak jsou uvedena výše. Tu on s tím větším podivem: »Mohu-li věřit, že je tomu tak ?« »Nic nepředstírám,« řekl jsem, »a proč bych

předstíral ?« Tu on: »Svatý Bože, jak podivuhodné jsou tvé cesty !« A zase ke mně: »Aby ses tedy přestal divit, že se tomu divím, vyložím ti, co se u nás přihodilo. Gustav Adolf, král švédský, podrobiv si roku 1626 část Pruska — také naše město — uzavřel s králem polským příměří na šest let; chtěje přejít s vojskem do Německa, zanechal jako místodržícího v Prusku svého kancléře, právě tohoto pana Oxenstiernu. Ten, zvoliv si sídlo u nás, dal zakrátko k sobě povolát radu, a osloviv nás velmi příkrými slovy, řekl: »Chci od vás vědět, Elblagští, co jste zač ! Věřil jsem, že budu bydlet mezi evangelíky luterskými, ale nyní shledávám, že mezi vašimi spoluobčany, ano i mezi vámi samými v radě a mezi kazateli se vyskytují kalvinisté, a vy to víte a dobrovolně snášíte ! Ale já na žádný způsob nemohu zavírat oči. Kdybych věděl na určito, kteří kazatelé jsou nakaženi kalvínstvím, vlastníma rukama bych strhl z kazatelny vlka beránčí koží oděného ! Chci tedy vědět, jak se tato věc má !«

Obr. 60: Podpis Gustava Adolfa

Když se všichni ohlíželi na mne, neboť jsem se stal toho roku poprvé konšelem, mluvčím obce, odpověděl jsem: »Jasný pane, tato otázka je pro nás neočekávaná, neboť jsme mysleli, že bude jednání o nějakých platech; prosili bychom tedy o dovolení odstoupit a poradit se.« Tu on: »Ejhle, kalvínský úskok, vytáčet se ! Nedovoluji ! Chci, aby se mi odpovědělo na místě !« Tu já, mlčky se obrátiv k Bohu, promluvil jsem v tento smysl: »Tak jest, jasný pane, my u nás nemáme stranu Lutherovu nebo Kalvínovu. Jsme křesťané evangeličtí, chceme, aby u nás lid byl učen článkům víry z knih evangelia, kdežto subtilní otázky scholastické odkazujeme do škol. Nebo jestliže se některý z kazatelů přidrží názoru toho či onoho učitele, mějž si to sám pro sebe, ale ať nezavádí veřejně církev do zmatků. A vaše osvícenost nechť nemyslí, že tento stav církve byl zaveden námi, kteří tu stojíme; takový jsme jej přejali od svých otců a předků hned od počátku reformace. Když ti viděli smutné začátky roztržek mezi evangelíky, protichůdné názory učitelů, a báli se konců ještě smutnějších, uznali moudře, že je nutno jim předejít a nepopřát u sebe místa svárlivému hádání. Kéž by bylo podobně učinilo celé Německo ! Kéž by celé Německo nevědělo, co je nebo se nazývá „lutherisch“ či „kalvinisch“ ! Nevidělo by se již ve svých troskách, v něž je uvrhli jedni druhé opouštějíce, ba jedni druhé pronásledujíce nebo pronásledovatelům všanc vydávajíce atd.«

»Co na to pan kancléř ?« otázal jsem se. On: »Nic jiného než: „Es lest sich wol sagen“ —, „Něco na tom je“ —, a tak nás propustil, neučiniv později žádné zmínky o té věci. A tak nyní, když slyším, že schvaluje umírněnost kdysi vytýkanou, obdivuji se moci díla božího a vlebím ji.«

To však připomínám na tomto místě proto, aby bylo zřejmo, že i moudrý od moudrého se může učit a že není k necti křesťanu a zbožnému horlivci změnit své přesvědčení v lepší.

Najav tedy v Elblagu dům k pobytu pospíšíl jsem do Lešna a odevzdal jsem starším list i dary. Ti, uzavřevše poradu, učinili usnesení o mém propuštění k pracím uvedeného druhu a dali mi jako pomocníky čtyři z mladých alumnů církve.

Když jsem odtud spěchal s rodinou do Elblagu, přihodilo se mi něco neočekávaného, co mělo způsobit velké zdržení mých prací. Neboť když jsem přicházel na nocleh do Malborku, tu mi naznačil místní kazatel Jan Episcopus, Moravan, že nejjasnější palatin pomořan-ský, pan hrabě Gerhard Dönhoff, těžce nesl, že jsem nedávno šel tudy, nesloživ mu poklonu: i uložil mu, aby mne při mém návratu přivedl k němu. Jdeme tedy k němu: tu vladař, vyzvěděv dychtivě, co všecko se stalo v Anglii, Belgii a Švédsku, otázal se, zda snažení pansofické směřuje také ke smíření náboženství. Odpověděl

jsem: »Toliko ve svých důsledcích; jestliže snad po uklidnění valné části filozofických sporů budou lidé spíše nakloněni také k urovnání sporů teologických.« Tu Dönhoff chválil prozířetelnost božskou, která vše zařídila tak, že se mám usadit právě v Elblagu, kde již sídlí Bartoloměj Nigrinus. zabývající se snahami mírovými. Řekl jsem, že jsem vzdálen podniků toho druhu a že ten muž je mně velmi podezřelý. On: »Budeš soudit jinak, až poznáš základy jeho práce. Prosím tě,« pravil, »jednej s ním s důvěrou a nech s sebou jednat; uvidíš, že se tvé obavy rozplynou v útěchu.«

Tento Nigrinus byl rodem Slezan, náboženstvím luterán, ale později byl vyhnán z vlasti a byl kazatelem reformovaných v Gdaňsku; byl to muž učený, velmi břitký v disputacích, a proto si ho pan palatin Dönhoff vysoce cenil. Tak zejména vydráždil pan palatin výčitkami Nigrina k tomu, aby se odvážil utkat s kapucínem Valeriánem Magni. Tento vydal předtím knihy o katolickém a nekatolickém pravidle víry a zpupně triumfoval nad protestanty, poněvadž se již nikdo neodvažoval vystoupit proti němu; tak činil i v Gdaňsku, kde za svého pobytu s králem Vladislavem našel jednoho ze svých protivníků, pana Botsacka, a marně jej vyzýval. Pan palatin prohlašoval, že právě naši teologové budou zrádci náboženství pro tak nevčasné mlčení a strach.

Tedy pod královskou záštitou byla ohlášena slavnostní disputace a po celé čtyři dni, za přítomnosti předních mužů z obou stran, se v ní pokračovalo s takovým zápalem — na obou stranách zapisovali písaři všechno do protokolu —, že na rozkaz králův, když mnich ztrácel půdu, byla disputace přerušena a odložena na jinou dobu, aby věc katolíků nepodlehla; bylo nařízeno, aby obojí protokol byl opatřen pečeti předních mužů a aby byl propříště uchováván v radnici gdaňské. Ale den nato král, poslav Nigrinovi za to, že se statečně držel, vpravdě královský dar devět tisíc zlatých, docílil, aby protokoly byly raději zničeny.

Avšak mnich každodenně navštěvoval Nigrina a usiloval o pokračování v rozpravě; říkal, že nikdy neviděl nikoho, kdo by dovedl lépe vyřknout podstatu sporu a statečněji stát na své tezi. »Nemáš tuto hřivnu ukrývat, Nigrine, nýbrž dát ji do oběhu, aby získávala úroky svému Pánu. Až já se vrátím do Říma,« říkal, »budu hájit před papežem i před svatým kolegiem, že protestanti nejsou heretikové ve vlastním slova smyslu, poněvadž dovedou své názory hájit z Písma, z koncilů a z Otců, nýbrž že jsou schismatické, a to naší vinou, poněvadž vzniklé zlořády neopravujeme a pohoršení od jejich zraků nevzdalujeme.« Dodával: »Nedomnívej se ty, Nigrine, nebo někdo jiný, že církev římská neuznává svých vad, nejenom v životě a obřadech, ale i v učení, jde jen o to, jak se má se ctí dojíti k reformaci.« Je prý tedy lépe, aby Nigrinus přispěl svými dary k uzdravení ran celé církve než jen jedné části odtržené od celého těla církve atd.

Zkrátka: Valeriánus jednal s ním tak, že se Nigrinus pro toto vnadidlo nejdříve vzdal kazatelského úřadu v Gdaňsku, pak odešel do Varšavy a radil se s biskupy, konečně se odebral s Valeriánem až na Moravu, ale boje se jej následovat až do Říma, vrátil se a usadil se v Elblagu, zakoupiv si tam dům.

Když jsem se i já tam octl, dostal jsem zakrátko jeho návštěvu; odhaloval mi ponenáhlu své tajnosti, pobízel mne, abychom se ve svých plánech spojili, a prohlašoval, že bude čestnější, nabídnou-li svou pomoc králi a království polskému než tomuto zapadlému koutu švédskému. Když jsem říkal, že jsem dal slovo, že změna není možná, tu on: »Kolik máš ročně ?« »Čtyři sta imperiálů.« On: »A z toho vydržíš i pomocníky ?« »Tak jest, ale pro ně se přidává něco na šaty.« On: »Chleba nebudeš mít, chleba nebudeš mít.« Odpověděl jsem: »Ne samým chlebem živ bude člověk atd.« On: »Ode mne budeš mít dvakrát tolik, ba třikrát i čtyřikrát.« Takového důchodu nemám potřebí,« řekl jsem, »jsem spokojen výživou i šatem.« On: »Tak laciný jsi tedy ve svých očích ?« Zkrátka, tolikrát naléhal a tak rozmanitě, že jsem řekl: »Zapřisahám tě, Nigrine,

nenarušuj mi mé plány. Ani nevím jak, byl jsem vyvelečen příliš na světlo; očekávají se ode mne takové věci, že ani sám nevím, jsou-li v mé moci, a proto jsem se uchýlil na tento Patmos, abych vyzkoušel své síly. A ty mne zase odtud vlečeš pryč k jiným úkolům ?« Atd. atd.

Zapomněl jsem se zmínit, že jsem oznámil Hartlibovi dopisem rozhodnutí učiněné ve Švédsku, že mám odložit práce pansofické a zabývat se pracemi mluvnickými. On ten záměr z mnohých důvodů neschvaloval, také tímto pozměněným výrokem: »Kam se to na smrt ženeš a troufáš si pod svoje síly ?«, naznačuje tím, že tyto nižší práce mohou provádět jiní, a přál si, aby ještě byla možná změna, naléhaje prudce na to, aby se dala přednost věcem přednější. Ten list jsem poslal svému příznivci, žádaje, aby důvody byly vzaty v úvahu. Ale marně, bylo mi nařízeno pokračovat ve školských pracích. Abych přesto alespoň z nějaké části vyhověl těm, kteří se domáhali pansofických děl, vydal jsem Nárys pansofie, vytištěný v Gdaňsku roku 1643, brzy znovu otištěný v Londýně, v Paříži, v Amsterdamu atd.

Abych se vrátil k Nigrinovi, ten užil zase jiného páčidla proti mé neústupnosti, předloživ mi dopis, poslaný Valeriánem z Říma s pozdravem pro mne. V něm byla také tato slova: »Zdá se, že Světlo duší zasvítlo onomu muži, který se tak cele věnoval touze posunout kupředu blaho lidského pokolení. Řekni mu, že jsem hotov přispět k jeho pansofii dvěma maličkostmi.« Nigrinus mu totiž bez mého vědomí poslal Předchůdce pansofie. Brzo nato mi ukázal smlouvu uzavřenou s týmž Valeriánem, oběma vlastnoručně podepsanou, že mají být vyhledáni — Valeriánem v Itálii, Nigrinem v Německu — mužové vhodné k reformování filozofie, aby se nezdálo, že církev závisí stále na filozofii pohanské, Aristotelově atd. Říkal, že má naději získat k tomu mistra Horneia, profesora v Helmstädtu; přistoupím-li k němu já, že to bude vítaný přírůstek atd. Ale já jsem jednoduše odmítl, že se nemohu dát k tomu odlákat.

Jindy mi svěřil zase jiné tajemství: Král polský se souhlasem biskupů prý chce zaslat ostatním králům a knížatům křesťanského světa listy s odsouzením oněch krutých válek náboženských a s doporučením mírových porad; ale porad jiného způsobu, než o jaké se dosud staly pokusy buď okázalými veřejnými sněmy, nebo místními rozpravami teologů, tu a tam zavedenými, při nichž jedni druhé buď počtem, nebo vážností či mocí utlačovali, anebo vychytralostí zaskakovali. Zato aby se zbožní a vzdělaní teologové mírné povahy, zplnomocnění knížaty, shromáždili na jistém místě a bedlivě vyšetřovali, cokoli z Písma a ze starověku je sporného, a aby se snažili všude prohlédnout, co je správnější a lepší, a pokojně to uvést v soulad, neponechávající nikomu žádnou pochybnost nerozřešenu. Král prý chce k tomuto blahodárnému podniku nabídnout své pokojné provincie, zejména Prusko a v něm město Elbląg, nešetře žádných nákladů při tak svatém předsevzetí atd. Poněvadž se mi tyto plány zdály zcela rozvážné, dodal jsem něco na jejich doporučení; a to mi později přineslo nemálo nesnází.

Neboť roku 1644 mi Nigrinus vyjevil, že je od krále a biskupů volán do Varšavy, abych prý mu dal sebe za průvodce. »Za průvodce,« řekl jsem, »co je mi po Varša-vě ?« Nigrinus: »Král pro tebe pošle.« Odpověděl jsem: »Král nepošle pro nepatrného člověka, kterého nezná, ledaže bys něco nastrojil.« A velmi vzrušen jsem řekl: »Prosím tě pro Boha, Nigrine, neruš mne. Jdi si po svém beze mne, a mne nech klidně hledět si svého.« Tu on: »Nepropustím tě, leč zpracuješ-li písemně naši nedávnou rozmluvu.« Co jsem měl dělat ? Abych si vykoupil klid od jeho neodbytnosti, napsal jsem ten náčrt, jsa jist, že v něm není nic, z čeho by mně nebo jiným mohla vzniknout nějaká škoda. Vzav ty papíry ode mne, nabídl mi jinou věc: Valeriánovy knihy o pravidlu víry, abych je zatím četl. Odpověděl jsem, že pro práce nemám čas a v polemikách že si nelibuji. Tu on: »Zapřisáhám tě, abys je četl; a nebudeš-li číst, volám tě na soud Kristův. Takový je váš mrav, odsuzovat katolíky jako modloslužebníky atd., ale spornou věc a povahu sporu

poznat nechcete !« I odešel, prozrazuje těmi slovy své smýšlení již dost nakloněné změně náboženství.

Já však, jsa pamětliv jeho zapřísahání, rozhodl jsem se věnovat několik dní přečtení této knihy; nejdříve jsem četl zběžně, ale později opravdově, uznávaje její obsah za vážný. Odtud vznikla ona dvojí odpověď Valeriáno-vi, vydaná zakrátko — na důrazné naléhání přátel, kterým jsem ji dal k posudku — v Gdaňsku pod jménem Ulrycha Neufelda a nedávno znovu otištěná v Amsterdamu pod mým pravým jménem.

Zatím přiletí pověst, že Nigrinus ve Varšavě změnil vyznání, přihlásiv se otevřeně k vyznání římskému. A bylo tomu tak. Neboť se ho tázali biskupové, jakým způsobem je chce ubezpečit, že nezamýšlí svou činností šálit církev římskou. Jako předtím podepsal vyznání augšpurské, zda také má odvalu podepsat vyznání jejich, které zní podle koncilu tridentského. Když posvědčoval, na otázku, bude-li se všechno brát ve smyslu katolickém, řekli: »Tedy podepiš.« Tu oni: »To stále nestačí; máš odvalu dosvědčit sjednocení s církví římskou také přijímáním svátosti pod jednou způsobou ?« Nigrinus se vytácel, ale nevidá již k čemu se uchýlit, svolil; ale žádal, aby se to stalo potajmu, aby se zabránilo pohoršení ze strany evangelíků a překážkám sjednocení církví. Bylo mu slíbeno, že se tak stane v domácí kapli arcibiskupové, druhého dne v osm hodin. Ale chovali to v tajnosti tak, že se to dozvěděli všichni a že mnozí, i evangelíci, se sbíhali na podívanou. I viděli, jak biskup sedí u dveří kaple a dává Nigrinovi, schýlenému u jeho kolenou, rozhřešení z kacířství, byť i prohlásil, že přistupuje k církvi římské ne z titulu odpadlictví, nýbrž sjednocení.

Evangelíkům, velmi zneklidněným, se papeženci vysmívali, že se již triumfuje nad nedávným triumfátorem; biskupové si dobírali zejména pana palatina pomořanského, že jeho patriarcha již dal příklad, že již má jít v jeho stopách. Ten odpovídal: »Nerozumně jste jednali, pánové, takovýmto postupem. Byli byste nás mohli tímto nástrojem nepravosti dále vodit za nos a způsobit nám více posměchu a škody, kdybyste jej byli ještě dále ponechali pod škraboškou; ale nyní, jakmile se tento Jidáš prozradil, vaše uskoky už nic nezmohou.« I odešel z Varšavy pln rozhořčení, nevyčkav ani konce sněmování.

Když jsem se dozvěděl o jeho návratu, pospíšil jsem do Malborku, abych se od Jeho Jasnosti zevrubněji dozvěděl, co se stalo, a abych dal průchod svým nářkům nad důvěrnými styky s člověkem věrolomným, k nimž Jeho Jasnost radila. Přišel téže hodiny starosta toruňský, pan Jan Pruss. I rozhodl se palatin přijmout nás dva zároveň a pohovořit o této neblahé věci. Když po mnohých nářcích nad takovým pohoršením jsem byl otázan, proč právě já se lekám, odpověděl jsem: »Proto, že jsem mu ledacos příliš přátelsky sdělil,« atd. I ukázal jsem ono Připomenutí přítele příteli o znovusjednocení odštěpených. Když je přečetli, tázali se, proč se pro to bojím. Spis prý je zbožný, vytříbený, umírněný, takže jej nemůže neschvalovat nikdo ani z nejprudších nepřátel. Odpověděl jsem: »Pohrozil mi, že budu povolán před krále. A já, protože jsem mnoho ve své vlasti od papeženců vytrpěl, všeho se u nich bojím, i pouhého pohledu.« Na to on: »Žiješ již v Polsku, ne v Čechách; jen máš-li srdce opevněné před známým (slovem pokušitele): Toto všechno tobě dám, jestliže padna budeš se mi klanět.« Odpověděl jsem: »Po té stránce není nebezpečí.« »Tedy není vůbec nebezpečí,« řekl, »jestliže tě král zavolá, půjdu s tebou, povedu tě a přivedu zpět,« atd. Ale já jsem tyto zprávy oznámil i do Švédska, tázaje se o radu; dostal jsem však rozkaz setrvat.

Zatím vyšly od krále a arcibiskupa listy zvoucí evangelíky ke smírné rozpravě v Toruni na měsíc září; naši však, hodlajíce uvážít, co je třeba činit, rychle si vyhlásili schůzky po provinciích a také já jsem byl od svých povolán do Velkého Polska. Bylo všude usneseno, že lhůta je příliš krátká a že je třeba prosit krále o odklad na rok příští, atd.

Když bylo odkladu dosaženo, zbožný kníže Janusz Radziwiłł zval našince ze všech provincií k sobě do Orly v Litvě, aby se dorozuměli o jednomyslném postupu; i objevovali se ve velkém počtu šlechtici a kazatelé. Také já jsem byl od spolubratří v Polsku určen a radou elblagskou na jejich vlastním voze vyslán, ačkoli jiní luteráni nevysílali teology, nýbrž jen listy po poslech. Však co se tam stalo, je obecně známo; dotknu se jen něčeho za svou osobu, abych odrazil tolik lichých bajek Maresiových.

Stalo se usnesení vzdát králi díky za povolení lhůty celého jednoho roku, vyžádat si zatím rady cizozemských bohoslovců, zvolit doma vhodné osoby, které mají jít na rozpravu, a poslat ke králi z přítomného shromáždění v Orle urozené muže jako vyslance. Aby se jim i nám všem dodalo myslí, dostal jsem rozkaz přednést řeč na rozloučenou a také jsem ji přednesl, vzav látku ze Skutků apoštolských 24, verš 14, 15, 16. Když jsem ji skončil, tu zbožný kníže nejdříve sám soukromě, pak prostřednictvím superintendentů církví litevských ke mně poslaných se mnou nejmilostivěji vyjednával o přestěhování do Litvy, abych se usadil na jeho hradu Luboku nad Hronem a tam pracoval na díle pansofickém. Je tam prý velmi bohatá knihovna a Jeho Výsost prý se postará, aby z kterékoliv země byly přineseny spisy, kterýchkoli bude třeba; budu si prý moci povolat na pomoc učené muže v jakémkoliv počtu a Jeho Výsost je prý hotova vynakládat až čtvrtinu svých důchodů na podporu tak skvělého díla. Za takovou neslýchanou štědrost a vpravdě bohatýrskou horlivost vzdal jsem mu náležité díky a vyložil jsem, proč se to prozatím se ctí stát nemůže — pro závazek již jinde učiněný; že bude možno přihlédnout, jakou příležitost později dá Bůh a čas.

Ale neznali jsme úmyslu božího seslat na Polsko a Litvu bouře svých soudů vzteklymi válkami a krutým pronásledováním církví, jimiž zachváčeno zahynulo tolik zbožných kazatelů a ochránců církví, ano i slavný kníže, běda !

Vrátiv se do Elblagu, zpravil jsem o věcech, které se staly v Litvě, nejenom radu elblagskou, nýbrž i svého příznivce ve Švédsku a došel jsem souhlasu s tou výminkou, abych se nezúčastňoval toruňské rozpravy, nýbrž abych se uchýlil kolem té doby do Švédska. To jsem si také u svých bratří vymohl; ale jiní — z Malého Polska a z Litvy — se prudce postavili proti tomu, namítajíce, jestliže se Komenský vyhne, že bude nejenom podezřelý ze spolčení s Nigrinem, ale i vinen opuštěním věci boží. Tedy moji přátelé našli střední cestu, abych byl přítomen aspoň na začátku rozpravy, a to pro zprostředkování mezi reformovanými a mezi luterány, neboť doufali, že mám u nich jakýsi vliv, abychom se mezi sebou nerozcházelí alespoň v těch člancích, které společně hájíme proti papežství; neboť jinak, jsouce sami mezi sebou tak nesmiřitelní, byli bychom nepřátelům na posměch, čehož oni nepochybně vyhledávají.

Ale když jsem našel doma v Elblagu některé ze svých blízkých nemocné, vida zimu před sebou a nemaje své práce školské při tolika překážkách dosud připravené, odložil jsem onu cestu na rok příští a jen písemně jsem podal o všem zprávu.

Zatím byla toruňská rozprava skončena zcela neplodně, poněvadž nebyla ani začata; vždyť celé tři měsíce povolené králem k rozpravě strávily se jen v přípravných pracích, totiž o tom, jakých titulů se má později při rozmluvě dbát, a v jiných nicotnostech ! Z toho bylo vidět ješitnost lidí hledících na okázalost, ne na věc. Ale král, rozhněvav sena nepřístupnost luteránů, začal pomýšlet na novou rozpravu pouze s reformovanými, k novému postrachu reformovaných. Tím mi poprvé byla dána příležitost uvažovat o »Křesťanství smiřitelném, je-li smiřovatelem Kristus«, jak mají být připraveni praví křesťané, praví následovníci Kristovi, aby vpravdě byli shledáni syny míru. Ale záměry královny nepokročily, poněvadž brzo vypukla válka s kozáky a král sám zakrátko nato zemřel, tedy ani mé započaté dílo nepokročilo. Ale kněžstvo v Polsku se stalo od té doby až podnes vášnivějším k vykořenění evangelíků.

Je třeba zaznamenat něco o konci ubohého přeběhlíka Nigrina, přeběhlíkům na výstrahu. Když se po svém odpadnutí vrátil domů, napsali mu dva z gdaňských kazatelů, předtím jeho druhové, Arnošt Andreae a Jan Caesar, vyžadující si znát důvody jeho činu; jinak mu vytýkali lehkovážnost a napomínali jej k pokání. Když na to nic neodpověděl, obrátili se na mne, abych naléhal na odpověď. Navštívil jsem jej tedy a nejdřív jsem řekl svým jménem: »Pane Nigrine, to znamená smířovat náboženství ?« On nejdříve svůj čin omlouval, že prý byl oklamán, a pak jej všelijak zkrášloval. Já: »Odpověděl jsi Gdaňským ?« On: »Ani jsem neodpověděl, ani neodpovím. Ich achte die Bachanterey nicht — Mám je za nehodné, abych na jejich zuření proti mně odpověděl třeba jen slovem.« Já: »Avšak apoštol ukládá (1. Petr 3,15): Budte připraveni počet klásti.« Když jsem stál na svém, řekl jsem: »Pamatuji se, že jsem četl o jakémsi jezuitovi, jak před králem francouzským pronesl tak výmluvnou řeč proti ateistům, že všichni upadali v obdiv. Domnívaje se, že se líbí jeho důvtip a výmluvnost, nabídl se, že bude zítra, bude-li si král přát, mluvit pro ateisty, že není Boha. Ale král, uražen lehkomyšlností tohoto člověka, rozkázal mu, aby se klidil. Nejednáš podobně ty, Nigrine ? Poněvadž se ti dostávalo vítězství při hájení pravdy a poněvadž jsi viděl, že se to líbilo, hned se pokoušíš obratem bojovat proti pravdě ! Hleď, aby se ti nestalo to, co jemu, abys totiž svou lehkovážností neurazil a sobě neodcizil ty, jimž se hledíš líbit.* Když to srovnání snášel s velkou nevolí, dodal jsem: »Ať je s tvým svědomím jakkoliv, je žalostné až k posměchu, aby ten, kdo léčky klade, do léček padal a aby se triumfovalo nad triumfátorem.«

Později však se stalo — druhého měsíce před toruň-skou rozpravou —, že mně dal Nigrinus svým sekretářem vzkázat, že je u něho otec Schönhof, zpovědník královnin, jenž se se mnou touží seznámit a prosí, abych jej navštívil. Došel jsem k němu a našel jsem tam zároveň pana Claia, rektora koleje brunsberské; od obou jsem byl přijat velmi lichotivě a slyšel jsem od nich různé věci, zejména chvalořeči svých Dveří jazyků, které prý také oni svým žákům vykládají; dále o touze po Dveřích věcí čili pansofii, jejíhož Předchůdce viděli, a konečně o rozpravě toruňské; zbytečně prý se evangelíci bojí úkladů; je prý upřímná touha po poznání pravdy a sjednocení v míru. Žádali pak, jakmile se dozvěděli od pana Nigrina, jaké místo u svých zaujímám, abychom také my tam chtěli poslat lidi mírumilovné, nepodezřívavé, nesvárlivé, nezatvrzelé atd.

Zatímco o tom mluvíme, ejhle, vstoupí kdosi, jenž se podivným chováním lísal k otcům jezuitům, neboť mezi jiným říkal: »Nejzbožnější otcové, kdežto dříve jsem na vás hledíval jako na vtělené dábly, nyní na vás patřím jako na anděly boží.« Ti se táží Nigrina, kdo je to. Odpoví: »Theodor Simonius.« Tu se obrátí k Simoniovi a dotazují se ho na jeho vlast, na způsob života, na důvody pro změnu náboženství atd., zatímco jsem já mlčky uvažoval, co se to děje a zda se snad toto divadlo tak nestrojí kvůli mně. Ten vypráví, že je rodem Holštýňan, že byl vychován v luteránství, že však přesto zkusil různé směry v náboženství a nemohl nikde nalézt klid svědomí, leč v lůnu církve katolické. Táží se jej, při jaké příležitosti pojal rozhodnutí připojit se k církvi. Odpověděl: »Kacíři amsterodamští, kteří se nazývají reformovanými, poznali, že jsem velmi zběhlý v Otcích, zejména řeckých, a najali mne, abych sbíral ze staré doby, cokoliv mluví proti papežství. Já tedy — s nerozvážností u kacířů obvyklou — dal jsem se do díla a pořídil jsem výpisky z Otců tří století, jež oni brzo vydali tiskem — ukázal osmerkovou knížku; ale když jsem chtěl pokračovat, postavilo se na odpor mé svědomí, poněvadž čím dále jsem šel, tím více svědectví pro papežství jsem nacházel, takže jsem konečně u katolíků radu hledal a také našel. Od důstojného otce Hondia, biskupa holandského, dostal jsem rozhřešení z kacířství, v přítomnosti biskupově jsem přijal od katolického kněze svátost oltářní, a stav se členem církve, odešel jsem kvůli bezpečnosti z Holandska. Nyní tedy prosím o radu, co mi doporučujete činit stran tohoto mého nešťastného skutku — a znovu ukazoval knihu —; mám ji vyvracet, či mlčky tuto věc pominout ?« Tu soudil otec Claius, že třeba ji rozhodně vyvrátit ve všech podrobnostech; otec Schönhof mínil, že jen

povšechně, třeba jen jediným listem: »Já N. N. vyznávám, že jsem původcem knihy N. N., ale nyní ji neuznávám za svou, neboť atd.« Nigrinus radil vůbec mlčet.

Tu otec Schönhof: »Slyšme také mínění slavného Komenského,« a obrátiv se ke mně, prosí, abych laskavě odhalil své mínění. A tu Simonius Nigrinovi: »Jakže, Komenský je přítomen ?« A vrhaje se ke mně prosí za prominutí své nerozvážnosti, že přeložil Dveře jazyků do řečtiny, nedotázav se mne, spisovatele — vyšla totiž v uhlazeném atickém slohu. Odpověděl jsem, že tu není viny, spíše dobrodiní vůči mládeži a že mu vzdávám díky jejím jménem atd. atd.

Když jsme znovu usedli a oni se dožadovali mého názoru, odpověděl jsem, že ten případ i otázka jsou mi neočekávané a že se mne netýkají. Ale když přesto naléhali, řekl jsem: »Kdybych měl dnes příčiny změnit náboženství, chtěl bych, aby již zítra to věděli všichni; aby, jestliže někteří mne následovali v bludu, měli příležitost následovat mě také v pokání.« A to jsem řekl proto, poněvadž mne velmi uráželo Nigrinovo pokrytectví, zřejmý znak zmaneného svědomí atd., atd.

Ale jaký přece byl konec Nigrinův ? Že opustil své svědomí, byl opuštěn Bohem i lidmi. Konečně i samým biskupům byl na posměch a neposkytovali mu prostředků k udržování jemného způsobu života, v nějž doufal. Tedy zemřel v největším opovržení a bídě v září roku 1646, v padesátém čtvrtém roce svého života, v druhém roce svého odpadlictví, jsa povolán ze svých činů složit Bohu účty, jež nechtěl skládat nikomu z lidí.

Já však, byv toho roku znova povolán do Švédska, nenašel jsem všechno podle naděje své nebo naděje svého ochránce. Nejdříve jsem musel čekat dvanáct dní, poněvadž pan kancléř těžce churavěl a nikoho kromě lékaře k sobě nepřipouštěl. Aby ten čas neplynul bez užitku, dal pan De Geer prozkoumat třemi učenými muži moji práce za toto čtyřletí, neboť jsem je přinesl s sebou, a byly shledány vhodnými pro uveřejnění; musím prý tedy tam přezimovat, abych skončil, zbývá-li co, a provedl opravy. Ale bylo třeba čekat na souhlas páně kancléřův a královnin.

Když jsme jej nazítří očekávali, přišel přítel od dvora a oznamoval nám důvěrně věci neočekávané: že je přítomen kdosi z Německa, jenž rozdělí mezi členy rady a mezi teology výtisk jakési obsáhlé knihy sepsané pod názvem Obrana augšpurského vyznání, věnované královně; a že zároveň domluvami naléhá, aby nebylo dovoleno pojmout do náboženského míru v Německu kalvinisty, neboť jednání v Münsteru se již chýlilo ke konci. Ale královna prý odložila knihu, sotva do ní nahlédnuvši; zato členové rady prý nesli věc s nevolí, obořili se na vyslance, že žádá za věc nedůstojnou, a řekli: »Byli spojenci ve zbraní, mají být spojenci i v míru.« Ale nejen toto; naléhá prý se také na teology, aby nebyl Komenský přibírán k opravě škol. Neboť celá jeho všemoudrost a celé ono snažení didaktické prý není nic jiného než lstně zbudovaný stroj k skrytému šíření kalvinství.

Tak to bylo vlastní rukou pana Calovia napsáno a mně svěřeno; viděl jsem to na své vlastní oči a veřejně to vyprávím, aby pan Calovius, žije-li —jak doufám—, měl příležitost uznat neužitečnost svého horlení a hanebnost zvyku podezírat spoluúčastníky evangelia a aby měl třeba i ve stáří příležitost se napravit.

Byvše takto předem upozorněni na tyto pomluvy, očekávali jsme, co řekne pan kancléř. Řekl však, když jsem byl přijat, co jsem nečekal. Prudce mi vytýkal, že jsem neuposlechl rady, abych se vyhýbal toruňské rozpravě, a že jsem tím zhatil všechny jejich záměry. Vyprávěl jsem, jak se všechno stalo, ale on: »A proč ses nechal zapsat v počet rokujících ?« Když jsem to popíral, uchopil svazek před ním ležící, zápis této rozpravy, ve Varšavě tištěný, jehož jsem do té doby nespátřil, a v něm mezi teology reformovaných

ukázal mé jméno. Odpověděl jsem, že sice římsští přečetli veřejně jména svých dvanácti teologů a že totéž učinili luteráni, ale reformovaní se omluvili tím, že dosud nejsou přítomni všichni, v jejich příchod doufají; že jejich jména oznámí, až dojde k věci samé, k provedení rozpravy atd. Ale nikdy k tomu nedošlo, poněvadž celý čas byl stráven předběžnými pracemi, jak jsem dříve řekl. Já však jsem odtud záhy odešel a tak mé jméno se tam vloudilo jen omylem. Kancléř: »Co se stalo, nemůže se odestát; bude dobře, aby ses vrátil do Pruska.«

Odešli jsme od něho s tím, že jsem pokorně doporučil Jeho Jasnosti věc svého národa a své církve, aby se nedovolilo, abychom při míru v Münsteru byli i my vyloučeni ze svobody svědomí. O to také jsme zanedlouho žádali nejjasnější královnu.

Vystoupili jsme totiž zanedlouho na hrad a dosáhli jsme nejmilostivějšího slyšení skoro na dvě hodiny. Požadavky Jejího Veličenstva vůči mně byly zejména dvojí: 1. Abych spěchal s všemoudrostí, jejíž smysl jsem musel znovu vyložit. 2. Abych se přestěhoval do Švédska. Při tom se pan De Geer, jenž po ten celý čas byl přítomen se dvěma komorníky královními, ujal slova a řekl: »Euer Maiestät vocieren ihn, ich will ihn stipendieren (Vaše Veličenstvo nechť ho povolá, já ho budu podporovat).« A královna ke mně: »Chceš ?« Odpověděl jsem: »Nyní se to sice stát nemůže, ale co je možno v budoucnu, třeba svěřit božské prozřetelnosti« atd.

Tak jsem tehdy odešel ze Švédska ku konci října; ale v dubnu jsem odtud dostal listy, které obsahovaly za sebou hromy a blesky; neboť arcibiskup skarský pronášel na obecném sněmu říšském nářky, že se ukrádá kalvínství a že již přední mužové obou stavů jsou jím nakaženi, i jmenoval výslovně mne. Ačkoliv se mu za tu buřičskou řeč dostalo důtky, přece již byla nenávist zasetá; a tak se také zčásti naplnilo to, co prý řekl dobrá duše Melancthon, procházející se s přáteli na břehu Labe za počátků sporů o večeri Páně: Kdyby mohl prolít tolik slz, kolik kapek vody nese Labe, že by nemohl nikdy dostatečně oplakat pohromy, které vzniknou z této svátostné války. Ó bedný Babylon i u nás, kteří se chlubíme, že jsme z Babylonu vyšli !

Zatímco jsem trval na svém předsevzetí prokázat službu křesťanské mládeži, každý mne protichůdnými radami vlekl na jinou stranu. Pan Hotton, Rulicius a Morianus radili k návratu do Holandska, slibující mi naprosto klidné zатиší v Alkmaaru. Zato souvěrci z Polska i z Uher mne volali zpět k sobě, s tím odůvodněním, že jejich biskupové Jiří Erastus a Vavřinec Justinus zemřeli a třetí — Pavel Fabricius — je stravován nezhojitelnou nemocí; prý se nesluší, abych já poslední byl tak daleko vzdálen od obojího rozptýleného stáda. Psal mi i pan Bisterfeld ze Sedmihrad, že marně čekám na kolej pansofickou, neboť věděl, že jsem se v Anglii i v Holandsku dal vábit nadějí na ni; v díle započatém prý musím sám pokračovat. Dodal: »Jako je nemožné, aby dvě matky porodily jeden plod, tak nemožné je, aby dílo jednotné a ze všech stran souladné vyšlo z více hlav. Ale dokonči je ty podle učiněných nárysů,« říkal, »pokud je ti to možno; uvidíš, že my ze všech stran přispějeme na pomoc,« atd. Když jsem já to všechno s důvěrou předkládal svému příznivci a žádal o radu, dal mi plnou moc, abych o sobě rozhodl, jakkoli budu chtít, jen aby byly vydány školské práce již vypracované a pak aby se přešlo k větším úkolům.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE, 1669)

Jsem členem oné církve, která už po tři století od Husových časů, přestávajíc na službě svému Bohu v duchu a v pravdě, nesnažila se přit se s jinými o výsadu pravdy. Mlčky přihlížela k potyčkám druhých a toužila po tom, aby sám Bůh dal zvítězit svému světlu nad temnostmi a pravda posléze porazila bludy. Nikdy mi nepřišlo na mysl napsat

nějakou veřejnou polemiku, až když mně byl vnucen úkol prozkoumat a na správnou míru uvést knihy, které vydal Valerián Magni o pravidlu křesťanské víry.

Když mně bylo přikázáno veřejně vyložit uložený soud o těchto knihách, přál jsem si, aby se tak stalo jenom anonymně, protože má mysl si protivila polemická utkání. Dostalo se mi odpovědi, že tento můj spis není polemický ani kyselý a nenávistný, nýbrž mírný a laskavý, a ostatně nechci-li, aby vyšel pod mým jménem, že se tak může stát pod jakýmkoli jiným. Zvolil jsem si tedy jméno Oldřicha Neufelda, které po způsobu kabaly odpovídalo mému. A tak bylo dílo vydáno.

Jenže Valerián si autorství zjistil, nijak se tím neurazil a nejenom odpověděl dost mírně — nevytýkáje nic kromě nedbalých citací —, nýbrž nadto několikrát mě dal přátelsky pozdravit. Také jiní římské katolíci pochválili tento spis, mezi nimi kujavský biskup, slavný a učený senátor království. Za svého sedmiapůlletého pobytu v Gdaňsku dostal do rukou naše Echo (Judicium de judicio Valeriáni Magni... sive absurditatum Echo, Amsterdam 1644), několikrát je celé přečetl a vyslovil o něm příznivý úsudek slovy: »Budiž mně vzdáleno, abych chtěl pro kacírství odsoudit muže hotového i učit, i dát se poučit.«

(JUDICIUM DE REGULA FIDEI, 1658)

Z DVĚŘÍ JAZYKŮ

O NEMOCECH

Žaludek, od něhož neduhů původ, prázdný jsa lační a žízní, přeplněný šťká a řihá, surový sobě jídlo oškliví.

Bledost neduživost — to jest zdraví mdlé; malátnost a ospanlivost zemdlené ukazují.

Nemoci některé bolest, jiné strnutí, jiné svrab toliko, jiné trhání přivodí: ale navrátilé nemoci dodělávají nás obyčejně.

Stonící, neokřeji-li v krátce, bývají stonaví; a což horšího, ležáci.

Toto ku potěšení jest: koho dlouho bolelo, odbolelo.

Bolest hlavy, zvláště když leb celistvá kost jest, aneb závratu, aneb s smyslem pominutí, aneb pošetilsti příčinou jest.

Zubů bolest jest, když maličkým zuby rostou, aneb potom, když dásně hnijí.

Krhavost jest slepoty příprava: aniž časté uší znění dobré znamená.

Rýma jest flusů kapání: dýchavičnost oddechování nesnadnost.

Prým mandle zapalující a svírající aby nezaškrtil hrdla, hrdlo proklektávej.

Zemdlení a omdlení octem se napravují.

Běhavka a ouplavice — červená nemoc — plynutí dělá, tuhavka daremná nadýmání.

Řezavka kamene začátek.

Zření běduje střeva, kolika — střevní dna — tlusté střevo.

Klání v bocích a uraz méně trápí: žloutenice nic téměř.

Otok naběhne a splaskne: ne tak průtrž a kejl.

Tráveninu kdo přijal, odouvá se: ale ji dryák odpírá.

Dna kloubů spojování — mezi ně vtékáním ostrých flusů — týrá: kteráž v rukách vlastně chiragra, v nohách podagra, v kyčlách sciatika — kyčelnice — slove.

Třetodenní zimnice přes den se vrací.

Ctvrtáčka, vodnotelnost, souchotiny dlouhotrvající a smrtné jsou: onano zákožní vodou hubí, tyto znenáhly chřadnutím zžírají a dokonávají.

Na božec stonící od paducí nemoci nedaleko jsou.

Mrtvice a šlaku předchůdcem praví býti křeč.

Mor, hlízami a pryskyři střílející, nenadále a náhle se rozmáhá a náramné národy plení.

O OBCOVÁNÍ S SEBOU UČENÝCH

Učení v procházkách se kochají, buď že jest přemýšlovati, neb rozprávěti.

Když se na výsluní procházeti steskne, usadí se v stínu.

Jak pěkná a milostná věc jest se vzdálenými mluvit a cokoli oznámiti moci ! Ne skrze vzkazování, ale skrze listy.

Staří na tabulkách voskovaných, aby se zetřítí neb smazati mohlo, vyrývali a s nimi posly posílali: nám papír a černidlo případněji slouží.

List složený, aby čten býti nemohl kromě od toho, komu umíněn jest, zapečetuje se pečeti: k odpečetění — nepřejme-li se — tomu, komu nápis svědčí.

Přijmi vnitř se podpisuje.

Cedule se nepečetí.

(DVĚŘE JAZYKŮ ODEVŘENÉ. 1633)

LATINSKY:

DE MORBIS

Ventriculus (á quo aegritudinum origo) inanis esurit et siti, oppletus singultit et ructat, crudus escam fastidit.

Pallor cachexiam, hoc est valetudinem languidam, torpor ac veternus enervatam arguunt.

Morborum alii dolorem, alii stuporem, alii pruritum duntaxat, alii convulsiones inducunt, sed recidivi plerumque conficiunt.

Decumbentes si non convalescunt, fiunt valetudinarii et quod pejus clinici.

Hoc solatio est, cui multum doluit, dedoluit.

Cephalagia (potissimum si cranium seu calvaria solidum os sit aut vertiginem aut delirium aut furorem causatur.

Odontalgia fit, cum parvuli dentiunt aut post gingivae putrescunt.

Lippitudo est caecitatis praeparatio nec creber aurium tinnitus bonum portendit.

Gravedo (rheuma) est catarrhi destillatio, asthma respirationis difficultas.

Angina tonsillas inflammans et angens, ne strangulet fauces, guttur gargaryza.

Languores et animi deliquia aceto reficiuntur.

Lienteria, diarrhoea et dysenteria profluvium facit, tesmus evanidas inflationes.

Stranguria calculi primordium.

Tormina (vermina) affligunt ileum, colica passio colum.

Pleuritis et lumbago minus cruciant, icterus nihil fere.

Tumor tumescit et desidit, non sic hernia et ramex.

Toxicum qui assumisit, turgescit, sed ei resistit theriaca.

Arthritis, artuum juncturas (ex interfluxu humoris acris) divexat, quae in manibus peculiariter chirarga, in pedibus podagra, in coxendicibus ischias dicitur.

Tertiana febris alterno die repedit.

Quartana, hydrops, phtisis diuturni et lethales sunt, ille intercute aqua perimit, haec lenta tabe consumit et consumat.

Epilepsia et ecstasi laborantes a morbo caduco parumper absunt.

Paralyseos et apoplexiae praecursorem perhibent esse spasmus.

Pestis, bubones et carbunculos jaculans, repente et subito invalescit ingentesque populos et nationes vastat.

DE CONVERSATIONE ERUDITA

Docti deambulationibus delectantur est sive meditandum est sive confabulandum.

Cum in aprico spatium taesum est, considetur in umbra.

Nae pulchrum et scitum est cum dissitis colloqui et quidvis significare posse non per nuntios, sed per literas.

Antiqui in tabelis ceratis (ut deteri aut deleri posset) exarabant et cum iis tabellarios mittebant, nobis papyrus et atramentum commodius inserviunt.

Epistola complicata ne legi queat nisi ab eo, cui destinatur, obsignatur sigillo, resignanda (nisi intercipiatur) illi, ad quem inscriptio spectat.

Cognomen intus subscribitur.

Schedula non sigillatur.

(JANUA LINGUARUM RESERATA. 1633)

Obr. 61: O nemocech (*Vestibulum scholasticae eruditionis*, 1678)

Obr. 62: O knize (*Vestibulum scholasticae eruditionis*, 1678)

JANU WOLZOGENOVÍ

V Elblagu 21. října 1642

Pokoj boží ostříhejž srdcí našich !

Urozený pane, ctěný pane a příznivče ! Jak pomalá byla má plavba od Vás do Barósundu, tak rychlá z Barö do Gdaňska: třetího dne jsem totiž s pomocí boží dosáhl cíle. Tam pak, pamatuje na sebe víc než dost, zdržel jsem se toliko jediný den, poněvadž podzim již v plném proudu mne nutí ke spěchu. A tak jsem opominul v Gdaňsku pozdravit i ty, kteří se rozhodli svým přemlouváním mne u sebe zdržet. Přišel jsem tedy, jak bylo stanoveno, do Elblagu. Byl jsem zde přijat laskavě a shledal jsem to místo velice příhodným pro svá studia, protože je klidné a půvabné. Dosáhnuv tedy od slavné městské rady svolení, abych zde hostoval, najal jsem si dům; a již právě dnes se vydávám odtud na cestu, abych sem přivedl s sebou své. Doufám, že se vrátím do měsíce, třebaže je toto místo vzdáleno od Lešna dvaapadesát mil. Ale shledávám, že prozřetelnost boží zařídila věci již před mým návratem tak, že se doma tuze nezdržím. Vždyť jak se dovídám z listu, který mne stihl v Gdaňsku, byl již do školy uveden nový rektor a byly urovnány i některé jiné věci, od kterých jsem se před svým návratem obával zdržení. A tak s důvěrou v Boha vyrazím, abych se vrátil co možná nejrychleji do tohoto vytouženého přístavu klidu. Kéž poručí, aby to bylo šťastné a zdárné, nejvyšší rozhodčí všech věcí, Bůh !

Tvůj list jsem v Gdaňsku neodevzdal osobně, ale svěřil jsem jej, aby byl odevzdán do vlastních rukou panu Niklassiovi.

Musil jsem vyřídit některé své drobné záležitosti, jež rozmnožily tři dopisové zásilky z Anglie od Hartliba. Z nich posílám v příloze některé úryvky opsané mým Petrem, abyste viděli, jak horlivě jedná předobry ten Hartlib. Pokud jde o Fundania, stěžuje si a želí Hartlib, že jsem ho opominul doporučit panu Hottonovi a ochránci; je pravda, opominul jsem, protože dvě stě liber, jež slíbili londýnští knihkupci na rychlejší postup našeho pansofického díla, pokládal jsem za jisté a prikazoval je Hartlibovi a Fundanioví na společné výdaje. Ale když poznávám, že ty peníze jsou tak nejisté a že Fundanius právě tak jako Hartlib — má bídu, osměluji se žádat, aby náš nejlaskavější ochránce ráčil poukázat každému z nich dvě stě tolarů, anebo aspoň Hartlibovi, když by o Fundania bylo postaráno jinak: poněvadž totiž pan Rossignol stále ráčí tak doporučovat mou práci Jeho Eminenci panu kardinálovi a já jsem se rozhodl spokojit se štědrostí svého ochránce, kterého mi z našich vzbudil Bůh, doporučím místo sebe

Fundania a jeho panhistorické dílo a doufám, že tak bude o něho postaráno co nejlépe. Ale pro přítomnost je nezbytně zapotřebí, aby se mu pomohlo v jeho nouzi. Učiní-li to ochránce, vynasnažím se, aby se zde z mé strany snížil náklad tím, že bych přibral jen nečetné, a to ještě jen nenákladné spolupracovníky, zvláště pro první rok, kdy se budu musit s tříděním svých náčrtů lopotit téměř sám. Pan Nigrinus, který usiluje o smíření katolíků s evangelíky, žije právě v tomto městě, jsa velmi štedře vydržován nákladem našeho krále. Minulý týden si koupil vlastní dům za šest tisíc zlatých a má k ruce — jak se doslýchám, jej jsem totiž neoslovil — čtyři učené pomocníky, jejichž práce užívá ke čtení rozmanitých autorů, k výtahům z nich a k přepisování svých rukopisů.

Tolik zatím naspěch, aby Vám nebylo neznámo, co je se mnou. Více napíši, až se sem vrátím, dá-li Bůh. Budte zdraví ! Vyprošuji si uctivé pozdravení ctěnému panu ochránci, jakož i přátelům. Tvé Urozenosti zcela uctivě oddaný

Komenský

Psát doktoru Janu Matthiae nemám pokdy. Knihu, kterou si přeje, dal jsem v Gdaňsku překládat z polštiny do latiny, aby byla hotova, až se tam vrátím koncem listopadu. Potom ji hned pošlu atd. Zatím ať přijme dva spisy Saubertovy, Von der evangelischen Kirchengzucht (O evangelické církevní kázni) a Seelenartzney (Léčení duše). Opravená Vestibula (Předsíně) jsem v Gdaňsku nenašel. Mějte strpení, dokud se nevrátím. Sbohem !

LUDVÍKU DE GEEROVI

V Elblagu 28. listopadu 1642

Milost boží ostříhejž nás k životu věčnému, amen ! Dobrotivostí boží, ctěný ochránce, konečně se stalo, že jsem dosáhl sídla určeného svým studiím — rodina i knihovna je již přivezena z Lešna do Elblagu. Setkal jsem se při tom sice s rozmanitými nesnázemi, mám však radost, že jsou již takto překonány. Jak jsem byl propuštěn od přátel, o tom vydají svědectví přiložené listy, určené Tobě a panu doktorovi Matthiae, v nichž zároveň chválí Boha za Tvou štedrost jim prokázanou a Tobě vzdávají dík. Rozdělil jsem totiž mezi ty, kteří jsou v Polsku, určených pro ně pět set tolarů geometrickým poměrem podle stupně potřeby, vše s krajní svědomitostí, bedlivě přihlížeje i k světským členům z těch, kteří mají nouzi, jak jsi připomínal, aby se stalo, a jak věc sama vyžaduje. Druhá část podpory byla poslána do Uher, kde má být podobně rozdělena, aby se tam modlili za život Tvůj i těch nastávajících pracovníků pro Boha, jejichž výživu jsi vzal na sebe, a za dosažení božího požehnání pro obě strany.

Pokud jde o spolupracovníky, dosud jsem v těchto místech nepožádal nikoho kromě doktora Vechnera, ale toho jsem ponechal na jeho místě v Lešně, poněvadž jsem seznal, že ho tam drží jiné zaměstnání; příštího jara má přijít sem ke mně, abychom uvažili, zda je třeba, aby se i on sem přestěhoval. Já se zatím pokusím sebrat a uspořádat své rozptýlené náčrty; pomohou mi v tom pomocníci, jež jsem si vybral čtyři, jak je mám u sebe, Pavla Cyrilla, Petra Figula, Daniele Petrea a Daniele Nigrina — ti všichni budou mít co dělat, aby mi pomohli. O jiných spolupracovnících uvidíme, jakmile budeme moci lépe přehlednout pořad děl a sebraný materiál. Nechci Ti zvyšovat náklad více, než je nezbytné, obzvláště odteklo-li něco na tento rok — jak jsem o to žádal — pro Hartliba a Fundania, a také proto, že se bude musit počítat i na mé pomocníky, aby pracovali s chutí a mohli být mnou vydržováni.

Toto místo mi bylo doporučováno také pro výhodné opatřování stravy, ale jinak mne poučuje zkušenost, že kdybych nemusel poslechnout Tvé vůle, raději bych žil v Gdaňsku

nebo v Toruni. Ale stalo se a nezbyvá nic jiného, než abychom se s pomocí boží pustili do práce. Celý tento týden jsme totiž neudělali ještě nic, poněvadž nás zdržuje opatřování stolů, lavic a podobných nezbytností do najatého domu. Spoléháme však, že požehnání boží sdružené s naší pílí vynahradí tento průtah. Buď zdrav, jasný ochránce, doporučen jsa se všemi svými milosrdenství božímu.

Tvé slovutné důstojnosti uctivě oddaný

Jan Komenský

VAVŘINCI DE GEEROVI A BOHUMÍRU HOTTONOVI

V Elblagu 10. prosince 1642

Vysoce vznešený pane Vavřínče a veledůstojný pane Hottone, dvojice mých ctěných přátel a příznivců, buďte zdraví v Kristu !

Necht' je to šťastné a zdárné: podle vůle ochráncovy a tajné rady pana kancléře za vlídné boží přízně, doprovázející naše počínání, dorazil jsem se všemi svými do pruského Elblagu a s pomocí boží se již konečně chystám, abych výhradně urychloval své práce. Připojte i Vy své zbožné přání, aby náležitě pokračovaly ! Chystám se jim věnovat svůj čas do té míry, že si zakazuji i dopisovat přátelům a dostávat jejich dopisy. Již nadešel čas pro činy, ne pro úvahy, když jsem totiž téměř osm let strávil uvažováním a opět celý rok cestováním. Dosti oklik, dosti obcházení ! Zde budiž konec ! Vymíňuji si však s přáteli — i s Vámi, je-li libo — mlčení jednoho roku, aby mne nemátli novými radami a aby se nevyptávali na to, co jsem vykonal, když se nyní konečně uvolňuji k tomu, abych svá patnáctiletá přemýšlení sebral a spořádal — pamatujete se, že i Vy jste došli k tomuto rozhodnutí. Proto nyní píši něco přátelům v Anglii a ve Francii, je to vloženo do této zásilky pro pana Moriana, jemu to prosím dejte odevzdat; Vás jsem totiž nechtěl tímto obstaráváním obtěžovat. Buďte zdraví se všemi svými, necht' se Vám dobře daří, rovněž i milému bratru v Kristu, důstojnému panu Rültzovi, jemuž připojuji bratrský pozdrav a jehož svatým modlitbám se zároveň poroučím.

Vašich důstojností zcela uctivě oddaný bratr a služebník

Komenský

BARTOLOMĚJI NIGRINOVI

V Gdaňsku 12. července 1643

Pozdrav a světlo od Krista ! Můj pane Nigrine, že mezi námi byla až do této doby láska, ani já nezastírám, ani Ty nezapíráš. Svědectvím Tvé lásky ke mně byly úsudky, které jsi o mně i v mé nepřítomnosti upřímně pronášel, jak je často zaslechly uši jiných osob. Svědectvím mé lásky k Tobě budtež mimo jiné tyto řádky, jež Ti v slzách píši a jimiž s úzkostí oplakávám Tvoje nejvážnější pochybení. To že jsou Tvé snahy o dohodu, to že horlivost Tvého smířování, když jsi ještě před prvními pokusy o dohodu přeskočil na stranu podezřelejší ? Necht' soudí veškeren svět, jakým opentlováním prozrazuješ lest, která se uhnízdila pod Tvými okázalými pokusy. Ostatek spravedlnost boží.

Nepopírám, že kdybychom všichni šli v Tvých stopách, byly by roztržky a rozpory přetrásané mezi papeženci a námi co nejsnáze uklizeny a jednotlivci navráceni původní jednotě. Vždyť všude, kde se rozvaděné strany stmelí v jediné těleso, nezbyvá nic, oč by

se mezi nimi dále bojovalo. Ale touto cestou by přišla ve zkázu pravda. Tak by se snadno došlo k narovnání nejenom s papeženci, nýbrž i weiglovci, mennonity a sociniány, ba i s Turky ! Když jsi ustoupil ve všech bodech, o které jsme bojovali, tu ovšem nebude nikoho, kdo by Ti nenabídl bratrskou ruku a nevyhladil cejch kacířství. Tak roku 1531 onen Španěl Servet podšitým výmyslem hleděl křesťanům nalít naděje na dokonalý pokoj, nebu-dou-li tak příliš trvat na dogmatu o Trojici: tak si prý zakrátko získají Turky a vrátí církvi trvalý mír. Tvoje jednání radí k tomuž. Uznáme-li papeže za oprávněnou hlavu církve a obejmeme-li s otevřenou náručí koncil tridentský, nebudeme se už muset bát hřímání římské kurie. Ale co myslíš ? Nemohli právě takovou radou farizeové navrhnout Kristu, aby se s nimi dohodl o míru ? Jistě by se byl Kristus vyhnul i potupné smrti a nejtrýznivějšímu posmívání, kdyby byl jejich bludy svým hlasem veřejně schválil anebo je poctil hlubokým mlčením. On však měl vyšší zákon před očima. Přítelkyní mu byla synagóga a vlast, větší však přítelkyní pravda: za tu musil raději vydat svědectví svou krví, než by se byl ztrátou pravdy a pohromou na slávě boží staral o pokoj mezi lidmi. My máme stejný závazek, musíme mít stejnou odvahu. Zlořečeno budiž smířování, které zraňuje pravdu, proketo narovnání, kterým se znásilňuje svědomí. Písmo, které jmenuje obě pospolu, klade na první místo pravdu před pokojem (Zachariáš 8,19).

Obr. 63: V. Hollar: Veřejné mínění ovládá svět

Proto se silně divím, že si dosud béřeš za zástěru snahu o narovnání. Budťo myslíš, že svět blázní, anebo si to svět myslí o Tobě. Či snad půjdou za Tvým vedením našinci, kteří mají jistotu, že jsi dříve, než dozní polnice nebo je ujednáno příměří, přeběhl k četám nepřátel ? Všechno je kolísavé u toho, kdo je nepevný v Kristu: nikomu není pevný, kdo je proradný proti pravdě, nikoho nemůže vést, kdo ukáže záda věci dobré, dříve než dojde k rozhodnutí nejistým utkáním. Byl bys musil ukázat, čeho pochybného, čeho mylného se držíme, dříve než jsi opustil věc, kterou jsi po tolik let horlivou snahou hájil jako společnou. Říkáš, že se Tvoje přestoupení stalo k našemu dobru, aby byla tím zřejmější papežencům naše bělostná upřímnost. Černá to bělostnost, když vychází najevo prostředkem nezákonným ! Nesmějí se činit zlé věci, aby přišly dobré, toť příkaz apoštolův (Římanům 3,8). Říkáš, že budeš zavržen místo bratří svých po vzoru Pavlově (Římanům 9,3) jakožto jejich rádce k míru. Ale nikde nečtu, že by byl Pavel znovu s otevřenou náručí objal bludy Židů a že by se byl přísahou zřekl náboženství Kristova. Kde se dáváme vláčet věcmi okrajovými, velmi těžko se můžeme odvolat k ryzosti příkladu. Vskutku všecky prostředky, kterých se chápeš Ty, jsou cestou nikoli k míru, nýbrž ke zmatkům a k pronásledování.

Budť ani my, ani Ty se nepostavíme na odpor, jestliže nás zákonitou cestou k tomu doženou, o čemž naprosto pochybuji, neboť tak přitakáme k bludům římské církve a usvědčíme se tak z kacířství, anebo nebude-li se nám všechno zdát jisté, ani se neukážeme, ani nedáme svůj souhlas a tak budeme odsouzeni pro zatvrzelost. Ať už konečně jakýmkoli způsobem tuhle při uchopíme, bude to krajně nebezpečné. Dokážeme-li pravdu, papežská neomylnost vynese jiný soud, kdyby však pravdu odhodili, budeme potřebovat jiného soudce, kterého Římané ani nepotvrdí, ani nesnesou, protože Písmu svatému tu úlohu nepřejí. Bylo by pro Tebe bývalo lépe, kdyby ses o nic takového nebyl pokusil, natož abys přivolał na naše církve další pohromu; takhle dovršíš míru svých hříchů, takže se Ti z nich snad už nikdy nepodaří vymanit.

Tvoji posluchači si dosud každodenním vzdycháním přejí a očekávají Tvého návratu k víře, a toho si i já z duše přeji. Nechtť způsobí Bůh, aby ses náhlým hnutím vytrhl z onoho zla, do kterého jsi se vrátil po zralé úvaze a tím trestuhodněji. Ostřejší slova, která mi vylpynula z pera v dřívějším listě, vynutilo si rozhořčení, s jakým jsem velmi těžce nesl, že jsem byl oklamán od toho, jehož poslední dech vybízěl doufat jen ve vše

zdravé aspoň podle zákona přátelství. Neodháněj Tě tedy ona slova od návratu, k němuž Ti radí věc sama, jež požaduje Tvé svědomí a po němž musí dychtit spása Tvé přeubohé duše. Nevrátíš-li se však, nezasloužíš si listu mírnějšího, nýbrž tvrdé řeči kamení a skal. Já přesto nadále budu osvědčovat svou lásku tím, že stále budu Boha v úzkosti prosit o Tvé obrácení. Ach, můj Nigrine, následuj hlasu volajícího Tě zpět, aby Ti, jestliže teprve jednou budeš chtít, nebyl dříve ukrácen čas, který je neodvolatelný, a zastaven dech, který snad nyní sní o dlouhých údobích svobody a kreslí si je v klamných představách. Opravdové pokání není nikdy opožděné, ale opožděné není vždy opravdové ani jisté: závisí na chvíli, která rozrušuje věčnost. Nyní je třeba hnutí a zápasu, abys neželel věčně. Rozplynou se základy tohoto světa dřív, než smíříš dnešní římská dogmata s prvotními. Setrváš-li tedy v přijatém mínění, volá k Tobě Duch svatý »Běda !«, poněvadž Tě radí mezi ty, kteří »kladou tmu za světlo, a světlo za tmu« (Izaiáš 5, 20).

Staří znali vzájemné vybízení. Tak tomu budiž i mezi námi. Otevři se nám a my se otevřeme Tobě. My se budeme za Tebe modlit, Ty následuj naše touhy, a dostaví se to, z čeho se bude moci radovat Tvé svědomí a dojdou naplnění sliby a vzdechy za Tebe věnované. Nedovedu si ani ve snách představit, natož myslit, že jsi ve všem i v jednotlivém podepsal učení římské, a to dnešní, nepotlačil-li jsi úplně své svědomí. Zbyla-li Ti tedy aspoň jiskra dávné lásky ke mně, považuj mne za hodna co nejdříve nějaké odpovědi, abych se jakýmkoli způsobem dohádl, čeho se mám o Tobě nadít. Bůh Ti zatím dej lepší mysl ! Buď sbohem a odepiš tomu, který ze srdce přeje Tvé duši vždycky dobro, a proto velmi stojí o Tvou spásu.

BOHUMÍRU HOTTONOVI

V Elblagu 28. září 1644

Slovutný pane, otče v Kristu vážený ! Vrátiv se před šesti dny ze sjezdu v Orle, našel jsem Tvůj list, který jsi mi poslal 27. srpna; odpovídám naň hned při této první příležitosti, poněvadž nám oběma na tom záleží, abychom nebyli dlouho udržováni v nejistotě.

Nejprve tedy něco o záležitostech veřejných. Sešli se poslanci tří synodů z obojího Polska a z Litvy 24. srpna v Orle, kraji litevském, na panství knížete Radziwiłła, mužové odpovědní, 18 politiků, 22 kazatelů, ne-li více. Shromáždění trvalo celých třináct dní, denně se zasedalo od ranní pobožnosti až k večerní, a také všechny porady byly zahajovány a zakončovány veřejnými výzvami. První dva dny byly věnovány čtení jednak zvacích listů biskupských a královských, jednak toho, co v té věci napsali papeži. Jako zázrakem se nám dostaly do ruky listy, v nichž si s jistotou slibují, že touto cestou budou kacíři přivedeni zpět. A konečně posudky akademií a nepřítomných učených mužů o té věci. Třetího dne pak došlo na úsudky přítomných, nejprve mužů církve, pak politiků, při čemž se ukázaly uzlové body a ostré střetnutí názorů. Jedni tvrdili, že v žádném případě se nemáme dát chytit do těchto sítí, druhí, že se máme dostavit v pevné naději, že je to podnik Bohem způsobený, když nepřátelé nabízejí příležitost potlačit papežské hanebnosti, což si naši otcové marně žádali. Po dlouhé diskusi usneseno, že kolokvium je třeba odmítnout, bude-li to jen trochu možné. Nebude-li to možné, účastnit se ho, ale za podmínek jasně stanovených, aby se odtud nemohla stát křivda pravdě. Odmítnout však nemáme výmluvou nebo prostou omluvou, tím méně otevřeným zamítnutím, což by se jistě stalo příčinou pomluv a vítězného odsudku nad námi jakožto zatvrzelci, ale vypsáním podmínek, které jsou samy v sobě spravedlivé a nemohou být popřeny, leda od těch, kdo otevřeně dávají příčinu zlořádům. Buď vzbuzena důvěra v dobrou věc, zlá zastrašena a uvedena do zoufalství. Aby konečně byla světu učiněna známa při té příležitosti naše pře a nevinnost našich předků, kteří se od římské církve odtrhli, nechť

se připraví už nyní veřejná odpověď jak biskupům, tak samotnému královskému Veličenstvu. Přitom s biskupy se do sporu nepouštějme, nýbrž podejme věc před trůn Jeho Veličenstva, aby ono stanovilo den schůze, přikázalo obojí straně se dostavit a samo se ujalo předsednictví po vzoru dávných králů a císařů s autoritou, které se mu dostalo od Boha.

Byly tedy napsány kratší listy panu arcibiskupovi a kolegům, obšírnější Jeho královskému Veličenstvu. První byly poslány kurýrem, tyto prostřednictvím tří vyslanců, mužů urozených, zbožných a vážených. Opis bych hned poslal, ale poněvadž se dovídám, že už před týdnem byly poslány do Gdaňska, Leidenu a Utrechtu, kde je jistě neutají, a kdoví, zda vyjdou také tiskem, proto tu práci ušetřím Tobě i sobě. Pokorně jsme Veličenstvo požádali, aby kolokvium bylo posunuto na příští jaro nebo léto, ježto tak významnou věc nelze připravit v takové časové tísní. To je tedy souhrn jednání v Orle, pokud jde o záležitost, která všechny velice zajímala. Ostatní netřeba připomínat.

Přistupuji k druhému odstavci Tvého dopisu, kde pojednáváš o věcech, jež se týkají mne. Je Ti líto, horšíš se a plísniš mne jménem svým, přátel a ochráncovým, že jsem brzy zase změnil dřívější úmysly a odbíhám stále a stále k jiným věcem, kdežto ze slíbených děl dosud nic nevydávám, atd. Ctihodný můj bratře, pociťuji věru s vámi lítost, horším se a s plísněním odsuzuji všechny ty průtahy, které brzdí mne i Vás. Vím sice, že ta má díla jsou dychtivě očekávána, ale zda může kdo dychtivěji toužit, aby zhlédl jejich dokončení, nežli já sám? Na bedrech mne jediného spočívá celá ta obtížná tíha; ó kdyby tak se bylo zlíbilo Bohu vnuknout někomu jinému ty myšlenky a zaset do duše ty podněty! Kéž bych buď zmohl více, anebo chtěl méně! Ale zatím čím více postupuji, tím je mi umožňováno vidět vždy dále, a nemohu nedychtit po onom dalším, dokonalejším a lepším. Tím se stává, že dřívější výsledky, jakožto méně dokonalé, se mi nelíbí, opravuji sebe sama a zlepšuji tisíce způsoby, dosud bez konce a závěru.

Píšeš, že jste ode mne očekávali bezmála zázraky, když jste viděli, jakou mám již připravenou výzbroj. Věřím, nejpřímnější bratře, že mluvíš upřímně. A nezdálo se to snad jenom Tobě, vždyť i mně se ona výzbroj, jaká tehdy byla, nemálo líbila. Ale nyní mám zásluhou boží výzbroj docela jinou: uznal bys to a chválil bys Boha, kdybys měl možnost osobně do ní nahlédnout. Namítneš asi: »Proč to tedy nesdělíš aspoň ochránci a přátelům?« Snad se tak mělo stát. Ale mnoho překážek mne od toho zdržuje. Především se mi přičí podnikat něco marného a tolikerým ráděním ztrácet čas. Za druhé vyhlížím a očekávám od božího milosrdenství blízký čas, kdy dojdeme cílů a posledních mezí svých — a snad i lidského ducha vůbec — tužeb v tomto směru, za něž již nebude možnost dalšího postupu. A tehdy, jak sladké bude k plně uchopeným cílům přizpůsobit prostředky a vysledovat plné uplatnění prostředků! Konečně neměl jsem v úmyslu nic z toho zatajit před svým ochráncem, naopak, kdybych byl býval směl trávit toto léto doma, byl bych se dostavil a ústně vyložil, co se mi posud nechce svěřit peru — řečeno bez urážky jeho i všech, kteří tato studia mohou posoudit, ba v předpokladu jejich přízně.

Vcelku vzato: vzali jsme na sebe veliký podnik a přihodilo se tomuto našemu pracnému podnikání to, co řeče, která čím více se vzdaluje svých pramenů, valí tím větší spousty vod. Namítneš: »Tak se tedy budeš obvalovat a stále zavalovat jinými a jinými nálezy bez konce.« Nevím, stát se to může. Nenalézám však, kterak bych si mohl počínat jinak. Bohu se protivit a uhášet ducha nesmím. »Co se tedy stane?« To ví Bůh. Já jsem rozhodnut jít tudy, kde mi stezky předem vyznačuje stále s větší jasností probleskující světlo boží. Raději chci ve snaze o rozhojnění slávy boží a spásy lidského pokolení zjevit, v čem jsem byl nedostatečný, než aby mé svědomí pálil cejch toho, že jsem zanedbal milost Boha, jehož cesty mi ukazovala. Uznáváš snad, že přemítám v mysli o významnějších úkolech, nežli jsou Vestibula, Januae, Lexika a podobné berličky dětského vzdělání.

»Ale od méně významného vede cesta k významnějšímu: právě ony od Tebe čekáme dříve.« Vím, a tolikrát jsem se již pokoušel přinutit, abych tomu očekávání vyhověl. Ale nadarmo. Všude narážím na pochybnosti, kdykoli zkusím uskutečnit něco jednotlivého. A tak raději se již chci vrhnout na celkové otázky a potom vypracovat jednotlivé části, jak ze sebe vyplývají, jednu po druhé. Poplynou samovolně, jedno z druhého, vidím to; nyní však, kdykoli zkouším kouskovitě to neb ono, je všechno nucené, kusé a nedokonalé, ať dělám cokoliv. A když se mi to naskytá vidět, je nemožné, aby mne nepojímala nechuť. Ustupuji tedy a vracím se k žilám věcí, které se otvírají samovolně; dosti rychle dojdou, bude-li chtít Bůh, ke všem jednotlivostem na svém místě; nic neunikne. »Avšak zemřeš dříve, než dokončíš podniky tak rozlehlé.« Zemru, bude-li chtít Bůh. Utěšuje mne však, že bude snadné nalézt někoho, kdo by dokončil začatou práci, jejíž obrysy tu již jasně budou nakresleny. Prosím tudíž, přestaňte naléhat na uveřejnění, dokud u mne neuzraje, co konám. Nesnažíme se vyhovět průměrným mozkům, nýbrž věcem samým; a nemůžeme vyhovět sobě samým, dokud se nevyhoví věcem.

Ale o těchto věcech snad protentokrát dosti; chystám se budoucně již častěji Ti svěřovat své záměry, jenom když vím, že to zůstane u Tebe, poněvadž se mi dosud nezdá svěřovat je většímu počtu lidí. To však dosud nedovedu strávit, že mi přičítáš nestálost, jako bych brzy zase měnil dřívější úmysly a odbíhal stále k jiným věcem — tak se totiž vyjadřuješ. Co tím však, prosím Tě, míníš? Jednání s Nigrinem? Víš přece, že jsem v nich měl školu pokušení a že jsem milostí boží obstál pevně a nepohnutě. Cesty k synodům? Jsem přece teolog a pro své didaktické i pansofické práce jsem se nezřekl svého povolání, jenom jsem se ho na čas vzdálil, abych je mohl lépe sepsat. Nebo onen můj maličký spisek, který jsem nedávno vydal? Ten mi však nezabral více než sedm týdnů, a byl jsem povinen sobě i jiným vyložit ty choulostivé věci, byla to věc svědomí. A když jsem jej dokončil, vrátil jsem se hned k svým pracím — jaká je tu tedy nestálost? Třikrát nebo čtyřikrát se mi dostalo čestného pozvání k novému úkolu. Odmítal jsem, abych se neprovinil nestálostí, když jsem zavázal své síly Vám. Nakonec jsem se však nemohl dobře se ctí vyhnout, a tak na požádání velmi urozeného muže, abych jeho synovi, který zde mešká, udílel soukromé hodiny, a po mém zdráhání na přímluvu samé městské rady dávám chlapci několik hodin týdně, neopouštěje však přitom svých takřka uložených úkolů a prací, nýbrž tím více je urychluje a vytříbuje a nikomu na světě kromě Vás k ničemu se nezavazuje. Je v tom tedy takové provinění?

A přece, poněvadž jsem cítil, že nemohu splnit Vaše očekávání, přestal jsem po celý tento rok naléhat na slíbenou výpomoc, obzvláště když jsem viděl, že je ochránce zatížen veřejnými povinnostmi. Dělal jsem, co jsem mohl, vyživuje kromě sebe ještě několik jiných. Úhrnem vzato, je tomu takto: Jsem takový, jaký jsem byl, a nedělám nic jiného, než co jsem dělal. Přiměšují-li se do toho jiné povinnosti, nezavádějí mne z cesty. Po-stupují-li začaté práce volněji, dopadnou zato pevněji, nerozhodne-li o nás jinak Bůh. A kdo by se odvážil protivit se jeho vůli?

Ale o těchto věcech budu jindy psát již častěji a pravidelně každý měsíc něco, když vyrozumívám, že můj ochránce je s Vámi ve styku. Vždyť kdo jiný po Bohu měl by po mém přání znát počet z mých činů? Dá Bůh, doufám, abyste poznali, že Vaše káravá horlivost byla v tomto případě proti mně roznícena zbytečně, ačkoli si ji jinak vykládám v dobrém. Nechť mne trestá spravedlivý, bude to olej na mou hlavu (Žalm 141,5). Buď sbohem, veledůstojný bratře, a přijmi tyto mé řádky tak bratrsky jako já Tvé. Kristus nechť Tě opatruje. Ochránce sám několika slovy pozdravím. Sbohem!

Douška. K předchozímu výkladu jest třeba něco dodat, abychom si lépe rozuměli. Zmínil jsem se zběžně, že se mi dostalo nějakých pozvání a že jsem jich nepřijal, abych se uvaroval nestálosti. Svěřím se Ti výslovněji, abys viděl, že nic nepředstírám ani nezastírám, a abys o mé stálosti soudil dobrotivěji. Dostavil se ke mně loňského roku

vyslanec ze Sedmihradska, aby si mne velikými sliby vyžádal k nim, na místo pana Alsteda a k reformě tamních škol. Mimo jiné také proto, abych mohl prospět vlasti, když přece jsem přesvědčen, že osvobození mé vlasti závisí po Bohu na sedmihradském knížeti.

Odmítl jsem jedině z toho důvodu, že jsem již vázán jinde. Kníže Radziwiłł, muž hrdinské horlivosti, jednak mne začal již předtím prostřednictvím listu příteleva lákat, abych se k nim přestěhoval, jednak se mnou nedávno jednal osobně, jsa ochoten — to jsem sice neslyšel z jeho úst, nýbrž od přítele, skrze něhož opět se mnou jednal již těsně před odchodem z Orly — vynaložit na tyto práce čtvrtinu svých důchodů. Stejná byla má odpověď, týž byl můj štít, že totiž jsem vázán jinde. Nadto někteří evangeličtí šlechticové, oceňující pansofické studium do té míry, že je podle jejich slov hodno péče a nákladů králů, nabízeli mi několikrát, že budou jednat se svým nejjasnějším králem, aby se postaral o mne a o spolupracovníky. Odepřel jsem a vyprosil jsem si, aby se tak nestalo, nejenom proto, že se bojím, aby to nevešlo v obecnější známost, a že by ta dobrodiní z těchto míst měla háčky, nýbrž proto, že to nijak nepokládám za nezbytné, anebo lépe, že pokládám za potupné měnit úmysly po rozvaze jednou začaté. A tak jsem rozhodnut neopouštět Vás, ledaže bych byl opuštěn. Spoléhám však, že se toto nestane, důvěřuji pevně ve Vaši zdatnost a v naději na onen šťastný převrat věcí, jež očekávám od milosrdenství božího. Povzbuzuj tedy ochránce, aby ho nemrzela jeho dobročinnost; já pak ze své strany se přičiním s boží pomocí, aby neměl důvod k rozmrzelosti. Tak jsem si Vás zamiloval, že bych za Vaši přízeň nevyměnil ani sebeoslnivější nabídky, ať by se mi jich dostalo odkudkoliv. A nemiluji vás jenom pro dobrodiní, ani po nich nelačním — »podle toho, co dá, přátelství hodnotí lid«, ale to já uznávám s básníkem (Ovidiem) za potupné —: jiné, důležitější důvody vtisku-jí do mého srdce lásku k Vám; Bůh je zná, a Vy je seznáte svým časem.

Při této příležitosti Ti posílám opisy dvou listů brémského lékaře; chtěl jsem je poslat již dříve, ale pak jsem od toho upustil. Uznej sám, prosím, není-li to duch nadpřirozeného nadání. Není-li hoden, aby se mu přálo a dostalo povzbuzení k větším činům? Dobře vím, že kterými si paradoxními tvrzeními některé lidi pobouřil, ale zdaž se sluší odvrhovat perlu pro nějakou drsnost, která na ní lpí? Myslím, že spíše se sluší ji vyleštit! Já jsem měl za to, že ten muž, který tak přátelsky nabízí své nálezy obecnému prospěchu, nesmí být zcela opuštěn; proto jsem ho letos podporoval, pokud jsem mohl, aspoň dokud nedokončí svou Spagyrii, do níž se kvůli mně pustil. Má-li ochránce své důvody, že jej vytrvale vylučuje z účasti na svém dobrodiní, nebudu zaň lámat kopí. A také zatím ne za jiné dva, které si v těchto dnech přibírám k lepšímu vypracování filologických knih. Bude se to moci stát jindy. Nyní již buď sbohem a pozdravuj přátele, kteří by snad spolu měli znát mou obranu, je-li to záhodné...

LUDVÍKU DE GEEROVI

V Elblagu 18. dubna 1645

Žije, vítězí, kraluje Kristus !

Vznešený ochránce, vzácný pane ! Tvůj dopis z 18. ledna mi byl odevzdán 22. února spolu s pobídkou k pilnosti v podobě směnky na čtyři sta tolarů. Odkládal jsem odpověď, dokud se moře neotevře plavbě; nedávno pak mne zdržela nemoc, s níž jsem zápasil téměř celý měsíc, než jsem se nyní vrátil k jakés takés svěžesti. Avšak co mám říci? Knihami Ti mám odpovědět, nikoli dopisem, a tak na ně budeš čekat. Vždyť vím, že neposíláš ten peníz, abych potvrdil jeho příjem, nýbrž aby se uspíšilo dílo, jehož

provedení jsme na sebe vzali. To tedy musí být provedeno. Zatím nemohu nevzdat díky Tobě, štědrému ochránci, a pro Tebe Bohu a Otcí našemu.

Přiznávám, že Ti jsem znovu zavázán, třebaže jsem ještě nevyvázl ze staršího závazku. Dosud nemám, čím bych splatil, kromě slov vděčnosti. Čin bude následovat tehdy, kdy bude chtít Bůh, byť ne tak rychle, jak chtějí Ti, kteří naléhají na urychlení díla. Není dosud nikoho, kdo by rozuměl, kam ty věci směřují. Ani já jsem dříve nepostihoval pravý důvod díla, které tvoří Bůh. Ale den ode dne je mi dopřáváno prohlédat lépe: konečně vidím, že vše přesahuje nejsmělejší naději, a že budeme-li shledáni hodnými, nebudou před námi již ukryty stezky světla, jež stále více odhaluje Otec světél. Jeho vedení až dosud následuji a jsem rozhodnut následovat i nadále. Pravím následovat, nikoli předbíhat, což bych činil, kdybych předbíhal příležitosti, jež mi skýtá prozřetelnost boží a jež mi bude skýtat, jak dostatečně vidím, měrou ještě hojnější.

Povím to zkrátka, můj ochránce: není dosud čas, abych svá díla buď vydal, anebo k vydání připravil. Důvod slýchává ode mne jenom ten nebo onen z mých důvěrných druhů, a snad ani těmto jej neuvedu dost přesvědčivě. Jinak si obvykle stěžuji na svou pomalost: je-li komu dáno chrlit knihy, mně že to dáno není; avšak to že mi je dáno — velebím dobrotu boží, která tu nepohrdá jako nástroje užívat mé nedostatečnosti —, chť psát taková díla, která přetrvají, to jest aby vše, co napíšeš, silou pravdy, světlem řádu a užitečností k obecnému prospěchu stálo nade vší sofistikou a závistí. Vzpomínávám na Vergilia a jeho stížnost, kterou si někdy ulevil před přáteli, podle níž měl za celé tři dny tak málo štěstí, že mohl napsat sotva dva veršiky. A když jeden, a nikoli bezvýznamný, z kolemstojících přátel uvedl, že jich za den vychrlil tři sta, namítl Vergilius: »Ale v tom bude, přáteli, rozdíl mezi tvými a mými verši, že tvoje vystačí na tři dny, moje na celý věk.« Ne z lichocením, ale k útěše Tobě, mecenáši — Maecenas byl příznivcem a podporovatelem prací Vergiliových — pravím toto: Nemysli si, že přijde nazmar Tvé dobrodiní, jež vynakládáš na člověka tak pomalého; žeň Tvé setby přesáhne všechnu naději, spolehni se, a pros za mne Boha.

Podrobnosti vyložím jindy a co nejúplněji buďto osobně, anebo po příteli; nyní uvedu aspoň toto. Světu nadchází podivuhodná proměna, všechno se připravuje k znovuzrození, a když Bůh dopřává vidět, kterak by se zde mohlo pomocně sloužit jeho prozřetelnosti, je po zásluze třeba dát pozor, abychom předbíráním příležitostí neuvedli věc samu spíše ve zkázu, místo abychom jí dopomohli kupředu. Nyní boří Bůh u národů a kmenů to, co se mu nelíbí, aby připravil cestu pro lepší. Nechme ho tedy bořit a své stavivo nezhazujme doprostřed rumišť. Přijde čas, kdy odklizení rumu nám ukáže zarovnané staveniště pro nové budovy. A tehdy bude vhodný okamžik, abychom vyšli ze svého úkrytu a přinesli na světlo to, co by sloužilo k obecné radosti a bylo přijato jako Bohem seslaná útěcha za dřívější zbořenou stavbu.

Mluvím snad příliš mnoho. Ale mluvím k Tobě, který nesmíš nevědět o mé důvěře v Boha. A nebráním, aby to nevěděli i ti, kteří podle Tvého přání mají spolu o tom vědět, veřejní nástrojové prozřetelnosti boží v těchto tak velikých převratech světa. Dílo, o kterém pracuji, má (latinský) název: Všeobecná porada o nápravě věcí lidských, obracející se k pokolení lidskému, především však k učencům evropským. V tomto díle stala se pouhou jeho sedminou Pansophia, stejně tak i Pampaedia, totiž kniha o všeobecném vzdělání, atd. O vybudování těchto knih, anebo spíše o tom, abych je rozmnožoval denně novými nálezy a uvedl v soulad, pracuje nyní naše píle tak horečně, že musí zanedbávat ony drobnosti, Dveře jazyků, Dveře věcí a podobné knihy; a nebudou uveřejněny jednotlivě zvlášť, poněvadž lépe budou následovat za sebou, každá na svém místě, abychom předčasným vytištěním jednotlivých zlomků neporušili souladnost díla ze všech stran harmonického a neposkytli příležitost ke kouskovitým posudkům. To tím spíše, že proti nám znovu uvádí satan v činnost protivníky, lidi

podezíravé, kteří pomlouvačně trousí, že prý celé naše didaktické a pansofické studium není nic jiného než nástroj připravený ke skrytému rozšiřování jistých kacířství. Tyto pomluvy tedy rovněž způsobily, že si opravdu rozmyslím, mám-li napřed vydat některou jednotlivou částku.

Ale o tom v stručnosti snad více, jakmile se vrátím z Polska, kam mne opětovně již čtvrtým listem volají bratři na synodu, která nezbytně musí předcházet před toruňskou rozpravou. Raději bych viděl, kdybych se do těch věcí nemusil vměšovat, abych se mohl volně věnovat začatému dílu, ale odporovat tolíkerému zapřísahání nemohu. A jde o věc, z níž se lze nadít nějakého prospěchu i pro náš záměr. Vynasnažím se však ze všech sil, abych se nedal hluboko zaplést; byl jsem sice již čtenými hlasy zvolen za jednoho z budoucích účastníků rozpravy, ale budu usilovat, abych se tomu vyhnul. A to je jeden z důvodů nastávající cesty, totiž jednat osobně a dosáhnout od spolubratři propuštění z úkolu tak trudně obtížného. V těchto dvou hodinách, co toto píši, chystám se již na cestu. Končím tedy a Tebe, můj ochránce, s celým Tvým bezúhonným domem poroučím slitování božímu.

Slovutnosti Tvé uctivě oddaný

Jan Komenský

SAMUELI HARTLIBOVI

V Elblagu 21. ledna 1647

Pozdrav ! Na Tvé dva dopisy jsem odpověděl poštou 27. prosince; ztratil-li se snad můj list, připojuji zde opis. Slíbil jsem však poslat více prostřednictvím jistého Angličana, o němž dával náš kupec Jan Slawke naději, že je na odchodu k Vám. Nuže, již odchází, jmenuje se Ambrož Grigges. Dostaneš od něho padesát tolarů pro Ritschla. Ostatek snad doplní páni pastoři belgičtí, jimž jsem nedávno psal; jiný exemplář listu zde připojuji, abyste jim jej mohli odevzdat, jestliže se první ztratil. Abych poslal více, na to nestačím, dokonce i těch padesát jsem těžce vyškral. Ti, kteří jsou kolem mne, mohou dosvědčit, jak jsem zavalen starostmi a jak tam, odkud jsem se nadál ulehčení, nalézám přítěž téměř již nesnesitelnou. Ať to tedy Ritschl dobře uváží a již se o sebe postará — opětovně psal, že může a že dostává skvělé nabídky. Nesmí tudíž být od nás zdržován, když nám dopadá vše tak proti naději.

Chtěl jsi a velikým zapřísaháním ses toho dožadoval, abych Ravovi nebo Kozákovi nebo některému muži jinak probudilého ducha doporučil cestu k Tobě. Učinil jsem, co jsem mohl, a v domnění, že je takový, poslal jsem tohoto. Ale zdá se Ti, že je kontemplativní, kdežto Tvé práce si žádají muže nadání praktického. Doufal jsi, že jeho kontemplace budou užitečny Tvému pansofickému dílu; doufal jsem v totéž i já. Ale píšeš, že jsi od něho dosud nic neviděl, stejně i já nic kromě slibů, poněvadž dosud nic neposílá. Doufal jsi, že se najdou prostředky, z nichž by ses o něho postaral; doufal jsem i já v totéž. Ale hle, oba nás opouštějí naděje. Trčíš Ty, trčím já, poněvadž nás nechávají trčet ti, kteří nám odnímají přízeň i slíbenou pomoc. »Ale je to tvá vina,« řekneš, »že nic nevydáváš a necháváš naděje usychat.« Budiž tomu tak, ale část viny — ne-li celou — nechť nesou ti, kteří mne zatlačili sem, takže nemohu vyrazit kupředu, jak bych chtěl. Kdo to jsou ? Práví Bůh u proroka: »Mnozí pastýři zkazili vinici mou.« Já povím: Mnoho spolupracovníků zkazilo viničku mou, anebo aspoň způsobilo zdržení díla. Napsal jsem kdysi a opakuji, a to vážně: Kdybych byl býval zůstaven sám, dávno bych byl dokončil, co jsem si předsevzal na začátku s pomocí boží. Obrysy jsem totiž zahlédl a vyjádřil v Prodromu již před čtrnácti lety, a tehdy byl duch svěží k práci a požehnání boží znatelné, dokud jsem pracoval vskrytu, spoléhaje jenom na Boha. Ale od té doby, co byly

naše záměry zveřejněny a co jsme se začali ohlížet po lidské pomoci a vést vše nákladně, začala nějak i svěžest ducha, vymknuta ze svého středu a rozpadnuvši se po okraji, pozvolna ochabovat, z mnohosti rad začal vznikat zmatek a konečně pokrok znatelně nás opouštět.

Vím, vzácný příteli Hartlibe, že jsi to učinil s dobrým úmyslem, když jsi mne vytáhl na světlo, zjednával mi přízeň mecenášů a sháněl druhy v pracích: ale hle, jak jinak to dopadlo, než jsme si přáli ! Do bahna jsi mne shodil, z něhož ani sám nenalézám východ, ani Ty mi ho nakonec nemůžeš ukázat. Mně samému může svědčit mé svědomí, že jsem nabízenou pomoc nepřijal s nějakým nekalým úmyslem — obohatit se nebo proslavit se nebo dokončit věc s menší námahou a potom se oddávat klidu. Ve skutečnosti jsem tak učinil především proto, že obyčejně jiným přiznávám více než sobě, a tak jsem od jiných očekával více než od sebe, přistoupí-li k dílu; dále, že jsem spoléhal, že tak bude dílo pokračovat rychleji; konečně, že se zdálo záhodným učinit opatření proti smrtelnosti, aby smrtí jednoho nezemřelo dílo tak významné; naopak, aby začato od většího počtu mužů, našlo mocně své pokračování, ať by se jednotlivci přihodilo cokoli lidského. Tato opatrnost je tuším zcela nezávadná a ve prospěch věci dostatečně prozíravá, leč hle, účinek se nedostavil ! Vždyť ani nepozoruji nějak zvláštní přírůstek světla z rad tak rozmanitě přetřásaných — naopak první obrysy byly lepší; ani nepostupujeme proto rychleji, že jsme přibrali více rukou — spíše trčíme, nevzdalujeme-li se dokonce zpět, anebo aspoň se pohybujeme v oklikách a kruzích a tak se zpožďujeme bez konce; ani konečně neshledávám, že by ono opatření mohlo tuze prospět pokračování v díle — vždyť zemru-li dříve, než dílo lépe či hůře dokončím, nevidím ještě, co by se k jeho zachránění před zkázou smělo očekávat od těch, které jsem dosud měl kolem sebe. Bylo by bývalo lépe dílo dokončit a předložit veřejnosti a tak rozsít jiskry lepšího světla, aby padly na troud šťastněji nadaných jednotlivců a tam vzplály plamenem.

Kromě toho sháněním zdrojů, z nichž bychom vydržovali ony, které jsme pozvali k společné práci, působíme si tolik nesnází, kolik by nezpůsobilo samo dílo v tichosti rozvíjené. A co je ještě horší, jsme nuceni provozovat ostudnou žebrotu a zapomínat onoho výroku Lysandrova: »Lépe je zemřít než žebrot.« Já se opravdu již stydím psát dopisy takového obsahu — ten, který jsem napsal pastorům belgické církve, nechť je poslední ! Stydím se za to již do té míry, že se i svého ochránce, který také letos přislíbil pomoc, ostýchám stále upomínat, třebaže mám nouzi. Spíše uvažuji, kterak bych se po skončení nesmírně trnitých prací didaktických vrátil do nějakého povolání, a vydělávaje si svůj chléb, v tichosti prožil léta, která mi zbývají, nebude-li mi chtít milosrdný Bůh odeprít svého požehnání. Moje skromnost nebude potřebovat mnoho; jenom kdyby nebylo oněch břemen, která mne nyní tíží !

Panu Durymu ze srdce přeji, že již našel pevné místo, v němž by sloužil Bohu. Odvážuji se opětovně i Tobě radit, můj Hartlibe, aby sis vyvolil jiný způsob života a sloužil Bohu v nějakém zvláštním povolání.

Uvažuj v Kristu, zda nežiješ životem Martiným, unavuje se na všechny strany péčí o jiné; a zda jedno by nestačilo k tomu, aby ses líbil Bohu, a přece sloužil bližním, totiž nějaké pevné povolání, v němž bys žil se ctí, sloužil Bohu i bližním a postaral se o sebe i své ? Neznamenaloby právě toto napodobovat Marii, sedět stále u nohou Páně a starosti, kterým síly neodpovídají, přenechat Bohu ? Nevidíš, jak se všechny Tvé plány rozplývají ? Nebo myslíš, že je rozumné vzdorovat osudu ? Je ovšem možné, že Tvé plány nechápu, poněvadž dosud nikdy jsi mi je neodhalil dosti jasně ani já nebyl zvědavý, abych se na ně vyptával. Pamatuji se, že jsi psal o nějaké »korespondenční kanceláři«; ale nerozumím, co to je, jaký to má cíl a jaký užitek. Ať je to cokoli, jestliže kvůli ní musíš žít lidi doma i mimo domov a pro věc tak nepatrnou — řekl jsem již totiž,

že nerozumím, jaký má význam — podstupovat tak veliké starosti, vybral sis pracný úděl a odměnou Tvých námah budou jen nekonečné námahy. Jak bych si přál, abys chtěl s Mojžíšem prosbami odvrátit tak těžké břímě starosti o jiné. Cti, prosím, v jeho IV. knize kapitolu 11, verš 11—15, a při čtení pros Boha, aby Tě buďto zbavil těch starostí, pod nimiž jistotně musíš umdlít, anebo Ti ukázal prostředky jako Mojžíšovi tamže, verš 16, 18 atd. Já pak se budu modlit s Tebou.

Pokud mne se týče, věz, že jsem již rozhodnut stáhnout plachty, jakmile mi dopřeje Hospodin dokončit a vydat spis Methodus Lingvarum novissima (Nejnovější metoda jazyků). Stáhnout pak plachty tím, že především propustím všechny spolupracovníky, za druhé rozsáhlou, pracně sebranou látku shrnu do příruček. Jaké příručky mám na mysli, poznáš z přiložených listů — jsou vypsány z mého deníku a sděluji je při naší důvěře jen Tobě, nikoli jiným, s výjimkou Ritschla. Seznáš z nich trojjediný harmonický soubor školního vzdělání. Arci i tam bude snad ještě třeba leccos vypustit, ale to se ukáže časem. Dosvědčíš mi tedy, že se vracím k sobě. A nakonec se budeš modlit, aby svou milostí i On se k nám vrátil a našim skromným pracím aspoň tak požehnal.

Pokud jde o Ritschla, ať mi pošle ty své metafyzické úvahy; poznám-li, že mi mohou prospět, dám mu vědět. Zatím ať nezanedbává svého štěstí, a bude-li třeba, užije také Tvé rady.

Napsal jsi předtím, abych všechno své dal přepsat a Tobě poslat, ale to se nyní stát nemůže, poněvadž všech nás pět je zaměstnáno tím trním didaktickým a nemohu přenést mysl k něčemu jinému, nemám-li upadnout do zmatku. Ale i potom, vybavím-li ony své příručky, bude výhodnější pokračovat v díle a urychlit je. Stihne-li mne však mezitím smrt před dokončením prací, nic nebude bránit, aby sis ty věci nevyžádal z rukou mých dědiců, mezi nimiž bude můj zeť, o tomto úmyslu — anebo chceš-li slibu — dobře zpravený. Buď sbohem a pozdravuj ode mne důstojného pana Duryho. Jeho prosbám, stejně jako Tvým, se poroučím a modlím se, aby navzájem Vás nepřestával řídit Duchem svým Kristus.

EDUARDO, LORDU HERBERTOVI Z CHERBURY

V Elblagu 5.—15. června 1647

Nejjasnější, vysoce vznešený a ctihodný pane! Před několika lety jsem získal přičiněním svého přítele Hartliba Tvé skvělé dílo O pravdě a hned jsem začal obdivovat božské dary Tvého nadání, ctít jméno tak velikého hrdiny mezi průkopníky moudrosti, modlit se za Tvůj život a s velkou touhou očekávat ostatní Tvá slíbená díla. Zatímco jsem se znovu a znovu pídil, zda něco už vyšlo, hle, týž přítel mně posílá knihu O příčinách bludů, dar, který jsem přijal právě tak vděčně, jak vřele jsem po něm toužil. Jako projev Tvé laskavé lidskosti, jasný pane, čtu na titulním listu knihy Tvou rukou napsáno, že je od autora poslána Komenskému, a nemohu tak shovívavý projev přízně nepřijmout polibkem úcty. Prosím Boha, ať cokoli svatě podnikneš, abys měl úspěch a abychom se šťastně dočkali druhé části díla, to jest se Syntagmatem obecných pojmů také prací O univerzální božské prozřetelnosti a O svědomí.

Obr. 64: Rukopis dopisu Komenského z 1.—11. dubna 1647

Obr. 65: Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae, 1648 — titulní list

Jistě podnikáš svaté dílo, když bereš útokem království tmy Bohu nepřátelské a hledíš ukázat, jak mysl smrtelných lidí, tak rozmanitě zaslepená, by mohla dospět z hustých mrákot bludů k jasnému světlu pravdy. Tato látka dosud nebyla nikým odborně

zpracována, pokud vím, a Ty jsi šťastně otevřel prameny k jejímu správnému uchopení. Kéž tou cestou půjdou všichni, jimž je takto naznačen východ z temnot k světlu. Ne že by se všichni dobří spisovatelé nesnažili o odstranění bludů a šíření pravd, ale dosud to nepodnikli touto cestou. Všichni totiž učí věcem buď z věcí samých, nebo sebráním svědectví o věcech odevšad, samými věcmi rozptylováni a jisti sebou i nástroji, jimiž se poznání věcí dosahuje. Že však jevová stránka věcí se mění z příčin, které jsi vystopoval a odhalil Ty, přičemž podstata věcí je táž ve všech, vzniká, když jeden si všimne toho, druhý onoho aspektu a každý hájí poznání své a cizí odmítá, vleklá a proměnlivá smíšenina pravd a lží a bezvýhodný zmatek. Ty prospěšně připomínáš, že omyl není ve věcech samých, nýbrž že má kořen v našich počtících a že je třeba se mít především na pozoru, aby naše vnímání a smysly nepodléhaly iluzi. To je moudré ! Buď totiž budeme postupovat touto cestou, nebo se nám jiná stěží otevře.

Kéž by tyto rady slyšel svět ! Kéž by připustil, aby lidé začali užívat pouze svých smyslů, ale opírali se pouze o smysly dobře usměrněné. Jak snadná by byla cesta pravdy a dorozumění, když Bůh a slunce jsou tu pro všechny stejné. Dnes však, kdy celý svět je vychýlen a davový člověk neobrací smysly, rozum a víru k věcem, k nimž má, anebo oním způsobem, jímž má, dostává se všechno do víru. Má-li se svět vrátit k sobě, myslím, že nic není potřebnějšího, než aby se na chvíli zastavil a začal se zabývat sebou a věcmi, a to tak, že by nepřenášel špatně spojené názory o věcech z jedné věcí na druhé, ale zkoumal, k jakým souhrám vzhledem ke všemu spěje sama boží moudrost. Sem totiž směřují všechny naše námahy, ať už jsme sebenepatrnější, aby lidským myslím byla vštípena láska k pravdivějšímu a lepšímu, a aby se očím, pomalu už vyhaslým, dostalo přiměřeného »collyria«, oční masti, abychom jasněji viděli všechno, co je, takové, jaké to je.

Obr. 66: Vnější a vnitřní smysly člověka (Orbis sensualium pictus, 1679)

Já ovšem uzpůsobuji všechno, co mohu, a s co největší jednoduchostí, jakou mohu, v přesvědčení, že jsou-li nějaké léky proti porušenosti lidských věcí, je třeba je podávat v nejtěplejším věku. Obecně přijatý názor nás učí, že je snazší napravit věci méně porušené, a že nejsou-li správně položeny základy, ostatek se zřítí. Už po mnoho let pracně budujeme svůj nástroj, a dosud jsme neskončili. Jak vidím, mnozí se tomu diví, někteří jsou pohoršeni, domnívajíce se, že jde o podvod, někteří se dokonce vysmívají, že z tak vleklého porodu se rodí jen myšky. Ale Ty, muži zralé moudrosti, dobře víš, co to znamená, psát knihy, ne žvásty, a opravdu psát, nikoli opisovat, a bezpečně proplouvat mezi písčítými mělčinami a čnějícími i skrytými skalisky, Scyllami a Charybdami, a neztroskotat. Stane-li se nám tedy, o čem zpíval slavný básník — »Snažím se prorazit cestu, kterou nikdo ještě nešel, což ovšem zdržuje dílo, které jsem začal« —, nestane se nám nic nového. Ale podle svědectví Publiova může nám být útechou, že odklad povede k moudrosti. Ale nač to však říkám ? Když už si mě Tvoje proslulost, jak vidím, všimla, usoudil jsem, že nebude nevhodné aspoň zběžně připomenout i naše slasti a strasti. Kam především tenhle list míří, lze říci jedním slovem: toužebně toužíme po Syntagmatu obecných pojmů, věčných kořenech věčné moudrosti, uložené v jejím obraze ! Prosím Krista, aby Tě naplnil světlem a požehnáním a dlouho Tě ve zdraví zachoval Tobě, Tvým, království a světu.

Tak ze srdce si žádá a přeje Tvé proslulosti oddaný ctitel, který se v Tvou laskavou přízeň doporučuje,

Jan Komenský

MEZI POLSKEM A UHRAMI

»Zjinud jinam přecházeti«

»Zjinud jinam přecházeti los jest něčí až do smrti, « tak zpíval Jan Amos nad rakví své druhé ženy Doroty Cyrillové. Sotva ji dovezl z Elblggu do Lešna, do dvou dní zemřela. Bylo 26. srpna 1648. Bezpočet českých pobělohorských exulantů vedla životní cesta doslova zjinud jinam, Komenského však nad pomyšlení vrchovatě. Právě v údobí mezi lety 1648 a 1656 ho zastihujeme skoro jen na cestách, tak krátké a stále přerušované jsou jeho neklidné pobyty v polském Lešně (1648—1650), v uherském Potoku pod sedmihradskou vládou (Sárospatak 1650—1654) a opět, tentokrát naposledy, v Lešně (1654—1656). Není se co divit, že »bědami a nářky unavený služebníček Jan Amos Komenský«, jak se tehdy před svého Boha modlitebně stavěl, přiznával, ohlédaje se nazpět: »nedals mi vlasti a domova na zemi«, »kráčel jsem smutnými cestami«, »přinutils mne, abych chvátal«, a k tomu navíc ještě: »jsem nucen provozovat ostudnou žebrotu«.

Autobiografické reminiscence doufaly vyvolat aspoň porozumění, ne-li sympatie v teologovi žhavě zaujatém službou reformovaným křesťanům. Měl v nich přece žít odkaz Kalvínova prožitku dějin Kristovy církve jakožto »nekončící řady ustavičného povstávání z mrtvých«. Komenský se chopil příležitosti ukázat nyní Maresiovi, jak v letech po uzavření vestfálského mírového diktátu, který škrtem pera nadobro odepsal svět české reformace, on, pastýř stáda, věrně setrval se svou jednotou a nepřestal pracovat ke změně poměrů.

Vysunout však do popředí zájmu jednoznačně a výlučně církevní zřetel se Komenskému natrvalo nedaří. Vždyť i ta porada vedoucích činitelů bratrské církve, která se sešla v březnu 1650 v Lešně, se změnila ve sněmování o politickém programu české emigrace v nové situaci, do které se dostal celý národ vypočodováním posledních švédských oddílů z českých zemí. Už před dvěma roky to bylo zklamání ze Švédů, co Komenského donutilo skoro hněvně sbalit své věci a odejít z Elblggu. »Kde zůstalo tolik vašich svatých slibů?« vytýkal svým stockholmským přátelům, když zjistil, že vestfálský mír vracel jeho vlast nikoli do postavení před Bílou horou, ale do »občanské nesvobody«, vzorované rokem 1624. Průběžně a zevrubně informován o mírových jednáních nejspíš jejich pozorovatelským účastníkem Václavem Sádovským ze Sloup na, brzy svůj názor o švédské diplomacii opravil. Navždy v něm však utkvěl hrot bolesti, a neváhal to napsat i Axelu Oxenstiernovi: »Ne že jsem opuštěn sám, nebo nějaká částka našich, stoupenci naší církve, nýbrž že opuštěn je celý národ.« I spis svým výchozím laděním a záměrem tak intimně vnitrobratrský a církevní, jakým byl **Kšaft umírající matky**, přerostl Komenskému právě roku 1650 v nejvýmluvnější vyznání lásky k národu českému a moravskému, vlasti milé: »Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český!«

Pro toužené osvobození domova vyvíjí horečnou činnost informativní, agitační a diplomatickou. Využívá pro ni zkušeností, které nashromáždila »peregrinatio academica« (putování po akademiích) bratrských studentů po evropských vysokých školách. Zřizuje si poměrně hustou zpravodajskou síť z vědeckých přátel a jejich známých. Její šifrovaná korespondence obepíná od Anglie po Sedmihradsko přes Švédsko, Gdaňsk a Švýcarsko všechny země skutečně nebo potenciálně schopné vytvořit mezinárodní

protihabsburskou koalici. S úmyslem napřímit její sebevědomí a pohnout ji k akci šíří propagačně zápalné věštby o neodvratném pádu Babylonu a Antikrista, císaře a papeže.

Ve znamení naznačené politické netrpělivosti musíme číst i Komenského vzpomínky na potocká léta, i když jsou na první pohled zcela pohlcena péčí o úroveň školských vzdělávacích postupů. Jestliže se rozhodl vstoupit na čas do služeb sedmihradských knížat, bylo to v neposlední řadě pro předpoklad, že Rákócziovci obnoví neuskutečněný sen už Gábora Bethlena: sevřít državy rakouského domu do drtivých kleští, a to se švédskou pomocí. Dvěma **Tajnými řečmi proroka Nátana k Davidovi** se Komenský obracel na knížete Zikmunda s výzvou, aby se postavil do čela svého národa, sňatkem s falckou princeznou Henriettou, dcerou legitimního českého krále povznesl svůj rod k poslání vpravdě vladařskému a smluvil se pak s evropskými panovníky na zahájení společného osvobozenického boje.

Pod záštitou jejich vítězství, jak věřil, nastala by chvíle poskytnout národům **Všeobecnou poradu o nápravě lidských věcí**, dílo v jádře už hotové. Na jaře 1651 Komenský opravdu požehnal Zikmundovu sňatku. Naděje v něj kladené se ovšem rozplynuly Henriettinou náhlou smrtí.

Z plodné spisovatelské činnosti uherského období připomene **Šťěstí národa**, připsané Jiřímu II. Rákóczimu po Zikmundově smrti (4. 2. 1652), ještě jinou stránku téhož úsilí Komenského přispět k ujednání zemí protihabsburského tábora. Jiřina Popelová ukázala, jak se celý spisek kritikou feudální zaostalosti přimkl ke vzoru současné společnosti nizozemské, k modelu v podstatě buržoaznímu. Tím, dodejme, se Komenský zároveň přiblížil i zase distancoval od snah muže, který se přičinil o jeho pozvání na sedmihradský dvůr, ale poté se dostával s českým hostem co chvíli do rozporů. János Tolnai totiž hořel ideály anglických puritánů, k nimž měl Komenský tím časem méně blízko obává se, že by mohly uvolnit cestu až anarchickému independentství. V Potoku se napětí s Tolnaiem vybil navenek jen sporem o pedagogickou vhodnost školních her schopných čelit zdatné soutěži jezuitů, signalizovalo však hlubší nesoulad ve stanovení politických priorit. Vizionářský Mikuláš Drabík Komenského zapřísahal, aby přiměl Sedmihradsko ke zdvižení osvobozenického boje.

Ani kníže Jiří, ani Tolnaiova dlouholetá příznivkyně Zuzana Lorantffyová, kněžna vdova, nestáli však o takové válečné dobrodružství. Mezi ně a Komenského se navíc postavil Alstedův zeť J. H. Bisterfeld, na dvoře Rákócziů značně vlivný rádce, který před Drabíkovými nápady varoval už z důvodů teologických. »Nenuťm tě, abys těmto věcem věřil,« ujišťoval ho Komenský. Ale když roku 1655 Bisterfeld zemřel, Komenský, který se mezitím zase vrátil do Lešna, nepřestal doufat, že Rákócziové splní své dějinné poslání, byť i s pomocí Turků.

Do Lešna přišel před létem roku 1654 příznačně cestou, která mu umožnila zastavit se u Drabíka ve slovenské Lednici. Z Potoka s sebou přivezl rozpracovaný **Orbis pictus, Svět v obrazech**, aby jej dál vylepšoval. Šťastným propojením obrazu věcí a jejich pojmenování ve větách vyjadřujících jejich funkci vytvořil učebnici, která pronesla jeho jméno i dobami, v nichž se na něho už valem zapomínalo. A ni z Lešna neochabl ve snaze sdružit protestantské státy v odporu k habsburské protireformaci. Novou vzpruhou se mu stal dynamický nástup Karla X. Gustava na švédský trůn (1654) a o málo dříve prohlášení Olivera Cromwella lordem protektorem Anglie. Pro vůdce revoluční vlády se nedovedl nadchnout bez některých zábran. Nezcela právem Cromwellovi vyčítal liknavost, * s jakou se zastal valdenských pronásledovaných savojským vévodou v Piemontu. V Zavírce své **Historie o těžkých protivenstvích církve české** vylíčil s protestním rozhořčením »ukrutnost ve Vlaších letos teď provedenou«. Vytvořil tak výmluvný český básnický protějšek Milionova sonetu, v němž

slepý básník a Cromwellův tajemník skoro současně, v květnu 1655, volal evangelickou Evropu k projevům solidarity s těmito ranými odpůrci papežské nadvlády.

S důvěrou nepoměrně větší hleděl Komenský ke Karlu Gustavovi. V **Panegyriku**, který mu věnoval ještě před koncem roku, vychvaloval jeho výboj do Polska jako ozdravný úder proti zpátečnickým polským velmožům, posluhujícím papeži. Zároveň krále upomínal na jeho nezadatelné a nepromlčitelné vladařské povinnosti: dát Polsku mír, poddaným spravedlnost a utiskovaným svobodu.

Se svými nadějemi, spojovanými se švédským zásahem, nebyl ostatně v Polsku sám. Už před **Panegyrikem** vítal Karla Gustava jako osvoboditele velkopolský katolík Samuel Twardowski oslavnou písní. Vyjadřoval v ní očekávání, že se Švédům podaří pokořit kozáky, s nimiž Polsko už po léta neúspěšně válčilo, protože za nimi stála pomoc moskevského cara. Pod Drabíkovým vlivem viděl ovšem Komenský žádoucí souhru politických činitelů docela jinak: »Polsko, Livonsko, Moskva, Tatar i Turek se spojí a společně pohltnou šelmu i s jejími mláďaty (rozuměj papeže a monarchy v jeho službách). A odtud vzejde nesmírná radost a veselí.«

Panegyricus napsal na pokyn lešenského správce Jana Schlichtinga. Ten tím zase chtěl vyhovět přání pána města Bohuslava Leszczyňského, jemuž jeho nedávný přestup ke katolictví nijak nebránil v nadšeném obdivu ke králi luteránovi. K lidskosti však napomínal Komenský severského hrdinu marně. Brzy sám konstatoval, že král odkládá změnit poměry k lepšímu, jak mu radil, a že se naopak »všude rozhostilo kořistění a loupež«. Polská domobrana se bránila záškodnickými protiútoky. O Lešno se pokusila několikrát. V tom »rozjitření národu domácího jakož proti oněm cizím, tak proti nám pohostinným«, v situaci, kdy kdekdo příčiny bled »slepě na jiné sčítal« a kdy se on sám zmítal s bratřími mezi okamžiky strachu a náhlého »rozsvětlení«, vedl **Boj s Bohem modlitbami**, zdrcen nesouměřitelným protikladem mezi otřesnou pozemskou skutečností a Bohem »na vysokém nebi«.

O polednách v sobotu 29. dubna 1656 bylo Lešno zapáleno a hořelo celé tři dni.

Jan Amos se zachránil do Slezska k panu Václavu Teodorovi z Budova. Po deseti dnech poslal Budovec na lešenské spáleniště vůz. Vrátil se s žalostnými zbytky rukopisů, které Komenský na útěku nakvap naházal do jámy, vykopané v jeho ložnici.

Všenápravu, šestý, obsahově vrcholný díl **Obecné porady o napravení lidských věcí**, psal Komenský z největší části v Lešně. Prozradil to výslovnou připomínkou v textu, že o díle pracuje roku 1655 v očekávání, že teď nastal čas ke svolání světového koncilu. Měl zahájit po dílčích reformacích minulosti, omezených územně a nedostačujících programově, konečnou reformaci, která zahrne celé lidstvo a nebude jen částečná. Důraz na příhodnou časovanost díla si musíme vysvětlit Komenského vzrušeným sledováním pohybu ručiček na kosmickém ciferníku. Právě za posledního pobytu v Lešně zcitlivěl nadobýčeje pro apokalyptické propočty, až tím zneklidnil i své nejbližší přátele. Tehdy také začal připravovat tolikrát odkládané souborné vydání věšteckých vizí, které potom uskutečnil v Amsterdamu. V době, kdy vůdcové protihabsburského boje váhali, ochabovali nebo rovnou skládali zbraně, zdvihaly v očích Komenského starší věštby Kristiny Poniatowské a Kryštofa Kottera a nové a nové výzvy Mikuláše Drabíka prapor protihabsburského zápasu. Jak by ho mohla nenapřímit například Drabíkova předpověď z června 1655, jakkoli prostomyslná: »Čechové a Pražané procitnou ze svého omámení a bez velkého krveprolití se prostě vzdají a budou svědky toho, že se hanebná rakouská nadvláda zhroutila.«

Tedy rozváživ věc, vrátil jsem se do Lešna; a tam za několik dní jsem pohřbil milovanou manželku, dlouhotrvající nemocí skosenou a spěchající k otcovským hrobům, a zakrátko i milovaného druhá pana Fabricia. Když chtěli, abych nastoupil na jeho místo já v pastýřské péči o českou církev, odřekl jsem ze závažných důvodů, převaliv to břímě na ramena Václava Lochara. Zato jsem dal do tisku připravené již práce didaktické, jak jsou obsaženy v druhém díle Spisů didaktických. Tou prací jsem strávil celá dvě léta, až münsterský mír, utvrzený v Norimberku velmi podrobnými dodatky — v lednu 1650 —, přinesl nové bědy. Neboť nám napsal kdosi z našich předních šlechticů, že my z našeho národa jsme zcela vyloučeni z tohoto míru. Je prý tedy třeba svolat přední muže z těch, kteří žijí ve vyhnanství v Polsku, Prusku, Slezsku a Uhrách, aby učinili poslední rozhodnutí, co již máme činit, když jsme tak ze všech stran opuštěni. Napsali jsme tedy listy, a dostavil se do Lešna počet nemalý, jen z Uher nikdo; omlouvaly se vůdčí osoby jak z kazatelů, tak ze šlechty stářím, nemocemi a nesnadností dlouhé cesty — byla ještě zima; mimoto tím, že se za dvaadvacet uplynulých let několikrát na pozvání dostavili do Polska k synodálním shromážděním, ale že my jsme je ani jednou navzájem nenavštívili. Je prý spravedlivé, abychom je alespoň jednou navštívili při této tak důležité příležitosti, aby bylo možno vyložit jim osobně, co zde bude usneseno, a navzájem slyšet jejich mínění atd.

Obr. 67: V. Hollar: Vyhlášení münsterské dohody

Když jsme se tedy shromáždili v Lešně, bylo nám vyloženo mužem zasvěceným do tajů věci toto: Po smrti Gustavově a Fridrichově roku 1632 zřídila říšská knížata kvůli jednomyslnému postupu ve Frankfurtě nad Mohanem radu a dali jí za předsedu pana švédského kancléře Oxenstiernu. Když se o tom dozvěděli čeští předáci, žijící většinou ve vyhnanství v Míšni, poslali k nim slavnostní poselstvo — osm pánů, osm rytířů a stejný počet ze stavu měšťanského — a položili jim na srdce záchranu vlasti. Přinesli nazpět také skvělé sliby, nejen ústní, nýbrž i v úřední listině a potvrzené říšskou pečetí, že Čechy jako čelný úd říše musí být v každém případě znovu uvedeny ve své svobody, ať již bude třeba válku skončit vítěznou zbraní, nebo mírovým vyjednáváním atd. Nyní však je zřejmý opak, poněvadž jsme byli ponecháni v dědictví domu rakouskému a tím i papeži; ti nám nikdy nepovolí svobodu svědomí. Co již tedy máme podniknout? Či se máme vzdát vší naděje a splynout s jinými národy a církvemi? A my duchovní, zda máme rozpustit konsistoř a nikoho již neurčovat ani neposílat ke službám církevním, zanechajíce jednoho každého Bohu a vlastnímu svědomí? Po dlouhých úvahách rozhodnuto záporně; a světští členové, kdysi ochránci církví ve vlasti, naléhavě žádali, abychom si nepřipouštěli takové myšlenky, že bychom chtěli roztržení svatých svazků jednoty a řádu, jež předkové šťastně zřídili a po dvě století žárlivě střežili. Raději ať na místo seniorů nedávno zemřelých jsou postaveny nové opory, a tak i nadále, pokud někteří z našich budou žít; konečný výsledek ať ponecháme prvnímu pastýři, Kristu.

Obr. 68: V. Hollar: Mapa Uher

Obr. 69: V. Hollar: Norimberk

Na tom se sjednotili všichni; stejně také na potřebě navštívit bratry Moravany rozptýlené po Uhrách, a to vysláním mne Moravana; neboť mne výslovně jmenovali a mne si žádali, abych mezi nimi bydlel, anebo jestliže to poměry nedovolí, alespoň je navštívil, poněvadž většina jich neviděla mou tvář po pětadvacet let. Ačkoliv jsem viděl, že tato dlouhá cesta přinese zdržení mým pracím, přece nebylo možno zpěčovat se vůli bratří; zvláště když v to přicházela jiná okolnost, velmi uspišující tento můj odchod. Doručen byl totiž ještě do samého shromáždění dopis psaný na mé jméno s velkou pečetí; když jsme jej otevřeli, spatřili jsme podpis »Zikmund Rákóczi«; vlídně mne zval k sobě do Horních Uher na porady o správě škol a o pansofických snahách. Připojen byl mnohými

doporučujícími důvody naplněný dopis Jana Tolnaie, jenž byl po mnoho let přítelem Hartlibovým v Anglii, ale tehdy již rektorem vyšší školy potocké. Když se mu nikdo z bratří nestavěl na odpor, viděl jsem, že jsem do Uher nejen zván, ale i poslán. To se stalo ke konci března. Radili mi sice, abych šel brzo po velikonočních a vrátil se do svatodušních svátků, ale já, připraviv si rychle potřeby, dal jsem se brzy na cestu, hodlaje velikonoce slavit se svými krajany kdekoliv, dá-li Bůh.

I dal, že na Bílou sobotu jsem dorazil do Skalice, prvního města uherského, ležícího u moravských hranic, v němž je znamenitá církev moravských vyhnanců, a našel jsem tam k velké radosti z obou stran mnoho pánů a šlechticů z Moravy, shromážděných k slavnosti.

(...)

My tedy, navštívivše po jednotlivých městech, kudy jsme prošli, bratří ve vyhnanství žijící, přišli jsme v ustanovený den do Púchova — dědičného města kněžny sedmihradské — a našli jsme tam shromážděných ani ne tak mnoho šlechticů, ale zato skoro dvacet kazatelů. I zůstali jsme s nimi šest dní, každodenně se scházejíce a sílíce se v naději na milosrdenství boží, i kdyby nás zahubil. Neboť byla předčítána historie našich otců, složená Polákem Janem Łasickým, nedávno přeložená do češtiny a vytištěná v Lešně; její výtisky jsem přinesl s sebou. (...)

Obr. 70: Zikmund Rákóczi

Obr. 71: Jiří I. Rákóczi

V Potoku, knížecím sídle, jsem byl uveden ke knížeti Zikmundovi do jeho komnaty a pásal jsem svůj sluch i svoji duši jeho moudrými promluvami až do hodiny večere, kdežto Tolnai zatím odešel ke kněžně-matce. I já sám jsem byl k ní před večeří uveden; pozdravil jsem uctivě Její Výsost a byl jsem vlídně pozdraven jako nový a v Uhrách toužený host. Tolnai dostal rozkaz, aby bohatě opatřil mé průvodce a mne aby sám každodenně přiváděl ke dvoru a na oběd a večeři atd. Tak se stalo, že jsem byl celé dni ráno i po poledni zaměstnáván soukromými hovory s knížetem Zikmundem. Třebas byly obsahy těchto hovorů rozmanité, přece cíl všech býval přemluvit mě, abych nezůstal pouze několik dní nebo neděl k sestavení rad o opravě škol, ale abych přijal povolání k trvalému pobytu. Také byli ke mně posíláni přední mužové, kněží i politikové, aby se mnou soukromě jednali. Vyjednávali tedy rozličnými přímluvami, užívajíce většinou slov: »Přijď, vysvobod' nás od barbarství.« Když jsem se tomu divil a říkal, že v jejich národě vidím prostotu mravů, ale barbarství že nevidím, odpověděl jeden z nich, muž urozený, rádce knížete: »Kdybys byl přišel před třiceti lety, byl bys viděl skytskou špínu; ale pánové Alsted, Piscator a Bisterfeld vyčistili již nejhorší, ostatní smyješ ty,« atd.

Aby někdo nevykládal jako pochlebnictví to, že jsem mluvil, jak uvedeno, o prostotě, nikoliv o barbarství národa, dotknu se některých věcí, jichž jsem nepozoroval jinde mezi vzdělanějšími národy a které mi působily rozkoš. Například uctivost mladších ke starším, nižších k vyšším, nevzdělaných ke vzdělaným atd. Jestliže hoši hrající si po ulicích spatří jít kolem nějakého váženého muže, ustanou ve hře, vzdají kolemjdoucímu úctu obnažením hlavy a poklonou, a teprve když se vzdálí, vracejí se ke hře. V neděli jsou chrámy navštěvovány horlivě, takže v době kázání není tak snadno někoho nalézt na ulici. Veřejné hospody jsou v den sváteční buď zcela zavřeny, nebo aspoň jsou pijáci nuceni vyjít, navštívit chrám a teprv po kázání se vrátit; a podobně.

Když jsem konečně říkal: »Nejsem sám svým pánem, nemohu sám o sobě nic slíbit, jsem členem té církve, v níž nikdo sám sebou nenakládá volně, nýbrž podle obecného usnesení; mám — po vůli bratří — závazek jinde, u pana Ludvíka De Geera,« atd.,

dostal jsem odpověď, že vznešená kněžna-matka napíše listy církvím v Polsku a jasný vládce Zikmund panu De Geerovi, aby dosáhli mého propuštění. Co jsem měl v tom případě dělat? Zabránit jsem tomu nemohl ani odvracet se od národa tak laskavého vůči mně a žádajícího si mne za lékaře svých neduhů, jež uznává a přeje si být jich zbaven. Při tom se mi také v mysl vracel výrok Kristův (Mat. 9,12): »Nepotřebuji zdraví lékaře, ale nemocní.« Tedy vidouce, že již neodpírám tak tvrdošíjně, pošlou mi hotový list povolávací s ustanovením skvělého platu, ověřený pečeti knížecími, a přidavše mi štědře peněz na cestu, propustí mne; ale dali mi i jízdného posla, jednak pro bezpečnost na cestě, jednak aby poznali cestu ke mně do Lešna atd.

Vrátiv se tedy ke svým do Lešna — právě v ten den, který mi byl určen, den před svatodušními svátky —, v radosti jsem s nimi prožil dny sváteční; pak svolav přední muže, složil jsem účty ze svého jednání v Uhrách, s mnohými hosty od církví, kazatelů a od kněžny; všichni mi blahopřáli k boží ochraně na tak dalekých cestách i k touženému zdaru v podnicích. O povolání do Uher se nedalo nic ustanovit, nebude-li dříve jasno smýšlení pana De Geera. Knížatům se však dostalo odpovědi prostřednictvím jejich posla, že dosud nelze nic slíbit ani odepřít bez pana De Geera. Když od něho již druhý měsíc nepřicházela žádná odpověď, vrátil se posel z Uher a naléhal na rozhodnutí; a stejně podruhé a potřetí, takže konečně moji spolubratři se rozhodli propustit mě alespoň na čas, ze strachu před ztrátou přízně sedmihradského knížete, tak potřebné našim v Uhrách.

Dostal jsem tedy rozkaz jít, ale bez rodiny, a přičinit se, abych se mohl vrátit, vykonaje to, co tam je nutno vykonat, možno-li, za tuto zimu. Zaslav tedy dopis panu De Geerovi, hleděl jsem jej ubezpečit, že tyto změny se nedějí po mé vůli, nýbrž zcela podle řízení božího a že nebudu v Uhrách činit nic jiného, než co se shoduje s jeho úctyhodnými snahami, snad s lepším zdarem než jinde atd. Ale ani na to neodpověděl nic; buď že někdo přiléval octa, anebo že — podle své bohatýrské povahy — nemohl snést soupeře.

Obr. 72: Vchod do úřednického bytu starého hradu v Sárospataku

Na naléhání svého průvodce, že prý knížata odejdou na zimu do Sedmihrad, spěchal jsem, co nejrychleji jsem mohl; přišel jsem však do Potoku právě o den později, než odtud odešli. Ale byv vyzván, abych je následoval, dostihl jsem je v Tokaji a dosáhl jsem toho, že mi byli přidáni tři rádcové: Ondřej z Klobusic, osobní rádce kněžnin, František Veréczi, přední kazatel církve potocké, a rektor Jan Tolnai. Nicméně byli později přidáni ještě dva ze šlechty a rovněž dva z teologů, takže již bylo kurátorů školy potocké šest. Co jsem vykonal pod jejich dohledem, je obsaženo v III. svazku Didaktických děl. To však nemohu zamlčet, že ten, kdo byl první příčinou mého povolání, byl později shledán mým protivníkem i protivníkem lepších záměrů — Tolnai! Buď že se bál o svůj věhlas, nebo proto, že jsem dal na radu svých přátel vytisknout svůj spis o independentství, zřídla věčných zmatků, napsaný roku 1648 Angličanům. Vida jeho nepřátelské smýšlení a upomenut od svých o návrat, chtěl jsem se raději vrátit než žít ve sporu a mrhat silami na věci, které snad nikam nepovedou, neboť měl za sebou mocnou stranu. Ale kníže Zikmund nemohl snést ani zmínky o mém odchodu, říkáje, že se s jeho nevěstou, Jindřiškou Falckou, dcerou Bedřicha, krále českého, dostaví celý německý dvůr, že tu bude mé přítomnosti nejvíce potřebí. Byla také přivedena a sňatek byl slaven v červnu roku 1651; úkol oddat snoubence byl přenesen na mne; poněvadž ženich neuměl německy, nevěsta pak maďarsky ani latinsky, nemohli být oddáni některým z uherských biskupů; nenašel se totiž mezi nimi nikdo, kdo by dovedl německy. Ale naše radost se obrátila v žal; neboť zakrátko po sňatku byli ženich i nevěsta zachvázeni nemocí — příčiny ví Bůh — a pak smrtí uchvázeni, ona v měsíci říjnu, on

v následujícím únoru. V tom byla pro mne nová příležitost žádat o propuštění; ale kněžna-matka a kurátoři školy nechťeli o ní ani slyšet.

Zatím ke mně doletí smutná zpráva o smrti mého příznivce pana Ludvíka De Geera. To mi dalo příležitost pronést za ním pohřební vzpomínku a slavit jeho bohatýrské ctnosti v národě cizím; pronesl jsem řeč jakoby pohřební ve valném shromáždění šlechticů, kněží i studentů. Dal jsem ji také vytisknout, aby mohla být čtena hojněji, a poslal jsem část výtisků do Amsterdamu panu Hottonovi, abych osvědčil zároveň svůj bol i svou vděčnost. Nato jsem dostal zakrátko potom odpověď od urozeného pana Vavřince De Geera, prvorozeného syna zesnulého; vzdával mi v ní díky jménem celé rodiny a dotazoval se na pansofická studia, slibuje další pokračování přízně. To mi bylo novou pobídkou spěchat z Uher. Dopsal jsem tedy svým do Polska, chtějí-li, abych jim byl vrácen, aby sami psali kněžně. Tak se také stalo; byla tam psána také tato slova: »Věz Vaše Výsost, že Komenský je u nás osobou patřící veřejnosti; jeho nepřítomnost že nelze dále snášet,« atd.

Obr. 73: Hlavní obytná místnost Zikmunda Rákócziho v Sárospataku

Když dostala tento list, povolala mě kněžna k sobě a rozkázala, aby se zároveň dostavili kurátoři s rektorem Tolnaiem, a dotazovala se vážně na příčiny mé netrpělivosti. Odpověděl jsem: »Vždyť se tu neděje nic důstojného mé přítomnosti, spíše snáším úsměšky se svými didaktickými snahami a budu snášet větší, zůstanu-li déle.« Když chtěli, abych to řekl otevřeněji, řekl jsem: »Celá má metoda směřuje k tomu, aby školská robota se změnila v hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozumět. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, drsných slovech, ba i ranách a chtějí raději být obáváni než milováni. Tolikrát jsem veřejně i soukromě vytkl, že to není cesta správná, vždycky marně. Také jsem radil hned od začátku, aby byly zavedeny nějaké divadelní hry, máje jistou zkušenost, že není účinnějšího prostředku k vypuzení duševní malátnosti a k vzbuzení čilosti. Ale odpovídalo se, že je vhodné tyto hříčky — provozování komedií na školách — ponechat jezuitům; já že jsem byl povolán k vážným věcem. Odpovídal jsem: »Tyto hříčky vedou k vážným cílům; jezuité jsou tu vpravdě syny světa, důmyslnými ve svých věcech, my však vskutku syny světla, ve svých věcech neprozíravými. Oni lákají k sobě příjemnostmi své metody nadané hlavy celého světa a činí je cvičením toho druhu schopnými pro úkoly životní, zatímco my se svými jsme ustrnuli.« Dodal jsem: »Kdybychom my v Polsku neměli na svých školách také tento druh cvičení, vše by vázlo; ale jím dosahujeme, že nejen naši neposílají své syny k jezuitům, nýbrž že od nich někteří přicházejí k nám.« A když oni k tomu mlčeli, připojil jsem: »Shledávám, že je pravda, co mi před dvěma lety řekl pan Bisterfeld, když mi poprvé posílal pozdrav ze Semihradska: "Marně doufáš, več tu doufáš. V celém světě musí být přijata lepší metoda a pansofické snahy dříve než v tomto národě; tak houževnatě se drží svých zvyků." Pravdu tohoto svědectví jsem již zakusil zde, kde jako zákon se zachovává dávat přednost způsobům navyklým před lepšími. A proto prosím o propuštění.«

Tu kněžna ke mně: »Mocí tě držet nemůžeme, ale zapřísahám tě, zůstaň s námi alespoň tuto zimu a vyzkoušej po libosti účinnost své metody na naší mládeži; dávám ti plnou moc.« A obrátivši se ke správcům školy: »Nařizuji, ať se nikdo neodváží jednat proti tomu !« Když přisvědčovali, řekla: »Musím odejít na zimu do Sedmihrad« — neboť i tam měla své hrady a statky —, »zůstaňte se mnou na oběd, pak se rozloučíme.« Zůstali jsme tedy a kněžna znovu opakovala: »Budiž tak, jak jsem uložila, nikdo ať těch plánů neruší !« Když po obědě kněžna sedala do vozu, přáli jsme jí všichni šťastnou cestu a všechno šťastné, zejména já, jako bych už neměl spatřit její tvář. Toto se stalo v listopadu.

Po kněžnině odjezdu rozcházíme se i my. Já však říkám rektorovi: »Co tedy učiníme ? Jakého druhu látky zvolíme pro ony divadelní hry ?« On: »Sám uvaž !« Já: »Schvaluješ vzít nejdříve příběh o Josefovi ?« On: »Od-stup to ode mne, abych dovolil znesvěcovat posvátné.« »Tedy o Zuzaně ?« On: »Ani to.« Já: »Což možno říci, že se znesvěcují posvátné látky, jestliže se zbožně a rozumně zpracují a paměti mládeže jako živé předvedou ?« Když trval na svém, že je to znesvěcení, řekl jsem: »Rektor školy v Lešně, Sebestián Macer, zkusil užít k tomu účelu Dveří jazyků uvedených v dialogy; ale byl raněn mrtvicí, nemohl pokračovat. Což abychom to zkusili my na své škole ?« Když proti tomu neměl námitek, složil jsem z prvních dvaceti kapitol Dveří první jednání, vyprav pro ně padesát dva šlechtických mládenečků.

Obr. 75: Ch. Weigel: Kroj uherského pána

Tato první hra byla provozována v menší posluchárně za přítomnosti pouze dvou scholarchů, pana prefekta a pana Verécziho, a za přítomnosti veřejných žáků, jichž se tam vždy chová sto, aby se jich nejdříve užilo za soukromé učitele u šlechty a pak aby byli posláni k řízení jiných škol nebo akademie. Při tom se objevila obdivuhodná proměna smýšlení, až i nad mou vlastní naději, neboť naši herci hráli svou úlohu tak obratně, že jsme se dívali užaslí. Neboť ti, kteří dříve stěží mohli snést pohled dospělého a nemohli nic pronést bez koktání, počínali si tu se slušnou volností; ovšem byli dříve k tomu několikrát soukromě cvičeni, atd.

Obr. 76: Ch. Weigel: Kroj uherské šlechtičny

Po skončení hry se páni scholarchové poradili a pak ústy pana Verécziho mě takto oslovili: »Vyznáváme, Komenský, že jsme až dosud nepoznali, co tajů obsahuje tvá kniha Dveře jazyků a co užitku přináší mládeži; nyní však jsme očitými svědky,« atd. A obrátiv se k mládeži: »Radujte se, synové, že se vám dostává toho štěstí, kterého se nám v mládí nedostalo.« A k studentům: »Radujte se i vy, bratří, že je vám přáno na vlastní oči vidět, jakým způsobem můžete později mládež vám svěřenou lépe vychovávat šťastným vedením.« Konečně mně: »Zapřisaháme tě, Komenský, neodcházej od nás, leč až celé Dveře uvedeš v takovéto příjemné hry. My slibujeme, že tato cvičení budou v našich školách slavena na věčnou paměť tvého jména.« Odpověděl jsem:

»Vážení páni scholarchové, blahopřeji vám k tomuto blahopřání, ne kvůli sobě, ale kvůli vaší studující mládeži; vidouce, že se vám tento druh cvičení líbí, budou moci být přivedeni k tím větší horlivosti,« atd.

Pověst o této první hře se rozhlásila brzy daleko široko a přicházely dopisy od těch, kteří měli syny na škole, s žádostí, aby byli včas upozorněni na hry následující, aby se mohli dostavit. I přicházeli vždy ve větším počtu z dálky osmnácti až dvaceti mil, že konečně žádná posluchárna nepostačovala pojmout zástup, nýbrž bylo třeba hrát na školním dvoře pod širým nebem. Když však na předposlední hru, která jedná o věcech života mravního, nastával neobyčejný nával pánů i šlechticů a když tak uznal za důstojno zúčastnit se i sám Tolnai, který až dotud nechtěl svých očí poskvěnit světskou podívanou, tu jsem mu já po skončení hry radil, aby vzdal díky divákům, a to s nejlepším úmyslem, aby se tím kryl náš nesoulad. Když odmítal, vstával jsem sám, abych oslovil diváctvo; ale superintendent církví, důstojný pan Pavel Tarzalli, dav mi rukou pokyn mlčet, počal sám mluvit těmito slovy: »Velleius Paterculus ve zlomcích Dějin římských píše, že císař Augustus po pokoření všech nepřátel a po zavedení míru v celém světě naplnil hrami a divadly nejen Řím, ale i celou Itálii.« A obrátiv se ke mně: »Ty, Komenský,

představuješ nám nyní císaře Augusta tím, že zvítěziv u nás nad barbarstvím, slavíš již triumfy a těšíš nás hrami a divadly.« Pak bera do ruky jakousi knihu, předčítal životopis Komenského — k mému největšímu podivení, jaká je to kniha; a byla to Ondřeje Węsierského Historie slovanských církví, nedávno vytištěná v Utrechtu, přinesená studenty; superintendent byl na ni upozorněn, ale mně až do té doby byla neznáma.

Když se obecenstvo rozešlo, přistoupí ke mně ku-rátoři školy a s nimi hrabě Bočkaj a jiní magnáti, vyjednávajíce se mnou laskavě, abych zůstal; a když jsem nedával žádné naděje, vyjevili mi, že kněžna píše ze Sedmihrad a žádá na mně tyto dvě věci: 1. abych neodcházel před jejím návratem, 2. aby poslední hra byla ponechána až na její přítomnost, že se tedy zúčastní i vyslanci knížete sedmihradského; 3. sama však že přidává třetí prosbu, abych totiž jí odevzdal do rukou toto celé scénické zpracování Dveří jazyků čistě opsané pro tisk. To jsem také učinil, věnováním se obraceje právě na ně — tj. scholarchy —, jak stojí v třetím svazku Didaktických spisů, strana 831—836.

Obr. 77: Ch. Weigel: Polský sedlák

Obr. 78: Ch. Weigel: Polský Žid

Kněžna se tedy vrátila v měsíci květnu a s ní vyslanci, generál Kemény Jánoš a kancléř Mikeš Michal, aby se osobně podívali na hry naší mládeže. Poněvadž si i kněžna sama se svými průvodkyněmi přála jim přihlížet, chtěla je mít sehrány na hradním nádvoří, a tam také byly sehrány. Vyslanci však se mnou vyjednávali znovu, abych zůstal v Uhrách; ale odpověděl jsem, že to není možné, poněvadž má družina se všemi potřebami je již poslána napřed. Že spíše prosím, aby se pozítří laskavě dostavili k mé řeči na rozloučenou. To se také stalo; já však, skončiv svou řeč, vydal jsem se na cestu, jsa provázen celou školou, četnou šlechtou a mnoha duchovními až za město, a tu znovu jsem se loučil.

Mohl bych také vypočítávat pocty, které mně prokazovaly městské rady ve svobodných městech, jimiž jsem procházel, zejména v Prešově a Levoči, kde již byla má metoda zavedena do škol, aby bylo zjevno, že jsem byl se ctí do Uher poslán a s ještě větší ctí propuštěn.

Rozhodl jsem se dále, když znovu procházím Dolními Uhrami, že tam navštívím hloučky vyhnanců; ale byl mi vyslán kdosi vsťříc, aby mne napomenul, že jsem zrazen a že mám být zajat, projdu-li místem N. N.; tam že je již položena záloha. Tedy jsem se vrátil jinou cestou ke svým do Lešna a vzdal Bohu chválu za andělskou ochranu.

Ale tam jsem upadl v nové nesnáze, poněvadž pastýř stádce českého — Václav Lochar — zakrátko nato odešel na věčnost a já jsem byl znovu vybízen k pastýřské péči o tuto část církve. Odpověděl jsem, že zamýšlím do Holandska, abych dokončil dílo dávno započaté. Tu však na mne ještě mnohem více naléhali, že mimořádná práce je práce mimořádná, z vlastní vůle podstoupená, kdežto povolání církevní je božské, tu prý jsem více vázán. Mimoto prý se dá tu u nás soukromou horlivostí konat tatáž práce, a co bude vypracováno, že se může poslat do tisku, kam budu chtít. Odpověděl jsem, že nestačím obojí úloze. Tu hledali střední cestu a také našli, že si totiž mohu přibrat druhá, který bude obstarávat návštěvy nemocných, křty, pohřby a podobné menší úkoly, jen abych již s nimi zůstal, ponechaje si vrchní dohled atd.

Konečně jsem svolil, jsa již i sám syt dlouhého putování; ale s tou podmínkou, aby mně pomáhali vypracovat mé pansofické pokusy, scházejíce se v určité dny a dávajíce posudky. Slíbili to, totiž superintendent církví Velikého Polska Martin Gertichius se svým společníkem v úřadě a s jinými mými přáteli. Scházeli jsme se tedy jednou týdně, připustivše také několik studujících bohosloví, nejen s tím cílem, aby také oni

poslouchali, nýbrž i proto, aby opisovali na čisto části jednomyslně schválené, každý zvlášť. Toho jsem si přál podle opatrnosti lidské, aby nemohlo všechno přijít vniveč, kdyby nastala jakákoli nehoda. Neboť byla v dohledu válka švédsko-polská; ta se později přihnala a nás zničila.

O těchto svých opatřeních jsem zpravil své přátele v Holandsku i v Anglii a slíbil jsem, že již budu pracovat jen o tomto jediném úkolu, jakož také vskutku bylo mé předsevzetí vážné. Ale poněvadž brzo doléhaly válečné zmatky a naše obec byla samými Poláky odevzdána v moc švédskou, nemohlo dílo trpět průtahy. Nicméně jsme dokončili několik prvních částí, dříve než došlo k vyvrácení města 26. dubna 1656.

Poněvadž tehdy zástupce hraběte a městská rada seznali, že polské vojsko již již se blížící má zběsilý úmysl zahubit všechny obyvatele mečem a město jako kacířské hnízdo zahladit ohněm, tu celá obec, všichni naplněni panickým strachem, jako bychom na všechno zapomněli, s touhou zachovat jen holý život prchali jsme, kudy kdo mohl, hodlajíce hledat záchranu v sousedním Slezsku. Nepřítel však, přicházející a nacházející město liduprázdné, zuřil proti místu samému; neboť pobiv ty, které ještě našel — starce a churavce nemohoucí prchnout —, a dav hlavní kořist odvézt na mnoha stech vozech, založil oheň zároveň ve dvanácti ulicích a za necelé tři dny je tak vypálil, že mimo popel a trosky nezbylo nic. A také můj domek tam byl zničen i s knihovnou a všemi potřebami mimo to, co jsem dal předtím zasypat do jámy, vykopané v mé ložnici; za deset dní nato bylo to vykopáno a mně přineseno. Zhrozil jsem se, vida, že v tom není zachráněno, co jsem si nejvíce přál mít zachováno, totiž Pansofický les čili Poklad definicí, axiomat a idejí, snesených za tolik let, a to vše již na čisto opsané atd.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE, 1669)

Takový je úděl naší smrtelnosti, že naprosto nevíme, kde koho zastihne jeho osud, a často nastává to, čeho ses nejméně nadál. Smutný toho příklad na mne právě dolehl ve vlastní rodině na milované manželce, která mi byla vyrvána ve chvíli, kdy se něčeho takového bylo nejméně obávat. Naše cesta proběhla totiž nikoli nešťastně, myslím-li na samu nemocnou, již horečka začala ustupovat.

Ale pro nepřítomnost vyžádaného lékaře, pana Gastona, jsme odkládali podávání léků na odstranění zbytků nemoci. Když už jsme byli zde na místě, vrátily se příznaky nemoci s takovým nápoem, že po marném nasazení všech léků podlehla a vrátila svého ducha Bohu 26. srpna, druhého dne po tom, co jsme sem přišli. Včera byla důstojně pohřbena. Vidíš tedy, že jsem nečekaně navštíven novým křížem, novými starostmi. Co si mám počít? Chválit musím jméno toho, který všechny naše záležitosti, i život, i smrt, řídí podle své dobré vůle, a to, věříme-li jeho slibům, k dobrému právě nám, které se zdá zarmucovat. Jeho jméno buď blahoslaveno na věky !

*(O SMRTI DOROTY CYRILLOVÉ Z DOPISU PETRU FIGULOVÍ, Z LEŠNA
31. SRPNA 1648)*

ŽIVOT NÁŠ NA SVĚTĚ JEN POUT

Všechn život všech nás lidí
jest pout, jakž sám každý vidí
v přecházení strastí divných,
dnů nemnohých, ale bídných.

Z hlubin věčného mlčení
vycházejíce k bydlení

mezi tvory, první svůj byt
každý v temnosti musí mít,

pod matky své srdcem skrytě
trupel malý; odkudž hbitě
na světlo pod nebem jdeme,
když k svým pracem se rodíme.

Tu pak den po dni dále jdouc,
věkem se výš a výš nesouc,
to tam, to sem točíme se,
dál nás každý kročej nese.

S mnohým se stále jen mění
vlastního místa v nejmění;
zjinud jinam přecházeti
los jest něčí až do smrti.

Kteráž kde pak čeká koho,
starosti netřeba mnoho,
jak tam; osud každého sám
cestou jistou zprovodí tam.

A tam hned jakž se dostane,
jiná mu cesta nastane,
preč již z světa do stran věčných,
v čas tento nespátřitedlných.

V kterémž s světem rozloučení
duch má k Bohu navrácení;
bydliště pak jeho v hrobě
lehne pro vydchnutí sobě,

až přijda Pán při vzkříšení,
zpraví zase stran spojení
a v dům věčnosti uvede,
kdež poutě své duše zbude.

Tak všecky Pán vodil svaté,
teprv skrz smrt k sobě vzaté;
zde nic než průby čas není
v zdejším celém putování.

Zde nemnozí, než zlí dnové
jen právě bíd jsou ostnové !
Rozumně ten, onen mání
svá podniká lopotání.

Ježíši, vůdce náš v nebe,
prosíme již všickní tebe,
pomoz, retuj, zpravuj a tam
nás ved', doved', kde bydlíš sám.

*(PÍSEŇ K POHŘBU DOROTY CYRILOVÉ
29. SRPNA 1648; KANCIONÁL, 1659)*

I naší církvi se přihodilo, co izraelské, co apoštolské, co jiným jiných časů podle vůle boží obnovovaným církvím; že počátek plápolal, prostředek vlašněl, konec vystydl. Jaká zajisté lásky horlivost počátečně byla mezi Kristem ženichem a chotí jeho církvi izraelskou, dotýká se u Jeremiáše (kap. 2, 2—3); apoštolské církve převroucí láska vypisuje se v Skutcích apoštolských (kap. 2, 42 a 4, 32 do konce). Naší pak církve, přede dvěma sty lety od papežských nákvas vyčištěné a novými učením čistého a kázně svaté svícny opatřené, jaká byla při věcech spasení vroucnost, mnohé od nich pobožně zanechané, ale od nás méně, než náleželo, v pozor brané, osvědčují paměti. Jakéž věci když okolo léta 1570 až do 1580 sebral a v spis uvedl vzácný dějepisec, pan Jan Lasitský, a já na tu jeho knihu — z mládí o ní neslýchav, nebo v bibliotéce rukou psaná zdržována byla posavad — kdysi teď šťastnou náhodou jsem přišel, vidělo se vytáhnouti ji na světlo a podati vám, nejmilejší, za zrcadlo k snadnějšímu spatření, jak jsme od šlepějí svatých předků daleko zabloudili i my také.

*(Z PŘEDMLUVY K OBRAZU JEDNOTY ČESKOBRATRSKÉ
JANA LASITSKÉHO, 1649)*

Ježíši Kriste, spasiteli světa, kterého Otec učinil středem věcí a dal jako hlavu a základ všeho řádu, smiluj se a nedovol, aby nedávno vzniklé zbožné nadšenectví některých lidí nepřešlo v běsnění. Vnukni všem usilování po řádu, míru a družném vzdělávání, což je tvé dílo, a pro své jméno potlač v kléru chtivost po vládě, dílo Satanovo. Království s národy se v této chvíli navzájem ženou do střetu, když tvůj hněv všechny uvedl ve zmatek, takže jeden národ chce zničit druhý národ, jeden stát druhý stát (2. Paralipomenon 15,6). Ty, který jediný můžeš, zabraň, aby se nakonec stejně nezhroutila i církev. Raději ji, znovu shromážděnou z trosek a rozptýlení, zříd' ve své jednotné, přepné a bohatě kvetoucí království. Amen.

O to ustavičnými vzdechy prosí Tvůj bědami a nářky unavený služebník

Jan Amos Komenský

(INDEPENDENTU, 1648)

Obr. 79: Jana Lasitského Historie o původu a činech bratří českých, 1765 — titulní list

O MANŽELSTVÍ A PŘÍBUZENSTVÍ

Manželství jest, když muž a žena jako manželé spolu bydlí.

Svobodný v manželství vstoupiti mající vyhlédne sobě, které by chtěl (frejoval), pannu na vdání aneb vdovec vdovu.

Věno a krása někdy soky vzbuzují.

Frejř když obdrží, aby mu zasnoubena byla, bude ženichem, a kteráž se vdává, nevěstou: onen svého družbu, tato své družičky má.

Po svadbě muž a žena slovou, nazítří přínos bývá.

Kdo dceru vydal, tchán (test) jest a tchyně (švekruše): kdo pojal, zeť, která se vdala, nevěsta: jiní příbuzní z toho se titulem švagrů ctí: svat mužů bratr jest, svatka mužova sestra.

Jestliže se sňatek nelíbí, volno bylo kdysi pojatou propustiti, a bylo rozloučení: dnes nic, leč jednoho z nich smrt, nerozlučuje.

De conjugio et affinitate

Conjugium est, cum maritus et marita ut conjuges cohabitant.

Caelebs matrimonium initurus despicit sibi, quam prociat, virginem nubilem aut viduus viduam.

Dos et forma nonnunquam rivalet exciunt.

Procus cum obtinet, ut ei despondeatur, fit sponsus et quae nubit, sponsa; ille suum pronubum (paranymphum), haec suas pronubas habet.

A nuptiis vir et uxor dicuntur, postridiē repotia fiunt.

Qui natam elocavit, socer est et socrus, qui duxit, gener, quae nupsit, nurus, reliqui agnati ex eo se affinium titulo cohonestant; levir glotem compellat.

Si connubium non arrisit, integrum fuit pridem nuptam repudiare fiebatque divortium, hodie nil, nisi alterutrius obitus, sejungit.

(JANUA LINGUARUM RESERATA. 1633)

ZA LUDVÍKEM DE GEER

V souhlase s pravdou se odvažují říci, že sotva by se kde v dějepisných vypsáních našel příklad tak bohatýrské štědrosti, zvláště uvážíme-li všechny okolnosti. »Jsme tu jenom od včerejška, naše dny jsou jen stín,« jak říká Bildad v Jobovi 8,9. Já však, který jsem už déle než šedesát let pozoroval lidské věci, a to v rozličných národech, a také jsem se něčemu naučil z písemných památek, dovoluji se svého svědomí, že jsem se nikdy nesetkal s ničím podobným. Jestliže tohoto našeho zesnulého srovnáme, proti závisti, s jinými, kteří se skvějí touto ctností nebo se jí kdy skvěli, jasně vysvitne, že se boží dobrotě zalíbilo postavit ho na nejvyšší vrchol.

Obr. 80: Independentia, 1661 — titulní list

Obr. 81: Fortunae faber, Diogenes cynicus, Abraham patriarcha, 1662 — titulní list

Obr. 82: Signet Komenského

Připomenu aspoň jedno, aniž bych se chtěl kohokoli dotknout; vždyť nikomu nezpůsobuje křivdu, kdo každému přiznává, což jeho jest. Většina boháčů, protože jsou majiteli buď bohatství nespravedlivého, nebo dědici nespravedlivých majitelů, dává almužny — pokud je dává —, aby vykoupili hřích kořistění, jsouce tak štědrí z cizího. Chovají se, jako by někdo, kdo vidí dva lidi, jednoho nahého a druhého oblečeného, strhl z oblečeného šaty a cár z nich hodil nahému. Jenže náš De Geer vlastnil své a uštědřoval ze svého jakožto ze svého. Opustit totiž pozemskou vlast a stav šlechtický kvůli čistší poctě Krista a věnoval se poctivému životu obchodnickému, a Kristus jeho pravdivost v tom dal za příklad, že mu v tomto životě vrátil stokrát, třebaže nikoli bez těžkostí (Mar. 10,30). On naplňoval nejenom loď svého domu, ale také přidružené lodičky tolika nuzných přizval k účasti na těchto božích darech. Na rozdíl od zvyklostí světa v něm plně ožila horlivost prvotní apoštolské církve, v níž každý, kdo něco vlastnil,

byl přesvědčen, že to nemá jen pro sebe jediného nýbrž všemožně usiloval o to, aby živil obecné tělo Kristovo.

(OPERA DIDACTICA OMNIA, 1657)

V praxi bych nepodnikal nic bez souhlasu církve; vždyť mezi církvemi téhož vyznání má být všechno souladné a nemají se tu objevovat trhliny nějakého nesouhlasu. Nesouhlasící bych laskavě snášel podle apoštolského pravidla z listu Filipským 3, 15—16. »Pakli v čem jinak smyslíte, i to vám Bůh zjeví. Ale k čemu jsme již přišli v tom při jednotejném zůstávejme pravidle a jednotejně smýšlejme.« Těm, kdo se otevřeně stavějí na odpor bych říkal totéž, co apoštol (1. Korinským 11,16): »Chce-li kdo být neústupný, my takový obyčej nemáme ani církev boží.« Horlivě bych se k Bohu modlil, aby jim otevřel oči k vidění a jejich srdce aby se nevzpěchovala pravdě. Vytrvale bych naléhal na ty, jimž je svěřena správa církve, aby nebránili zlepšovacím návrhům a přemýšleli o způsobu, jak moudře předcházet překážkám a pohoršením. Kdybych přesto nakonec ničeho nedosáhl, zachoval bych se tak, jak přikázal Kristus, setrásl bych prach se svých střevců, ať už vskrytu, nebo veřejně, a odešel.

Tak bych, opakuji, jednal, protože tomu jsem se naučil ve své církvi. Tu ráčil Hospodin po celá dvě století ušetřit pohromy rozkolu, protože je celá propojena pouty rádu a prostě v ní nejsou přípustné souboje takového druhu a nikdo v ní nic nemění bez společného souhlasu. Ježto vašim církvím nemohu nepřát toto štěstí, nemohu ani u vás říkat, a přikazujete-li, ani psát nic jiného, než co by vám sloužilo k míru.

*(SOD JANA AMOSE KOMENSKÉHO O SPORU
VE VĚCI PŘIJÍMÁNÍ KE SVATÉ VEČEŘI
PRO KNĚŽNU ZUZANU LORÁNTFFYOVOU, 1654)*

Obr. 83: Zuzana Lorántffy

Hle, i já jsem jeden z počtu těch, kdož zakoušejí různé úžiny života, zmítán po celý čas svého života příboji tolika těžkostí, že vpravdě musím říci s Jákobem: »Nemnozí a zlí byli dnové putování mého« (1. Mojžíšova 47,9). Tak i ti poslední dnové, když jsem se po návratu z Uher do Polska, do svého sídla ve vyhnanství, již již zařizoval ke klidu. Vytrhl mě totiž z něho nový a strašný vír, smršť nenadále bouře přicházející ze severní země, která celé Polsko strhla do velmi kruté války a celé je zpustošila, při čemž i naše městečko bylo tak rozvráceno, že z něho nezůstává nic mimo suť. A stalo se to tak náhlým nápirem, že nebylo možno zachránit nic kromě života. Tak také mi zašlo celé mé jmění, domek, nábytek, knihovna, skutečně všechny moje poklady po čtyřicet let shromažďované prací po nocích, mimo ty nečetné spisy, které již byly vydány nebo byly za poplachu namáhavě naházeny do jámy a zakryty zemí.

(VITA GYRUS, 1658)

NNN. Pro sebe toto. Co znamená, že kams se kdy dostal, teď od 30 let, oheň za tebou chodil — do Uher, Štětina, Polska, Nyderlandu — Ne to-li, že skrze Eliaše oheň Pán pouštětí chce ?

(CLAMORES ELIAE, 1665)

Nelze pomlčet o podivném zjevu, který se stal v předvečer prvního dne požáru. V Tschirnau, což je první město slezské zcela blízko Lešna, ve vzdálenosti dvou mil, vyšlo několik zarmoucených lešenských občanů, aby se podívali na kouř vystupující z otcovského města. A tu z mraků, které nesly onen kouř nad slezské území, padaly saze a spolu s nimi spadl i list polospáleného papíru. Když jej zvedli, viděli, že je to list

z české bible, obsahující šestou kapitolu Matoušova evangelia a část kapitoly sedmé, a první jejich pohled utkvěl na slovech Kristových »jakou měrou měříte, takovou se bude měřit i vám«, a dále i mnohé Kristovy výroky povzbuzující k důvěře v otcovskou prozřetelnost boží. Tento list, který přinesli sluhové pánovi tohoto místa, vznešenému pánu Alexandru Stoschovi, přečetl mu a přeložil náhodou se tam zdržující lešenský lékař Heinrich Martini, což dosvědčuje mnoho jiných, kteří byli při tom, a pán si jej uložil mezi své drahocenné předměty.

(LESNAE EXCIDIUM, 1656)

PETRU SEKURIOVI

V Lešně 11. února 1649

Věrnému Kristovu služebníku, Petru Sekuriovi, milému bratru.

Pozdrav a lásku !

Milý bratře v Kristu ! Téhož dne 27. ledna, kdy mi byl odevzdán Tvůj dopis, dostal jsem z Leidenu dopis Tvého rodného bratra, pana Josefa, psaný ve stejný den jako Tvůj, 23. listopadu minulého roku; oba mi poslal bratr Adam Hartmann z Toruně. Na bratrův list jsem odpověděl hned druhý den obvyklou poštou, na Tvůj se mi nechtělo odpovídat, leda až při příležitosti. Blahopřeji Ti k zdraví, blahopřeji ke zbožným pracím, jež zbožně věnuješ církvi, konaje kázání v obou jazycích. Jinak však nechválím, že si, jak se zdá, naříkáš na množství práce a hubenost platu jakož i že proto chceš dosavadní místo opustit a utéci do Svýcar nebo kamsi jinam. Vždyť jsi k tomuto svatému úřadu neměl přistupovat s jiným duchem nežli apoštolovým: a u něho se úřad kněžský vymezuje jako výborná práce, nikoli jako zahálka, ani jako zisk, ani jako pocta. A víš, že apoštolově, aby nebyli církvi přítěží, praco-vávali vlastníma rukama. A nikdo z nás zde nežije z hotového platu: spokojujeme se podporami, jichž se nám dostává — a to ještě dost skoupě — z cizího milosrdenství a ze zbytků církevních příspěvků. Pokud se týče mne zvlášť, živím se ovšem chlebem vydělaným v potu tváře své, abych nebyl církvi na obtíž. A pokud jde o námahy, k těm jsme přece zrozeni, k těm povoláni: a tak máš-li srdce dost pevné, musíš si říci s Homérovým Achillem: »Necht' přiděl trudů mých je větší !« Zastupuješ-li tedy někdy ony znavené starce, zastupuj je odhodlaně, vždyť Ti to bude jednou k dobru, že jsi se často a hojně pocvičoval. A Bůh, uvidí-li upřímného dělníka, posílí Tě.

Ostatně stěží mohu strávit Tvou opětovnou výčitku, že jsem Tě opominul a doporučoval raději Figuly, Olyrie a nevím koho, kdežto Ty prý jsi pokračoval ve studiích bez pomoci mé i jiných lidí atd. Postrádám u Tebe, bratře, rozumnost a vděčnost. Což jsem Tě nefedroval, pokud se příležitosti naskytly ? Což jsem Tě na svůj náklad nevzal z Holandska do Brém za účelem téhož teologického studia ? Což jsem Ti bedlivou a pracnou přímluvou nevymohl u pana konšela čestnou kondici ? Což jsem Ti nepomohl několika penězi, a to ne jednou ? Svědkem toho může být pan Kozák, z jehož ruky jsi mé příspěvečky přijímal. Co více jsem měl — ovšem pokud bylo v mých silách — činit, a neučinil jsem ? Vím co: odepřel jsem podporovat vzrůst Tvé na-dutosti, která odevšad čiší z Tvého listu, zasluhujícího si napomínavých poznámek. Vždyť k čemupak jsi se dvakrát zmínil o basilejském vysvědčení, které Ti bylo dáno za zkoušku a za písemné práce, a nabízíš mi, že mi je časem pošleš ? Prosím Tě, následuj Krista, který řekl: »Jáť nepřijímám svědectví od člověka.« Kdo Tě nutil, aby sis s Pavlem počínal nemoudře, chlubě se ? K čemu jsi se na konci svého dopisu podepsal: »Petr Sekurius, kandidát svatého hlavního duchovního úřadu basilejského, Vaší Slovnosti služebník a téže u skalických evangelíků helvetského vyznání německo-český kazatel, vlastní rukou" ? Ach, kolik slov, tolik ješitnosti ! Cožpak mají Basilejští nějaký zvláštní svatý hlavní

duchovní úřad, aby se cizinci podle něho měli jmenovat ? A může se někdo jmenovat kandidátem úřadu, když je již vskutku v úřadě ? Neznamená to — s nadutými farizejci — »rozšiřovat nápisy své a veliké dělat podolky plášťů svých" ? O ostatku raději pomlčím.

Ale k čemu, prosím Tě, jsi napsal ten honosný podpis mně ? Snad abych věděl, jak mám napsat adresu své odpovědi ? Na to čekáš marně. Spokojím se já, jestliže připojíš k svému dopisu podpis takový, jak vidíš zde můj, když píšeš Tobě; spokoj se i Ty a odnauč se, prosím Tě, honit se za marnostmi. Jestliže vskutku na otázku, co že je kořenem teologie, svou odpovědí »Pokora«, a co jejím stromem, »Pokora«, a co jejím plodem, »Pokora«, promluvil onen veliký teolog pravdivě a moudře, uvažuj, prosím, jak snadno by se dalo ukázat, že v Tobě není ani kořen, ani strom, ani plod teologie.

Zdá-li se Ti příliš ostré to, co Ti píšu, neřeknu: Odpusť, nýbrž: Uznej svou chybu a polepši se. Mám Tě snad lichocením v Tvém omylu utvrzovat ? Bůh uchovej ! Tak nás neučil Kristus vzájemně se milovat. Přeješ-li si žít v našem společenství, musíš být teologem kříže, nikoli slávy. Budeš-li však z tohoto hubování vyvozovat, že Tě mám v nenávisti, vystříhej se toho, sic nakupíš omyl na omyl. Mne nutí láska a bázeň boží, abych svobodně napomenul bratra a nesnesl na něm hříchu (čti přikázání v 3. knize Mojžíšově, kapitola 19, v. 17). Budeš-li o mně a o mém citovém vztahu k Tobě soudit jinak, zhřešíš proti Bohu. Toho Ti vedu za svědka, že nevyhledávám nic jiného nežli poučení Tebe a skrze Tebe i církve. Kdybych mohl doufat, že toho dosáhnu jinou cestou nežli tím, že Tě odvolávám od bludu a odvádím od nesprávného sebevědomí k pravdě, jistě bych takové jiné cesty užil. Ale tato je nejprostší a plná upřímnosti. Jestliže i Ty máš srdce prosté v Kristu, uznáš to sám, ne-li již nyní (Židům 12, 11), tedy aspoň časem. To nechť způsobí Kristus ! Jeho dobrému duchu Tě z duše opravdově poroučím.

Tvůj — třebaže to, jak se zdá, nevíš —

Komenský

AXELU OXENSTIERNOVI

V Lešně 1. listopadu 1649

Nejjasnější pane hrabě, pane nejmilostivější ! Cokoli máš svatě na mysli pro spásu svou i druhých, kladu prosebně na oltář svého srdce a zápalnou oběť zažehnutou nejplamennějším ohněm svých tužeb přináším svému Bohu.

Dvojím žalem mne naplnil ten, který se od Vás nedávno vrátil — mezitím již můj zeť — a zvěstoval, že ses Ty, nejjasnější pane, octl ve smutném stavu vdovském a že jsme my u Vás vzbudili rozmrzelost.

V první věci modlil jsem se k Bohu a modlit se nepřestávám, aby Tě podporoval svými útěchami a moudrou úvahou, kterak nemůže být jiný los tohoto smrtelného pokolení nežli stálé kolísání, změna a rozluka i od života, i od toho, co nám činí život drahý, tím že buď sami předčasně odcházíme před svými drahými, anebo zase je napřed posíláme tam, kde konečně je pravý život, jež lze žít opravdově již beze všeho strachu před smrtí. Tak poslal napřed svou Sáru Abraham a zůstavil po sobě svou Betsabu David, v obou případech však šli jeden za druhým a tak půjdeme do lůna Abrahamova i my všichni, kteří jsme zde na zemi rozlučování, abychom se sešli u otců svých. Maličko, a opět budeme spolu. Jako se manželé zřídka kdy současně rodí, tak zřídka kdy spolu umírají, třebaže dlouhý kus cesty kráčeli spolu. Když jsem byl chlapcem, zemřel na Moravě Jan Ferndórfer, fojt v Bánově, ve sto šesti letech, a zakrátko potom ho následovala stočtyřletá choť, s níž žil v manželství — pamatuji se, že to bylo hlášeno z kazatelny —

pětaosmdesát let. Příklad to vzácný v našem věku — kéž by se bylo zlíbilo naplnit jej současně při Tobě a blažené Tvé choti Hospodinu, jenž rozdílí život i smrt ! Avšak vroucně se modlím k onomu vládci staletí, jenž je hoden uctívání, aby proto, že velel Tvé choti napřed odejít před onou lhůtou, povolil Tobě ji následovat teprve daleko po překročení oné lhůty, a aby co bylo odňato jejím létům, tolikéž bylo přidáno Tvým, abys zřídě konečně mír po křesťanském světě, mohl se těšit z ovoce zemí dobře spravovaných Tvými radami.

Pokud jde o rozmrzelost, způsobenou mým naříkavým listem, jestliže se do něho přimísilo nějaké neprozřetelné slovo, nějaký příliš netrpělivý cit, odprošuji Tě za vinu, kterou způsobila čerstvá tehdy bolest, jež však nebyla úmyslná. Nechat' je vzdálena mne i mých nevděčnost, provinění to hodné lidské nenávisti ! Slyším, že Vy jste chtěli, ale sousedé naši nechtěli vést zároveň se svou při i při sousedů. Bůh budiž soudcem ! Bolest má, kterou jsem tehdy spěchal vyjádřit, nebyla — a dosud není — jenom osobní, nýbrž obecná; ne že jsem opuštěn sám, nebo nějaká část našich, stoupenci našeho vyznání, nýbrž že je opuštěn celý národ.

Jak veliký byl v takovém případě zármutek i bolest apoštola Pavla, ukazuje jasně list k Římanům, kap. 9, v. 1—3, kde žádá prokletým a zavrženým být od Krista místo bratří svých, podobně jako Mojžíš v 2. knize, kap. 32, v. 32. Je to jakási přemíra bolesti, ale takovou Bůh nezavrhne, poněvadž pochází z přemíry lásky — a té nemůže neschvalovat Bůh, jenž je láska sama. Jestliže tedy Bůh nářky svých nepotlačuje hněvem, nýbrž snášením a nakonec slitováním — jak podobenstvím o soudci nepravém poučil Pán, u Lukáše v 18. kapitole —, nevidím, proč by naše naříkání mělo snad být utlumeno hněvem. Mocný je dosud náš Bůh, aby ukázal našim sousedům, jak opustivše naši věc, opustili také sebe. Nedostane-li se nám však útěchy u lidí, dostane se jí u Boha, jehož pomoc počínává tam, kde končí lidská, jak řekl Filon Židovský, anebo nebude-li místa pod nebesy, bude na nebesích, jak řekl doktor Luther. Konečně nedá-li žádnou útěchu tento život, dá ji onen příští, k němuž po úzké cestě vede, kudy sám napřed šel, Vůdce života. My pak, abychom zatím i tak něco získali, musíme se pokoušet obracet pohromy v příležitost ke ctnostem. Moudře řekl Epiktet: »Při pohromě obviňovat jiné je známkou člověka nevzdělaného, sebe sama známkou začátečníka ve vzdělání, ani sebe, ani jiného známkou vzdělaného a moudrého.« A tak by bylo naší pošetilostí v našich pohromách nyní obviňovat jiné a na ně si stěžovat, naproti tomu je začátkem moudrosti, jít sami do sebe a žalovat na vlastní nedostatek kajícími vůči tomu, který nás trestá, totiž Bohu, a na netečnost vůči sobě samým, kteří jsme — musím to přiznat — o sebe nedbali a chceme, aby se za naší dřímoty o naši věc starali jiní.

To dalo podnět k uveřejnění knížky, kterou Vaší Jasnosti posílám. Míří k tomu, aby se naši lidé, dosud ranění jakousi strnulostí, i nyní ještě vyburcovali k pokání, budou-li moci. Obsah pro ni byl zvolen takový, aby se dalo očekávat, že bude mít nějaký účinek u našich a spolu že přinese nějaký užitek i u jiných stoupenců evangelia. Nebude-li Tě mrzet do ní se začíst — pokud dovolují veřejné starosti, ale i tu jde o věc veřejnou, o blaho církve, jemuž se má dopomáhat všemi prostředky a všude na světě —, nebude Tě ani mrzet, jak doufám, až ji přečteš, že jsi ji četl.

Buď sbohem, nejmoudřejší a nejstatečnější reku, a nadále se vážně věnuj, pokud jen lze, úkolům moudrosti, spravedlnosti a milosrdenství ! To jednou budiž korunou Tvého stáří, že jsi vykonal činy, jimž je slíbena koruna života. Necht' Tě Kristus stále a stále naplňuje svým duchem moudrosti, rady a síly ! Amen, amen, amen. Tak stále a stále prosí ponížený Tvůj služebník

Komenský

JOHANNU HEINRICHU BISTERFELDOVI

(V Potoku 1652—1653)

Nepochybují, že Ti bylo dříve než jiným nabídnuto k prozkoumání toto zrcadlo, darované od Boha. Je možno v něm zhlédnout věci, které náš Bůh chtěl mít dosud skryté před očima faraónů a knížat soanských a babylonských mudrců (Izaiáš 19, 11 — 13). Snaž se to uznat bez pohrdání, Ty, který stojíš na vysoké rozhledně a můžeš vůkol a do dále pozorovat takové skutečnosti, k nimž my z nízkého postavení nedohlédáme. Nenutím Tě, abys těmto věcem věřil, a ani nemohu, ale osvobozuji své svědomí k tomu, aby na mě nepadla celá vina mlčení tam, kde Bůh si nepřeje, aby se mlčelo.

Ze všech sil se modlím, aby to nebylo ponecháno náhodě. Hrozí tu velké nebezpečí z hlediska veřejného i soukromého hned na dvě strany, neboť je ostudné dát se oklamat podvodem vyslance, který přichází jakoby od krále, ač vyslancem není, a ještě nebezpečnější je šklebit se jako na podvodníka na někoho, kdo by vskutku byl vyslancem. Zde je třeba boží bázně, ano třesení, hlubokých vzdechů, horlivé modlitby a srdce hotového poslechnout Boha.

Ať už si o tom uděláš jakýkoli úsudek, chci, aby to zůstalo mezi námi, neboť dosud je většina pro tak veliké věci hluchá, dokonce i svatí a věřící, protože jsme za tak dlouhá staletí odvykli počítat s tím, že Bůh jedná s lidmi tak důvěrně. Já při vší opatrnosti jsem uvěřil, že přelaskavý Otec k této důvěrnosti znovu přikročil. Ale stalo se tak po nesmírných duševních bojích tolika let a po všemožném zkoumání duchů, po tom, co se uskutečnilo tak veliké množství předpověděných strážní a jasných náznaků jiných událostí atd.

OLIVERU CROMWELLOVI

(Nedatováno, nejspíš v létě 1654)

Nejjasnější pane protektore, pane milostivý ! S opravdovou bolestí je třeba nést, že úděl a postavení pravdy, nejvlastnější dcery nebes, je v tomto světě tak bědné a žalostné. Zatímco celý svět je naprosto vydán vplen marnosti a předsudku, ona jako holubice Noemova je nucena namáhavě poletovat a jen stěží konečně najde nepatrné bezpečné místo, na němž by spočinula. Mezi jinými je toho svědkem i náš sbor, který Pán do tohoto města sobě shromáždil jakoby z trosk vraku po ztroskotání tolika ušlechtilých církví Českého království a sousedních krajín dílem v dávné, dílem v nedávné bouři. Tomuto Pánu vzdávala po dobu bezmála jednoho století čistou a neporušenou úctu vytrvalá zbožnost, podporovaná do té míry několika jasnými knížaty a místními pány, že bylo dosud možné, aby některé církve získaly velice skromná sídla, ale dosud bezpečná sídla. Teď se však proti všemu očekávání vyšší autorita chystá nám je vzít ve prospěch římského ritu. V tom je aspoň dosud laskavá, že připustila možnost, abychom koupili za své peníze pozemek, na němž by se postavil jiný dům, sloužící našemu vyznání, ve lhůtě dvou let, která už už propadá. Což když jsme podnikli, byvše donuceni, s pomocí starších a podpoření sbírkami věrných ze všech stran, vcelku šťastně jsme uspěli, nyní však — ó běda ! — uprostřed rozdělaného díla jsme nuceni pro nedostatek prostředků přestat.

Obr. 84: Portrét a podpis Olivera Cromwella

Za tohoto zuboženého stavu veřejných věcí žijeme úplně bezradní a bezmocní, a stud i křesťanská pokora nás plní obavami, aby se nezdálo, že chceme zneužít lásky bratří, když je obtěžujeme novými prosbami. V těchto úzkostech nám vychází vstřícná spásná

jakási hvězda Vaší Jasnosti, známé láskou k čistému učení, láskou spojenou s horlivostí je podporovat. K jejímu daleko široko se šířícímu jasů i my ze zapadlé končiny tohoto světa přistupující blíže, toužíme být ozáření záchrannými paprsky Vaší hvězdy. A proto vyléváme pokorné své prosby do lůna Vaší Jasnosti a prosebně žádáme, aby Vaše Jasnost ráčila blahovolně přispět na pomoc této naší nouzi a uspořádáním nějaké sbírky po Vašich církvích štědře pomohla této nové stavbě k slávě boží a šíření spásy lidí.

Vyhovíte-li naší prosbě, vysloužíte si tu zvláštní chválu, že tento dům boží, s jehož stavbou začali jiní, bude dokončen vsutku z almužen Vašich církví a svrchovanou přízní Vaší Jasnosti. I stane se, že Bůh, štědrý odplatitel všeho dobra, za Vaši otcovskou lásku ke svým nepatrným svěřencům přijme tuto Vaši štědrost jakožto oběť libé vůně a odmění se, jak si to ze srdce přejeme, Vám odměnou časnou jakož i nebeským požehnáním skrze Krista, jehožto milosti a ochrany Vaši Jasnost pilně poroučíme.

Vaší Jasnosti pokorní a oddaní v Kristu

Martin Gertichius, superintendent reformovaných církví českého vyznání ve Velkém Polsku, německý pastor v Lešně

Jan Amos Comenius, superintendent církví českého vyznání rozptýlených z Čech a Moravy

Václav Locharius, konsenior české církve v Lešně a řádný pastor

Johannes Felinus, konsenior církve české konfese Adam Samuel Hartmann, pastor polské církve v Lešně, rektor slavného gymnázia

Michael Henrici, německé církve politický senior a konšel

Johannes decanus Libelický, světský konšel v Lešně

Jacob Teunens von Haerlem

PETRU FIGULOVÍ

(Kdesi ve Slezsku) 22. května 1656

Synu ! Žiješ-li Ty a žijí-li Tvoji, nechť způsobí Bůh, abyste se dožili lepších časů ! My sice žijeme, co nás bylo zachráněno ze zkázy lešenské, ale životem zcela ubohým a těkavým. Všichni jsme tam přišli o všechno a zachránili jen holý život. Avšak já jsem utrpěl ze všech ztrátu největší, totiž nejenom statků, ale nadto i svých rukopisů. Na statcích jsou ztráty tyto: 1. Pět set jáchymovských tolarů, půjčených našemu spoluměšťanu, jehož dům mi byl zapsán zástavou, ale nyní vyhořel. 2. Zničen byl můj vlastní dům, který jsem, jak víš, před několika lety koupil za čtyři sta jáchymovských a na nějž jsem vynaložil přes sto tolarů na opravu. 3. Městu jsem na usilovné prosby půjčil před rokem pět set jáchymovských, ale města již není. 4. Veliká byla hromada rozličných materiálů v ceně přes dvě stě tolarů. 5. Kniha nedávno mým nákladem vytištěná stála mne 300 tolarů. 6. Tisíc výtisků Manuálu biblí české, dovedeného až k Ezechielovi, stálo mne již přes dvě stě tolarů. 7. Moje knihovna vzácně vybraná, kterou bych ani za pět set tolarů nekoupil. 8. Šaty, peřiny a ostatní domácí nábytek v ceně asi tří set tolarů. Tvé výborné hodiny, Tvé truhly a všechno, co jsi zanechal, strávil oheň. Nyní musíme na slámě, pokud ji vůbec lze dostat, staří i mladí v nočním klidu otláčovat svá těla.

Teprve 17. tohoto měsíce v noci byly vyhrabány z lešenského spáleniště a ke mně přineseny mé rukopisy, které byly pohřbeny v jakési jámě. Leč, běda, významné jejich části chybějí. Přineseno mi bylo jenom: 1. Česky psané Amphitheatrum Universitatis rerum, dílo mé mladosti. 2. Retuňk proti Antikristu. 3. Dílo o Poradě a některé věci pansofické. Zel, chybějí však tyto: 1. Sbírká pansofická čili poklad vševědného materiálu

a definic. 2. Úvaha o založení pansofie, psaná formou dialogu, v díle o Poradě. 3. Všechny ony pansofické věci, které jsem vypracovával minulé zimy a probíral se svými spolupracovníky, vše připravené k tisku, například Introitus, Mundus radicalis, čili o Bohu uvažovaném v jeho věčnosti, rovněž Mundus idealis, atd., atd. 4. Metafyzika a vše, co sem náleželo. 5: Poklad jazyka českého a latinského, dílo třiceti let. 6. Rozmanité traktáty teologické, počtem na 39, Haggaeus redivivus a jiné. 7. Mé náboženské úvahy a nástin kázání z doby přes čtyřicet roků, vesměs všechny. Běda, při takovém zmatku a pobíhání nebyly dosti dobře uschovány anebo, jsouce tu a onde rozházeny, zahynuly. 8. Harmonie evangelistů, v nejkrásnější shodě zvěstující světu spásu, dílo, o němž jsem po celý rok pracoval s několika spolupracovníky, žel, zahynulo.

Obr. 85: Zbraně a válčení (Vestibulum scholastieae eruditionis, 1678)

A co mám říci o dvou velmi zásobených knihovnách jednoty ? Oheň tu zničil privileje, listiny, svobody atd. všech církví, české, obou německých, polské, i všech spoluměšťanů. Nic tedy nezbyvá, ani možnost návratu na to místo. Zde však pod rakouským panstvím jaký máme útulek ? Denně se na nás valí větší nebezpečnost, jak od Poláků, tak od samých císařských. A jak bych se mohl dostat do Marky nebo do Pomořanska, to nevím.

Tvůj list z 16. dubna jsem dostal předevčírem. Vindiše čekám každým dnem z Uher. Napíši brzy, přinese-li něco jistého. Zde ve Slezsku se stěhuji již potřetí z místa na místo, protože se nikde nemohu bezpečně usadit. Ať se děje cokoli, pokud mi to dovolí toto nekonečné rozptylování mysli, toužím sestavit obraz tohoto ztroskotání.

Zahynulo mi mezi jiným také Vyvrácení filozofie Descartovy a astronomie Koperníkovy, což je mi velmi líto, poněvadž jsem na ně vynaložil mnoho práce a píce; měly to být přídavky k Pansofii.

Prosím, podej o tom všem bedlivou zprávu přátelům a ochráncům, urozenému panu De Geerovi, důstojnému a slovutnému panu Hottonovi, panu Wolzogenovi, Rulicioví, Hartlibovi atd., aby se jejich křesťanská srdce pohnula k slitování se mnou, ubohým starcem. Svým dětem a Vám dědicům, kterým jsem se chystal zůstat zvláště rukopisy, nezanechám již nic kromě holé schránky své smrtelnosti, abyste ji uložili do země, společné matky všech...

(7)

AMSTERODAM

»Co mně, starci, bylo dáno vidět«

*»Celý můj život byl putováním a neměl jsem vlasti. Ustavičně jsem měnil místo pobytu, nikdy a nikde jsem neměl stálého domova... Naposledy mi poskytlo pohostinství po dvanáct let hlavní město Batávie, tržiště světa: a tu jsem nabyt lepší příležitosti než kdy jindy ve svém životě pozorovat, bez kolika věcí bychom mohli být.« Tak hodnotí Komenský svá poslední leta v Amsterdamu dva roky před smrtí ve spisku **Unum Necessarium (Jedno potřebné)**, který prohlašuje za své »poslední pořizování«. Byl vskutku posledním dílem za jeho života vydaným a v očích odborníků je »rezignovanou*

knížkou «. Komenský sám by tak své poslední autobiografické ohlédnutí zcela jistě neoznačil. Stav oproštěnosti, vnitřní svobody mu s rezignací nesplýval.

V prvních dnech po ubytování v Amsterdamu vysvětluje v jednom z dopisů, co považuje za rezignaci a co za její opak v případě »ztroskotání všeho majetku«. Rezignací by bylo připsat zničenému dílu čtyřicetileté dřiny, spálené knihovně a ztrátě majetku, který usnadňuje život, takovou hodnotu, bez níž se nelze obejít. Rezignace je přitakání nicotě po způsobu básníka Terentia, který přišel o své komedie a zemřel žalem. Komenský se rozhoduje jinak: »Nyní se pustím do toho, abych sebral střepy svých rozbitých nádob a nějak je zase slepil.« Takové odhodlání k životu ovšem vyžaduje důkladného přehodnocování, vyvrácení zvažování, co všechno je zbytné.

Slepování střepů v Amsterdamu je víc než pozoruhodné. Na nejtěžší životní pohromu reaguje Komenský nejprudším pracovním vzmachem. Měřeno pouhým součtem publikací je prvních šest či sedm amsterodamských let vrcholem jeho tvůrčí a vydavatelské aktivity.

Na Nizozemí — podle svých vzpomínek — pomýšlel hned v počáteční bezradnosti, kdy byl s podobně postiženými »vyvržen nahý na břeh sousedního Slezska«. Od první studentské návštěvy »výkvětu měst« (1613), výpravy za zimním králem do Haagu (1626) a posledního pobytu v Amsterdamu (1642), jehož výsledkem byla jak slušná finanční výpomoc lešenské církvi, tak slibné kontakty s předními tiskaři, nepřestal Komenský styky s Nizozemím udržovat.

Spojené Nizozemí stálo už od úspěšně vybojované nezávislosti na Spané lích v 16. století na výsluní přejné pozornosti evropské svobodmilovné inteligence. Zůstávalo vzorovou zemí měšťanské hrdosti, ideálně komponované ústavnosti, špičkové vzdělanosti, svébytné umělecké tvorby i úspěšné podnikavosti. Třebaže politické naděje, vkládané do Nizozemí jako úhelného kamene všech protihabsburských koalic za třicetileté války, z české perspektivy několikrát zklamaly, zůstala Nizozemská republika, od roku 1619 definitivně kalvinizovaná, jak útočištěm vyhnanců, tak centrem finančních pomoci postiženým souvěrcům. S Descartem by se Komenský dozajista shodl v hodnocení: »Ve které jiné zemi je možno užívat tak úplné svobody?« Proto pozvání Vavřínce De Geera do Amsterdamu pokládá za »povolání opravdu božské«.

Podobný charakter zvláštního řízení prozívatelnosti vidí v nabídce, aby se za ním mohla vypravit rodina. Stojí za pozornost, že jmenuje-li v listu německému učenici Härsdorffovi dvě skutečnosti, které ho souží natolik, že se ve vlídném Amsterdamu zatím necítí zcela dobře, uvádí na prvním místě vzdálenost rodiny. Pomyšlení na ztrátu knihovny a vlastních rukopisů teprve následuje. Tento nezvyklý posun hodnocení patří k blahodárným účinkům lešenského šoku. V memoárech, dosud plně soustředěných na obranu díla, se objevuje záznam o praktickém opatření ve prospěch pohodlí ženy a dětí: starost o prostornější byt. Už po pěti nedělích získává Amsterdam Komenského »celého«. Přijíždí paní Johana, rozená Gajusová (od května 1649 Komenského třetí manželka), v doprovodu čtyř dětí a služky.

Dobře propojená síť přátel vynakládá spoustu energie na to, aby s vědomím i bez vědomí obdivovaného učenice mu vytvořila nezbytné pracovní podmínky. Dojatě vzpomíná Komenský na horlivost Maresiovu, již vděčí nejen za peněžní podporu, ale především za první kroky k tomu, aby si za pomoci groningského senátu mohl znovu vybudovat knihovnu. Neméně horlivě se jedná v Amsterdamu, kde »přelaskavý příznivec« Vavřinec De Geer je nejen zpraven o zoufalé situaci svého chráněnce, ale i jemně instruován, co je třeba v jeho prospěch podniknout. Nejdynamičtější osobností jednání je někdejší falcký duchovní Rülz (Rulitius), který jako reformovaný farář

v Amsterdamu získal značný společenský vliv, umožňující mu zprostředkovat Komenskému nezbytné kontakty s městskou radou, Komenský nepřestává žasnout nad »otcovskou péčí boží«, když mu Rülz sděluje, že čestná profesura (patrně na městském Gymnasiu Illustre) nebude vyžadovat přednáškovou činnost a že městská rada ve spolupráci s De Geerem mu poskytne jak potřebné dotace, tak pravidelný příjem, aby mohl dokončit a vydat své pansofické i didaktické dílo. Netuší, jak diplomaticky bylo třeba postupovat aby se plán podpory zdařil se vsí možnou diskrétností k osobě podporovaného.

V radostné rozechvělosti nad slibným postupem prací, kalené pouze kritikou »barbarismů« v **Dveřích jazyků**, ve vzmachu podněcovaném jak pochvalnými úsudky, tak přejným očekáváním a nadto možností užívat obecní knihovny, nás Komenského apologetické memoáry opouštějí. Pouze v jednom údaji patrně selhala Komenskému jeho pozoruhodná paměť. V našem výboru zařazený dedi-kační list **Veškerých spisů didaktických (Opera Didactica Omnia)** prefektům holandského námořnictva, datovaný 7. února 1658 a doprovázený výtiskem, vyvrací údaj, že »ku konci roku 1658 vycházelo dílo didaktické z tisku«. I podle titulního listu s vročením 1657 se Komenský o rok zmýlil.

Spektrum zájmových oblastí vzrušujících Komenského v posledních letech natolik, aby cítil nutkavou potřebu se k nim literárně vyjádřit, je neuvěřitelně široké. Ke slovu přichází těžko postižitelná myšlenková pluralita osobnosti filozofa, teologa, pedagoga, politika, plná napětí vystupňovaných protikladů, udržovaných v harmonii na ostří nože. Nic nezanedbat, nic nenechat ležet ladem pod tíhou drtivé odpovědnosti za národ, církev, Evropu, celé lidstvo přítomnosti i budoucnosti. Analýzu i hodnocení literární činnosti posledních let Komenského, objevené z hlediska novodobého evropského myšlení, najde zájemce v monografii N. Moutové a J. Polišenského **Komenský v Amsterdamu** (Praha 1970).

Jak své životní dílo hodnotí sám Komenský? Všechny síly od mládí systematicky napřel k hledání »jisté a neměnné« metody, která by pomohla ozdravení lidstva jako celku. Vnitřní i vnější společenská a politická krize Evropy, nad níž se setmělo za třicetileté války, byla pro toto hledání podstatným stimulem, Z obzoru ovšem nepouští ani svérázný svět židovství a islámu. Na konci života se sám sebe ptá: Našel jsem vskutku pravou metodu? »Já až dosud pochybuji.« »Jsem nedůvěřivý k veškerému svému jednání.« Správně předvídá reakci. Skepsi k sobě samému neodpouštějí přátelé ani nepřátelé. Podlamuje i jejich sebedůvěru. V jejich očích bude »bláznivým starcem, jenž od nejvyššího oceňování sama sebe sestupuje k úplnému zneuznávání sebe«. Ale ať se smějí, míní Komenský, »mé srdce se také bude smát, že uniklo zmatkům«.

Je tato ryzí oproštěnost, osvobození od sebe sama, rezignací? Ctěme pozorně hodnotivý souhled všech oblastí Komenského usilování, do něhož se promítne i aktivita posledních amsterodamských let.

Vrací se k počátkům, na nichž tolik záleží: k zvláštní vnitřní uzpůsobenosti přesahu sebe sama. Byl obdarován »srdcem dychtícím po obecném dobru«, takže celý život zůstal »mužem touhy«.

Zpochybňuje neomylnost způsobu své služebné trans-cendence; ji samu nikoli. Hybnou silou onoho přesahu, který konstituuje pravé lidství, je láska. V případě Komenského láska k Bohu, poznatelnému v Ježíši Kristu, a k lidem. Pak ovšem »zlořečena budiž každá hodina práce, jestliže jsem ji na něco jiného vynaložil«.

V této perspektivě pravého lidství, otevřeného všem možnostem pomoci lidem jako jednotlivcům i lidstvu jako celku, defilují alternativy, pro něž se Komenský rozhodl. Svou

didaktiku chápe jako možnost »vtisknout moudrost ne na papír, nýbrž do mysli«. Této naděje se nevzdává. Na druhé místo klade své snahy irenické. Jak nevzpomenout jednoho z posledních pokusů zasáhnout do mírových jednání Angličanů a Nizozemců v Bredě 1667 **Andělem míru**, určeným »všem křesťanům po Evropě a nadto i ke všem národům po celém světě, aby se zastavili, válčiti přestali“ ? Cíl irenického úsilí přesahuje lidské možnosti: »abych smířil celé pokolení lidské«. Utopická myšlenka má protiváhu zemité střízlivosti: »Každý má svůj Babylon za krásný a věří, že je to pravý Jeruzalém.« To platí nejen v oblasti konfesijní rozrůzněnosti, kde horlivým ujednocujícím snahám nemíní zaprodat biblicky kontrolovatelné pravověří, a proto polemizuje se sociniány. I ekonomické úvahy o podstatě soupeřství Anglie a Nizozemí jsou nadmíru střízlivé. Navzdory tomu ani mírové snahy nejsou ve stínu rezignace.

Klíčovým vyznáním Komenského závěti je obrana odvahy »volat celý svět a celé lidské pokolení napomínat, aby zmoudřelo«. Lhostejnost a rezignace je zradou nejvlastnějšího poslání člověka, zejména křesťana. »Čím je kdo zbožnější, tím více a tím spíše hledí lidem prospět.« Do této oblasti patří jak velkolepý pokus **Obecné porady o nápravě věcí lidských**, tak sporný a tvrdě kritizovaný příklon k chiliasmu a revelacím. Korespondence s Mikulášem Drábíkem odhalí jeho skrytou dialektiku. Komenský ví, že »je to člověk zcela průměrný«, ale neodváží se uplatnit intelektuální nadřazenost, není-li si zcela jist, že i tak povážlivý dotyk s »tajemstvím božím« nemůže být jednou z cest k pomoci ohroženému lidstvu.

Do poslední chvíle zůstává dominantní myšlenka na bratry ve víře a národ vystavený těžkým zkouškám. »Nezoufejte, nejmilejší,« píše na počátku posledního roku svého života. Zavírají-li se dveře partikulární malé české jednoty bratrské, otvírají se dveře jednoty všelidské. Svému národu odkazuje moudrost správného řazení hodnot. »Přepych Čechy zahubil«, zato »chudoba a kříž« nemusí být na újmu, pokud se národ nevzdal svého poslání v rodině lidstva. »Bratry svými,« píše Komenský, »nazývám všechny lidi téže krve, celé pokolení Adamovo, obývající po celém povrchu země.«

Obr. 86: Vratislav — detail veduty

Tedy prodlévaje několik týdnů ve Slezsku, uvažoval jsem všestranně, co již mám činit já i stádo bědně rozprášené, a vyžádal jsem si odevšad rady. Také do Uher jsem poslal jistého člověka oznámit jim naši smutnou pohromu; zvali tam nazpět nejenom mne, nýbrž i rozptýlený lid. Ale mne po tak velikých bouřích více k sobě vábilo klidné Holandsko anebo také naděje užívat míru v sousední marce pod vládou jasného kurfiřta braniborského. Tam jsem také pospíšil, přibrav svou skrovnou družinu a část vyhnanců, kteří mě chtěli následovat. Pro ně jsem obdržel od nejjasnější kněžny-matky — kurfiřt sám byl tenkrát v Prusku — útulek v Krosně a ve Frankfurtu nad Odrou a rozptýleným jsem dopsal do Slezska, aby se sem uchýlili. Avšak poněvadž se již větší část jich rozptýlila do Horního Slezska, do Uher a do Lužice, jen menšina se odstěhovala sem.

Já sám, pojednav ve Frankfurtu přátelsky s pány profesory a ubezpečen jimi nadějí v přízeň zeměpánovu, čekal jsem, jak se mnou dále božská prozřetelnost naloží. A hle, z Pruska přijde list od mého zetě, že mu dopsal pan Rülz, neboť Hotton odešel na věčnost, ví-li, kde žije jeho tchán, aby mu oznámil vůli pana Vavřince De Geera, že se má uchýlit do Amsterdamu.

Uznávaje tedy toto nové povolání do Nizozemí za opravdu božské, chopil jsem se ho, odhaliv svůj úmysl bratřím ve Slezsku a v Uhrách; i pospíšil jsem do Hamburku a vzal s sebou dva bohoslovecké alumny u mne zbylé, Pavla Hartmanna a Samuele Junia; onen je nyní kazatelem v Satburu v Anglii, tento v Púchově v Uhrách. Poněvadž jsem tam musel pro nepříznivé větry prodlít déle než šest týdnů, dostihl mne dopis polských

bratří ze Slezska s listinami tří knížat slezských, dosvědčující zkázu církve lešenské i jiných církví v Polsku; prosili naléhavě, abych nevyklučoval jich a jejich příslušníků, seženu-li nějakou pomoc od cizích církví pro své bratří; vždyť prý jsme jedna církev, postaveni nyní v jedné zkoušce kříže.

Když jsem dostal tento list, učinil jsem brzy počátek v církvi altonské a anglikánské; dosáhnuv na obou místech křesťanského soucitu a patrného milosrdenství, poslal jsem jim počinek směnkou do Slezska. Podobný byl zdar v Emdenu, Groninkách a v Amsterdamu, neboť dojít do Brém a do Fríska nebylo možno, poněvadž se šířil k oběma těmto místům mor. Ale když v Haagu a v Utrechtu bylo mé usilování bezvysledné, dopsal jsem bratřím, aby poslali jiné prosebníky, že není v mé moci uprázdnit se k tomu úkolu; i byli posláni.

O Groninkách se zmíním zvlášť, že nikde jinde na oné cestě se mi nedostalo více laskavosti než tam. Neboť doktor Pasor, přijav mne pro staré přátelství do svého domu, poskytl mi své pohostinství a pan Maresius mi pomohl svou radou u vznešených pánů stavů, shromážděných tenkrát na sněmu. Ba dokonce navštěvoval se mnou ty a ony z předních mužů a dosáhl konečně veřejného slyšení v plném shromáždění stavů. Tím se stalo, že nám ušetřili pro naše postižené štědrou podporu a mně s dvěma mými průvodci peníze na cestu. Kéž je toto křesťanské dobrodiní ve věčné paměti Páně.

Co však se stalo se mnou v Amsterdamu, vyložím přesně podle svého deníku. Můj přelaskavý příznivec, učiniv opatření o slušném ubytování a stravování pro mne i pro ony mé dva pomocníky, jal se brzo vyptávat na mé práce. Předložil jsem první dvě části Uvažování o nápravě porušených věcí, Panegersii a Panaugii, v Hamburku znovu na čisto opsané ze zachovaných náčrtů. On je dal přeložit do francouzštiny, poněvadž neovládal dosti jazyk latinský, a prozkoumaj jejich obsah, rozkázal je dát do tisku; ostatní části že se zatím mohou poněmáhle dokončit. Tedy byl najat tiskař a dílo započato.

Obr. 87: Plán Haagu

V Utrechtu jsem však předtím zastihl uherské studenty právě přicházející z vlasti a spatřil jsem u nich své knihy vytištěné v Potoku až po mém odchodu odtud, zejména knihu Škola na jevišti; vzal jsem je tedy s sebou a ukázal je panu Růlzovi, on pak jiným. Brzo nato jsem byl povolán i s ním k panu radnímu Witsonovi; a byv otázan v přítomnosti dvou pánů scholarchů na všechny práce vykonané v Uhrách, podal jsem jejich přehled. Bylo učiněno usnesení předstoupit znovu před četnější sbor, jakmile se vrátí z Haagu domů první radní, pan Cornelius Graaf; zatím že si tyto knížky podrží k prohlédnutí. Ale za několik dní vrátili panu Růlzovi knihu Škola na jevišti a radili ji dát do tisku, byla tedy odevzdána knihkupci Abrahamovi van den Bergemu a vyšla v osmerce.

Obr. 88: Mapa Severního Nizozemí

Obr. 89: Disquisitiones de caloris et frigoris natura, 1659 — titulní list

Ačkoliv jsem jistě zvyklý uctívat všude stopy božské prozřetelnosti, toto se mi zdálo podivuhodné: pan Witson se mne otázel, proč jsem nepřivedl s sebou svou rodinu atd. A ejhle, přišel dopis od mé manželky, v němž mi oznamovala, že akademie frankfurtská byla rozptýlena morem, že jí páni profesori radili, aby šla za mnou, a že je již v Hamburku; nechť prý naznačím, co si má počít ona sama i dítky. Obrátil jsem se tedy na svého příznivce a vyložil jsem mu věc nenadálou; s úsměvem řekl: »Nechť přijde sem a budeme tě tu mít celého.« Tak se stalo, že přišla, a poněvadž dřívější byt byl těsný, najaty větší místnosti.

Ke konci listopadu mne navštívil pan Rülz se zprávou, že se slovutní páni radní usnesli nabídnout mi čestnou profesuru, budu-li ji chtít přijmout; i doporučoval mi rozličnými důvody, abych přijal. Avšak uslyšev důvody mé — z ohledu na mé rozptýlené stádo —, přestal naléhat. Zato se vrátil druhého dne a oznámil mi něco jiného: že má uloženo od čtyř pánů úřadujících radních, neboť pan Graaf se již vrátil, přednést mi jejich žádost; abych se tedy nezpěchoval pozdržet se aspoň na dobu jednoho roku, že se mi postarají o zaopatření, ne již za účelem vyučování, ale pro vydávání mých knih. Uslyšev to, velebil jsem otcovskou péči boží o mne a sám milovaný přítel Rülz vynášel toto dobrodiní prokázané mi Bohem a slovutným senátem: že již bude o mne postaráno po dny mého života a že již budu mít vítanou příležitost vydat všechna svá díla. Pan De Geer že je sice příznivec nesrovnatelný, ale jen jediný; jeden umírá, ale senát neumírá atd. Poprosil jsem jej tedy, aby s ním o tom vyjednával, aby nám nebylo neznámo, co tomu řekne. »Ještě ne,« odpověděl, »neboť musíme zatím dříve navštívit pány radní; u nich se poděkuješ za prokázanou přízeň a poznáš plněji jejich smýšlení.« Navštívil jsem tedy 7. prosince nejdříve pana Witsona, pak pana Tulpa a konečně pana Graafa. Všichni radili, abych zůstal zde, dokud nebudou vydána všechna má díla, která mám připravena; poněvadž pan Geer ponese náklad na spisy reální, že si vezmou na starost práce didaktické. Pan Tulp dodal: »Aby naše město mělo z toho čest,« pan Graaf: »Aby také naše mládež z nich těžila;« mám prý se dostavit příští úterý na radnici. Přišel jsem provázen panem Rülzem a bylo mi oznámeno, že mi bylo k zvýšení mé horlivosti přirčeno 200 zlatých čtvrtletně a že pokladník má již poukaz atd.

Tyto věci oznámil pan Rülz mému panu příznivci se slibem, že hlavní dílo bude dále pokračovat; tyto menší práce didaktické že lze konat levou rukou, poněvadž jsou již připraveny, nejvýše že bude třeba nějakého přezkoušení a odstranění poklesků. Tím se můj dobrý příznivec spokojil a sám mne navštívil s přáním božího požehnání, blahopřeje mi jakoby k novému povolání.

Obr. 90: Nicolas Tulp

Obr. 91: Opera didactica omnia, 1657— titulní list

Zatím zlomyslní lidé počali roztrušovat o mých Dveřích — nevím, zda se z mé přítomnosti bezdůvodně něčeho pro sebe obávali, či z čiré zlomyslnosti —, že prý se celé hemží barbarismy. Když mi to přátelé vykládali a považovali za vhodné nemlčet a když mi byl předkládán seznam barbarismů, napsal jsem Obranu jazykové ryzosti Komenského Dveří. Ta byla předložena pánům radním a měla ten účinek, že přísní posuzovatelé byli umlčeni, mně však že bylo uloženo, abych se o to nestaral, nýbrž abych raději uspišil vydání Děla didaktických. Spěchal jsem tedy, abych k prvním třem svazkům spisů vypracovaných v Polsku (I.), ve Švédsku (II.), v Uhrách (III.) připojil svazek čtvrtý, prací provedených v Amsterodamu. Tam jsem si ku konci (str. 177 atd.) znovu postěžoval vznešeným pánům kurátorům na liché pověsti proti mně šířené.

Když však ku konci roku 1658 vycházelo dílo didaktické z tisku a bylo věnováno slovutným pánům radním a Indické společnosti na radu některých mužů z jejich vlastního středu, tu bylo z obou stran přijato velmi vlídně a odměněno odměnami štedřejšími, než jsem mohl doufat. Brzo také, 26. února, jsem byl povolán s panem Rülzem k panu radnímu Witsonovi; ten mi řekl, že má pány radními a pány scholarchy uloženo oznámit mně, že mé práce i mé věnování jsou jim milé, poněvadž z jejich čtení poznávají, jak velké dobro se připravuje pro křesťanskou mládež; přejí prý si, aby plody tak blahodárných úvah mohly dozrát v tomto městě a odtud být šířeny k jiným národům. O tom prý budou se mnou vyjednávat příštího týdne mužové radou zvolení; o tom že se mi dává předem vědomost. Touží prý však po zdaru také v oněch důležitějších snahách, pansofických totiž, a chtějí prý na mně žádat, zda by se nedalo sestavit nějaké Jádro

pansofie k snadnějšímu a plnějšímu dokázání pravdy náboženství křesťanského národům mohamedánským a pohanům, s nimiž tu a tam po světě mají naši styky. »Napsal ovšem něco takového a také s takovým cílem, jak známo, Hugo Grotius; ale my od tebe,« pravil, »budeme očekávat něco přesnějšího, kratšího a cíli přiměřenějšího. A poněvadž jsme seznali, že tvá knihovna ti byla zničena, tedy, může-li ti být k užítku naše obecní knihovna, nabízíme ti přístup k ní; jsme ochotni ti dát k ní klíč, jako mají páni radní, každý pro sebe, a stejně také k vedlejší síni, abys mohl vcházet a vycházet, kolikrát ti bude libo.« Za tuto neočekávanou přízeň jsem vzdal povinné díky, slíbiv poctivě, cokoli bude v mé moci provést.

(CONTINUATIO ADMONITIONIS FRATERNAE, 1669)

ČÍM JSEM PROŠEL

Dotkl jsem se obecných labyrintů lidského pokolení; mám připomenout i své vlastní? Mlčením bych zahalil vše, kdybych nevěděl, že i já jsem byl pozorován ve svých činech a útrapách, a kdybych se nebál, že způsobím pohoršení, nenapravím-li svá poblouzení. Ale poněvadž Bůh ráčil mi dát srdce dychtící po obecném dobru, vložit na mne úlohu veřejnou a přivést mne v rozličná postavení a poněvadž některé mé činy podléhají veřejnému soudu, měl jsem za to, že se o těch věcech musím zmínit — v tomto nynějším čase mého posledního znovuzrození — za tím účelem, aby lidé, kteří mne snad měli nebo ještě mají za vzor píle a vědychtivosti, naučili se vidouce, že lze chybovat i při dobrých úmyslech, buď předem zabraňovat omylům po mém napomenutí, anebo napravovat po mém příkladu.

1)

Neboť co řekl apoštol: »Byli-li jsme „bez smyslu“, to pro Boha. Jednáme-li „rozumně“, to pro vás« (2. Korinským 5, 13), to si má učinit svým pravidlem každý věrný sluha Kristův; aby totiž, dopustil-li se nesmyslného činu, Bohu vyznal poblouzení, jestliže však pozná nějaký prostředek proti poblouzení, aby ho užil ve prospěch svých bližních.

2)

Vzdávám tedy díky Bohu svému, jenž chtěl, abych byl po celý svůj život mužem touhy: a třebaš mne při tom nechal upadnout do rozličných labyrintů, přece mně již dopřál většinou z nich vyváznout nebo mne již vlastní rukou přivádí k očekávání blaženého pokoje. Neboť touha po dobru, ať jakkoli nebo kdykoli vznikne v srdci člověka, je vždy potůčkem prýstícím ze zřídla dobra, Boha; a v sobě vždy je dobrý a cíl má dobrý, jen kdybychom ho dovedli užít. Ale na nás je vina, že nedovedeme jít podle potoků a najít zřídlo nebo, svádějíce potoky v řeky, přijít k moři, kde je plnost a sytost dobra. Božské dobrotě musíme děkovat, že nás takovými oklikami našich labyrintů po skrytých nitích své moudrosti, niti Ariadniny, konečně přece vyvádí k sobě, k vlastnímu zřídlu i oceánu všeho dobra. Raduji se pak, že i mně se tak děje, že po nesčíslných dosavadních touhách po zlepšení světa, jichž počtu neznám, pozoruji, jak jsem veden ke konečným cílům veškeré touhy: poznávám, že všechno mé dosavadní počínání bylo buď jen Martiným starostlivým pobíháním — z lásky ovšem, po Pána a učedníky jeho —, nebo že pobíhání se střídalo s odpočinkem; nyní však že s pevným úmyslem přicházím s Marií k nohám Páně, abych radostně s Davidem zvolal: Mně nejlépe jest přidržeti se Boha (Žalm 73, 28).

3)

Řekl jsem, že všechny dosavadní snahy mého života byly podobny pečlivosti Martině pro Pána a učedníky jeho z lásky, a zajisté jinak tomu nerozumím. Nebo zlořečena budiž každá hodina a každý okamžik kterékoli práce, jestliže jsem je na něco jiného vynaložil.

A to platí podle mého přesvědčení i o těch věcech, v nichž mi jiní vytýkali pošetilé novotářství. Tak například o didaktické činnosti, jíž jsem se oddal a mnohá léta věnoval z touhy, abych osvobodil školu a mládež z velmi těžkých labyrintů; a přece někteří soudili, že se to nesrovnává s povoláním bohoslovcovým, jako by Kristus nebyl spojil ty dvě věci: »Pasiž ovce mé a pasíž beránky mé,« ukládaje obojí milému svému Petrovi (Jan 21,15 atd.). Já však vzdávám věčné díky věčné své lásce, Kristu, jenž tuto lásku k svým beránkům vdechl do mého srdce a jenž mi dopřál dovést věc tam, kam byla dovedena, jak možno vidět ze IV. svazku mých Spisů didaktických a zvláště z pátého, sedmého a osmého pojednání, jež jsou nadepsána: »V. Jak konečně se dostat z labyrintů školských, nebo didaktický stroj mechanicky sestrojený k tomu účelu, aby se již nevázlo, nýbrž k předu postupovalo«, »VII. Tiskárna živá, tj. umění krátkým, a přece obsažným a vybraným způsobem vtisknout moudrost nikoli na papír, nýbrž do myslí«, »VIII. Ráj církve obnovený, tj. nejlepší stav škol, načrtnutý podle představy první rajske školy«. Ačkoli tyto rady dosud nedošly sluchu a školy neustávají bloudit svými labyrinty, přece doufám a pevně od Boha svého očekávám, že toho všeho bude užito podle mé žádosti, až zima církve pomine a prška přestane a kvítečka se ukáží v zemi naší a nadejde čas kleštění stromů (Píseň písní 2). A Bůh dá svému stádu pastýře podle srdce svého, kteří nebudou pást sami sebe, nýbrž stádo Páně: a závist, jež se ráda na živých pase, utichne po smrti.

4)

Druhým, dlouho trvajícím a těžkým labyrintem mi bylo snažení mírové, tj. touha smířit, kdyby se Bohu líbilo, křesťany, na rozmanitý způsob, škodlivě a skoro zhoubně ve víře se neshodující, a rozličné práce na to vynaložené. Z toho sice dosud nic nevyšlo na světlo, ale snad přece vyjde. Nevyšlo pro nezkrotnou nesmiřitelnost některých lidí, jejichž neúprosné nenávisti se vystavit nepokládali důvěrní přátelé za včasné. Přece však vyjde, poněvadž nakonec přece bude nutno více poslouchat Boha než lidí a více se bát Boha než lidí. Nyní byl takový čas, jaký viděl Eliáš na hoře Oreb, neodvažuje se vyjít ze své jeskyně, když spatřil jít kolem před Hospodinem vichr veliký podvracující hory a rozrážející skály a zemětřesení a oheň, ale nebyl v nich Hospodin. Avšak přijde čas, kdy bude dovoleno Eliášovi, až uslyší hlas tichý a jemný, vyjít a slyšet hlas boží a opět mluvit k Bohu a jeho lidu (1. Královská 19). Nyní má každý svůj Babylón za krásný a věří, že to je pravý Jeruzalém, který před ničím neustupuje, před nímž však ustupuje vše.

5)

Tato zatvrzelost křesťanů k sobě navzájem a dosud marná snaha různých lidí je smířit způsobily, že jsem pomýšlel na to a měl tu naději, že by snáze bylo možno vyléčit celek než část: celému churavému tělu podat obecný lék spíše než přiložit náplast jen na hlavu nebo na nohu, na bok atd. To jest, počal jsem rozšiřovat své touhy na to, abych smířil celé pokolení lidské, neshodující se ani s věcmi, ani mezi sebou navzájem, ani s Bohem, a abych našel prostředky a způsoby, jak by se to mohlo stát. Dopřál mi v tom Bůh jakéhosi úspěchu již před třiceti lety: že totiž přátelé, kteří do toho byli zasvěceni, ani se mnou se neporadivše něco z toho se odvážili vydat pod nadpisem Prodomus Conaminis Pansophici, aby vylákali úsudky vzdělců o tomto tak velikém podniku. Ačkoli odpovědi byly většinou příznivé, přece jen někteří, uvědomující si z té knihy obrovské spousty nesrovnalostí, křičeli, že se tu nebe mísí se zemí, nebo přinejmenším vykládali si za nesnesitelnou odvážlivost a pošetilost, že si nějaký jednotlivec osobuje právo dávat rady všem. A to mne přimělo, abych své myšlenky až do dnešní doby tak skrýval, že ačkoli mnozí vědí, že se o tom jedná, přece skoro nikdo neví, zda bylo něco vykonáno, a někteří již ani po ničem nepátrají, domnívajíce se, jak se doslýchám, že já sám pokládám to dílo za beznadějně: jen málokterí pak ještě nyní mlčky v něco doufají. Marně ? Bůh ví ! Já dosud neříkám, ani že je nějaká naděje, ani že není, třebas na mne

nyní již čeká hrob. Neboť my sami nikdy k ničemu nemáme dost síly, Bůh jí má však vždy dost.

6)

Jen to chci nyní připomenout: Nesmí se mluvit o pošetilsti, jestliže někdo důvěřuje v dobrou věc a spoléhaje na Boha chtěl by a měl odvahu volat na celý svět a celé lidské pokolení napomínat, aby zmoudřelo. Protože: I. Všichni sedíme ve velkém divadle světa: cokoli se zde děje, dotýká se všech, neboť slunce poskytuje všem světla a Bůh očí. II. My, celé lidské pokolení, jsme jeden rod, jedna krev, jedna rodina, jeden dům: tedy právě tak jako část pomáhá svému celku a kterýkoli úd všem ostatním údům téhož těla a každý člen rodiny jinému členu téže rodiny nebo i, může-li, celé rodině: tak i my, kteří jsme účastni přirozenosti lidské, máme pomáhat jiným, rovněž jí účastným. III. Bůh již na počátku stvoření svěřil každému člověku péči o každého bližního (Ekleziastikus 17, 15). A v celém Písmě nic jiného nevymáhá — mimo lásku a povinnou poslušnost k sobě stvořiteli — než lásku k bližnímu a vzájemnou starostlivost, úslužnost a pomoc. IV. Sám zdravý rozum to každému ukládá, jak je patrné na mudrcích. Vždyť Sokrates chtěl raději zemřít než nepoučovat o lepším. Seneca pak řekl, že kdyby moudrost, světlá průvodkyně štěstí, mu byla dána s tou podmínkou, aby ji měl jen pro sebe a jinému ji nesvěřoval, že by po ní netoužil. A vůbec, čím je kdo i mezi prostým lidem zbožnější, tím více a tím spíše hledí lidem prospět. V. Proto vše, cokoli sám Syn boží, když byl poslán z nebe, myslil, mluvil a jednal, aby napravil, co ztraceno, týkalo se spasení světa: A posílaje posly, aby hlásali, že přišlo spasení, neporučil jim, aby šli k těm nebo oněm, nýbrž do celého světa (Marek 16,15; Lukáš 24, 47) a aby to nešeptali do uší, nýbrž hlásali po domích (Matouš 16, 27). VI. A to apoštolé skutečně činili, takže po vši zemi rozešel se zvuk jejich a do končin okrsku zemského slova jejich (Římanům 10,18), žádostivi jsouce kázati evangelium na těch místech, kdež ani jmenován nebyl Kristus (15,20), a učíce všelikého člověka ve vši moudrosti, aby postavili každého člověka dokonalého v Kristu Ježíši (Kolosským 1, 28). VII. Bylo také přislíbeno, že plný výsledek se dostaví, ne-li dříve, aspoň k večeru světa (Zachariáš 1, 7), takže v posledních dnech bude porozuměno celému jeho úmyslu (Jeremiáš 30, 24). Nemají tedy přikládat nikomu za pošetilst, jestliže se odváží usilovat o tyto tak veliké cíle, nýbrž blahopřát šťastným dobám, že již nechybějí lidé, kteří se ve jménu božím počínají tím zabývat: neboť jistá je naděje, že se blíží pád Babylónu a onen anděl, jehož slávou bude osvětlena země (Zjevení 18, 1 atd.).

7)

Byl jsem uveden mimoto vůlí boží do jakéhosi nezvyklého labyrintu, když jsem vydal božská zjevení, jež se v tomto věku stala, pod titulem Lux in tenebris (nebo e tenebris). Ta věc mi způsobila jak mnoho práce a obtíží, tak i mnoho úzkosti, závesti a nebezpečí, neboť na jedné straně se mi s posměškem vytýkala lehkověr-nost, na druhé straně se mi hrozilo pro mou nedůvěřivost a zdráhavost. Viděl jsem, jak hynuli ti, kteří tvrdošíjně tomu všemu odporovali, avšak viděl jsem též, jak byli smrtí zachvázeni ti, kteří to ochotně připouštěli, takže podle vnějšího zdání nebylo snadno, ani dosud není, najít východ z tohoto labyrintu. Co mám dělat? Nevím si jiné rady než svěřit vše Bohu. Mně stačí s Jeremiášem, že jsem poslal do Babylóna knihu, v níž byly vypsány všechny rány Babylónu, a kámen k ní přivázal a hodil ji do propasti Eufratu (Jeremiáš 51, 63). Jestliže některé předpovědi se nesplnily, neodvážím se reptat, vida, že to neprospělo Jonášovi (Jonáš 4). Neboť snad má Bůh důvody k tomu, aby někdy změnil svá rozhodnutí nebo alespoň předpovědi o nich. A snad tu chtěl Bůh nejprve ukázat, co lidé nemohou učinit bez Boha, aby jim pak ukázal, co on sám může učinit bez nich nebo skrze ně, když je konečně získá pro svůj úmysl. Dovoleno budiž těm, kteří již nedovolují Bohu, aby podle svého dávného způsobu cokoli učinil, leč by zjevil tajemství své služebníkům svým prorokům (Amos 3,7), mluvit proti sluhům, slovům a dílům jeho: ale i mně budiž dovoleno

s Davidem oněmět a neotevřít úst svých, kdykoli vidím, že Bůh činí, nebo slyším, že mluví něco, co nechápu (Žalm 39, 9).

8)

Copak mám tedy podniknout po tolika labyrintech a Sisyfových balvanech, s nimiž jsem se po celý čas života lopotil ? Mám říci s Eliášem: Vezmi duši mou, Pane, neboť nejsem lepší otců svých (1. Královská 19, 4) ? Ci spíše s Davidem: Do starosti šedin neopouštěj mne, až v známost uvedu rámě tvé příštím věku (Žalm 71, 18) ? Ani to, ani ono, abych nebyl znepokojován úzkostnou touhou po jednom z obojího: avšak svěřím rozhodování o mém životě i smrti, o odpočinku a pracích svých Bohu, odhodlán jsa následovat ho se zavřenýma očima, ať mne povede kamkoli, pokorně a důvěřivě se modle s Davidem: Podle rady své veď mě, a potom v slávu přijmeš mě (Žalm 73, 24). Nebo musím-li vskutku něco zařídit podle své vlastní rady, nebude to rada jiná než ona, kterou dal Kristus: abych spokojuje se jedním potřebným, všechny věci nepotřebné od sebe vzdaloval nebo spíše spálil podle hrdinného příkladu Alexandra Velikého. O tom totiž píše Plutarchos, že když se chystal na pochod do Indie a viděl, že vojsko táhne pomalu, obtíženo perskou kořistí, spálil vozy své i svých přátel, vlastnoručně přiloživ oheň. Jeho příkladu následovali vojáci, a rozdělivše vše potřebné mezi nuzné a spálivše ostatní, naplnili Alexandra i samy sebe boje-chtivým zápallem. A proč bych já ho neměl napodobit, já, jenž se již musím odebrat do nebeské Indie a nechat celý svět za sebou ? Ejhle, opouštím, co milého jsem zde na zemi dosud nashromáždil. Potřebné věci z toho rád rozdělím mezi nuzné bližní, ostatní pak, jež by byly jim stejně jako mně břemenem, raději zničím ohněm, než abych je dále nesl.

9)

Mám-li podrobněji promluvit o tomto posledním mém úmyslu, chci tak učinit hned. Místo paláce budu mít chýšku, jakou najdu; nebo nepodaří-li se mi mít vlastní chýšku, kde bych hlavu složil, budu odpočívat po příkladu svého Pána tam, kde mě kdo přijme pod střechu; nebo i pod střechou nebeskou jako on několik posledních nocí na hoře Olivetské, dokud mne neodnesou do své družiny andělé jako žebráka Lazara. Místo drahého šatu mi stačí nějaký srstnatý šat, takový, jaký měl Jan Křtitel. Nádherné hody nahradí chléb a voda: nebo přistoupí-li k tomu nějaký zákusek, chválit budu dobrotu boží. Celou mou knihovnou bude trojí kniha boží. Filozofií mou bude hledět s Davidem na nebesa a na všechna ostatní díla rukou božích a uchvacován být údivem, že Bůh, tak velkých věcí Pán, i ke mně červíčkovi se snižuje (Žalm 8,104). Lékařstvím mým bude velmi skrovná dieta opětovnými posty ozdobená, právnictvím mým bude, že to, co budu chtít, aby jiní mně činili, i já jim budu činit, a co nebudu chtít, aby mi činili, toho já jim činit nebudu. Kdyby se někdo na teologii ptal, uchopím — jako Tomáš Akvinský, když umíral, neboť i já již musím umřít — bibli a celým srdcem i ústy řeknu: Věřím všemu, co je napsáno v této knize. Chtěl-li by někdo určitější vyznání mé víry, uvedu apoštolské. Neboť neznám nic kratšího, prostšího a silnějšího a nic takového, čím bych byl přiveden rychleji k rozhodnutí ve všech sporech a vyhnul se nekonečným labyrintům disputací. Bude-li se kdo ptát, jakých vybraných modlitebních formulí užívám, ukáži mu modlitbu Páně; neboť jsem přesvědčen, že nikdo nemůže ukázat klíč, jenž lépe otvírá srdce otcovo, než jednorozený syn, jenž z Otce vyšel. Zeptá-li se mne kdo po pravidlech života, vykáži se desaterem, neboť jsem jist, že nikdo nemůže lépe vyjádřit, co se Bohu líbí, než Bůh sám. A otáže-li se mne kdo, jak je tomu s mým svědomím, odpovím, že jsem nedůvěřivý k veškerému svému jednání a že se proto bojím, i když jednám správně, a volám pokorně: Neužitečný služebník jsem (Lukáš 17, 10) a poshověj mi, a všechno zaplatím tobě (Matouš 10, 26).

10)

Co na to asi řeknou obdivovatelé lidské moudrosti ? Budou se snad smát bláznivému starci, jenž od nejvyššího oceňování sama sebe sestupuje k úplnému zneuznávání

sebe ? Necht' se smějí, působí-li jim to radost: mé srdce se také bude smát, že uniklo zmatkům. V přístavu končí má pouť, již, Osude, Štěstěno, jděte !, pravil básník a já pravím: V Kristu končí má pouť, vy, prázdná božstva, již jděte ! Kristus je mi vším, sedátko u jeho nohou bude mi milejší než všechny trůny světa a jeho pokora milejší než všeliká vznešenost. Zdá se mi, že jsem našel nebe pod nebem, zřetelněji vida než dosud stopy tohoto nebeského vůdce: a chci v nich kráčet a nevzdalovat se jich, abych šel nejjistější cestou k nebi. Celý můj život byl putováním a neměl jsem vlasti. Ustavičně jsem měnil místo pobytu; nikdy a nikde jsem neměl stálého domova. Však již vidím nebeskou vlast, k jejímž prahům mne dovedl můj vůdce, mé světlo, můj Kristus, jenž mne předešel, aby mi připravil místo v domě otce svého, kde je příbytků mnoho: a brzy přijde, aby mne vzal k sobě, abych i já byl tam, kde je on. Již tedy jen jednoho je mi potřebí, zapomenout na věci, které jsou za mnou, a chvátat k odplatě svrchovaného povolání božího (Filipským 3,14).

11)

Díky tobě vzdávám, Pane Ježíši, původci a do-konavateli mé víry, jenž jsi mne, neopatrného pocestného, který zbloudil na nesčíslných křížovatkách cest od cíle své cesty a kterého zdržovaly nekonečné vedlejší starosti a překážky, přece tam dovedl, že stoje již na kraji nebeské vlasti, vidím, že jen ještě Jordán smrti musím překročit a brzy se octnu uprostřed krás blažené vlasti. Chválím znovu a znovu nejsvětější tvou prozíratelnost, spasiteli můj, že jsi mi nedal vlasti a domova na zemi: nýbrž žes mi ji učinil jen místem vyhnanství a bloudění, takže věru s Davidem mohu říci: Byl jsem příchozí a poutník u tebe (Žalm 39,13), a přitom nikoli s Jákobem: Nemnozí byli dnové putování mého a nedošli dnů otců mých (Genesis 47,9). Neboť jsi způsobil, že dni života mého přetrvávají dny otce mého i děda a nesčíslných spoluvyhnanců, kteří v těchto čtyřiceti letech podlehlí na poušti našeho vyhnanství. Proč jsi tak učinil, víš, Pane, ty, já se ustavičně odevzdávám do rukou tvých. Poslal jsi mi též opětovně, jako Eliáš žijícímu na poušti, nějakého anděla se soustem chleba a douškem vody, abych nezahynul hladem nebo žízní. Zachránil jsi mne též před pošetilostí, mezi lidmi příliš rozšířenou, že jakékoli podružné dobro mají za podstatné, cestu za cíl, pohyb za klid, hospodu za domov, putování za vlast: a způsobil jsi nebo ještě spíše přinutil jsi mne, abych chvátal k hoře tvé Oreb. Blahoslaveno buď jméno tvé !

12)

Pakli jsem v čemkoli se podobal pošetilemu pocestnému a jen o pozemský život jsem se staral, pokládaje vedlejší práce za skutečnou práci (parerga erga), hle, již ustávám, a na konci života chci být jako onen dobrý kupec, který nic jiného nehledá než perly: a když najde jednu velmi drahou, odejde, prodá všechno a koupí ji (Matouš 13, 45). Ty, Pane Ježíši, již samojediný budeš mou drahou perlou, veškerým mým dobrem, veškerým mým jedním potřebným. Tebe jediného budu hledat a kupovat, rozprodaje vše, co mám i nemám; a vše, co svět za bohatství má, za lejna budu mít, abych tebe, Kriste můj, získal (Filipským 3,8). Posledním zaměstnáním mého života bude, abych se naučil odumřít tomuto životu, budoucímu pak se narodit.

13)

Pane Ježíši, zbývá-li mi ještě na zemi něco vykonat, dej, abych to vykonal, a až to bude vykonáno, abych jako blažený Simeon zapěl ona šťastná slova: Nyní propouštíš služebníka svého. Pakli však rozhodneš, abych došel dříve ke konečné metě života než ke konečnému cíli svých prací, takže bych mohl odcházeti ze života užít onoho výroku pohanského filozofa: Nic ještě nemám přichystáno kromě sebe, i tehdy budu spokojen: jen když nebudu smrtí zachvácen nepřipraven, jak se stává většině lidí — ach běda, běda ! Já pak budu na věky slavit milosrdenství tvé, jenž mne před samou smrtí z jícnu smrti vytrhuješ, známými čině cesty života (Žalm 16).

14)

Vy pak, křesťané, radujte se, že i vy jste stejně zachraňováni ! A slyšíce ještě dosud zaznívající slova vůdcova: Pojdte ke mně všichni, kteří pracujete a obtíženi jste, a já vám odpočínutí dám (Matouš 11, 28), jednomyslně odpovězte: Ejhle, přicházíme. Shlédni k nám, přijmi nás, dej nám odpočínutí ! Přispěj pracujícím, polehči obtíženým, občerstvi unavené ! Odved' nás od srázů světa k jeho základu, aby nenašel nepřítel, odkud by nás srazil, kdežto tvá milost aby nás mohla pozvednout, kdyby se líbilo tvé dobrotě. Jinak chceme raději povrženi být u tebe v domě tvém — jen když u tebe v domě tvém — než bydlit v palácích hříšníků. Nám, Pane, je třeba v našich ustavičných labyrintech ustavičného vůdce, v ustavičném hladu a žizni ustavičného živitele. A poněvadž, jak již poznáváme, marně jich očekáváme od světa, třebas je slibuje, neboť nemůže přece dát, čeho sám nemá, hle, již jen k tobě jedinému vzhlížíme, poslední naše naděje ! Mezi lidmi není nikoho, kdo by sám nebloudil, neumdlél a nehladověl: Ty tedy, věčná pravdo, přispívej ku pomoci všem ! Ty, věčná ctnosti, podpírej klesající ! Ty, věčný prameni dobra, nasycuj nás dobrem ! A poněvadž mně, poslednímu ze svých sluhů, již ku pomoci přispíváš, již mě podpíráš a nasycuješ, já sám v tobě a jméno tvé budu slavit na věky.

15)

A poněvadž toto mé vyznání před tváří boží o mém konečném návratu k jednomu potřebnému je jakoby mým posledním pořízením neboli závětí (Izaiáš 38,1), nuže, dome můj, vy, synové a dcery a vnuci moji, slyšte hlas svého otce, který vás vede k otci otců, dříve než k otcům svým vzat. Dědictví jiného vám nezanechávám mimo to jedno potřebné, abyste se Boha báli a příkázání jeho ostříhali, nebo na tom všechno člověku záleží (Kazatel 12, 13). Budete-li tak činit, bude Hospodin dědictví vaše (Deuteronomium 18, 2), pavéza vaše a odplata velmi veliká (Genesis 15).

16)

A totéž pravím vám, svým bratřím a pozůstalým, synům rozptýlené církve: Milujte Pána a služte mu s celým srdcem, nestydíce se za kříž jeho, který jste dosud nesli a poneseť až do konce, jste-li moudří. Doporučuji vám důtklivě dědictví Kristovo, chudobu a kříž. Neboť tudy povede cesta k věčnému bohatství a slávě, vydržíte-li, majíce Kristovu mysl až do konce (1. Korinským 2, 16; Lukáš 22, 28). Ty pak, Pane, jenž jsi kdysi řekl svému Petrovi: Ty, obrátiv se, posiluj bratří svých, řekni také nyní mně, služebníku svému: Ty, odvrátiv se od věcí nepotřebných k jednomu potřebnému, uť tomu i své bratry. Svými bratry nazývám všechny ty, kteří vzývají jméno Kristovo: a bratry svými nazývám všechny lidi téže krve, celé pokolení Adamovo, obývající po celém povrchu země.

17)

Touž moudrost Kristovu, jedno potřebné, doporučuji i Tobě, můj lide moravský, i sousedním Cechům, Slezanům, Polákům a Uhrům, od nichž jsem byl pohostinně přijat v době vyhnanství a zakusil dobrodiní. Nechť vám dá Pán odměnou ono potřebné, to je abyste byli moudří, abyste výtěžků šťastných svých zemí dovedli užívat, nikoli zneužívat. Přepych Cechy zahubil, řekl moudrý severský král, jemuž se přepych zprotivil. Ale totéž bude nutno brzy říci i tobě, Polsko, nepřijdeš-li včas k jednomu potřebnému, totiž střídmosti. Neboť počátkem nepravostí Sodomy byla pýcha, sytost chleba a hojnost pokoje (Ezechiel 16,49).

Obr. 93: Hugo Grotius

18)

Naposledy mi poskytlo pohostinství po dvanáct let hlavní město Batávie, tržiště světa: a tu jsem nabyt lepší příležitostí než kdy jindy ve svém životě pozorovat, bez kolika věcí bychom mohli být, a oddávat se úvahám o jednom potřebném; a proto jsem zatoužil

mezi tisíci labyrinty dostat se z nich, a mezi nesčetnými balvany, jež nesčetní lidé každodenně válejí, balvanů svých vlastních starostí již neválet, nýbrž do čtyřhranu je upravovat a upevňovat; a mezi zástupy nenasytně hladovějících a žíznících Tantalů naučil jsem se milostí boží tak nehladovět ani nežíznit. A to mi již bude po dny mého života největším pokladem a všelikou radostí. Pamatuji se, na začátku, když jsem sem přišel, jak jsem byl se ctí uvítán od předních občanů, poněvadž se jaksi nadáli nějakého zvláštního vzdělání. Já si však přeji, abych mohl napodobit příklad svého Pána, jenž na svatbě v Káni nejlepší víno zachoval na konec: aby totiž, co na konec podám, bylo lepší než to, co se na začátku ode mne očekávalo. Doufám, že tomu bude tak, budou-li rozumní vrchní správcové hostiny, kteří by dovedli učinit správný soud o vodě vínem učiněné. A jaký soud? Apoštolův: Jestliž zisk veliký pobožnost s takovou myslí, kteráž na tom, což má, přestati umí. Nic jsme zajisté nepřinesli na svět, bezpochyby že také nic odnésti nemůžeme. Ale majíce oděv a pokrm, na tom přestaneme. Kteříž pak chtějí zbohatnouti, upadají v osidla pokušení a v žádosti mnohé a nerozumné, kteréž pohřžují lidi v zahynutí a v zatracení (Timoteovi 6, 64). A to je asi právě to, co Písmo vypisuje o Babylónu, stejně o onom mystickém, rozptýleném po celém světě, jako o tom starém, ležícím v Chaldeji, který nesmírně oplýval věcmi zbytečnými a hrdě se zabýval tím, že je sháněl, kupoval a prodával po celém světě (viz Zjevení 18, 11—20).

Neboť zajisté kdykoli se nějaký člověk, nebo nějaká společnost lidí, nebo obec a kraj oddá příliš věcem pozemským a zpíjí se láskou k nim, snadno zapomíná na lepší dobra nebeská a věčná a na samý pramen všeho dobra, na Boha, a tak se pohřžuje do záhuby a zkázy. Víno, pije-li se s mírou, je skoro životem člověka, řekl moudrý Žid, a přece pije-li se nemírně, je jedem a smrtí a více lidí se v něm utopí než ve vodě (Sirach 31).

19)

Pane Ježíši Kriste, jediný učiteli moudrosti a věčný zakladateli pravidla o jednom potřebném, dvou věcí žádám od tebe, neoslýchej mne, prve než zemru (Přísloví 30,7). Necht' se nevzdaluje již ode mne, čeho je potřebí k dobrému životu a k blažené smrti. A vše, co k tomu nesměřuje a není k onomu cíli potřebné, to necht' se již ke mně nepřibližuje a nepřekáží mi.

20)

Ale i za to tě prosím, dej, abych to jiným mohl jasně ukázat, jak pošetile jednají ti, kdo se zcela oddávají věcem nepotřebným, zanedbávajíce věci potřebné. Kdežto ty všechny žíznivé zveš k vodám živým, oni sobě kopají cisterny děravé, které nedrží vody (Izaiáš 55, 1 a Jeremiáš 2, 13). Ba kdežto ty nabízíš víno a mléko zdarma, bez stříbra a peněz, oni vynakládají zlato a stříbro na věci, které nenasycují (Izaiáš 55,2), nýbrž přivádějí spíše nemoc, smrt, záhubu, peklo a věčné zatracení. Slituj se nade všemi, slitovniče všech, pro dobrotu svou! Amen.

(UNUM NECESSARIUM, 1668)

Neboť protože celý náš život pod sluncem je školou boží, ve které se (třebas by někdo žil tisíc let) vždy vyskytne, čemu bychom se učili, je drahou lidské moudrosti nevědět, učit se, prospívat. Proto správně dí onen moudrý Filón: Konce vědění není lidem dopráno. Nikdo totiž není dokonalý v žádné vědomosti: dokonalosti a vrcholy má opravdu jen jediný, totiž Bůh. My žijeme mezi začátky a koncem, učíme se a vyučujeme buď více, anebo lépe. (...)

Obr. 94: Poutník s průvodcem (Lux e tenebris, 1665)

Prospívat však — co je to jiného než překonávat nevědomost, omyly a chyby ? A proč bychom se styděli uznávat to na sobě a že to na nás uznávají jiní ? Spíše třeba vzdávat díky Bohu a v jeho světle se veselit, kolikrátkoli je dopřáno nějakou tmou překonat. (...)

Kdybych měl teď znovu skládat tato díla, udělal bych mnohé věci jinak; ale ani čas, ani mysl nepřipouští, aby se stařec vracel ke kolébce. (...)

Pravá metoda zasluhuje uznání. Je-li moje taková, je dobře: ale zda je taková ? Oni mínili, já až dosud pochybuji.

(*VENTILABRUM SAPIENTIAE, 1657*)

JIŘÍMU FILIPU HÄRSDORFFROVI

V Amsterdamu 1. září 1656

Žije Kristus, budeme žít i my; tato útěcha čerpaná z jeho úst nechť nás posiluje na věky !

Vznešený pane a příznivče ! Když jsi po tak dlouhou dobu nedostal ode mne ani lístečku, zda se ptáš, co je se mnou ? Siré moře nás zmítá i vlny. Po nešťastném osudu Polsky a v ní našeho Lešna já, s ostatními zaživ ztroskotání všeho majetku, vyvržen nahý na břeh sousedního Slezska, a neshledávaje pobyt tam bezpečným, uchýlil jsem se do sousední marky. Odtud pak odvolán do Štětina v Pomořansku, potom do Hamburku, kde jsem pro chorobu přivoděnou starostmi i útrapami uvázl na dva měsíce, konečně »po rozmanitých pádech a tolikerém nebezpečí« přibyl jsem do Amsterdamu. Zde tedy jsem, kam mne zanesla osudu síla, leč mezi přátele a příznivce, kteří mne přijali s vlídnou tváří, obzvláště mecenáš, který mým pansofickým studiím přeje již po dvanáct let a neustává ke mně být dobrotivý a štědrý, takže se začínám sbírat. A mohu říci: Dobře jest nám tuto býti, kdyby mne nesužovaly ještě dva důvody: vzdálenost rodinky, kterou jsem zanechal v marce, a ztráta celé knihovny a téměř všech rukopisů, usilovných prací více než čtyřiceti let. Píše se, že komický básník Terentius, ztrativ své komedie při ztroskotání, zahynul žalem. Já chválím Boha, který mne nenechal klesnout tak hluboko, abych zapomněl na křesťanskou trpělivost a nemohl snést i tento druh zkoušky, který seslala prozřetelná ruka boží. Jak se zlíbilo Hospodinu, tak se stalo. Chválím jeho jméno, že ona filologická díla, která jsem vypracoval v Uhrách, tamže zanechal a potom pokládal téměř za ztracená, konečně byla nalezena a uchráněna před touto poslední zkázkou tím, že byla o několik dní předtím poslána k Vám. Myslím tím Lucidarium, Lexicum Latino-latinum a Schola ludus a biblický manuál; poněvadž jsem dosud nedostal zprávy, co se s nimi děje, prosím o ni nyní. Rovněž o těch knihách, které, vytištěny tiskárnou potockou, začaly se u Vás přetiskovat — Methodus Lingvarum novissima, Vestibulum, Janua s mluvnicí a slovníkem a Atrium Latinitatis Purae — toužím zvědět, jak daleko jejich tisk pokročil. A nejenom to, ale aby mi byla také poslána nějaká část těch, které vyšly; například Atria, jehož oněch padesát výtisků, které mi byly poslány, bylo s výjimkou několika, jež jsem porůznu rozdál, stráveno ohněm stejně jako všechno ostatní, takže mi z mých prací nezůstalo nic kromě nečistopisů pansofického díla, o jehož úpravě jsem strávil přes pětadvacet let. Vše, co bylo čistě přepsáno a připraveno do lisu, zahynulo. Ale i za ony odpadky, které byly zachráněny před zánikem, vzdávám Bohu svému díky. Nyní již se vážně do toho pustím, abych sebral střepy svých rozbitých nádob a nějak je zase slepil. V tom i Ty, příznivče, vypros přízeň boží a přispěj zbožnému vzdychání !

Obr. 95: Manuál, 1658 — titulní list

Obr. 96: Janua sive Introductorium in Biblia sacra, 1658 — titulní list

Pokládej mne, prosím, za hodna odpovědi. Hle, cesta k pokračování dopisového styku mezi námi je otevřena: váš měšťan Vilém Deller si dopisuje se zdejšími předními měšťany Jakubem Beyerem, blízko něhož v téže ulici bydlím; jejich prostřednictvím můžeme i týdně vyměňovat listy a navzájem si podávat zprávy o nutných věcech. A prosím, učiň počátek ihned a odevzdej doručiteli váš balík s určením pro mne, myslím svazek těch knih, které má poslat Endter-Atria a jiných, až kam se do této doby došlo. Já zase odtud touž cestou budu moci posílat své věci, ukáže-li se, že tato cesta bude schůdná. Přál bych si však, aby se začátek stal hned, dokud se skrze frankfurtský trh nabízí mimořádná příležitost. Pan Endter nechť ode mne přijme pozdravy a počíná si rázně. Větší věcná díla dopřeje mi, doufám, Bůh vypracovat zde; k nim však bez oněch menších, filologických, nemůže mládež mít přístup. Buďte sbohem, Bohu poručení !

Poněvadž jsem ztratil celou knižní výzbroj, přišel jsem také o všechny Tvé zlaté knihy, a mezi nimi o Deliciae mathematicae. Smutně shledávám, že i ty jsou mezitím uvedeny na účtu ztrát mého ztroskotání, a tak mi není možno do nich nahlédnout, ač by nový náhled posloužil k upravení anebo lepšímu formulování mých pojetí. Kéž bys vlídně připojil výtisk k témuž balíku, který mi má být poslán ! Několik knih již mám znovu, štědrostí dobrých učených mužů, základ nové knihovny; jestliže i Ty ze svých sebemenšího něco připojíš, rozmnožíš řadu těch, kterým se budu cítit zavázán. Není nesnadné mnoha bohatým podarovat jednoho chudého, snadné je každého dobrého si zavázat dobrodiními. Buď sbohem !

(Přiložený dopis dej prosím poslat mému Hesentha-lerovi; neznám totiž jiné cesty !)

Týž, jenž si vždycky Tebe, pane, velice vážil,

Jan Komenský

SAMUELI HARTLIBOVI

V Amsterdamu 10. října 1657

Vysoce vznešený příteli, pane Hartlibe ! Již konečně v krajní nouzi uchylují se k Vaší milosrdnosti nejubožejší spolubratři vyhnání z Polska se zcela rozprchlými zbytky svých církví. Běda, jak nešťastný je konec švédské války ! Doufali jsme v osvobození ode jha Antikristova tyranství, a hle, upadli jsme hlouběji do osidel ! Běda ! Nebylo by však křesťanské svádět své vlastní chyby na jiné. Ať již s jakýmkoli úmyslem vypověděli Polákům válku kozáci, Moskvané, Švédi a konečně kníže sedmihradský — každý z nich vydá počet ze svých činů Bohu —, přece my neseme hněv Hospodinův, přivolaný našimi hříchy. Poněvadž on je spravedlivý soudce celého světa, začínává soud od svého domu.

Kéž laskavě vyslechneš tyto naše lidi, kéž poznáš nejubožejší stav našich církví — proč jsem řekl církví ?, vždyť žádná nezbývá, toliko její zbořeníště ! A jestliže se Tvého zbožného srdce dotkne slitování, neopouštěj jich svou radou ! Mají s sebou doklady, s nimiž by zaklepali na dveře Vašeho milosrdenství, a tito jejich vyslaní jménem všech spolubratři také budou klepat; ale jako noví hosté v cizím světě, neznají všech okolností, stěží to budou moci učinit bez Vaší pomoci a spolupráce. Já sice, poněvadž jsem dobře věděl, jakou spoustou úkolů bývá zavalována Tvá ochota posloužit všem, a poněvadž jsem Tě chtěl ušetřit i se zřením k tomu, že tato záležitost připadá značně nevděčnou, dal jsem jim pokyn, aby se obrátili především na pomoc pana Svato-še, lékaře v Maldonu, kterou jsem předtím sám zkoušel a od něho dostal příslibenu, takže nemám nejmenší pochybnosti o jeho soucitu s nešťastnými krajany ani o horlivosti a věrné spolupráci, jež z tohoto soucitu vyplyne. Kdyby se však přihodilo, což je mezi lidmi

možné, že by onen nemohl vůbec anebo nemohl tolik, kolik podle mého přesvědčení zmůžeš Ty, jenž jsi vybaven uznávanou vážností, prosím Tě při lásce Kristově, aby ses jim neuzavřel. A poněvadž doufám, že i zde se neosvědčíš sobě nepodobným, nepřidávám již ani slova, abych nevzbudil dojem, že nedůvěřuji. Spíše budu prosit Boha, aby Vás všechny naplnil duchem rady a moudrosti, ony pak, kteří mohou pomoci ubohým, duchem slitování. Ostatek budou vyprávět sami. Buď zdrav a svěží a žij Bohu i těm, kteří jsou boží. Tvůj spolubratr v Kristu

Jan Komenský

PREFEKTŮM NIZOZEMSKÉHO NÁMOŘNICTVA

V Amsterdamu 7. února 1658

Vysoce urozeným a mocným pánům, pánům prefektům válečného loďstva Spojeného Nizozemí.

Vysoce vznešení a mocní pánové ! Přiznávám, že ne bezdůvodně bývají proti sobě stavěny písemnictví a zbraně, poněvadž tyto jsou obrazem Boha rozhněvaného, ono vlídně nakloněného. Pokud však jsou zbraně nástrojem nikoli zuřivosti, nýbrž spravedlnosti a pokud se jich užívá nikoli k působení, nýbrž k odrážení křivd, nemají být uváděny ve vzájemnou protivu, nýbrž ve vztah podřazenosti u těch, které Bůh ustanovil správci své spravedlnosti na zemi. Odtud byl první válečník v národě božím a první mstitel učiněných křivd užívající meče, Abraham, stejně statečný jako moudrý a zbožný. Odtud David, nejráznější bojovník s příšerami a přešťastný dobyvatel vítězíci nade všemi okolními nepřáteli, spojoval s pěstováním zbraní pěstování moudrosti. Šalomoun zase, v podstatě milovník pokoje, sdružoval s pěstováním moudrosti umění válečné. Odtud zajisté je jeho výrok: »Muž moudrý jest silný, a muž umělý přidává síly. Nebo skrze rady opatrné svedeš bitvu« atd. (Přísl. 24, verš 5,6). Odtud si přáli Rekové, aby jejich Pallas, to jest Minerva, bohyně moudrosti, byla zobrazována s kopím a štítem. Odtud právě nejstatečnější hrdinové, zakladatelé říší anebo jejich obnovovatelé, byli vysoce vzdělaní v písemnictví: Alexandr Veliký, Julius Caesar, Konstantin atd. Odtud i několik moudrých křesťanských panovníků užívalo za heslo sousloví Arte et Marte atd.

Obr. 97: V. Hollar: Rozmanité tvary lodí

Obr. 98: Ch. Weigel: Nizozemský kupec

Obr. 99: Ch. Weigel: Nizozemský lodník

Nedopouštím se tedy ničeho pošetilého, jestliže svá pojednání o tom, kterak křesťanskou mládež šťastněji prosvětlovat písemnictvím, uměním, moudrostí a zbožností, jež jsem zde u Vás na světlo vydal a vysoce vzkvétajícímu městu Amsterodamských posvětil, uctivě obětuji na způsob pocty také Vám, kteří představujete ozbrojenou Minervu. Vždyť i Vy, rozumností a statečností lepší část Vašeho národa, budete vhodnými posuzovateli, zda se tu k něčemu radí rozumně a statečně. Vám svěřila vlast blaho své a svých, abyste ho bránili proti vnějším nepřátelům, avšak nesmíte neznat ani umění, kterak ji bránit před nepřáteli vnitřními, totiž před zatmělostí myslí, zdívočením mravů a znesvěcováním života. A to nejenom bránit pro přítomnost, nýbrž rozumně se starat i do budoucna, jak by mohlo a dovedlo pokolení, které povstane po Vás, Vaši synové, bránit šťastný stav, který jste jim připravili, a odevzdat jej zase svému potomstvu až do skonání věku. Je tedy třeba, abyste jim odevzdali v dědictví nejenom sílu a pevnost k vlastnímu udržení, nýbrž i rozumnost rad, neboť jinak »moc bez rozumu řídí se tíhou svou«.

Byť by však toho nebylo vůbec třeba a byť v ničem nepotřebovala Vaše rozumnost našich připomínek, přece nebude nemístné muže, kteří vyzbrojují moře loďstvy a loďstva zbraněmi i řádem, pozvat sem, aby se přišli podívat, jak se také školy vystrojují třídami a třídy zbraněmi moudrosti. Vždyť ani Jupiter vždy nemetá blesky a nehřmí, nýbrž také — a častěji — vyjasňuje nebe a dává obloze zářit.

Konečně, protože jste zde, vznešení a mocní pánové, shromáždění z rozličných krajů a měst spojeného Nizozemí, doufal jsem, že toto předložení mého díla Vám bude podnětem k úvaze, zda by snad odtud nemohl vzniknout nějaký dobrý popud ve prospěch také Vašich dětí.

Budťte zdrávi a jednejte se zdarem, vládcové moří ! Bůh nechť upravuje Vaše záměry i Vaše zbraně, jakož i sílu Vašich záměrů a zbraní k výsledkům pro něho slavným, pro Vás pak, vlast a církve blahodárným ! Amen.

Tak z hloubi duše přeje a též Vaší přízni, vysoce vznešení a mocní pánové, poníženě se poroučí

Jan Komenský v. r.

(Český přípisek Komenského:) Efekt toho byl: kázali sobě ještě 15 exemplářů svázati a poslati, že jich jest 16, aby každý měl jeden pro sebe aneb pro města a provincie své, že zaplatí. Factum, odeslány jsou 17. Februarii a oni za to poslali i pro náhradu prý ztrát v Lešně stalých 500 florenů holandských, totiž dvě stě tolarů. Pán Bůh zaplat'.

JIRÍMU SÁDOVSKÉMU ZE SLOUPNA

V Amsterdamu 28. února 1658

Jasný urozený pane, pane laskavý ! Prosím za prominutí, že píši příliš zřídka: tíha zaměstnání, jimiž jsem zavalen, nedovoluje mi, abych učinil zadost všemu, čemu bych chtěl. Nyní však nemohu nepřerušit mlčení pro naléhavé nezbytnosti obecné i soukromé.

Především o těch věcech, které se týkají většiny, ba všech našich žalostně rozptýlených, kteří hladovějí, žízní a křehnou, jejichž ohřátí však tak dlouho se nedostavu-je. Co se děje, probůh, že vznikají tak nekonečné průtahy ? Dvakrát dává, kdo rychle dává. Bylo nám útěchou, že bylo na více stranách dosaženo slitování, obzvláště, když přistoupilo i nejdobrotivější prohlášení samotného Nejjasnějšího (Olivera Cromwella). Ale to, co se v posledních čtyřech dnech proslychá o opětovném rozbití parlamentu, nás děsí, aby tím nevznikla záminka k rozbití také naší záležitosti. Odvrať to, nejvyšší vládce věcí, slitovníče náš ! Ty pak, nejprázlivější pane ochránče, pomoz nám předejít tak hrozné zlo, prosíme Tě při milosrdenství božím. Pohromy našich stále vzrůstají, k dosavadnímu počtu vyhnanců přistupují ještě četní další z Polska, kde již nikdo z protestantů není trpěn, kteří prchají, aby zachránili život. A co více, nutně je třeba vzít v počet i naše moravské vyhnance v Uhrách, kteří sice nejsou teprve čerstvými vyhnanci z tohoto dvouletí, ale přece jsou vyhnanci, a opravdovými vyhnanci, veskrze ubozí a nuzní. Ti se utíkají ke mně jakožto svému superintendentu, jemuž úředně náleží nejenom péče o duše, ale v mezích možnosti i o vnější životní podmínky, a vylévají proudy svých nářků, že se o jiné vyhnance starám a vlastní své zanedbávám. A poněvadž mne svědomí nutí přiznat, že opravdu byli pominuti proti těm, které si ono čerstvé neštěstí v Polsku učinilo svou obětí, a poněvadž slyším, že se zatím dostavují jiní rovněž ne teprve čerství vyhnanci ze středního Německa, aby se připojili k našim, nemohu se sám neobviňovat z netečnosti a uznávám, že bych se konečně již měl starat i o ony, a to zcela lepším právem, nežli o tyhle nám neznámé, kteří se sem hrnou a kdo ví, kam směřují. Mám

na mysli případ saalfeldského licenciáta z Duryňska, který se vydává za Čecha, ač není, a za příslušníka naší církve, ač jím rovněž není. Nyní konečně již, jak slyším, to obojí přiznává; proč tedy se odvažoval to předstírat? Já to nechci soudit, soudcem mu bude Bůh a jeho svědomí. Ale divím se, že se našli lidé, kteří toho člověka, neopatřeného žádnými vhodnými osvědčeními, nejenom přijímají, ale přejí si, aby byl počítán k nám, přes odpor náš i samotné pravdy! Nezávidíme dveří milosrdenství: ať si na ně klepe stejně, jako smíme my, ať však nám nekalí naše věci! Anebo jestliže si přeje mít s námi svůj díl a dobrodinci to připouštějí — jejichž rozhodnutím zde zvláště je třeba se řídit —, nechť má díl s námi stejný podle počtu rodin a osob, byť si i osoboval jakési přednostní nároky a jiným nespravedlivě ubíral to, co jim náleží. Já zatím předložím seznamy svých a jejich rodin, kteří mnohem méně budou smět být z dobrodiní vyloučeni, a budu prosit Boha, aby nás zde neopouštěl svým Duchem svatým a nedovolil, abychom zde naběhli do něčeho, z čeho by mohlo vzejít pohoršení.

Druhá věc, o níž jsem se chtěl zmínit jakožto o soukromé, jež je však víc než obecná, týká se opatření dobrých knih pro opětné vzkříšení božského spásného světla u nás po tak strašlivém zpusťování a zmatku temnoty. O tom, bude-li libo, budeš moci zvědět od bratra Adama Hartmanna. Prosím Tě při slávě boží, abys i na to pamatoval.

Plněji Ti hodlám odkrýt svou mysl a blahodárné záměry jindy, bude-li to s prospěchem, až i nás Hospodin více přiblíží našim nadějím a až poznám, že tato záležitost u Vás postupuje šťastněji. Zatím doporučuji Tebe, vysoce vznešený příznivče, milosti boží, sebe pak sama obvyklé Tvé přízni, a samu věc boží i jeho chudých Tvé svaté horlivosti. Tvé Jasnosti nejoddanější

Jan Komenský

ANGLICKÉMU KRÁLI KARLOVI II

V Amsterodamu 1661

Nejjasnějšímu královskému Veličenstvu Velké Británie prosebný hlas pro Krista zarmoucených z Cech, Moravy, Polska a Uher.

Nejjasnější králi, vladaři Velké Británie, ochránce víry!

Dobře činit všem je vlastnost jediného Boha, zachovatele všech věcí. Dobře činit mnohým je úkolem těch, kterým Bůh přikázal, aby byli jeho náměstky na zemi a vyvýšil je na trůn, avšak činit dobře zbožným, kteří se pro Boha dostali do nouze, je svrchovaně slavný druh dobročinnosti, který má být oslaven výsostným výrokem na posledním soudu světa (Matouš 25, 34).

Veliký králi, hle, ve Tvé ruce je zavázat si Boha i lidi a mít účast na onom blahoslavenství, které zahájí blaženou věčnost, tím, že část svého dobrodiní poskytněš těm, kdo jinde jsou sužováni pro Kristovu víru, se utíkají k Tobě, obránci víry.

Část těchto soužených jsme my, pro Kristovu víru vyhnání z Cech, Moravy a Polska. Nedávno jsme vytrpěli mimořádné strasti a došli slitování u církví z Tvého království, takže učinily účastníky svého dobrodiní nejenom naše piemontské spolubratry, nýbrž i nás, vyštvané z Cech a Polska. Avšak část tohoto dobrodiní zůstává dosud v rukou těch, jimž byla věc svěřena a nemůže být rozdána, nedáš-li k tomu příkaz Ty, kterého veliký Bůh znovu učinil hlavou království i církve. Přikaz tedy, pomazaný boží — neboť je zde třeba jen královského slova —, aby částka jednou určená na zbožný účel došla svého cíle, když naše pohromy znovu narůstají v Uhrách tureckou válkou

a pronásledováním, které tam bylo zahájeno proti protestantům. »Bud'te milosrdní, jako i Otec váš nebeský milosrdný jest,« praví Spasitel (Lukáš 6, 36). »Bud'te napodobovatelé Boha, který nelituje svých darů !« (Efezským 5, 1; Římanům 11, 29).

»Nejsem neznalá útrap a nešťastným pomáhám ráda,« řekla královna Dido Aeneovi, šťvanému na cestě do vlasti (Vergilius, Aeneis I, 629). To buď příkladem těm, kdo se mají naučit přispět na pomoc bédným, bédami souženým. Ovšem větší váhu má, co říká apoštol o Kristu, společném slitovníku všech, který na místě všech vzal na sebe bídu všech: »Nebo nemáme nejvyššího kněze, kterému by byly cizí naše slabosti, ale zkoušeného ve všem nám podobně« (Židům 4, 15).

Ježíši Kriste, slitovný veleknězi, dej Karlovi, vladaři Británie, svému služebníku, srdce podobné tvému, slitovné, ochotné pomoci bédným a později mu odplat' milosrdenstvím, tím že vyleješ na jeho korunu všechno požehnání slíbené Davidovi a jiným svatým králům (Žalm 21). Amen.

Tak z celého svého srdce i jménem svých bratří si přeje, žádá, prosí, touží nejpokornější sluha boží a Tvého Veličenstva

*Jan Amos Komenský,
nehodný biskup rozptýlených církví, kdysi
nazvaných českými bratřími, jménem svým i svých,
vlastní rukou*

ROMBERGOVI, SPRÁVCI ŠKOLY V LEUWARDEN

V Amsterdamu 23. dubna 1664

Vysoce slovatný pane, který ses již o mnohé dokonale zasloužil a o mne, jak doufám, se zasloužíš !

Toto je první dopis, který z mé ruky přichází před Tvé oči; prosím, abys jej přijal rukou přátelskou a očima dobrotivými. Mám syna sedmnáctiletého, mladíka ne špatných vloh. Jako bude mým jediným mužským dědicem, tak také jsem hleděl dosáhnout poctivým vychováváním toho, aby mi za živa i po smrti nebyl k necti, skládaje naději, že dobrota boží — Bohu jsem ho zplodil — nedovolí, aby mne ta naděje zklamala. Poněvadž se však v tomto městě žije ve shonu a já sám, mnohostranně jsa zaměstnán svými záležitostmi, nemohl jsem se dosti uvolnit k jeho vzdělávání, stalo se, že jeho pokroky dosud neodpovídají mým nadějím. Rozhodl jsem se ho tedy na čas poslat od sebe jinam a postarat se mu o příležitosti, kde by se mohl plněji věnovat vzdělání vědnímu i duchovnímu. Ohlížím-li se po takových příležitostech, napadlo mne jedině Tvé jméno, abych Tě pěkně poprosil, zda bys dovolil, aby byl přibrán do sboru Tvých žáků, a co kromě toho je mým přáním, Tvých spolubydlících. Kořenem této mé touhy je láska k přirozenější metodě, pro niž jsem předložil veřejnosti svá přání, jež však obecně nejsou ještě dosti uskutečňována: Ty však ji ve své bedlivosti nejenom schvaluješ, nýbrž i samotným napodobením chválíš a přesnou i pečlivou praxí provádíš, doplňuješ a zlepšuješ. Právě tato práce jednak Tobě získává čestné jméno, jednak jiným ukazuje cestu jako zářivý příklad. Tvé podnikání, výtečný muž, nechť daří Kristus: vždyť vzrůstu jeho království výborně sloužíš, když s takovým zdarem sloužíš jeho maličkým.

Aby tato má přání, která za Tebe vznáším k Bohu, byla tím horlivější, to způsob, prosím, onou svou vlídností vůči mně, o kterou Tě žádám, totiž připuštěním mého jedináčka ke styku s Tebou a Tvými. Stane se to mně k útěše a nebude to Tobě k necti, že jsi chtěl prospět tomu, který se snaží prospět všem, komukoli je možno. Ale o tom Ti bude moci

více povědět ten, jemuž svěřuji donesení tohoto listu k Tobě, Jan Tobianus, schovanec naší církve. Věnuj mu prosím svou důvěru a dej mi vědět vše, co spolu ujednáte.

Tobě vše nejlepší přející a k službám ochotný.

ROMBERGOVI

V Amsterdamu 16. srpna 1664

Zaměstnanost mi dovoluje jen zřídka poslat pozdrav: proto však ještě netřeba mlčet stále. Můj chlapec příliš ochotně posílá pozdravné listy přátelům doma. Neschvaluji to, ba přímo zakazuji. Ať si tento druh úsluhy zachová na jinou dobu. Nyní mu jest doporučit rozprávky s mrtvými přáteli, kteří k nám promlouvají z knih. Žádal opětovně, aby se směl těšit úlevě od množství studijní látky, která se probírá veřejně, a sliboval, že bude soukromě pilnější, bude-li mu dovoleno, aby se věnoval jediné věci. Snad slyšel ode mne, že to bylo zásluhou Scaligerovou (kterou doporučoval, jak se pamatuji, i veřejně kdesi v svých didaktických pracích), probírat autory tak, aby se nikdy nevzal do ruky jiný, dokud by předcházející nepřešel čtenáři do morku a do krve. Ale nemám v úmyslu rušivě zasahovat do Vašich směrnic: stal se údem vaší školy, ať tedy poslouchá školních zákonů. V tom mu již nařizují, aby se škole podrobil. Jenom kdyby snad z přirozeného založení měl k nějakému druhu studia odpor, nebude třeba ho nutit, například k veršování — k čemu totiž to ? Aby však řádně rozuměl mluvnickým pravidlům a naučil se ve shodě s nimi utvářet řeč, o to prosím znovu a znovu. Píše mi, že vyšla kterási kniha, potírající mé didaktické návodné úvahy. Mohl bych ji vidět, třeba jen tak, že bych si ji vypůjčil ? Prosím, aby ses neobtěžoval mi ji poslat (Daniel to obstará), spolehlivě ji vrátím.

U nás se rozmáhá mor: v uplynulém týdnu se napočítalo 933 pohřbů. Modlete se za nás a buďte sbohem !

MIKULÁŠI DRABÍKOVI

V Amsterdamu 23. prosince 1664

Bůh s námi. Dostal sem dnes týden Vašich (datovaných 18. Aug.) a dodal panu De Geer, co jemu náleželo; jiným ještě nic, kromě panu hraběti, od něhož teď opět máte list, česky psaný, od českého sekretáře, jehož sobě poslati kázal. První jeho list, psaný anglicky, posli Vám po Tobíánovi, na poštu jest neskrovný. Jiným neposláno — Polmanovi, Aubínímu a knížeti F. —, protože nedorozumění podešlo veliké mezi hrabětem a Polemanem, i když onen tohoto trpěti nechce, aby více nezavedl s knížetem i králem. Ale o tom psáti se nedá; z ústní zprávy Tobíánovy lépe vyrozumíte, kterýž do Skalice jda, u Vás se zastaví. Hartmanovi také sem váš lístek odeslal o zustání tam, kde jest, a pracování při kolektách. Pracujeť, ale, bojím se, nadarmo. Protož s tím samým, co od pana hraběte přichází — ať přijde-li, neb ať slib máme, skutku ještě nevidíme, ani pro Vás nových 50 funtů, ani pro chudé sto, neztratí-li se to tím novým zamíšením tam a mezi nimi pohnutím, kteréž se v týmdni po napsání tohoto stalo —, opatrně zacházeti musíme, aby mínění pobožného dobrodince došlo a někdo z chudých, na něž se to dává, ukřivděn nebyl a skrze to i pohoršení nepovstalo, i Bůh obražen nebyl. Amen. Ale odpovím na list Váš pořád.

1)

Žádáte býti skrze mne omluven v své sprostné latině k králi: ach, jakže to vymlouvati ? Není to sprostná latina, ale barbarismus na barbarismus, není možné bez smíchu

ukázati toho komu. Patronovi De Geer sem ukázal, ale prosí, aby žádnému jinému. Ach, jáť sem se těšil, že Junia ku pomoci majíc, všechno lépe budete moci dodělávati, zvláště v latině, Vy pak již i jemu straníte, naříkajíc, že Vám bočí, běře-li Veterýna. A já pak jinak z listů jeho vím, že boží při nepříteli není, ale také všechno pěkně, kromě že vášně nemůžete přemoci, ani jinému, ani manželce vlastní hamovati se nedadouc. Co tedy div, že boje se Vás vyhybá ? I já sám bych tak učinil a s Vámi do smrti činiti neměl, kdybych pro spojení to nemusel, kterýmž se líbilo Bohu spojití nás. A poněvadž s Juniem neumíte trefovati, pochybuji, aby se kdo v světě našel. Zel se Bohu.

2)

Vidění Solínky jedno mi posíláte, a já je předce všecky mám. Pro Engličany prý, ach, mají oni toho víc, o čemž Vám Tobián bude oznámiti moci. Ačkoli od pana hraběte co znovu slíbeno nemáme, v naději však, že dobrého pána zámluva nemine, kázal patron opět Hyrámovi s sebou vzíti padesáte pokroutek žlutých. Nechtež jich za sebou až do dalšího oznámení.

3)

Abych zdejšími sousedům k společnému pokoji radil ? I jak ? Co si Vy sobě předce o sobě i o mně imaginujete, čehož není. Bůh musí konati soudy své, neubrání žádný člověk. Nezná nás svět, a ti, kteříž konají soudy boží, nevědouc, co činí, a raditi sobě nedadouc. www.andele-svetla.cz

4)

Knížeti Aubignii zejména list není poslán, protože sme vystřáhnuti, že s námi nemíní upřímně, jen se staví, vyzkoumati všechno chtěje; leč až Bůh jinak ukáže, a on by po větru pustiti plášť se osmělil. Ale po takových přátelích co ? Bůh o ně nestojí.

5)

Polemanovi také neposlán, protože i ten se již tak znáti dal, že sebe jen a svých věcí hledá, protož pan hrabě nechce, abychme s ním co činiti měli, že Pán Bůh při svou jinak povede.

6)

Písničku nad pádem Babylóna již potřetí k dru-ku posíláte, vše krom času jako i to, aby Vám a jiným Vidění naše tištěná poslána byla. Ach, nevčas. Či pak nemáte dosti nenávisti a nebezpečností, bezděk sobě toho víc hledáte ? Když se Bůh k tomu přizná, tu bude čas. Co já obmýšlím, i prací svou De emendatione rerum (O nápravě věcí), ví Bůh a přátelé, ale Vám o tom psáti nebezpečno, pro příhodu přejetí listů, a že neumíte mlčeti. Ba ani vyrozuměti, a potom se plete, kohož, jako teď nyní, písic králi i knížeti, vypravujete, že Vám radili psáti ti a ti, ježto jménem božím a puzením vlastního svědomí psáti by se mělo, a ne že Vás ten nebo onen navedl; a pak ten aby z toho buď nebezpečností, buď hanbu a smích měl. Naprosto dejte pokoj všechněm psaním i mluvením o těch věcech. Když se Bohu líbilo zapečetiti to (9. Julii) a poručiti to těm, kterýmž odevzdáno jest, necht' jest odevzdáno — již Vy o to mějte pokoj, oni odpovídati budou, zanedbají-li co.

7)

Že ste pomoc nyní poslanou rozdělili ? Rozumím, ale podlé-li mínění božího a mého a dobrodince našeho ? K rozdělení chudým to posláno, i pro ten cíl, aby závisť k Vám bylo méně, Vy pak opět sobě napřed a nejvíce, ježto Vy již nejste chudý, ale jiní, jimž ujímati jest okrádati je, kde svědomí ?

8)

Přimlouváte se za Ezechiela Alfea, že v veliké nouzi jest, a já proč jemu neodpovídám ?

Odpověděl sem tak onoho dne... odbudouc, že sem jemu i jiným... Vás ukázal. A Vy předce ke mně zase ? Nu dobře, nechť jest tak, když vy šafovati nechcete, a pakli chcete, neumíte, ujmu se všeho toho, co pan hrabě na mou radu Vám k rozdělování poslati chtěl.

9)

Prášku posíláte mně i patronovi, nevím, proti čemu ani co jest. Zeměžluč v tom cítiti; víme, že proti zimnici dobrá, Deo gratias. Patron se zasmál a mně to dal; já nevím, budu-li užívat. Není zde v lékařství nedostatku.

10)

List od pana hraběte aby nezhylnul ? Nebojte se, dostanete ho po Tobíánovi, po poště nelze. Teď máte skrovnější, nový.

11)

Veterýn že hubou tluče o Vás i o mně: vím o tom, i sám mi píše. Ale vím také, že rovným za rovné odplácíte, nýbrž hůře, s furií větší. Žádáte proti tomu rady. I však sobě dávno máte danou: mlčeti, Bohu poroučeti. Ale Vám se ta rada nelíbí, božská ani lidská. Dělejtež tedy po své hlavě. Že se od nového úředníka nebezpečností bojíte ? I já, aby to na Vás napato nebylo k jetí Vás a dodání kanclíři, biskupu nitranskému, kterýž po dostání Vás touží. Nevím rady a ochrany kromě u Boha.

12)

Pana Pelta od Vás salutovati ? Dobře, při shledání; ale řídko se již shledáváme, protože on od Vás pouští.

13)

Dcera Vaše Zuzana že mnoho má ohledčích, neřád slyším; lepší by jeden pravý, ctný, bohobojný a rozumný milovník a za tím manžel, než takto když ledakdos čmuchá, a očmuchaje, v stranu jde. Kéž Vám Bůh dá konec tomu najít, abyště starosti pozbyli, o níž Sirach 7, 26 a kap. 42, 9 etc.

14)

Patronovi ste doložili o vnuku také, že ho ženiti chcete, a o pomoc na veselí. Chtěl sem to mlčením minouti, pohoršení se boje; ale on při tom stoje a vida, že půl stránky mím, nechť než věděti, co tam jest. A vyrozuměv, zkormoutil se a řekl: »Copak ti lidé myslí, v tak zlý čas ženiti se ? A nemajíc prostředků ?« Sumou podáváte příčiny mysliti, že všecken Váš dům jen tělesný jest a k tomu hltavý: jen o brání vždycky. Kmotře, staré dítě ste, ani sebe, ani domu svého spravovati neumíte. Dám Vám radu. Dostali ste 400 tolarů. Podělte tím děti, každý syn, dcera, vnuk nech mají po stu tolarů, a zave-douce se do živnosti, více k Vám nepatří. Vám pak já pomohu k těm teď od pana hraběte slíbeným dvoum stům. I budete všickni opatřeni jakž jiný žádný. Bůh dej Vám zisk pobožnosti přestati na tom, kdo co má (1. Timoteovi 6, 6). Amen, dejž Vám to Bůh, amen. Odpuště, jestliže co ostřeji; a nedávejte víc příčiny.

MIKULÁŠI GERTICHOVI

V Amsterodamu 16. listopadu 1666

Láska boží ostříhejž srdcí našich na věky !

Milý bratře a kolego ! Odepisuji na Tvé dva listy trochu opožděně, ale o to věcněji. Zdrželo mne, že jsem pro spleť poměrů v domě ochránce, který — žel — nám byl vyrván smrtí, dlouho nemohl dosáhnout, aby bylo provedeno vyúčtování; potom i

má choroba, přivoděná stářím a žalem, a konečně další úmrtí, našeho milého přítele Rülze, kterého jsme rovněž zcela nedávno (10. listopadu) odevzdali zemi, kam ho předešla (13. září) jeho manželka. Co bude se mnou, jehož tak opouštějí přátelé na zemi, je známo Bohu; jemu poručím své cesty, aby jako mne řídil od mé mladosti, tak také naložil se mnou, jak dlouho si bude přát, abych zde byl, potom však aby mne přijal k sobě, až bude čas odebrat se k otcům — a ten nemůže již být tuze vzdálen.

Tobě blahopřeji, že Ti Bůh opatřil nové místo, kde mu můžeš sloužit. Lituji však, že druhý musil ustoupit závidi a je vyháněn za hranice vlasti. Již tomu tak je s věcmi lidskými, že podléhají náhodám, a v tom je los věrných, mít účast na kříži Kristově a doufat v Krista nikoli pro tento život.

Klidnému údobí církví v Polsku bych blahopřál, lze-li se spoléhat, ale toto rozbouřené moře světa, pekelnými Aeoly nyní všude bičované, stěží dovoluje doufat v něco bezpečně. Zatím je třeba se modlit a zocelovat srdce ke všemu.

Mně je jedním ze špatných znamení, že se stále nejenom počítáte mezi vyhnance, nýbrž přejete si mít mezi nimi přednost, ubírajíce, sami nevyhnanci, podporám sebraným pro vyhnance a ustavičně si přejíce, aby nám, pravým vyhnancům od třiceti osmi let, byla vstrkávána pouhá pětina podpor. Zdůrazňujete, že jste početnější, a nedodáváte, že Vy jste byli své vlasti navraceni, ačkoli jste odtud dosud nikdy nebyli pro náboženství vypuzeni, kdežto my dosud nikoliv. Také to je třeba uvážit, že byste nikdy nebyli dosáhli, čeho bylo dosaženo jedině se jménem nás vyhnanců a naší svědomitou námahou — Vaše celá práce spočívala v tom, že jste jednou nebo dvakrát připojili svůj podpis. Neprocitnete-li a neuvědomíte-li si křivdu na nás spáchanou, Bůh bude Vaším soudcem. Vyprošujeme si však od něho spíše rozsudek pro obě strany, a dovolávající se milosrdenství, jedneje mezi sebou bratrsky! V tomto směru — myslím na obnovenou lásku — činím zde v příloze začátek, poukazuje Vám i nyní více nežli nám. Rozdělil jsem totiž celý obnos, který činí šest tisíc tolarů, na dvanáctiny a Vám jich přiděluji sedm, nám pět. Kromě toho zbývá tři sta tolarů, které jsem měl podle rady páně Stěpánovy podržet pro sebe sám — já, který jsem dosud vůbec neměl podílu, a protože jsem Vám svůj podíl darovával, ustal v tom mecenáš se svými soukromými dobrodiními mně prokazovanými — a také bych je právem mohl podržet, svědkem a soudcem spravedlnosti je mi Bůh i svět, přece však v příloze posílám polovici tohoto obnosu milému kolegovi panu Janu Bythnerovi, jehož stav je, jak pozoruji, nad jiné tísnivý. Přijměte tudíž od pánů Schmettauů z oněch šesti tisíc tolarů tři tisíce pět set; z nich však zatím nyní jenom dva tisíce, zbývajících patnáct set dostanete do roka spolu s úrokem, který činí šedesát tolarů, počítajíc čtyři procenta, třebaže zde jiní neplatí více než tři, tedy kategoricky: nyní dva tisíce tolarů, napřesrok tisíc pět set šedesát. Stran toho pak, aby páni Schmettauové ihned vyplatili toho půldruhého sta tolarů — míním pro pana Bythnera —, o tom jim píši.

Prosím Tě, odepiš mi na tento můj dopis ihned, abych věděl, jak jste naladěni vůči mně a nám, a abych byl zpraven, jak mám učinit poslední své opatření o svých věcech.

Napsat o novinkách, které se zde objevují dnes zvláště z Anglie, vybídl jsem bratra Cornu. Důstojnému panu Bythnerovi napíši jindy. Zatím mu po Tobě vzkazuji bratrskou lásku a touhu, abychom se mohli ještě pod nebesy vzájemně políbit. Sbohem.

Jan Amos Komenský

Dodávám, že mám nyní u sebe — kromě svého Daniele, který je již rovněž zaslíben Bohu a církvi — dva schovance jednoty, Jana Cornu a Davida Cassia; příštího jara zamýšlím, dá-li Bůh, abych byl živ, povolal Timoteje Felina, který mi píše z Frankfurtu

a žádá mě, buď abych mu poskytl studijní podporu, nebo ho povolal k sobě. Tak jsem až dosud nikdy nechtěl z onoho vyžebnaného chleba žít jen sám, a neučiním to ani nyní, poskytne-li mi onen společný živitel a pastýř všech, Kristus, z čeho by byli živeni ti, kteří jsou určeni, aby pásli stádo Páně.

O bratru Pavlu Hartmannovi neslyším nic již po čtyři měsíce, kdežto od Nigrina dostávám četné dopisy. Tvrdí, že neví, co s ním je, na několik svých listů nedostal odpověď: do té míry je tam všecko zmatené, jakož vůbec všude. Zmatků není konec, protože se blíží konec !

Amen.

BRATRŘÍM LEDNICKÝM, PÚCHOVSKÝM A SKALICKÝM

V Amsterdamu 10. února 1670

Bratří v Pánu milí, knězi Mikuláši, Lukáši, Samuelové oba, a Jene Tobiáne !

Aby Vám s novým rokem nová boží milost se zastkvěla, toho všechněm Vám celým srdcem žádám. O sobě pak oznamuji, že se Bohu líbilo s novým rokem novými hořkostmi naplňovati duši mou. I nejenže loňské rány ode mne ještě neodjímá, dlouhé a tesklivé nemoci — já již přes dvacet neděl z lůžka nemohu —, ale mi také zevnitřní potěšení má, přátely milé, odjímá. Zde doktora Cocceja a pana Seraria, v Anglii pana hrabě Pembroka, kněze Cordelia i jiné, v Prusích pak přemilého pána, knížete Radivíla, kterýž mne minulého podzimku psáním vlastní ruky navštívil a pěkně potěšoval, teď pak mne a zbory polské a litevské sám k Bohu zavolán jsa opustil. O čemž zeť můj (bratr Petr Figulus) v týmdni potom zvěda, ztrátu tak velikého patrona k srdci tak připustil, že i sám po některém dni, ač prvé již z nastydnutí v nemoc upadna, život dokonal, jmenovitě 12. Januarii. Kteráž rána mi nad jiné těžší, protože vdova (dcera) s paterými dětmi do klína mého a na mou starost se vrací, an já, bídný stařec, pod vlastními břemeny klesám.

Ale i to by mi snesitelnější bylo, jakožto privátní bolest; více trápí, že mi břeménka starosti o ostatky jednoty odemřel, proti mému dávnímu vinši, abych já ten nešťastný poslední senior dvě jednoty po sobě zavírající nebyl. Víte, jak sem od desíti již a více let prosil, aby jiné podpory podstaveny byly, a naposledy sem obdržel, že hlasy dávány padající na dvě F (Felína a Figule), z nichž však první, ani ordinací nedočkav, odešel, druhý, pobyv osm let a dva měsíce pomocníkem mým, též také mne opustil, a tudy péče o rozptýlené v Polště a Prusích zase na ramena má padá.

Nadevšecko pak troudím se, že to za jisté znamení pokládám neukojitelného již proti hříchům našim hněvu božího, že v nás již libosti nemaje, doraziti chce, aby vinici svou v národu našem jiným vinařům pronajal, lépe užitky vydávající Pánu svému. Ach, běda nám, že sme hřešili a hořký tento hněv proti sobě vzbudili ! Avšak nezoufejme, nejmilejší, ještě milosrdenství Hospodinovo trvá, kteréž jest věčné. Může on na Lazara, jehož miluje, nejen nemoc dopustiti, ale i smrt' a hrob i smrad rušícího se již, a může předce zase zavolati: »Lazaře, pod' ven !«, a tím nestihlou moc svou ukázati světu pro slávu svou.

Nemohu před Vámi zatajiti, přátelé milí, že jak mne přetěžce kormoutiti začal těmi svými radami věčný Pán, tak zase přesladkými potěšovánými naplňuje duši mou, teď již od osmi neb desíti dnů, přejasným jakýmsi duchu mému ukazováním. Pro jaký cíl toto vše činí ten moudrý a dobrý Bůh, jmenovitě že boří svůj vlastní dům malý, aby místo připravil většímu, boří shnilý a padající, aby vzdělal jiný pevný, krásný, stkvělý a slavný

etc., to jest místo malé, sobě milé jednoty aby vyzdvihl velikou, sobě milejší nejen v celé vlasti, ale po všech národech země. Ach, pléše srdce mé nad přejasným jakýmsi světlem, kteréž přede mnou těch dnů rozsvěcuje Otec světél nad všecky předešlé časy života mého, jak to býti má a musí, aby svíce posavad pod kbelem patrikulárních sekt a jednot tutlaná, na vysoký svícen vystavena jsuc, svítila všechněm, kteří v domech církve a v domech světa jsou. Již vidím, jak po sobě dvěře jednoty malé zavřítí a před sebou dvěře Jednoty veliké odevřítí skrze zhotovení a potom na světlo puštění dvojí knihy: jedné jazykem domácím pro vlastní svůj národ, druhé latině, však tak, aby se do všech jiných jazyků překládati mohla snadně, pro prudké osvícení národů jiných etc. Obojí té knihy přiložím teď titul summariaque contenta k spatření, co Bůh dělati strojí. Žádám pak Vás, milí bratří a synové, za toto tré přitom:

1. Abyste to pro sebe měli a vlastní potěšení své, jinam toho nehlásajíce.
2. Abyste vroucími modlitbami pomahali silně, jinak nemohouc pro nepřítomnost.
3. Avšak abyste předce pomohli, čím můžete.

Můžete pak vyhledáním a ke mně posláním starých spisů jednoty, cokoli jen paměti hodného najíti se můž v obojím místě. Bratr strážnický mi poznamenání před kolikas lety poslal všeho, co se v Lednici a Puchově nachází (teď N° I), což vše, aby mi posláno bylo, žádám, zabijíc to do nějaké truhlice aneb desek, a posláním tohoto co nejdříve ku panu Šmetau s nápisem »Studentengutt«. On již věděti bude, jak toho ke mně dodati při lipském jarmarku na Jubilate. Vy pak...což ? Přepište sobě ten rejstřík (N° I)...přehledajíc pozustalé věci po svaté paměti knězi Chodníčkovi, čehokoli tam nebude, doplňujte ! Zejména možné-li tam najíti spisy:

1. Mistra Jana Miliče.
2. Matěje Pařížského.
3. Bratrské listy k Luterovi a jeho odpovědi.
4. Bratra Lukáše o dvanáctiletém věku Kristově.
5. Ejusdem (téhož) Kšaft (krátká přepěkná věc).
6. Acta synodalia, qvotqvot tomi adsunt etc.

Ale jakž Vy mi pak toho dodáte ? Přes Vídeň ? Ci do Vratislavi také to pošlíc ? Pán ukaž Vám cestu !

I tohoto netají, že sobě ku pomoci (spěšného díla, nevěda, jak mne Pán Bůh dlouho nechá) volám bratra Pavla Hartmana a k písarství z Prus bratra Chmelíka. Ó by od Vás také přispěti mohl ten po spasení Hospodinově horlivě toužící, o němž bratr Samuel Junius ví. Zavírám důvěrně s Abrahamem říkáje: »Deus provide-bit«. Valete Deo commendati. (»Bůh opatří« — Genesis 22, 8. Bud'te zdrávi a Bohu poručeni.)

Datum na lůžku — quare maculatis ignoscite — 10. Februarii 1670. (Psáno na lůžku — proto omluvte kaňky — 10. února 1670.)

Známa Vám stará ruka.

KONŠELŮM OBCE AMSTERODAMSKÉ

V Amsterdamu 31. srpna 1670

Uplynulo čtrnáct let od chvíle, kdy jste mě přijali za hosta a poskytli mi pohodu ve stínu boží ochrany. Dočkal jsem se v nich přízně i poct, ale dříve než Vám sejdu z očí, mám za svou povinnost osvědčit Vám svou vděčnost a přicházím to potvrdit touto čestnou předmluvou a věnováním nezvyklého dárku.

Nenabízím prostě knihu, nýbrž pochodeň, klíč a lučavku na knihy, co jich vůbec je, a na myšlenky, řeči a činy Vaše a všech lidí. Pochodeň, aby se všechny tyto věci daly číst jasněji, klíč, aby se jim rychleji rozumělo, lučavku, aby se s větší jistotou dalo zjistit, zda to neb ono přináší zlato, nebo stříbro, nebo strusku.

Pochodeň je logika, která se zde třpytí novým světlem. Klíč je gramatika, která zde září novým jasnem. Lučavka je pragmatika, vysvětlující zde novým způsobem směrnice lidské vlády nad věcmi a zahrnující modalitu výzkumu všeho, co kdo s námahou podniká nebo kdy podnikl nebo podnikne, zda je to nutné, možné, snadné anebo proveditelné až v budoucnu. Cílem je, aby sdruženou službou těchto dcer první moudrosti, totiž mezi sebou paralelních umění — myšlení, mluvení a jednání —, bylo možné všechny lidské myšlenky, řeči a díla zřetelněji pochopit a rozumovou nápodobou také stanovit moudřejší nazírání, výklad a vytváření věcí.

(...)

Hle, já jsem učinil počátek a zanechávám druhým příležitost, aby můj objev zdokonalili, neboť co mně, starci, bylo dáno vidět, nebylo dáno dokončit. Mladší, jimž nebude chybět ani čas, ani zdatnost nadání, to budou moci svou práci vyzkoušet pod moudrým Vaším vedením, mužové výteční v trojjediném řádu, filozofové, politikové a teologové. Nechť se i zde stane skutkem výrok věčné pravdy: Jiný rozsévá a jiný sklízí, jiní pracují o počátcích věcí a jiní v práci jejich vejdou (Jan 4, 37—38). A můžeme-li užít apoštolského příkladu, povězme s Pavlem (1. Korinským 3,10): Já podle boží milosti jsem položil základ, jiní budou stavět, ale každý hled', aby stavěl jako moudrý stavitel.

(PŘEDMLUVA K TRIERTIUM CATHOLICUM, 1681)

Obr. 100: Josef Justus Scaliger

MIKULÁŠI DRABÍKOVÍ

V Amsterdamu 2. listopadu 1670

Kmotře milý ! Těžce nesu, že před Vámi utajili, když o nenadálé smrti milého bratra Junia ke mně psali. Kteréž psání došlo mne toho dne, když jsem jako umíral, od kvartány tak utrápen byv, že k životu naděje nepozustávala. Ale smíloval se Bůh a naději k životu zase mi navrátil, ačkoli nemoci své sem nepozbyl. Abych Vás pak déleji nedržel, vypravuji Hyráma k Vám nejprve do Lednice, aby Vám pomůcku Vaši donesl, totiž od patrona půlroční díl, pětadvacet pokroutek žlutých, a od kněze Williamsa v Anglii, jehož Bůh vzbudil... Pán Bůh požehnej, aby mouka v kbelci a olej v nádobce neustávaly, dokud déšť požehnání nepřijde. Modlte se za mne, jako i já za Vás.

Vale, a o sobě mi oznamte ! S modlitbami vroucnými za sebe, za sebe a za církev u vichřicích, kteréž se na všecku Evropu valí. Datum, ut supra.

Toto připisuji rukou vlastní, jak ní zase vládnouti počínám. Pán Bůh s námi !

CHARAKTERISTIKA ADRESÁTA POSLEDNÍHO LISTU

Uvědomil jsem si, že je člověkem a ne andělem; ale člověkem, který se více bojí Boha, než dbá na lidi. Že vůči Bohu je pokorný, vůči lidem dost opovážlivý, že mluví a chová se příliš nevázaně a že má k lidem málo ohledů. Jedním slovem že je to takový hříšník, jako jsme my všichni, ale že není pokrytcem jako většina lidí. Že je ohnivým řečníkem, jehož nemůžeš poslouchat, aniž bys nebyl dojat, ale po ostatních stránkách že je to člověk zcela průměrný.

(HISTORIA REVELATIONUM, 1657)

Obr. 101: Mikuláš Drabík

CHRONOLOGICKÁ TABULKA

1592 - 28. března se narodil v Nivnici. Jeho otec Martin Komenský byl synem Jana Segeše, fojta v Komni.

1592 - polský král Zikmund Vasa vstoupil na švédský trůn.

1598 - skončila španělská intervence ve Francii. Jindřich IV. vydal edikt nantský, zaručující náboženské svobody hugenotům.

1599 - byla česká kancelář na nátlak papežského nuncia zbavena nekatolických zemských úředníků.

1600 - byla založena akciová Východoindická společnost v Amsterdamu.

1602 - obnovil Rudolf II. mandát proti jednotě bratrské.

1603 - vznikla koalice katolických knížat v říši, tzv. Liga.

1604 - Martin i jeho žena Anna, Janova matka, zemřeli rychle za sebou v Uherském Brodě. Od jejich smrti žil sirotek ve Strážnici u své tety, otcovy sestry Zuzany, provdané za Martina Nohála.

1604 - sedmihradský magnát Štěpán Bočkaj povstal proti Habsburkům. Ovládl Slovensko a jeho »hajduci« pronikli na Moravu.

1605 - v květnu vypálili Bočkajovci Strážnici. Komenského se ujali poručníci v Nivnici.

1608 - přišel šestnáctiletý Komenský na žerotínskou latinskou školu do Přerova. Jako »mládenec« určený jednotou bratrskou k přípravě na kazatelské povolání dostal jméno Amos.

1608 - se sjednotila protestantská knížata v Unii. Stavové uherští, rakouští a moravští uzavřeli konfederaci. Do čela Moravy se dostal Karel starší ze Žerotína. Rudolf II. postoupil Uhry, Moravu a Rakousy Matyášovi.

1609 - byl Rudolf II. donucen vydat Majestát, zaručující náboženskou svobodu zastáncům České konfese z 1575. Španělsko uzavřelo příměří se severním Nizozemím.

1611 - se zapsal na Johanneum, nassavskou akademii v Herbornu.

1611 - Matyáš od 23. května českým králem.

1612 - začal sestavovat slovník **Poklad jazyka českého**.

1612 - smír Francie se Španělskem. Spojenectví Unie s Anglií.

1613 - zakončil herbornská studia dvěma tištěnými rozpravami: **Problemata miscellanea a Sylloge quaestionum controversarum**. O prázdninách navštívil Nizozemí, zvláště Amsterdam. Přes Marburk došel do Hei-delberku, kde se stal posluchačem bohoslovecké fakulty.

1613 - Spojenectví Unie s Nizozemím.

1614 - ukončil v lednu heidelberské studium teologickou disputací. Se získaným rukopisem Koperníkova díla **O obězích nebeských sfér** se pěšky vrátil přes Norimberk a Prahu na Moravu. Stal se správcem přerovské školy, z níž vyšel. V Praze byla vytištěna jeho **Pravidla snazší mluvnice (Grammaticae facillioris praecepta)**.

1615 - napsal spis **O andělich**, dnes nedochovaný.

1616 - se stal ordinací na dubnovém synodu v Žeravicích bratrským knězem. Zahájil práce na encyklopedickém **Divadle veškerenstva věcí** a pomýšlel na **Theatrum Scripturae**.

1617 - napsal **Retuňk proti Antikristu**. Nedochovalo se jeho latinské vyličení příběhů žerotínského rodu a dějin Moravy.

1618 - jmenován počátkem roku správcem německého bratrského sboru ve Fulneku a jeho školy. 18. června oddán s Magdalenou Vizovskou z Přerova.

1618 - v březnu protestní sjezd české evangelické šlechty proti porušování Majestátu. 23. května pražská defenestrace.

1619 - vyšli v Olomouci **Listové do nebe**.

1619 - Ferdinand Habsburský dosedl v březnu na český trůn. 2. května se Morava připojila k českému stavovskému povstání. 19. srpna Ferdinand sesazen, 26. srpna zvolen českým králem Fridrich Falcký.

1620 - 3. července uzavírá Unie s katolickou Ligou smlouvu o neutralizaci říšského území. 8. listopadu bitva na Bílé hoře.

1621 - na jaře obsadilo Fulnek neapolské vojsko v císařských službách. Komenský se od dubna skrývá před pronásledováním zprvu na Moravě, potom v Cechách na brandýském panství Žerotínů.

1621 - kapitulace slezských a lužických stavů. 21. června staroměstské popravy a vzápětí konfiskace.

1622 - v únoru dopsal a v Praze pak vydal **Premyšlování o dokonalosti křesťanské**, připsané manželce Magdaleně. Ta spolu s dvěma dětmi umírá téhož roku na mor. V říjnu vydal **Nedobytný hrad**.

1623 - ukončil tříletou práci na **Manuálníku**, bibličce, napsal první díl **Truchlivého** a v prosinci dopsal pod Klopoty u Brandýsa nad Orlicí **Labyrint světa**, věnovaný vlastníku panství Karlu staršímu ze Žerotína.

1624 - napsal **Pres boží**, druhý díl **Truchlivého** a spis **O sirobě**. 3. září se podruhé oženil s Marií Dorotou Cyrillovou.

1624 - císařský patent z 18. května vypovídá z Cech (od 12. října i z Moravy) evangelické duchovní.

1625 - dopsal v Bílé Třemešné na panství Jiřího Sádovského ze Sloupna **Hlubinu bezpečnosti**. Přes Lužici a Slezsko došel do velkopolského Lešna zajistit bratrským vyhnancům útulek. Ve Sprotavě se seznámil s viděními Kryštofa Kottera a překládal je do češtiny.

1625 - se dotváří protihabsburská koalice spojenectvím Nizozemí, dánsko-norského království a Anglie.

1626 - šel do Berlína za Ladislavem Velenem ze Žerotína a dál putoval až do nizozemského Haagu. Uprchlému českému králi Fridrichovi Falckému tam odevzdal opis Kotterových vizí. Překládá »metrem poetickým« některé žalmy.

1626 - se připojuje ke koaličnímu vojsku pod vedením Mansfeldovým sedmihradský vévoda Gabriel Bethlen († 1629).

1627 - v Amsterdamu vyšla tiskem **Mapa Moravy** pro Velena ze Žerotína, na níž pracoval od roku 1618. V Branné u Jilemnice ho zaujmou vidění Kristiny Poniatowské. Studuje v zámecké knihovně ve Vlčicích.

1627 - platí v Cechách od 10. května (na Moravě od 1. července 1628) Obnovené zřízení zemské. Mandátem z 31. července dostává nekatolická šlechta šestiměsíční lhůtu k vystěhování ze země.

1628 - odešel počátkem února s rodinou a s K. Poniatowskou do Lešna.

1628 - vypovědělo Švédsko císaři válku.

1629 - učí v Lešně na vyšší bratrské škole. Příprava učebnic, metodologické a jazyko-vědné studie jsou už v perspektivě pansofické myšlenky.

1629 - se Francie spojuje se Savojskem a Benátkami proti Habsburkům a prostředkuje mír mezi Polskem a Švédskem.

1630 - pracoval na souborně pojatém návrhu na obnovu národní výchovy a školství (**Ráj církve znovu se rozzelenávající, jinak Ráj český**), jehož první část dokončil 1632 s názvem **Didactica, tj. Umění umělého vyučování**. Přepracoval rozšířenou knihu Lewise Baylyho **Practice of Piety** pro české čtenáře: **Praxis pietatis, tj. O cvičení se v pobožnosti pravé**.

1630 - uzavírá Francie dohodu s Bavorskem. Valdštejn je odvolán z funkce generalissima císařské armády. Gustav Adolf se vylodil na Baltu.

1631 - dopsal a vydal učebnici latiny **Janua linguarum reserata**, která záhy získala evropský ohlas. Kriticky se vyslovil k bezohlednému pudu sebezáchovy v době morových epidemií, nejprve německy: **Kurzer Bericht von Pestilenz**, o rok později česky.

1631 - vítězí 17. září švédské vojsko u Breitenfeldu (blízko Lipska) a spojenecká vojska Sasů vpadají do Cech. Vzrůstají naděje české emigrace. Od prosince reaktivovaný Valdštejn vytlačuje Sasy.

1632 - **Zpráva kratičká o morním nakažení**. Česky vydal výklad o předškolní výchově dětí **Informatorium školy mateřské**. Na jaře byl zvolen konseniorem a na podzim seniorem jednoty bratrské a pověřen funkcí písaře. Program obnovy celé církve české vložil do spisu **Haggaeus redivivus**. Dopsal **Physicae ad lumen reformatae synopsis** a o rok později vydal v Lipsku.

1632 - v květnu se Valdštejn zmocňuje Prahy. V listopadové bitvě u Lützen padl Gustav Adolf.

1633 - navázal styk se Samuelem Hartlibem. Německy vyšlo **Informatorium**, česky už proslulá **Janua — Dvěře jazyků odevřené**, k níž dopsal **Vestibulum**. Do latiny začal překládat **Českou didaktiku**. Hraběti Rafaelu Leszczyńskému věnoval **Hlubinu bezpečnosti**, k níž připojil traktát **Renuntiatio mundi, tj. Výhost světa**.

1633 - získává Švédsko oporu v říši (heilbronnský spolek).

1634 - na latinskou **Fyziku** z 1632 (kde tři principy poznání: smysly, rozum a Písmo) navazuje přípravnými pracemi k pansofickému projektu. Pokračuje v práci na **Velké didaktice**.

1634 - v zářijové bitvě u Nördlingen porážka Švédů císařsko-španělsko-ligistickým vojskem.

1635 - se pouští do polemiky s emigrantem M. Martiniem z Dražova na obranu jednoty.

1635 - se květnovým pražským mírem přidaly Sasko a Braniborsko na stranu císaře.

1636 - poslal Hartlibovi do Londýna své **Prae-cognita pansophica**.

1637 - dostal Hartlib k posouzení další pansofický spis. Dal jej do tisku s titulem **Conatuum Comenianorum praeludia**. V druhém vydání (1639) schválil autor titul **Pansophiae prodromus (Předchůdce vševědy)**. Osířelým synům hraběte Leszczyńského věnoval spisek o pravé životní moudrosti **Faber Fortunae**.

1638 - se pokouší o dramatizaci vyučovací látky. Píše hru **Diogenes Cynicus redivivus**.

1639 - následuje hra **Abrahamus patriarcha**.

1640 - má **Diogenes** premiéru a dvě reprízy. Angličtí přátelé chystají pozvání do Londýna. Začíná psát **Dveře věcí (Janua rerum reserata)**.

1640 - jedná říšský sněm v Řežně o restituci náboženských poměrů k r. 1627 proti švédskému požadavku k r. 1618. Švédský generál Banér na čas oblehl Prahu a byl odražen. V Anglii, kde od r. 1629 vládl absolutisticky Karel I., zasedá pod tlakem skotské vzpoury nejprve »krátký« a vzápětí »dlouhý« parlament.

1641 - koncem září přijel do Londýna, o měsíc později dostal pozvání Ludvíka De Geera do Švédska. Měsíc pozorování stačil na **List o Anglii**.

1642 - dopsal **List z Anglie (Studii pansophici in Anglia fautoribus)**. Reformní návrhy shrnul pro anglické přátele spisem **Via lucis** (tiskem až 1668). Sešlo z květnového pozvání do Francie. V létě navštívil Haag a Leiden, hovořil s Descartem. V září ho přijala královna Kristina a jednal s Oxenstiernou. Na podzim se s rodinou usídlil v Elblagu.

1642 - Banérův nástupce Torstenson pronikl do Slezska a na Moravu, v červnu jsou Švédové pány Olomouce. V listopadu porazili Švédové u Breitenfeldu císařské. Odbojní Valaši navazují spojení se Švédy a počítají s podporou sedmihradského knížete Jiřího Rákócziho, chystajícího se k otevřenému protihabsburskému boji. Ve Francii umírá 4. prosince kardinál Richelieu, iniciátor pozvání Komenského. Jeho politika sledovala vnitřní i mezinárodní posílení Francie — zesílení ústřední moci a protihabsburskou orientaci. Elblag je v průsečíku zájmů Švédska, Polska a braniborského kurfiřta.

1643 - se pouští do přepracování učebnic latiny. Po rozhovorech s konvertitou Nigrinem píše **Poznámky o smíření křesťanů (De dissidentium in rebus fidei ehristianorum reconciliatione hypomnemata)**.

1643 - dánský král Kristian IV. a Polsko se přidávají k Habsburkům. Francie zastavuje španělský nápor vítězstvím u Rocroi. Oslabení Švédové projevují dočasný zájem o sjednocení protestantů.

1644 - polemizuje s kapucínem Valeriánem Magni: **Judicium de judicio Valeriáni Magni**.

1644 - začínají mírová jednání v katolickém Munsteru a protestantském Osnabrücku. Švédové porážejí Dány.

1645 - pokračuje v polemice jako »Ulricus de Neufeld« a účastní se interkonfesijních to-ruňských jednání. Pracuje na projektu sedmidílného pansofického díla.

1645 - od vedením Torstensonovým pronikají védové znovu na Moravu. Vítězí nad císařskými vojsky u Jankova.

1646 - dokončuje *Methodus linguarum novissima*.

1646 - společná ofenzíva švédská a francouzská v říši urychluje mírová jednání.

1647 - vychází v Leidenu *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*, původně určená pro anglické martyrologium Johna Foxe.

1648 - se v srpnu vrací do Lešna, kde 27. téhož měsíce ztrácí druhou manželku. Ze čtyř dětí jsou Dorota Kristina a Alžběta už dospělé, Zuzana pětiletá a Daniel dvouletý. Oporou mu je Alžbětín manžel Petr Figulus. Úmrtím bratrských seniorů přejímá s Pavlem Fabriciem († 1649) a Václavem Locharem († 1656) hlavní odpovědnost za řízení rozptýlené jednoty. Spisem *Independentia aeternarum confusionum origo* se vrací k anglickým zkušenostem. Listem z 11. října důtklivě prosí Oxenstiernu, aby v mírových jednáních nezapomněl na Čechy.

1648 - v létě pronikla švédská vojska do Cech, dobyla Pražský hrad a Malou Stranu. Podzimnímu útoku se Pražané ubránili a 1. listopadu Švédové odtáhli. 24. října byl v Munsteru a Osnabrücku podepsán kompromisní vestfálský mír, potvrzující suverenitu Nizozemí a upevňující postavení Francie a Švédska. Politické a náboženské poměry ve středoevropských státech upravoval ke stavu z r. 1624. Padly naděje českých emigrantů.

1649 - uzavřel 17. května v Toruni třetí sňatek s Janou Gajusovou. Čechy zapomenuté vestfálským mírem připomíná předmluvou ke spisu Jana Lasického *Historie o původu a činech bratří českých*.

1649 - v Anglii padla monarchie lednovou popravou krále Karla I. Vůdčí osobností buržoazní republiky je představitel independentů Oliver Cromwell.

1650 - prorocky oslovuje jednotu a celý národ spiskem *Kšaft umírající matky, jednoty bratrské*. Píše třetí díl *Truchlivého*. Na cestě do Blatného Potoku naposledy tajně navštívil vlast. Doživotně ho poznamenalo setkání s vizionářem Mikulášem Drábíkem. Na čtyři roky se usazuje v Sárospataku jako reformátor sedmihradského školství. Činnost zahájil řečí *De cultura ingeniorum*. V říjnu dokončil spis *Schola pansophica*.

1651 - vysvětlil roli Zikmunda Rákócziho v protihabsburské koalici *Tajnou řečí Nátana k Davidovi (Sermo secretus Nathan ad Davidem)*.

1651 - na Západě pokračuje konflikt francouzsko-španělský. Vzniká první válka mezi Anglií a Nizozemím o námořní dopravu. Dynastický sňatek sedmihradského knížete Zikmunda Rákócziho s Jindřiškou, dcerou Fridricha Falckého, má přispět švédsko-nizozemské protihabsburské koalici.

1652 - přepracovává potřetí soustavu učebnic a pracuje na *Obecné poradě o nápravě věcí lidských*.

1652 - zemřel Zikmund Rákóczi.

1653 - vychází zkušební otisk první podoby *Orbisu* s názvem *Vestibuli et lamme lucidarium*.

1654 - se úspěšně prosadila dramatizace *Dveří jazyků*. Tak vznikla *Škola na jevišti (Schola ludus)*. Analýzou uherské společnosti a politickým povzbuzením Jiřího Rákócziho je *Gentis felicitas (Štěstí národa, vytištěné až 1659)*. Řečí *Laborum scholasticorum coronis* se rozloučil s potockou školou a v červnu se vrátil do Lešna.

1654 - přestoupila švédská královna Kristina ke katolictví a vzdala se vlády ve prospěch Karla X. Gustava, synovce Fridricha Falckého. Nový král řeší soupeřství s Polskem válečným konfliktem.

1655 - dokončuje třetí díl **Obecné porady (Pansofie)**. Obdiví i rady k státnické moudrosti novému švédskému králi vyjadřuje formou chvalořeči: **Panegyricus Carolo Gustavo**. Válkou ohroženým měšťanům Lešna je určen **Boj s Bohem modlitbami**.

1655 - švédsko-polská válka zvyšuje naděje emigrantů na vtažení Habsburků do konfliktu a posílení protihabsburské koalice cromwellovskou Anglií.

1656 - je koncem dubna Lešno vypáleno. Komenský přišel o majetek, knihovnu a nejvzácnější vlastní rukopisy. Zachránil se útekem do Slezska. V létě se přes Brieg dostal do Hamburku, kde vypsál **Lesnae excidium (Zkázu Lešna)**. Přijal pozvání do Amsterdamu, kam se přes Groningen dostal koncem srpna. Od prosince získává z rozhodnutí městské rady pravidelný příjem a dotace na dokončení didaktických a pansofických spisů.

1656 - je polskými katolickými sedláky vypáleno Lešno.

1657 - na Nový rok věnuje amsterodamským konšelům nové vydání **Schola ludus**. Vydává **Latinitatis schola triclassis (Vestibulum, Janua, Atrium)**, napsané v Sárospataku, **Lexicon atriale latino-latinum a Comenianae linguarum methodi synopsis**, zaměřené na vyučování latině. Začíná vydávat **Opera didactica omnia I—IV (Veškeré spisy didaktické)**, věnované amsterodamské městské radě, a první díly **De rerum humanarum emendatione Consultatio catholica (Obecná porada o nápravě věcí lidských)**. Soubor revelací **Lux in tenebris (Světlo v temnotách)** vzbudil polemický ohlas.

1658 - dokončil v lednu čtvrtý svazek **Veškerých spisů didaktických**. V Norimberku vydal **Orbis pictus (Svět v obrazech)** a v Amsterdamu **Vestibulum rerum et linguarum** pro nejmenší děti. Lešenským vyhnancům byl určen **Manuál** biblického čtení, zničený v prvním nákladu požárem.

1658 - zemřel 3. září Oliwer Cromwell, spojující od r. 1655 jako lord protektor Anglie ve své osobě nejvyšší státní a vojenskou funkci. (Mluvčí sociniánů v Amsterdamu Daniel Zwicker vydal svůj irenický spis.)

1659 - se vrátil ke studiím fyziky (**Disquisitiones de caloris et frigoris natura**) a polemizoval s přírodní filosofií Descartovou (**Cartesius... eversus**). Obranou přilnutí k proroctvím je **Historia revelationum**. Český notovaný **Kancionál** z amsterodamské tiskárny v Komenského redakci, s jeho původní i překladatelskou písňovou tvorbou. Pouští se do teologických polemik apologií **Vindicatio famae et conscientiae Johannis Comenii** a v návaznosti na starší práce zahajuje zápas se sociniány. Hájí trojiční dogma a Ježíšovo božství (**De questione utrum Dominus Jesus propria virtute a mortuis resurrexit**).

1659 - je Anglie v nebezpečí nové občanské války. Válečné soupeření Francie se Španělskem po vestfálském míru končí vítězstvím Francie. (Mikuláš Arnold vydal polemiku s revelační teologií Komenského a nepřímo ji obvinil ze zkázy Lešna.)

1660 - vydal čtvrtý díl **Truchlivého (Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře)** a pokračoval v polemice se sociniány (**De ire-nico irenicorum admonitio**). Informací o českých bratřích pro anglické přátele je **De bono unitatis et ordinis**, obsahující i **Ratio disciplinae a Brevis hi-storiola ecclesiae Slavonicae**, s věnováním Karlovi II.

1660 - prostředkuje Francie uzavření míru, jímž končí pětiletá válka švédsko-polská. Generál Monk se svou armádou vstupuje do Londýna a otevírá cestu restauraci Stuartovců. Na anglický trůn nastupuje Karel II. Stuart.

1661 - píše příručku k vyvrácení socinianismu (**Socinianismi speculum**). Fulneckému sboru věnuje nově formulovaný katechismus (**Die uralte christliche Religion**) a koncem roku chronologicky řadí vlastní bibliografii (**Epistola ad Montanum**).

1661 - umírá ve Francii kardinál Mazarin a vlády se ujímá absolutisticky Ludvík XIV.

1662 - připravil k tisku bratrskou konfesi z 1584 (**Confessio aneb počet z víry**) a doplnil **Dalším napomenutím roztýleným ostatkům jednoty**.

1663 - nahradilo lešenskou ztrátu druhé vydání **Historie o těžkých protivenstvích církve české**. V konečné úpravě vyšel **Labyrint světa a ráj srdce**. Prorocky oslovuje německou veřejnost (**Letzte Posaun uber Deutschland**) a pokouší se literárně ovlivnit řezenskou poradu říšských knížat.

1663 - vypukl v Amsterdamu mor. Turci pronikají přes Uhry na Moravu a ohrožují vnitřně roztříštěné Německo. V Řežně zasedá »věčný« říšský sněm.

1664 - je turecký nápor odražen za pomoci francouzských oddílů v srpnové bitvě u Sv. Gottharda.

1665 - vydává politický traktát **Syllogismus orbis terrarum practicus** a rozšířený soubor prorocství **Lux e tenebris (Světlo z temnot)**. Od začátku roku začal shromažďovat poznámky a různorodý materiál k tématu »všenápravy« s názvem **Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy)**. Pokračoval v nich celý zbytek života.

1665 - se v druhé válce znovu střetla Anglie s Nizozemím jako námořní velmoc soupeřící o hegemonii.

1666 - ze švédské iniciativy začínají mírová jednání mezi Londýnem a Haagem.

1667 - vyslovil souhlas s apologií zbožné vědy P. Serruriera proti stoupencům Descartovým (**Judicium de judicio Serarii**). Osobně se účastnil mírového jednání v Bredě. Spiskem **Angelus pacis (Anděl míru)** dokládá význam smíření Anglie s Holandskem a nezbytnost mírové koexistence lidstva. Překonává běžný europocentrismus.

1667 - prostředkuje urychlení jednání i Francie. Mírová smlouva je podepsána v červenci v Bredě.

1668 - vydává **Via lucis (Cestu světla)**, vzniklou v Anglii, a přehodnocující **Unum necessarium (Jedno potřebné)**. Od zimních měsíců do jara příštího roku churaví.

1669 - na Maresiovy kritiky chiliastů odpovídá spiskem **De zelo sine scientia et charitate (O horlivosti bez umění a lásky)**. Maresiův **Antirrheticus**, kritický i k **Všenápravě**, byl podnětem k sebeobhajobné autobiografii **Continuatio admonitionis fraternae**. V zimě byl opět upoután na lůžko nemocí.

1670 - na jaře poněkud pookřál. V srpnu podepsal věnování spisku o logice **Triertium catholicum (Obecné trojumění)**, vydaného až 1678. V září píše poslední poznámky do **Clamores Eliae**. 2. listopadu napsal poslední dopis Drabíkovi. 15. listopadu zemřel v Amsterdamu. 22. listopadu byl pochován ve valonském kostelíku v Naardenu.

1670 - se naposledy tajně jedná o českých zemích, když Francie připravuje koalici proti Nizozemí a snaží se získat Braniborsko.

SLOVNÍČEK JMEN

(Uvádíme méně známé postavy Komenským jmenované)

ALFEUS (Alphaeus) Ezechiel — bratrský kněz a kazatel na Slovensku. Patrně syn Jakuba Alphaea, bratrského kněze ve Velké Bíteši († 1620). Sám působil nejprve na Vsetínsku, od 1640 v Púchově. 1663 přizván, aby pomohl řešit spor s Mikulášem Drábíkem.

ALSTED Johann Heinrich (1588—1638) — reformovaný myslitel a polyhistor. V době Komenského studií vlivný profesor filozofie v Herbornu (1609—1629). Brzy proslul rozsáhlými encyklopedickými díly. První náběh k nim věnoval už 1610 Karlovi st. ze Žerotína. Po odchodu z Herbornu působil až do smrti na kalvínské vysoké škole v sedmihradském Bělehradu (Alba Julia). Byl pansoficky přesvědčen, že filozofie s teologií nejsou v rozporu. Jeho porozumění s Komenským bylo trvalé. V rozpravě o tisícileté říši (1627) mnoho dával na proroky doporučované Komenským, zvláště na Kottera.

ALTING Jakob (1618—1679) — orientalista v Groningen. Studoval v Emden a Oxfordu, do 1643 byl anglikánským duchovním ve Worchesteru, přítel Hartlibův a rodiny De Geerů.

ALTING Johann Heinrich (1583—1644) — reformovaný teolog, narozen v Emdenu, vystudoval tam filozofii, v Herbornu teologii. 1608 učitelem prince Fridricha Falckého, ustaven profesorem dogmatiky a 1616 správcem semináře v Heidelbergu. 1622, kdy Tilly plenil Heidelberg, utekl do Haagu na dvůr Fridrichův. Od 1627 profesorem teologie v Groningen (Groninkách), kde setrval do smrti.

ANDREAE Ernst (1606—1652) — vnuk Komenského učitele Jana Piscatora, německý kazatel v Gdaňsku. Jeho bratr Tobias Andreae byl profesorem řečtiny v Groningen (Groninkách) od 1635, kdy se také v květnu oženil s dcerou Ludvíka De Geera Alžbětou.

ANDREAE Johann Valentin (1586—1654) — luterský teolog a básník, usilující o nápravu vyučovacích metod. 1614 po návratu ze studijních cest po evropských univerzitách se stal diakonem (jáhnem) ve Vaihingen, v rodném Württembersku. V letech 1620—1639 byl farářem a superintendentem v Kalvu (Calvu), kde za válečného požáru přišel o jmění, knihovnu i výsledky badatelské práce. S Komenským se seznámil v Heidelbergu a stal se jeho vlivným radcem. Zemřel jako superintendent ve Stuttgartu.

ANCHORANUS Jean († po 1639) — reformovaný pastor jihofran-couzského původu, pobýval 1631 v Gdaňsku, kde pečoval o vydávání huge-notské literatury vzniklé v londýnském exilu. Při té příležitosti přeložil Komenského Dveře jazyků do francouzštiny a angličtiny a vydal pak v Londýně nejméně čtyřikrát. Zemřel po 1639.

DAUBINY kníže (d' Aubigné Constant) — pán v Surimeau, nehodný syn Agrippy d'Aubigné (1552—1630) a jeho první ženy Zuzany de Lezay († 1595). Odpadlý za válek ve Francii od protestantismu, vrátil se k němu v Ženevě počátkem 1624. Svou zradu hleděl odčinit službou v dánském vojsku, jež se chystalo přispět na pomoc německým souvěrcům. 1627 vyjednával v Paříži s hrabětem Jindřichem z Nanteuil, který na Richelieuův rozkaz obléhal kalvínský přístav La Rochelle, a vyjevil mu záměry Angličanů. To dovršilo jeho roztržku s otcem. Když jemu a Ženevanům přišel nabídnout své prostředkování s Anglií, byl odmítnut. Byl otcem pověstné paní de Maintenon.

BACON (Baco) Erancis Verulámský (1561—1626) — anglický filozof a státník, zakladatel empirismu. Svou filozofii zakládá na analýze přírodních jevů. Zdrojem poznání je mu zkušenost a metodou indukce. Komenského nadchl myšlenkou nové metody, již je třeba získávat nové

poznání. Svým dílem *Nové organon* (*Novum organum scientiarum*, 1620) ovlivnil myšlení anglických a francouzských materialistů 18. století.

BAL Jan z Hoczewa — polský šlechtic z Hoczewa při řece Hoczewce, kde sanocký podkomoří Petr Bal založil město Baligród. Byl příznivcem lešenské školy, kde studoval jeho syn Kryštof, který zemřel 1640.

BEISKER Abraham — majitel hostinského domu ve Sprotavě. Komenský se u něho ubytoval při své první výpravě za Kryštofem Kotterem.

BENEDIKT Samuel — původem z Meziříčí, bratrský bohoslovec, který 1632—1638 studoval v Cambridge s Danielem Erastem, synem lešenského seniora Jiřího Erasta.

BERGE Abraham van den — viz **A BURG Abraham**

BERGHE Pieter van den — viz **MONTANUS BEYER Jakub** — přední měšťan amsterodamský, bydlil v téže ulici jako Komenský.

BISTERFELD Johann Heinrich (1600—1655) — narozen v Nassavsku, studoval v Heidelbergu a v Nizozemí. Alstedův zeť, byl od 1629 profesorem teologie a filozofie na kolegiu v Královském Bělehradu v Sedmíhradsku. Pokusil se o pansofické encyklopedické dílo (*Alphabetum philosophicum*) podobně jako Komenský, s nímž udržoval přátelské styky. Proslavil se protisociniiovským spisem *De christianorum uno Deo Patre, Filio et Spiritu sancto* (Leiden 1638).

BOCSKAY István mladší — maďarský sedmíhradský magnát, zemřel po 1674.

BODINUS Elias (1600—asi 1650) — německý pedagog působící od 1618 v Hamburku, kde 1621 vydal svou *Didaktik oder Lehrkunst*.

BOTSAC K Johann (1600—1674) — pastor Trojičního kostela v Gdaňsku a profesor na gymnáziu. 1631 vydal v Lipsku polemický *Anti-Valeriánus*. 1639 s Valeriánem Magni osobně disputoval v soukromí. Písemnou obranu proti spisu Botsackovu vydal Magni až 1641 (*Valeriáni responsio*). Účastnil se toruňských rozhovorů 1645.

BROOKE Robert Greville, lord (1608—1643) — měl velký zájem o podnikání Angličanů v Americe a přál českým pobělohorským exulantům po tom, co se seznámil s moravským rytířem Bergem z Bergu.

BUKOVSKÝ z Hustiřan Karel — s manželkou Barborou Klusačkou z Kostelce sídlil na zámku Velehrádek u Dvora Králové. Při pobělohorských konfiskacích mu propadla třetina jmění; 1623 přišel o Velehrádek, který se prostřednictvím Albrechta z Valdštejna dostal 1624 Jiřímu Sádovskému jako léno.

A BURG Abraham — amsterodamský tiskař, někdy uváděný spolu s vdovou po Martinovi J. Brandiovi, který vydal Komenského *Schola ludus* (*Škola na jevišti*) v Amsterodamu 1657.

BYTHNER Jan (1602—1675) — senior polské větve bratrské, syn Bartoloměje Bythnera, malopolského seniora v Sandoměři. 1640 ordinován, stal se pastorem v Mieleczynu, Woli Łaszkowské a v Debnici. 1645 předsedal v Toruni reformované straně, 1646 přešel do Karminu, po 1656 se stal duchovním správcem v Kurcewu, na čas vyučoval na gymnáziu v Lešně.

CAESAR Jan — kazatel v Gdaňsku.

CALIXT Georg (1586—1656) — scestovalý profesor bohosloví v Helmstedtu. V duchu Melancthonově rozvíjel humanistickou myšlenku smírného vyrovnání křesťanských konfesí, tzv. irenismus, za přísného odlišení dogmatiky od etiky. Jeho nejúdernějším odpůrcem byl Abraham Calov.

CALLANDRINUS (Calandrinus) Caesar — valonský duchovní hugenotského sboru v Londýně ve čtyřicátých letech 17. století.

CALOVIUS (Calov) Abraham (1612—1686) — luterský ortodoxní bohoslovec, působil jako profesor od 1637 v Královci, od 1643 jako ředitel gymnázia v Gdaňsku, od 1650 ve Vitemberce. Proslul svým dvanáctisvazkovým spisem *Systema locorum theologicorum* (1655—1677). Hojně pěstoval polemiku, na toruňském interkonfesijním jednání zvláště ostře vystoupil proti synkretismu Georga Calixta.

CALVIN Jean (1509—1564) — vůdčí reformátor druhé generace, působil po kratším pobytu ve Štrasburku od 1541 natrvalo v Ženevě. Klasikem reformované dogmatiky se stal svou Institucí (1536—1559). Do češtiny ji přeložil Jiří Strejc z jednoty bratrské.

CAMPANELLA Tommaso (1568—1639) — bouřlivý kalabrijský dominikán, byl pro své názory o potřebné přeměně společnosti do 1626 vězněn španělskou inkvizicí, později ohrožen inkvizicí papežskou. Předstíraje šílenství unikl 1634 z Itálie do Francie. Překvapivě plodný básník a spisovatel politické utopie *O slunečním státu*; snil o světové monarchii křesťansky orientované.

CASSIUS (Kaška) David — syn městského rychtáře Jana Cassia z Vysokého Mýta. Celá rodina emigrovala do Skalice. S rodnými bratřími Bohuchvalem a Bohuslavem studoval bohosloví v Nizozemí. 1668 se stal konrektorem gymnázia v Lešně. Založil rozvětvenou rodinu Kašků - Cassiů v Polsku. Sám se nakonec vrátil do Skalice, kde zemřel.

CLAGIUS (Klage) Thomas, též Didymus Hermannovillanus (1598—1664), Komenským nazýván Claius — jezuitský orientalista ve Vilně, od 1650 rektor koleje v Braunsbergu.

COCCEIUS (Koch) Johannes (1603—1669) — reformovaný teolog, profesor zprvu v rodných Brémách, později od 1650 v Leidenu, kde zemřel. Vztah Starého a Nového zákona podřídil principu Hospodinovy vytrvalé smlouvy (*foedus*), umožňující naději v eschatologické naplnění v božím království. Komenskému bylo blízké jeho pojetí lineárního času i názvuky pietistické zbožnosti.

COMBACH Johannes (1585—1651) — profesor v Marburku, hebraista.

COPENIUS Bartholomäus (1565—1617) — rodák z Rostocku, posléze profesor hebrejštiny v Heidelbergu.

CORDELIUS — kněz v Anglii.

CORNU Jan — bratrský bohoslovec, studující v Nizozemí (v Groningen) s Davidem Cassiem. Patrně syn Zachariáše Cornu, rodem z Cech, který studoval 1629 v Leidenu, a od 1637 byl duchovním správcem v Heyersdorfu v Poznaňsku, kde zemřel 1643.

COY P. Johann — po 1630 vlivný člen městské rady v Elblagu, kurátor tamní školy, v polovině padesátých let 17. století námořní právní poradce Švédů.

CRISPUS Eliáš — původem Moravan, zapsán na herborské univerzitě 27. 5. 1611 jako *famulus* Erasma ze Starhemberga spolu s jeho preceptorem Pavlem Fabriciem.

CROCIUS Ludwig (1586—1653) — profesor na gymnáziu v Brémách, reformovaný melanchthonovec, smířlivý autor hojně užívaného, ale nevýrazného *Syntagma sacrae theologiae* (1636).

CROMWELL Oliver (1599—1658) — jako vůdce »independentů« v parlamentní opozici proti králi (Karel I. Stuart) se stal vůdčí osobností anglické buržoazní revoluce 17. století, která skončila popravou krále a vyhlášením republiky (1649). Od 1653 nastolil osobní diktaturu jako »lord protektor«.

CULPEPER (Colepeper) Cheney Sir of Hollingbourne (1603—1663) — pocházel z Kentu, studoval v Oxfordu, v anglickém parlamentu se stal vlivným příznivcem odborníků v medicíně a přírodních vědách.

CYRILL Jan (1570—1632) — syn Pavla Spalka, narozen v Třebíči, bratrský kněz, stal se 1618 duchovním správcem a kazatelem v Betlémské kapli a zároveň členem pražské konsistoře jako bratrský senior, nástupce Matěje Cyra. S administrátorem konsistoře podobojí Jiřím Dikastem korunoval Fridricha Falckého za českého krále. Dcera Anna se provdala (1622) za bratrského kněze Jiříka Laurina, dcera Dorota (1624) za J. A. Komenského. Emigroval do Lešna, kde zemřel 30. 5.

CYRILLOVÁ Marie Dorota († 1648) — dcera bratrského seniora Jana Cyrilla. 3. září 1624 se stala v Brandýse n. Orlicí, kde od 1621 poskytoval bratřím ochranu Karel st. ze Žerotína, druhou manželkou Komenského. Zemřela krátce po přestěhování do Lešna 27. srpna 1648 a zanechala čtyři děti: Dorotu Kristinu, Alžbětu, Zuzanu a syna Daniela. O necelý rok později (17. 5. 1649) se Komenský oženil potřetí s Janou Gajusovou v Toruni.

CYRILL Pavel — syn bratrského seniora Jana Cyrilla, švagr Komenského (bratr Doroty). Emigroval do Lešna, kde působil jako kantor tamější školy. Po zkáze Lešna se s ředitelem školy Adamem Hartmannem vydali přes Německo a Nizozemí do Anglie a Francie. Komenský si ho vybral jako spolupracovníka v Elblágu. Ještě 1676 udržuje styky s Danielem Komenským.

DECANUS Jan (1565—1644) — bratrský kněz, konsenior pražské konsistoře. Vychován v Horažďovicích, 1600 ordinován, stal se duchovním správcem sboru v Liblicích u Mělníka, pak v Týně a Příběnicích, tři roky se skrýval v Praze, 1627 emigroval do Lešna a o rok později do Vlodavy, kde 29. 3. 1644 zemřel.

DELLER Vilém — norimberský měšťan.

DESCARTES (Cartesius) René (1596—1650) — francouzský filozof a matematik. Svým mechanicko-materialistickým výkladem přírody, odmítnutím teleologie, kterou nahradil příčinným výkladem, upřednostněním matematiky jako vzorové vědy a zejména filozofickým východiskem poznání, položeným do myslícího subjektu jako základu vši jistoty (»cogito, ergo sum«), byl myšlenkovým protipólem Komenského. Descartova teorie poznání (Rozprava o metodě 1637, Úvahy o metafyzice 1641, Principy filozofie 1644) se stala východiskem novodobého racionalismu.

DE DIEU Louis (1590—1642) — vynikající orientalista, profesor a ředitel valonské akademie v Leidenu, editor hebrejské Apokalypsy, známý jako »echter Hermeneutiker«.

DÖNHOF Gerhard von (1589—1648), hrabě, vévoda Pomořanský — protestant reformovaného ražení, ochránce bratří. Jeho kazatelem v Marienburgu byl Daniel Episcopius, bratrský kněz ordinovaný v Ostrorogu. V konfesijním hádání Bartoloměje Nigrina s kapucínem Valeriánem Magni byl Nigrinovým ochráncem. Komenský ho v záležitosti Nigrinově navštívil 1643.

DRABÍK Mikuláš (1588—1671) — spolužák Komenského na bratrské škole ve Strážnici (1604—1605), stal se od 1616 správcem sboru v Drahotuších. Po 1624 odešel do Lednice na Slovensku. Pro opilství byl zbaven kazatelské služby a obchodoval suknem. Od února 1638 mívá vidění politického obsahu, ohlašující brzké osvobození českých zemí vojenským zásahem ze severu a východu. Komenský se s ním osobně sešel 1650 ve Skalici, překonal počáteční nedůvěru k němu, ano na jeho pokyn se rozhodl přijmout pozvání do Blatného Potoka. Po pádu Lešna, v němž Drabík viděl trest za to, že Komenský neuveřejňuje jeho předpovědi, zařadil Komenský jeho vidění vedle Kotterových a Poniatowské do knihy Lux in tenebris (1657) a opětovně je pak vydával a vykládal. Drabík měl přirozenou výmluvnost i literární pohotovost. Bratislavským soudem byl obžalován z velezrady, uvězněn, jezuité přiveden k odvolání svého přesvědčení a popraven 16. 7. 1671. Komenský setrval v korespondenci s Drabíkem až do listopadu 1670.

DUBIN Tomáš († 1618) — původem z Valašského Meziříčí, studoval 1603—1606 v Herbornu, 1606—1607 v Marburku, 1608 se stal učitelem na bratrské škole v Přerově, později kazatelem v Zábřehu, kde zemřel.

DURY (Durie) John (1595—1680) — anglický kazatel v Elblagu. Původem z rodiny presbyteriánského kazatele Roberta ve skotském Edinburku, přesídlené do Leidenu. Po studiích byl na čas soukromým učitelem ve Francii, pak čtyři roky (1624—1628) působil v Oxfordu. 1628 se stal duchovním anglicko-skotské kupecké osady presbyteriánů v pruském Elblagu. Širokému okruhu jeho zájmů (sběratel vzácných publikací a rukopisů ze současné vědy a filozofie, otázky židovské misie, kabaly, revelací, vztahu církevních a světských vrchností) dominovala myšlenka sjednocení evangelických církví (*Concordiae inter evangelicos quaerendae consilia*, 1654). Irenické úsilí bylo trvalou základnou jeho přátelského vztahu a spolupráce s Hartlibem a Komenským.

ELVERT Leonard — patricij a radní v Lubeku, přítel slavného učenice a rektora gymnázia v Hamburku Jáchyma Junga.

ENGELBRECHT Jakob († po 1642) — německý pedagog na městské škole v Lubeku (Bukovci). Svou metodou vyučování latině, uloženou ve dvou vlastních publikacích (*Donatus seu progymnasmata* a latinský slovník *Lexicon radicum linguae latinae methodicum*), konkuroval metodě Komenského. Městská rada dala po důkladném zkoumání přednost Komenskému.

ENDTER Michael — norimberský knihtiskař a nakladatel, vydavatel Komenského spisů. Komenský mu písemně (např. list z června 1655) dával pokyny ohledně grafické výzdoby po stránce pedagogické i umělecké.

EPISCOPIUS Jan († 1626) — rodem Moravan, syn Jana Episcopia, konseniora jednoty, ordinován 1634 v Ostrorogu. Na bratrském sněmu 1636 pověřen správou sboru v Kostoříně (Kustrin v Braniborsku), kde se osvědčil, a byl povolán do Ostrorogu. Po pěti letech převzal správu sboru v Marienburgu (Malborku).

ERASTUS Daniel (1615—1645) — nejstarší syn Jiřího Erasta, seniora moravských sborů jednoty, usídleného v Lešně. Studoval ve Franekeru, Cambridge a Oxfordu (1632—1638), 1638 pobýval v Amsterdamu, stal se bratrským kazatelem ve Skokách (v Kališsku), kde zemřel v březnu 1645; byl pohřben v Lešně.

ERASTUS Jiří († 1643) — sudí jednoty bratrské a senior moravských sborů. Studoval v Herbornu, od 1612 správcem sboru v Ivančicích, kde se 1617 oženil. 1621 zvolen na bratrském synodu ve Strážnici seniorem spolu s Janem Laneciem (Láneckým). Před císařským vojskem utíká do Rosic, vrací se zpět do sboru ivančického a odtud se uchyluje na Žerotínovy statky do Kralic a Třebíče. 1628 emigruje do Břehu ve Slezsku a do Lešna, odkud pečuje o emigrantské sbory.

FABRICIUS Pavel (1590—1649) — člen pražské konsistoře, bratrský senior. Narozen ve Strážnici, studoval 1614 v Heidelbergu, v emigraci žil se svou manželkou rozenou Cyrusovou v Drážďanech a Míšni, později v Lešně. Na lešenské synodě 1632 zvolen seniorem spolu s Vavřincem Justinem, Matějem Prokopem a Komenským. Byla mu svěřena péče o bratry z Cech.

FELINUS Jan (1603—1662) — narozen v Mladé Boleslavi, studoval 1629 v nizozemském Leidenu, od 1635 v Míšni u bratří. Působil v Lešně a Břehu, napsal *Rozebrání Obrany Sam. Martinia z Dražova*, od 1643 konseniorem jednoty, od 1653 konrektorem gymnázia v Lešně. Po zkázce Lešna 1656 v Břehu a pak v Púchově, kde správcem sboru.

FELINUS Timotej — syn Jana Felína, bratrského konseniora a správce v Púchově, studoval 1666 ve Frankfurtu n. O. v Braniborsku.

FERDINAND II. Habsburský (1587—1637) — český král od 1617, uherský král od 1618, od 1619 římsko-německý císař. 1619 odmítnut většinou stavů, českým králem zvolen Fridrich V.

Falcký. Po porážce stavovského povstání nastolil 1627 obnoveným zřízením zemským tvrdý absolutismus a rekatolizaci země.

FERNDÖRFER Jan — fojt v městečku Bánově.

FIGULUS (Jablonský) Petr (1619—1670) — narozen v Jablonném n. Orličkou (na Chrudimsku), přichází s emigrací jako devítiletý do Lešna, kde patrně žákem Komenského. 1636—1638 je průvodcem Johna Duryho na jeho cestě do Švédska, později Komenského tlumočnickem v Anglii. 1642 si ho jako svého oblíbence vybírá Komenský ke spolupráci v Elblagu, 1643 ho posílá do Švédska jednat s kancléřem a dokončit studia. 1649 se Figulus vrací do služeb jednoty, 19. října 1649 uzavírá sňatek s Komenského dcerou Alžbětou a usazuje se v Lešně, o rok později provází Komenského do Uher. Asi 1652—1653 je českým kazatelem ve Skokách, od 1657 správcem sboru v Mokrému (Nassenhuben), který obstarává z Gdańska, kde zároveň vypomáhá jako kazatel. 1658 odchází do Amsterdamu, 1660 se vrací do Mokrého, od 1665 koná polské bohoslužby v Gdaňsku. 1662 je zvolen seniorem jednoty, 1667 nastupuje jako první kazatel v Klajpedě (Memmel). Umírá 12. 1. 1670 zanechávaje pět dětí.

FRIDRICH V. Falcký (1596—1632) — falcký kurfiřt, stál v čele Protestantské unie a protihabsburské politiky v říši. 1619 zvolen českým králem, bělohorskou bitvou 1620 ztratil Čechy a Falc (proto »zimní král«) a uchýlil se do Nizozemí. 1631 se spojil se švédským králem Gustavem Adolfem I.

FUNDANIUS viz HÜBNER Joachim

GASTON — lékař v Lešně ve čtyřicátých letech 17. století.

GAUDEN John (1605—1662) — 1660—1662 biskup v Exeteru, 1662 biskup ve Worcesteru. Komenský zaznamenává obsah jeho kázání v parlamentu (29. 11. 1640), které vyšlo tiskem s titulem *The love of Truth and Peace*. Tehdy byl Gauden vikářem v Chippenhamu a kaplanem Roberta Riche, hraběte z Warwicku.

DE GEER Ludvík (1587—1652) — původem Holanďan ze šlechtické rodiny baronů Hamala, od 1300 psaných De Geer. Rodiče pro přestup k reformovanému vyznání nuceně emigrovali z Liège (Lutychu) do Dordrechtu, kde se otec věnoval obchodu. Ludvík De Geer ve Švédsku jako majitel velkostatku Finspongu s bohatými měděnými doly založil prosperující továrny na děla a úspěšně podnikal v hornictví. Z výtěžků dodavatelství švédské armádě štědře podporoval humanitní snahy vědecké, kulturní a pedagogické a zejména — pamětliv emigrantského původu — vystěhovalce pro věrnost konfesi. Jeho synové Vavřínc, Ludvík, Emanuel, Štěpán, Jan a Benjamin bydleli v Amsterdamu.

DE GEER Vavřínc (1614—1666) — nejstarší syn Ludvíka De Geer, žil v Amsterdamu, kde byl správcem obchodu Jan Wolzogen a duchovním rádcem rodiny i zprostředkovatelem podpůrných akcí francouzský reformovaný duchovní Gottfried Hotton. Komenský se s Vavřincem seznámil na návštěvě v Amsterdamu 1642. Po otcově smrti Vavřínc nabízí podporu Komenského dílu a po zkázce Lešna ho zve do Amsterdamu; v závěti zavazuje své dědice povinností ho nadále podporovat.

DE GEER Štěpán († 1685) — po smrti Vavřincově (1666) nejstarší z žijících synů Ludvíkových, přejímá vedení podniků v době, kdy ztrácejí ekonomickou pozici a v rodině jsou rozmíšky kvůli Vavřincově závěti ve prospěch Komenského. Štěpán se rozhoduje podporovat Komenského ze svého soukromého majetku.

GERTICH (Gertichius) Martin (1591—1657) — bratranec bratrského seniora Gratiana Gerticha (1568—1629). Studoval na luterském gymnáziu v Bytomí, po smrti Gratianově převzal správu německého sboru jednoty v Lešně, od 1632 konseniorem, od 1644 superintendentem bratrských církví velkopolských. Po zkázce Lešna mu poskytl útočiště pan z Kanitzů a Urschka, na jehož panství zemřel na mor.

GERTICH Mikuláš (1624—1671) — od 1654 kaplanem německého sboru v Lešně, od 1656 dvorním kazatelem v Lehnici, od 1662 seniorem polské větve jednoty se sídlem v Břehu. Zemřel v Lehnici.

GLAUM Filip (1580—1650) — německý pedagog a právník působící v Giessenu, stoupenec Wolfganga Ratkeho.

GLOSKOWSKI Maciej (kolem 1590—1658) — zcestovalý šlechtický přítel Komenského, lešenský básník, matematik a diplomat.

GOCCLENIUS Rudolf (1547—1628) — profesor matematiky v Marburku.

GOOL (Golius) Jakob van (1596—1667) — profesor orientálních jazyků v Leidenu, přítel Descartův, zajímal se účinně o misijní překlad bible do turečtiny.

GOOL Pieter van (1597—1672) — bratr Jakobův, karmelitán v syrském Aleppu v letech 1639—1660. Přeložil do arabštiny proslulou knížku O následování Krista.

GORAJSKI z Goraj Zbigniew (1590—1655) — polský magnát, kastelán v Kyjevě, vlivný reformovaný příznivec bratrské církve.

GRAEFF (Graaf) Cornelius de (1599—1664) — pán na Zuidpolsbrocku, významný holandský patricij, od 1651 starosta amsterodamský, předseda Východoindické společnosti.

GRIGGES Ambrož — anglický kupec, přítel Hartlibův.

GROTIUS Hugo (1583—1645) — nizozemský právník a bohoslovec, působil od 1635 v Paříži jako vyslanec švédské královny Kristiny, zemřel v Rostocku. Zabýval se válečným a mezinárodním právem, racionálním výkladem křesťanství a napsal pronikavé poznámky k celé biblí. Dva roky po jeho smrti vyšla z jeho pozůstalosti kniha *De imperio summorum potestatum circa sacra*. Zastávala názor, že církevní právo není autonomní. Přitom Grotius vysoko ocenil bratrské vyznání víry, připouštějící, že ve vnějším chování musí křesťané dbát vrchnostenských nařízení.

GSELL (Gsellius) Johann — původem ze Štrasburku, vychovatel Karla ml. ze Žerotína, nejmladšího syna Ladislava Veleny, v saském Zhořelci, placený za preceptorskou práci Karlem st. ze Žerotína. Silně podléhal politickým proroktům Kryštofa Kottera, s nimiž ve Zhořelci seznámil Komenského. Se svým svěřencem se 1627 vrátil do Brandýsa nad Orlicí na žerotínské panství, 1628 ho provázel na studijní cestu do Paříže.

GUSTAV II. ADOLF Vasa (1594—1632) — od 1611 švédský král. Po dlouhých válkách s Polskem dobyl východní Pobaltí, 1630 úspěšně vtrhl do říše proti císaři a katolické lize a ovládl severní a střední Německo. V jeho vojsku bojovala řada českých emigrantů. Padl 16. 11. 1632 v bitvě u Lutzeny. Položil základy švédské velmocenské politiky.

GUTBERLETH Heinrich (1572—1635) — lékař a filozof, orientovaný aristotelismem Petra de la Ramée. Komenský před ním v Herbornu obhajoval svá *Problemata miscellanea* (1612).

HAACK Theodore (1605—1690) — německý učenec narozený v Neuhausen u Wormsu, po matce hugenotského původu, po 1625 studoval v Oxfordu a Cambridgi. Po návratu do Heidelbergu sledoval snahy o obnovu vědecké činnosti a organizoval mezinárodní podporu protestantů z Falce. Myšlenka tolerance a mírového soužití ho sblížila s četnými spolupracovníky v Nizozemí a ve Francii. V Londýně 1645 založil skupinu pěstující »experimentální filozofii«, z níž později vzešla učená Royal Society. Do angličtiny přeložil holandskou biblí a do němčiny Miltonův *Ztracený ráj*.

HARRISON John († po 1638) — anglický diplomat ve službách české královny Alžběty.

HARRISON Thomas — anglický vynálezce brachylogické (těsnopisné) soustavy.

HÁRSDORFFER Georg Philip (1607—1658) — německý učenec a norimberský konšel, spoluautor třísvazkového díla *Deliciae physico-mathematicae* oder *Mathematische und philosophische Erquickstudien* (Norimberk 1651 — 1653).

HARTLIB Samuel (1595—1662) — syn bankéře v Elblagu. Komenský studoval s jeho bratrem v Heidelbergu. Samuel se stal výrazným představitelem skupiny ireniků v Anglii, kam se přestěhoval 1628, spřáteliv se s básníkem Johnem Miltonem. V Chichestru založil školu a čilým mezinárodním dopisovatelstvím posiloval snahy o sjednocení protestantských církví podobně jako jeho druh John Dury. Sám autor vyličení utopického království Macaria (1641) a horlivý sběratel i publicista nápravných návrhů společenských, církevních a technických, hleděl seznámit anglické učence s Komenského pansofickými záměry a dal podnět k jeho pozvání do Londýna. Štědrou podporou dobročinných ústavů a četných vystěhovalců pro přesvědčení se zadlužil, takže 10. března 1662 umírá po vleklé nemoci sice vážený, ale chudý.

HARTMANN Adam (1 589—po 1647) — 1609 kazatelem v Betlémské kapli v Praze, 1620 se uchyluje do bezpečí, jeho manželka vězněna až do 1628. Téhož roku se usazuje v Toruni jako bratrský konsenior, 1632 přijat v Lešně do úzké rady jednoty a přidělen Komenskému, aby pečoval o toruňské studenty. Za svého pobytu v Toruni 1645 Komenský u Hartmanna bydlel. S Komenským spolupracoval na českém vydání *Historie o těžkých protivenstvích církve české* (Lešno 1655).

HARTMANN Adam Samuel (1627—1691) — syn Adamův, narozen v Praze, studoval v Toruni, Královci, ve Frankfurtu nad Odrou, Vitemberku a Lipsku. Od 1652 polským kazatelem a rektorem školy v Lešně, po zkázce města organizuje v zahraničí pomoc polským sborům, 1659 pastorem ve Wszkowě, od 1662 opět v Lešně jako kazatel německého sboru a rektor školy. 1673 zvolen seniolem polské jednoty, usazuje se ve Štětíně, získává doktorát oxfordské univerzity, umírá v Rotterdamu na cestě do Anglie.

HARTMANN Pavel (1694) — syn Adamův, po studiu bohosloví 1656 v Amsterdamu, 1657 se Samuelem Juniem v Anglii, kde sbírá pomoc pro sbory jednoty, 1660 ordinován v Oxfordu biskupem Robertem Skinnerem, 1671 kaplanem oxfordské katedrály, 1676 rektorem v Schillingfordu. S Danielem Komenským a Kristiánem Nigrinem pracuje na vydání Komenského *Všeobecné porady* (*Consultatio catholica*) z pozůstalosti.

HEEREBOORD Adrian (1614—1661) — byl od 1640 profesorem v Leidenu při katedře logiky. Jako stoupenec F. Bacona a R. Descarta odmítl podepsat prohlášení, že se bude ve výuce přidržovat Aristotela.

HELVICUS (Helwig) Christoph (1581—1617) — působil od 1607 v Giessenu jako profesor bohosloví a hebrejštiny. Zásady Wolfganga Ratkeho uplatnil zejména v *Didacticae delineatio* (posmrtně 1619) v oblasti studia starověkých jazyků.

HENRICI Michael — patricijský senior a konšel německé církve v Lešně, od 1634 rektor tamního gymnázia. Přeložil do němčiny, podobně jako Komenský do češtiny, píseň Jana Kochanowského *Czego chcesz od nas, Panie pro Gesangbuch der reformierten Gemeine in Lissa* (Lešno 1639).

HENRIETTA (Jindřiška) Marie Falcká (1626—1651) — šesté dítě českého krále Fridricha Falckého. Zemřela brzy po své svatbě se sedmihradským knížetem Jiřím II. Rákóczim.

HERBERT lord z Cherbury — viz **CHERBURY Herbert**

HEREBORD — viz **HEEREBOORD Adrian**

HESENTHALER Magnus (1621—1681) — profesor dějin a řečnictví v Tübinkách, ctitel Komenského, který ho 1668 přizval k dílčí spolupráci na pansofickém díle.

HEYDAN Abraham C. van der (1597—1678) — nizozemský reformovaný duchovní, stoupenec Descartovy filozofie, které vzpomněl i ve svých *Consideratien* (1676).

HLADÍK Pavel († 1644) — třebíčský rodák, 1618 se stal bratrským kazatelem. Jako představený sboru v Přerově byl 1626 zvolen konseniorem v duchovní správě celé jednoty, ale již o dvě léta později se spolu s ostatními bratrskými kněžími musel vystěhovat. Odešel do slovenského Púchova, odkud nějaký čas působil i v Čachticích. Komenský na něho a jeho početnou rodinu pravidelně pamatoval peněžními podporami. V létě 1643, kdy Drabík míval už na pátý rok vidění politického obsahu, dal Hladík opsat všech dosavadních čtrnáct vidění a poslal je po knězi Danieli Rufusovi přes Krakov Komenskému, aby se o nich kriticky vyslovil.

HOLSTENIUS (Holstein) Lucas (1596—1661) — žák Filipa Glauma, profesora práva v Halle a Giesenu, jehož publikace Komenský studoval. 1629 přestoupil ke katolictví a stal se vatikánským bibliotékářem.

HORN (Horneius) Georg (1620—1670) — rodák z Kemnathu, studoval od 1638 v Groningen, 1653 se stal profesorem dějin v Leidenu. O rok dříve vydal rozpravu o etnickém původu obyvatel Ameriky *De originibus Americanis*.

HONDIUS — holandský biskup.

HOTTON Godeffroy (Bohumír), (1596—1656) — amsterodamský pastor francouzských reformovaných, vychovatel v rodině De Geerů a propagátor snah Samuela Hartliba.

HÜBNER Joachim (Fundanius), (1610/11—1666) — syn stejnojmenného tajného rady braniborského, všestranně vzdělaný křesťan bez církevní příslušnosti. 1634 studoval v Leidenu, přes Francii a Holandsko se 1636 dostal do Anglie, kde navázal kontakt s Hartlibem. Usídlil se v Oxfordu, 1638 navázal písemný styk s Komenským jako přívrženec jeho pansofických snah. Komenského důvěře se těšil natolik, že mu dával k posudku své práce i vynález *perpetua mobile*. 1650 se vrátil do vlasti a stal se oficiálním braniborským historiografem.

HÜLSEMANN Johannes (1602—1661) — profesor teologie ve Vitemberku, nesmiřitelný luterán. Po své stěžejní dogmatické práci *Breviarium theologiae exhibens praecipuas fidei controversias* (1641) vydal ostrý proti-kalvinistický spis *Calvinismus irreconciliabilis*. Na jednání v Toruni 1645 zastupoval luterský směr jako delegát protestantské strany. Bratřím vyčítal příklon ke kalvinismu a v tom smyslu hovořil i s Komenským.

HYRÁM Tobiáš — zprostředkovával v šedesátých letech spojení mezi Komenským a bratřími na Slovensku.

CHERBURY Herbert, lord (1583—1648) — deistický filozof a básník, vydal 1624 v Paříži spis o pravdě, první z řady úvah o náboženství jakožto projevu vrozených idejí o Bohu, které se obejdou bez zjevení.

CHMELÍK Tomáš — český bratr moravského původu, před exilem pobýval na žerotínských statcích v Brandýse nad Orlicí, emigroval do Prus, odkud ho Komenský před smrtí povolává k písařské službě.

CHODNÍČEK (Chodnicus) Jan († 1670) — původem z Fulneku, studoval v Marburku (1606) a v Herbornu (1609), od 1614 správcem sboru v Bystřici nad Pernštýnem, 1624 ve Velké Bíteši, 1626 ve Skalici, kde zvolen konseniorem. Na čas (1641—1646) přešel do Sobotiště, vrátil se do Skalice, kde ho 1650 Komenský za souhlasu bratří jmenoval seniorem.

CHRYSTOMUS Jan (1582—1657) — bratrský kněz. 1625 provází Komenského do Polska hledat útočiště pro exulanty, 1628 žije jako vyhnanec ve Skokách, od 1633 v Lasosicích, 1636 v Poznani ztýrán, 1641 žije v Karminu a od 1647 v Lešně. Umírá v Lorensdorfu ve Slezsku.

JAKUB I. (1566—1625) — král anglický.

JONSTON John (1603—1675) — polský rodák skotského původu, stal se 1625 šlechtickým vychovatelem v Lešně. Propagoval věštby Kristiny Poniatowské, hojně cestoval, 1634 dostal v Leidenu hodnost doktora lékařství, 1636 se vrátil do Lešna a sloužil jako městský lékař. Po otci

reformovaný, byl delegován na toruňské jednání i s Komenským, jemuž zprostředkoval už dříve styk se zahraničními učiteli. Po vyhoření Lešna 1656 žil ve Sklodowicích. S Komenským plánoval velkou vědeckou encyklopedii a 1660 vydal rozsáhlé dílo Polyhistor. Podle jeho učebnice obecných dějin se v Lešně vyučovalo už od 1633.

JUNG (Jungius) Joachim (1587—1657) — profesor dialektiky a fyziky, ředitel hamburského akademického gymnázia založeného 1613. Komenský se s ním osobně seznámil 1642 a vyjádřil politování, že Jung ze svých logických a pedagogických prací tak málo vydal.

JUNIUS Samuel († 1670/71) — syn bratrského konseniora Tobiáše Junia, původně správce sboru ve Slavkově, po 1623 působícího na Slovensku. Jako bohoslovec provází Komenského 1656 na cestě do Amsterdamu s Pavlem Hartmannem, 1657 sbírají s Hartmannem pomoc pro bratry, 1662 je z Anglie Komenským odvolán do Púchova, aby mohl ze Slovenska obstarávat rozptýlené bratry ve Slezsku a na Moravě, 1663 je Komenským pověřen, aby urovnal spor s Drabíkem.

JUSTINUS Vavřinec (1575—1648) — rodem ze Slovenska, 1616—1626 byl správcem bratrského sboru v Třebíči, emigroval do Slezska (Vratislavi), později přesídlil do Skalice. Na synodě v Lešně 1632 zvolen seniorem moravské větve na Slovensku, naposledy působil v Púchově, kde 18. 4. zemřel.

KALES (Calesius) Lukáš — bratrský kněz, žijící ve vyhnanství zprvu v Púchově (nejpozději od 1633), pak v Lednici, kde od 1662 slouží jako farář reformovaného sboru.

KALVÍN Jan viz CALVIN Jean

KANISZAI János Pálfi mladší — reformovaný superintendent v Trnavě, odpůrce puritánského směru ve vlastní církvi.

KAREL I. Stuart (1600—1649) — anglický a skotský král od 1625, popraven za anglické revoluce.

KAREL II. Stuart (1630—1685) — syn Karla I., po otcově popravě žil ve vyhnanství, za restaurace monarchie se 1660 ujal znovu vlády.

KEMÉNY János (1607—1662) — rádce a vrchní vojevůdce sedmihradského knížete Jiřího II. Rákócziho.

KLINGET (Klingstedt) Jonas (1626—1691) — švédský diplomat, 1657—1658 měl posláni v Cařihradě.

KLOBUSICZKY Andreas (Ondřej) z Klobusic († 1655) — uherský politik, knížecí správce Zikmunda Rákócziho, osobní rádce kněžnin a správce jejích panství, iniciátor pozvání Komenského do Uher, přívrženec Drabíkův. Zemřel v listopadu 1655 na mor.

KNOLL Christoph — evangelický duchovní ve Sprotavě (Sprottau), kde za morové nákazy vydal 1599 útěšný spisek Trostbuchlein.

KOMENSKÁ Dorota — viz CYRILLOVÁ Marie Dorota

KOMENSKÁ Johana, rozená Gajusová — třetí manželka Komenského od toruňské svatby 17. 5. 1649. Blízká příbuzná Jana Gajuse, náměstkyně rektora v nizozemském Kempenu, překladatel Komenského.

KOMENSKÁ Magdalena († 1622) — první manželka Komenského, dcera Buriana a Mariany Vizovských, zámožných měšťanů v Zábřehu. Od Burianovy smrti (1603) bydlela rodina v Přerově. Po svatbě v červnu 1618 odešla s Komenským do Fulneku. V době vypovídání nekatolických duchovních se pravděpodobně uchýlila se synem, asi dvouletým, k matce do Přerova, kde

očekávala narození druhého dítěte. Zemřela s novorozeným dítětem na mor a o něco později zemřel i prvorozený syn.

KOMENSKÝ Daniel (1646—1696) — syn Komenského a Doroty Cyrillové, narozený v Lešně. V starověkých jazycích se od 1664 zdokonaloval u nizozemského pedagoga Romberga v Leuwardenu. Komenský jej určil duchovenské službě a před smrtí svěřoval jemu a Kristiánu Nigrinovi péči o dokončení a vydání všenápravného díla. »Ty koncepty nahromážděné přehlédnout, do pořádku uvést a pokudž možné na světlo vydat« bylo však nad Danielovy síly. V sedmdesátých letech byl členem amsterodamské Německé literární společnosti, jíž předsedal Filip von Zesen (1619—1689). Zemřel 1. 5. při plavbě z Amsterdamu do Gdaňska, pochován byl v Travenmünde.

KOMENSKÝ Martin Segeš († 1602) — syn Jana Segeše, který se přestěhoval z Komně do Uherského Brodu v polovině 16. století. Velmi zámožný, měl s manželkou Annou, zemřelou 1603 nebo 1604, dcery Zuzanu, Ludmilu, Kateřinu a Markétu a syna Jana Amose. Zemřel v Uherském Brodě.

KOPERNÍK Mikuláš (1473—1543) — polský astronom, matematik a lékař, narozený v Toruni, kanovník varmínský, dožil v klášteře ve Frauenberku. Celoživotní dílo, jímž prokázal rotaci zeměkoule jako jedné z planet sluneční soustavy proti dosavadnímu geocentrickému názoru, shrnul ve spisu *De revolutionibus orbium coelestium*, vydaném v Norimberce 1543.

KOTTER Kryštof († 1647) — jirchář ve slezské Sprotavě (Sprottau), počátkem dvacátých let předpovídal zlepšení evropských poměrů a zejména návrat zimního krále Fridricha na český trůn. Komenský jeho vizím uvěřil, 1625 o nich hovořil v Berlíně s Fridrichovou matkou Julianou Nassavskou a příští rok je donesl přímo králi do Haagu v Nizozemí. Přeložil je do češtiny a latiny a znovu a znovu vydával. Kottera, který se pohyboval mezi českými bratřími v Polsku (1625) i v Cechách (1626) jako mezi svými, pokládal Komenský za obyvatele Českého království. Ještě v dubnu 1629 se s ním sešel v Žitavě. Vyhoštěn ze Slezska, uchýlil se Kotter do Zhořelce, kde zemřel.

KOZÁK Jan Sofronius (1607—1685) — původem Cech z Prácheňska narozený v Horažďovicích, žák Jesseniův, usazený jako lékař v Brémách, autor spisů medicínských (obor hematologie) a filozoficko-mystických.

KRISTINA Augusta (1626—1689) — švédská královna 1643—1654, dcera Gustava Adolfa. Od 1632 královnou pod poručnictvím státní rady v čele s Oxenstiernou, od 1644 samostatnou. 1654 abdikovala, 1655 konvertovala ke katolictví, zemřela v Římě.

LÁNECKÝ (Lanetius) Jan (1554—1626) — rodem ze Strážnice, bratrský senior kalvinisticky orientovaný. 1579 studoval v Zenevě, od 1587 bratrským knězem. Na synodu v Lipníku 1592 kárán pro horlivost v šíření spisů Bullingerových, se silící kalvinizací jednoty stoupá jeho vážnost. 1601 zvolen jedním z pěti seniorů se sídlem v Přerově, kde zároveň působí jako správce bratrské školy. Byl duchovním rádcem Karla st. ze Žerotína a otcovským ochráncem svého přerovského žáka Komenského, který mu od 1614 pomáhal ve správě školy. Pod ochranou Žerotínovou dožil na jeho panství. Zemřel v Kralicích 17. 11.

ŁASICKI (Lasitius) Jan (1534—1605) — polský kalvinista, přítel českých bratří, jejichž dějiny vypsál 1568 za svého pobytu v Heidelbergu. Svě rukopisné dílo dal bratřím podrobit revizi a rozšířené znění pak 1599 věnoval Karlovi st. ze Žerotína. Z nevydaného latinského rukopisu vydal Komenský teprve 1649 český překlad jeho poslední, osmé knihy.

LAUD William (1573—1645) — od 1633 arcibiskup canterburský, církevně konzervativní nepřítel puritánů. 1641 byl uvězněn v londýnském Toweru. Proces, zahájený proti němu až 1644, skončil jeho odsouzením a popravou v lednu příštího roku.

LAURENBERG Petr (1585—1639) — profesor v Rostocku, kde 1633 vydal spis *Pansophia sive paedia philosophica*. Komenský měl dílko za podnětné, ale nedostatečně zakotvené v Kristu.

LAURIN (Laurinus) Jiří († 1649) — syn přerovského hejtmana, po ukončení studia v Heidelbergu převzal po Komenském vyučování na přerovské škole jako pomocník seniora Jana Láneckého. 1622 se stal Komenského švagrem (jeho manželka Anna Cyrillová byla sestra Doroty, druhé manželky Komenského). Emigroval zprvu do Lednice, 1633 byl poslán s Davidem Vechnerem do Anglie s žádostí o pomoc bratřím, pobýval pak v Lasosicích, Kobylině, 1645 se stal duchovním správcem ve Skokách, zemřel v Lešně.

LESZCZYŃSKI Rafael V. (1579—1636) — vojvoda belzský od 1620, vlivný vůdce protestantské šlechty velkopolské, majitel města Lešna, ochránce jednoty bratrské. Šest let po jeho smrti jeho syn Bogusław přestal jednotu podporovat.

LIBAVIUS Michal — syn alchymisty Ondřeje Libavia zesnulého 1616, lékař v Hostinném, dlouho sídle bratrské valdštejské odnože, které 1622 připadlo Albrechtovi z Valdštejna.

LIBELICKÝ Jan — přední konšel v Lešně.

LOCHAR Václav (1582—1656) — bratrský senior. Ordinován 1611, byl duchovním správcem v Rychnově nad Kněžnou, kde se mu narodil syn Daniel, a Hradišti nad Jizerou, 1627—1628 pobýval v Praze, 1628 emigroval do Lešna, 1629 zvolen konseniorem, 1649 se stal ve funkci seniora nástupcem Pavla Fabricia při českém sboru v Lešně, kde zemřel.

LORANTFFY Zuzana (Zsuzanna) Rákóczi (1600—1660) — kněžna sedmihradská. Dcera potockého magnáta Michala Lorantffy ze Serke, provdaná za knížete Jiřího I. Rákócziho. Po manželově smrti 1648 prozíravě spravovala rozsáhlé statky a pokračovala v hmotné i duchovní podpoře školství a vědeckých snah.

LUKÁŠ Pražský (+ 1528) — přední myslitel a senior českých bratří v druhé jejich generaci se sídlem v Mladé Boleslavi.

LUTHER Martin (1483—1546) — německý reformátor, profesor biblické teologie na univerzitě ve Vitemberku, nejvýrazněji formuloval základní protestantský princip ospravedlnění člověka před Bohem pouhou vírou v osvoboditelský dosah díla Ježíše Krista. Evropskou veřejnost vzrušilo 1517 jeho vystoupení proti prodeji odpustků. V boji s papežstvím se mu dostalo ochrany saského kurfiřta. Jeho společenská konzervativnost zesílila po roce 1525 z údesu před náporom selských vzbouřenců.

MACER Šebestián († po 1658) — původem z Letošic, emigroval přes Sprotavu do Lešna, kde působil jako spolurektor bratrské školy pod řízením Komenského. Když Komenský odcházel do Elblagu (1642), byl pověřen rektorstvím spolu s prorektorem luteránem Danielem Wankem. 1650 se pokusil zdramatizovat Komenského Dvěře jazyků (prvních devatenáct kapitol), v dokončení mu zabránil záchvat mrtvice, který zároveň způsobil »smutnou přestávku« (»triste intervallum«) na lešenské škole. Komenský použil Macerova zpracování, do něhož se promítlo Macerovo demokratické smýšlení, ostře kritické k sociálním a politickým poměrům v Polsku. Cyklem osmi představení (poslední 1654) v potocké škole s názvem Schola ludus se osvědčila myšlenka divadla jako součásti výuky.

MAGNI Valerián (1586—1661) — vlastním jménem Maxmilián z rodiny milánského finančníka, 1588 přistěhovaně do Prahy. 1602 vstupem do kapucínského řádu přijal jméno Valerián. Po skončení studií 1609 se stal kazatelem ve Vídni, 1613 dvorním kazatelem v Linci, 1619 představeným kláštera v Linci a profesorem filozofie, zároveň vynikl jako znamenitý diplomat. 1623 byl přeložen do Prahy, jmenován kvardiánem pražského kláštera, 1624 provinciálem česko-rakouské provincie a zpovědníkem arcibiskupa. 1629 byl jmenován apoštolským misionářem. Odpůrce jezuitů, představitel filozofické verze antiaristotelismu a zastánce Galileiho, imponoval Komenskému pansofickými myšlenkami. Na jeho živě diskutovaný výklad katolického a protestantského pravidla víry (1641 vydaný ve Vídni) odpověděl Komenský dvěma polemickými spisy pod pseudonymem Ulricus de Neufeld. Ač poměr Komenského k Magnimu zkalila Nigrinova konverze ke katolictví, i polemikou prosvítá snaha přispět k dorozumění mezi křesťany.

MARESIUS (Desmarets) Samuel (1599—1673) — pocházel z Oisemont v Pikardii. Po studiích a učitelování zakotvil 1643 na univerzitě v Groningen jako reformovaný systematický bohoslovec a homiletik. Už ve své nástupní rektorské řeči mluvil 1644 pochvalně o Komenském a ještě 1656 ho vládně vítal do Nizozemí a usnadnil mu vybudovat si knihovnu. Žák a nástupce přísného kalvinisty Františka Gomara (1563—1641), zaujatě obhajoval reformované pravověří v četných polemikách proti utrechtskému Guisbertu Voetiovi, sociniánům, arminiánům, karteziánům a chiliastům. Těžce nesl pronikání snů o rychlém nástupu tisícileté říše obecného blaha do řad francouzské hugenotské emigrace. Proto také uložil svému posluchači André Forestierovi, aby v disputaci z 13. ledna 1669 zastával jeho teologické teze proti milenaristickým názorům svých krajanů Petra Serruriera a Jana de Labadie a ohradil se při tom i vůči Komenskému. Užil tak Forestierova pera nejen k odmítnutí Komenského sbírky věštebných vizí z *Lux e tenebris*, nýbrž i k výpadům proti jeho Obecné poradě o nápravě lidských věcí, zvláště proti Všenápravě, kterou znal z dnes nedochovaného ukázkového tisku. Na maresiovskou disputaci upozornil Komenského starozákoník a orientalista Jakob Alting a hned mu také dodal některé obranné argumenty. Komenský jich užil ve své obraně *De zelo sine scientia*, která se mu na prahu smrti rozrostla v obhajobu vůdčí snahy celého jeho života.

MARTINI Heinrich — lékař v Lešně, kde se 15. 2. 1650 oženil.

MATTHIAE Johannes Gothus (1592—1670) — teolog a švédský dvorní kazatel. Provázel v této funkci už armádu Gustava Adolfa do Německa. Jako učitel královny Kristiny užíval Komenského učebnice latiny. Stal se biskupem ve Strägnäsu. Pro své snahy o sjednocení protestantských konfesí se musel biskupství vzdát, obviněn luterány z přílišných sympatií ke kalvinismu. Ve Švédsku byl hlavním podporovatelem apokalyptické politické propagandy, která se prostřednictvím jeho přítele Komenského napojila na ohnisko sedmihradské a anglické.

MELANCHTHON Filip (1497—1560) — německý humanista. Záhy získán pro teologii Martina Luthera, s nímž ho pojilo trvalé přátelství, učil od 1518 na vitemberské univerzitě řečtině. 1521 napsal první luteránskou dogmatiku *Loci communes*, 1530 tzv. augšburské vyznání. Jeho pedagogické zásady získaly evropský ohlas, od poloviny 16. století také mezi českými utrakvistickými učiteli.

MENZEL Abraham († 1637) a Joachim († 1638) — bratři, původem ze Slezska, skončili svá studia v Herbornu právě v době, kdy tam přišel Komenský (1611). Abraham se stal farářem ve Šprotavě, Joachim braniborským dvorním kazatelem v Berlíně.

MERSENNE Marin (1588—1648) — francouzský františkán, podnikavý člen učenického kroužku v Paříži. V mládí studoval u jezuitů spolu s René Descartem, s nímž si i později přátelsky vyměňoval názory o pansofii. S Komenským byl v listovním styku od počátku čtyřicátých let.

MIKEZS (Mikeš) Michal — kancléř sedmihradského knížete Jiřího Rákócziho.

MOCHINGER Johannes (1603—1652) — evangelický farář a profesor rétoriky na gymnáziu v rodném Gdaňsku. Pořídil německý překlad *Janua linguarum* pro gdaňské vydání (1633). 1639 věnoval podnětnou a zevrubnou kritiku Komenského *Didaktice*.

MONTANUS (van den Berghe) Pieter (1631—1706) — amsterodamský tiskař a nakladatel, přítel Komenského, v letech 1657—1662 vytiskl pět jeho latinských spisů. Komenský dopisem Montanovi z 10. 12. 1661 podává přehled své literární činnosti.

MORIANUS Heinrich — člen učeného sdružení v Rize, 1636 přišel do Dánska, kde navázal styky s Johnem Duryem.

MOSER Martin († 1636) — pedagog na proslulé latinské škole Trotzendorfově ve slezském Goldbergu, řízené J. Winklerem a oblíbené u bratrů i polské šlechty. Rektorem byl vyslán na studijní pobyt u Wolfganga Ratke-ho. Připravoval překlad Komenského *Dveří jazyků* do řečtiny, ale brzy nato povolán do Lešna jako spolurektor bratrské školy. Zemřel na mor.

MOSKORZOWSKI Hieronim († 1629) — z polského rytířského rodu, 1595 se stal antitrinitářem a založil sociniánský sbor v Czarkowě u Krakova. Byl spoluautorem polského Rakowského katechismu (1605) a jeho překladu pro krále Jakuba I. Anglického (1609). Hojně polemizoval, mj. s českými bratřími. Jeho druhou ženou byla Regina, dcera biskupa Ondřeje Duditha Sbardellata. Zemřel v Rakowě.

NEUFVILLE — lékař v Brémách.

NICLASSIUS Wojciech (1593—1650) — rodák z Lobsenice, vychodil školy v Gdaňsku a Toruni, univerzity v Marburku a Heidelbergu. Ordinován bratrským kazatelem 1622, působil zprvu v Jordankách u Malborku, 1629—1650 byl duchovním správcem u sv. Petra a Pavla v Gdaňsku, do roku 1641 vedle Bartoloměje Nigrina, jehož byl zetěm.

NIGRINUS (Nigrin) Bartoloměj (asi 1595—1646) — jeho rodištěm byl Baków v Horním Slezsku, od 1614 studoval ve Frankfurtu nad Odrou a získal zde hodnost mistra. Ač původem luterán, přijal 1623 učitelské místo při reformované farnosti Petra a Pavla v Gdaňsku, jejímž prvním pastorem se stal 1631. O pět let později disputoval s kapucínem Valeriánem Magni a jako straník politických záměrů Vladislava IV. Vasy byl prohlášen královským tajným tajemníkem. Jeho krajan, německý básník Martin Opitz, obstarával při něm listovní styk se švédským dvorem. Už tehdy k němu čeští bratři z Lešna pojali nedůvěru. Po 1640 navázal spojení s jezuity, hned příštího roku v osobním setkání s Magnim ve Strážnici, v Brně přistoupil koncem srpna neveřejně k římské církvi a brzy nato odešel do Elblągu. Za varšavského sněmu 25. 3. 1643 svůj přestup ke katolictví zveřejnil. Pracoval intenzívně na plánu, jak navrátit katolické církvi severopolské protestanty, a byl by proň rád získal Komenského, dokonce nabídkou finanční podpory. V intencích polského dvora pomohl 1645 organizovat okázalý ekumenický rozhovor v Toruni. Přihlásil se k němu i Komenský, ovšem se zdrželivostí, posilovanou navíc ohledem na Švédy. Odměnou za své zásluhy měl být Nigrin jmenován katedrálním kanovníkem warmijské diecéze, ale dříve než dosáhl papežského dispensu, aby směl poslat svou manželku do kláštera a přijmout řádné kněžské svěcení, zemřel 12. 10. 1646 na cestě do města svých studií.

NIGRINUS (Nigrin) Daniel († po 1648) — bratrský bohoslovec, ordinován Komenským 14. 10. 1638 v Lešně, od 1642 působí jako spolupracovník Komenského v Elblągu.

NIGRINUS (Nigrin) Kristián Vladislav († po 1685) — podporován na studiích v Ženevě Komenským. 1663 mu pomáhá ve finanční tísní a posílá peníze na cestu do Lipska a Polska, kterou doporučuje ze zdravotních důvodů konat pěšky. Jako český sekretář anglického hraběte Pembroka z Montgomery prostředkuje Nigrin jeho písemný kontakt s Drabíkem. Před smrtí zavazuje Komenský svého syna Daniele a Kristiána Nigrina pod hrozbou božího soudu vydat pansofické dílo. Od 1675 pracuje Nigrin s Pavlem Hartmannem v Oxfordu na vydání Komenského Všeobecné porady.

OLYRIUS Vratislav — student bohosloví z lešenského bratrského sboru, provázel Komenského do Anglie jako jeho sekretář a na zpáteční cestě se 1642 zapsal na univerzitu v Leidenu. Byl nejspíš synem někdejšího rektora bratrské školy v Třebíči, mistra Václava Olyria Skutečského.

OPTE Beeck Philip — valonský člen představenstva hugenotského sboru v Londýně.

OXENSTIERNA Axel, hrabě (1583—1654) — švédský říšský kancléř za Gustava II. Adolfa, předseda regentské rady za nezletilé královnou Kristinu (1632—1654).

PAREUS David (1548—1622) — za pozdních studií se stal horlivým stoupencem Melanchtonova humanismu, který od 1566 prohloubil v reformovaném smyslu v Heidelbergu, kde se stal profesorem na pedagogiu 1571, ale teprve po více než desetileté pastorské činnosti zde natrvalo zakotvil až 1584. Z jeho bohaté literární činnosti zapůsobilo na Komenského jeho Irenicum (1614), výzva k sjednocení luteránů a reformovaných cestou synodních porad.

PASOR Geod (1570—1637) — od 1615 profesor v Herbornu, od 1626 do své smrti ve Franekeru. Vydal první slovník a gramatiku novozákonní řečtiny.

PASOR Matthias (1599—1658) — byl prohlášen doktorem teologie v Groninkách v říjnu 1645 profesorem Maresiem na základě rozpravy o správném užití filozofie v teologii.

PELARGUS (Storch) Kryštof (1565—1633) — původem ze Svídnice, profesor teologie ve Frankfurtu nad Odrou, od 1606 pronásledován luteránem dr. Höem pro kryptokalvinismus, nepřisahající ovšem ani na reformovaný směr Pareův. Od 1595 ve funkci generálního superintendenta braniborské marky poskytuje Komenskému dobrozdání o vizionáři Kotterovi.

PELL John (1611—1685) — anglický matematik, patřil mezi zakladatele londýnské Royal Society.

PELT Johann — luterán, kupec v Amsterdamu, přítel Komenského a podporovatel M. Drabíka.

PEMBROKE Filip Herbert (1620—1669) — hrabě z Montgomery, anglický podporovatel Komenského a příznivec Drabíkův.

PETREUS Daniel — 1642 jeden z Komenského pomocníků v Elblagu.

PISCATOR (Fischer) Johannes (1546—1625) — profesor teologie, rodem ze Štrasburku, kde začal své pedagogické působení, pokračoval (1574—1577) v Heidelbergu. Obě místa musel opustit pro podezření z kalvínství. Slavným teologem Kašparem Olevianem pozván do nově založené akademie v Herbornu, kde pracoval do konce života, vážen jako pedanticky důkladný překladatel a vykladač bible.

POHL Adam — řemenář ve Sprotavě, přítel Kryštofa Kottera.

POLEMANN (Polman) Joachim — lékař ve Slezsku, snil v souladu se Samuelem Hartlibem o společnosti dobrodějů lidstva a zajímal se o úspěch apokalyptických věsteb doporučovaných Komenským, zvláště v anglickém prostředí.

PONIATOWSKI Julián z Duehník († 1628) — polský šlechtic, který byl v mládí řeholníkem. Přestoupil k jednotě bratrské a stal se jejím knězem. 1615 se přestěhoval s rodinou do Cech, 1617 nastoupil místo správce bratrské školy v Mladé Boleslavi. V době pronásledování bydlel na čas v Praze, odkud se uchýlil pod ochranu Žerotínovu, kde ve funkci knihovníka bydlel střídavě na zámku Náměšti a v Rosicích. Manžel Žofie Pawlowské, otec vizionářky Kristiny, byl přesvědčen o pravosti jejích vidění, ale byl kritický k proroctvím Kotterovým. Zemřel 16. 2. v Náměšti na Moravě.

PONIATOWSKÁ Kristina (1610—1644) — dcera Juliána Poniatowského, který ji, šestnáctiletou, poslal 1627 k baronce Zárubové z Hustiřan do Branné v Podkrkonoší, kde Komenský připravoval odchod bratří do exilu. K dívce, postihované záchvaty, v nichž mívala halucinace zrakové i sluchové, přivolala Komenského paní Ester Sádovská z Třemešné, která se o Kristinu starala. Po jistém zaváhání Komenský uvěřil v pravdivost Kristininych vidění, zvláště o návratu Fridricha Falckého na český trůn. Před odchodem do Polska dodala Kristina 28. 1. 1628 Valdštejnově choti v Jičíně nebeský list vyzývající Albrechta, aby změnil svůj politický směr. V Lešně ubytoval Komenský Kristinu ve svém domě a pilně dal zaznamenat všech jejích 82 vidění. Zveřejňoval je pak, i v překladech, v nových a nových vydáních. Ve šťastném manželství, uzavřeném v Lešně v říjnu 1632 se zcestovalým Danielem Strejcem-Vetterem (1592—1663), tím časem bratrským knězem a správcem lešenské tiskárny, se Kristininy záchvaty neopakovaly. Zemřela jako matka pěti dětí 6. 12.

POTASARIN de — Ital procházející s polskými šlechtici Přerovem.

PROBUS Matěj — bratrský »mládenec«, určený k přípravě na kněžství, provázel Komenského jako sluha 1625 na cestě do Slezska.

PRUSS Jan — toruňský starosta.

PYM John (1584—1643) — vůdce opozice v anglickém tzv. Dlouhém parlamentu. Prostředkoval smír se Skotskem, které ovládla presbyteriánská (reformovaná) šlechta. Vlivný člen skupiny, která stála o pozvání Komenského do Anglie s nadějí na úpravu školství. Stal se dobrým přítelem Komenského žáka a zetě Petra Figula.

RADZIWIŁŁ Bogusław (1620—1669) — kníže litevský a místodržící v Prusku se sídlem v Gdaňsku, ochránce kalvinistů.

RADZIWIŁŁ Janusz (1612—1655) — vojvoda vilenský od 1653, velký hejtman litevský od 1654. Spolu s Bogusławem mocný ochránce zejména kalvinistů na Litvě. Jako polní hejtman potlačil povstání ukrajinského lidu vedené 1648 Bohdanem Chmelnickým, 1655 byl poražen moskevským vojskem. Téhož roku se spojil se Švédy, uznáv Karla X. Gustava králem. Měl zájem o Komenského pansofické práce a zval ho na Litvu, kde nabízel vhodné pracovní podmínky. V jednáních toruňských 1645 ostře kritizoval katolické postoje.

RÁKÓCZI Jiří (György) I. (1593—1648) — uherský magnát z Horního Vadase, od 1630 sedmihradský kníže, manžel Zuzany Lorantffyové, jejíž sestru Marii si vzal jeho mladší bratr Zikmund. Úmrtím mladších manželů připadl potocký statek (Sarospataki) Jiřímu a Zuzaně, kteří si zde vybudovali proslulé letní sídlo a pečovali o rozkvět reformované školy jako protiváhy školám jezuitským. Kníže sám byl horlivý protestant, usilující organizovat domácí reformovanou církev po anglikánském vzoru. Po otcově smrti (1648) se stal sedmihradským knížetem starší syn Jiří Rákóczi II.

RÁKÓCZI Jiří (György) II. (1621—1660) — zdatný voják, zaměřením i povahou odlišný od svého o rok mladšího bratra.

RÁKÓCZI Zikmund (Zsigmond), (1622—1652) — zdědil po matce obdiv k učencům a snahu povznést vzdělanostní úroveň země. Z jeho podnětu vzešlo povolání Komenského do Uher, matkou podporované. Politické naděje do něho vkládané se umocnily jeho sňatkem s Jindřiškou (Henriettou), dcerou Fridricha Falckého, 1651, avšak do roka oba manželé podlehli neštovicím. Ztráta otřásla i postavením Komenského v Uhrách, třebaže kněžna Zuzana nadále pečovala o potockou školu.

RATKE (Ratienius) Wolfgang (1571—1635) — německý pedagog, odchovanec hamburského Johannea a univerzity v Rostocku, žádal ve svém Memoriálu z 1612 usnadnění osvojování cizích jazyků zavedením mateřského vyučovacího jazyka do škol. Ve výchově zdůrazňoval psychologické zřetele.

RAVE (Ravius) Christian (1613—1677) — mladší bratr Johanna Raveho, profesor v Uppsale.

RAVE (Ravius) Johann (1610—1679) — profesor rétoriky v Erfurtu, Geře a Gdaňsku, kde na čas spolupracoval s Komenským. Poslední léta prožil v Braniborsku jako školní inspektor.

RAVENSBERGER (Ravensperg) Hermann (1586—1625) — přešel od studia práv k bohosloví v Herbornu, kde už 1608 disputoval o predestinačním učení. Po kratším pobytu v Heidelbergu a Marburku byl od 1610 dvě léta profesorem v Herbornu, pak ve Steinfurtu. Přechodem do Groningen 1614, kde získal doktorát u Samuela Maresia, vytvořil spojkou mezi herbornskou školou a reformovaným Nizozemím. Téhož roku vydal pojednání o přístupu k Písmu svatému, který měl usnadnit svornost mezi křesťany různých konfesí (Via veritatis et pacis) s vyloučením sociniánů.

REDINGER Johann Jakob (1619—1688) — švýcarský rodák z kantonu Curych, v letech 1646—1655 kazatelem v Urdorfu, odkud musel odejít kvůli svým sporům s katolickým duchovenstvem. Do 1658 žil jako učitel v Amsterdamu, kde se seznámil s Komenským. Přestěhoval se do Frankenthalu ve Falci, kde byl činný jako rektor latinské školy, zaváděje Komenského zásady a učebnice. Později se vrátil zpět do Amsterdamu.

REGENVOLSCIUS (Węgierski) Adrianus (Andrzej), (1600—1649) — rodem z Ostrorogu, vychodil bratrskou školu v Lešně, za dalším vzděláním se vypravil do Toruně a Leidenu.

Po návratu působil jako reformovaný duchovní v Lešně, kde se 1620 stal rektorem školy, posléze byl seniorem ve Włodawě. Zemřel v Orzeszkowě. 1634 spolupracoval polským překladem na Komenského *lanua linguarum* publikované v Gdaňsku. Jeho základní historické dílo vyšlo posmrtně v Utrechtu 1652. Jsou to dějiny slovanských reformovaných církví, hlavně v Polsku (*Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum*). Jako pramene užíval nedochovaných dnes dějin českých bratří v Polsku z pera Jiřího Izraela a podobného spisu Simeona Theofila Turnovského. Komenský z Węgierského čerpal pro své *Stručné dějiny slovanské církve* (1660).

REYHER (Reyherus) Andreas (1601—1673) — durynský rodák, studoval v Lipsku, přechodně působil v Lüneburku, ale 1640 zakotvil v Gothě jako ředitel školy, pro niž sepsal svůj *Schulmethodus* (1642).

RHENIUS Johannes (1574—1639) — pedagogický stoupenec Wolfganga Ratkeho, s nímž reformoval školy v Kothenu. Působil v Lipsku. 1617 vyšel jeho *Methodus institutionis*, v němž mj. doporučoval trojné rozdělení vyučovací látky.

RHETE (Rhetius) Georg — gdaňský tiskař. 1633 vydal v Gdaňsku po sporech s tiskařem Hünefeldem neautorizovanou edici Komenského *lanua linguarum* s německými překlady Mochingerovým a Regenvolsciovým.

RICHELIEU Armand Jean du Plessis, vévoda de (1585—1642) — francouzský státník, od 1622 kardinál, první ministr Ludvíka XIII. Představitel absolutismu, politicky orientován protihabsbursky.

RITSCHEL Jiří (1616—1683) — původem z Německého Chvojna v Cechách, přítel Leibnizův, mladý spolupracovník Komenského v Elblagu od 1644, uchytil se jako duchovní v Hexhamu, kde působil až do smrti.

RITTERUS (Ritter) Stephan (asi 1600—1650) — rektor v Korbachu, reformátor soudobé pedagogiky, stoupenec Wolfganga Ratkeho. Své hlavní dílo *Nova didactica* vydal 1621.

ROH (Cornu) Václav († 1630) — bratrský konsenior. Původem z Mladé Boleslavi, studoval 1589 ve Vitemberku, působil jako poslední bratrský správce sboru v Lipníku. 1625 se skrýval u pana Karla Bukovského v Doubravici u Hořic, kde se konala tajná porada bratří před emigrováním. Sám emigroval do Lešna, kde mu byla svěřena správa českého sboru a kde 25. 3. zemřel.

ROMBERG — holandský pedagog, správce školy v Leuwarden, stoupenec metody Komenského. Komenský svěřil jeho péči syna Daniela.

ROSSIGNOL Antoine (1590—1673) — tajemník francouzského kancléře kardinála Richelieua. V květnu 1642 zval jménem kardinálovým Komenského do Paříže a objasňoval Jáchymu Hubnerovi, jednajícímu jménem Komenského, že pozvání se týkalo plánu zřízení pansofické školy ve Francii. Kardinálovou smrtí (4. 12. 1642) plán padl.

RÜLZ (Rulitius, Rulík) Johann (1602—1666) — českého původu, narozen v Kirchbergu ve Falci, začínal jako falcký duchovní, trvale se usadil jako reformovaný farář v Amsterdamu, kde získal značný společenský vliv. Celoživotně působil jako věrný zastávce zájmů jednoty bratrské u amsterodamské církevní rady a finanční podporovatel emigrantů. S Komenským se seznámil 1642 při jeho cestě do Švédska přes Amsterdam. Po zkáze Lešna ho zve jménem Vavřince De Geera natrvalo do Amsterdamu a po jeho příchodu mu spolu s přítelem Hottonem prostředkuje všechny nezbytné společenské kontakty. Jako novoroční dar mu Komenský 1. 1. 1657 věnoval své *Vestibuli linguarum auctarium*.

SAALFELD — není vlastní jméno, ale město v Durynsku, jedno ze sídel protestantské emigrace z pobělohorských Cech. Komenský jím označuje exponenta této emigrace, jímž byl nejmenovaný český Němec; dosáhl hodnosti univerzitního licenciáta a 1657 pobýval v Londýně s úmyslem získat pro své souvěrce anglickou peněžní podporu. Jan Jiří Sádovský se toho roku dožadoval na Komenském dobrozdání o jeho spolehlivosti.

SÁDOVSKÁ Ester Vchynská (Kinská) z Tetova (1585—1630) — dcera Jana staršího z Vchynic a Tetova, rady, komorníka a soudce zemského, purkrabí karlštejského a Anny Pazourky z Michnic. Otec ušel odsouzení pro konspiraci proti Rudolfovi II. 1586 pouze náhlou smrtí (1590). 1625 se provdala za Jiřího Sádovského ze Sloupna, vdovce s třemi syny. Rodina bydlela na tvrzi a dvorci v Třemešné, kde poskytovala útulek bratrským kněžím (Janu Stadiovi, senioru Janu Cyrillovi a Komenskému). Dceři Komenského Dorotě Kristině byla kmotrou. Po emigraci do Lešna 23. 5. zemřela a Komenský pronesl nad jejím hrobem pohřební řeč.

SÁDOVSKÝ Jiří ze Sloupna na Sadové a Žiželevisi († po 1640) — hejtman kraje královéhradeckého, důvěrný přítel Karla staršího ze Žerotína. Pro aktivní účast na stavovském povstání odsouzen ke ztrátě dvou třetin jmění. Za zbylou třetinu mu postoupil Albrecht z Valdštejna jako léno Bílou Třemešnou, Velehrádek a Červené Poličany. Po svém třetím sňatku 1625 s Ester, rozenou Vchynskou, pobýval se svými syny z prvního manželství, Václavem Ferdinandem, Janem Jiřím a Petrem Bohuslavem, vyučovanými bratrským knězem Janem Stadiem, v Třemešné. Po nuceném odchodu do Lešna připadla Třemešná zpět Valdštejnovi. V Lešně žil ještě deset let po smrti manželky. Synové převzali rodinnou tradici aktivního protihabsburského odboje a záhy nabyli vůdčího postavení mezi emigranty. Jan Jiří († po 1658) studoval 1630 v Brémách, přítel Komenského zetě Figula, sloužil jako důstojník ve švédské armádě, později prostředkoval jednání s Cromwellem ve prospěch českých vystěhovalců. List Komenského z února 1658 oslovuje nepochybně jeho.

SAUBERTUS Johann (1592—1646) — luterský farář v Norimberku, autor spisů *Evangelische Kirchengzucht* a *Seelenarzney fiir die Lutherischen und Pápstlichen* (1636).

SCALIGER (Scala) Iulius Caesar (1484—1558) — autor první vědecké mluvnice latiny z roku 1540.

SCULTETUS Abraham (1566—1624) — reformovaný teolog, od 1614 falcký dvorní kazatel, 1618—1622 zároveň profesor v Heidelbergu. Komenský ho poslouchal za svého studijního pobytu v Heidelbergu. 1619 přišel ve funkci dvorního kazatele s Fridrichem Falckým do Prahy, kde obrazoborecky přizpůsobil svatovítskou katedrálu kalvinistickým představám. Po bělohorské bitvě měnil působiště, zakotvil nakonec v Emdenu, kde 24. 10. zemřel.

SECURIUS (Sekerka) Josef (* 1617) — mladší bratr Petra Securia, vystudoval v otcových stopách medicínu v Leidenu a Královci, stal se lékařem ve Skalici, odkud odešel 1673 do Břehu a později do Lešna. Věnoval se i historii. Část jeho literární pozůstalosti se chová v zámecké knihovně v Mnichově Hradišti.

SECURIUS (Sekerka) Petr (*asi 1615) — rodák z Moravských Budějovic, syn bratrského lékaře Volfanga. Komenským byl podporován na studiích bohosloví v Nizozemí, od října 1642 v Brémách. Stal se bratrským kazatelem ve Skalici. 1648 pomýšlel na odchod do Basileje, ale po Komenského napomenutí setrval. Kolem 1670 odešel do Břehu a pak do Lešna, následován bratrem Josefem.

SELDEN John (1584—1654) — právník, mluvčí oxfordské univerzity v anglickém Dlouhém parlamentu, přítel a korespondent učeného arcibiskupa v Armagh v Severním Irsku Jamese Usshera, třebaže ostrý antiklerikál. Básník Milton jej ve své obraně svobody tisku označil za předního učenice své země a doby. Pořídil 1623 kritické vydání spisů anglického historika z 12. století Eadmera.

SENÈVE Romain de, sieur Melchior de Harod, markýz — 1637—1643 diplomatický zástupce Francie v říšském městě Hamburku, měl listovní styky s J. H. Bisterfeldem ze Sedmihradska a zajímal se o jeho i Komenského pansofické názory.

SERRARIUS (Serrurier) Pierre (1600—1669) — známý chiliasta francouzského původu, ale narozený v Londýně. Po studiích v Leidenu působil jako valonský duchovní v Middelburgu. Usídlil se posléze v Amsterdamu, pěstoval tam styky s mennonity a spřátelil se s Komenským, jehož obranu proti Maresiovi přeložil do nizozemštiny. V očekávání brzkého druhého příchodu Kristova měly po jeho soudu padnout přehrady mezi dílčími církvemi, které ve svých organizačních

strukturách podlely Antikristu. Zkáze uniknou pouze zbožné kroužky pilných čtenářů Písma. Komenskému byl Serrarius blízký i svým odporem ke karteziánskému racionalismu. Ve svém *Judicium de Judicio Serrarii* Serraria pochválil. Také v polemice s antitrinitářem Jonášem Schlichtingem počítal ještě za svých posledních stařeckých let se Serrariovou spoluprací, ale ve sporu mezi Serrariem a Antoinettou Bourignonovou (1616—1680) se postavil na stranu této mystičky.

SERVET Miguel (1511—1553) — aragonský lékař a bohoslovecký myslitel narozený v Navarrrsku. Mnoho cestoval a četl. Ve Štrasburku vydal už 1531 ostré odmítnutí tradičního učení o božské Trojici. Přesto se stal 1541 lékařem arcibiskupa ve Vienne a publikoval rra zapřenou svou *Christianismi restitutio* (1553), pokus o rekonstrukci nedogmatického křesťanství, v němž přisoudil Ježíšovi filozofickou úlohu logu jakožto ústrojně složky antropolo-gické. V té souvislosti objevil s pozoruhodnou přesností malý krevní oběh v lidském těle. Reformátor Jan Kalvín, s nímž se Servet po léta znal, odhalil ho jako autora kacířské knihy a s přispěním inkvizičního řízení ve Vienne dal jej, když prchal přes Ženevu, zatknout a odsoudit. Byl upálen v Champelu u Ženevy 27. října.

SCHLICHTING (Szlichtyng) z Bukowiec Jan Jerzy (1597—1644) — zemský soudce všovský, generální správce lešenského panství od 1624. V mládí cestoval se svým bratrem Jonášem po Německu a Francii. Udržoval trvalé styky s dvorem Radziwiłłů. Evangelík nakloněný bratřím, oceňoval zejména přínos Komenského pro úroveň lešenské školy, jejímž byl administrátorem. Byl velmi neoblíbený u Poláků pro své sympatie ke Švédům.

SCHMETTAU Jiří a Arnošt — vřatislavští kupci.

SCHÖNHOF (Schenhof) Gregor († 1667) — člen jezuitského řádu, bohoslovecký poradce polského krále Vladislava IV. Vasy (1632—1648) a zpovědník královny. V srpnu 1645 byl členem katolické delegace na ekumenickém rozhovoru pořádaném v Toruni.

SIMONI US (Simon) Holsatus Teodor — gdaňský učenec, roku 1643 hmotně podporován z královských peněz Bartolomějem Nigrinem a získán tak pro přestup od protestantismu ke katolictví.

SLAWKE Jan — velkoobchodník v Elblągu.

SOLINKA — manželka bratrského duchovního Jana Solína, emigranta z Přerova na Slovensko. Šestičlenná rodina žila zprvu v Lednici, pak v Púchově, kde Solín 1661 zemřel. Solinka mívala vidění, zaznamenávaná a rozšiřovaná, její manžel však patřil mezi odpůrce proroctví Drabíkových.

STADIUS Jan († 1634) — studoval bohosloví v Herbornu a 1613 v Brémách, jako bratrský kněz na panství Sádovských z Vchynic měl na starosti výchovu tří synů Jiřího Sádovského, v níž mu byl rádcem Komenský. Emigroval do Lešna a stal se kazatelem českého sboru. 1633 byl vyslán do Nizozemí s žádostí o podporu bratřím, o rok později zemřel v Lešně.

STOSCH Alexandr — pán slezského města Tschirnau u Lešna.

STRESO (Streson) Caspar (1603—1664) — exulant z Anhaltu, holandský přítel Komenského působící jako duchovní v Haagu, autor spisu *Technologia theologica* (Leiden 1634). Jeho reformní snahy cílily ke zpracování a vydání *Metafyziky* v národním jazyce.

STUCKI Johann Rudolf (1596—1660) — od 1622 švýcarský reformovaný farář v Dietikonu, od 1626 při curyšské katedrále, o čtyři roky později profesor hebrejštiny a teologie na vysoké škole v Curychu, od 1635 její rektor.

SUCHODOLSKI Adam — polský magnát reformovaného smýšlení, třebaže byl před 1640 žákem ariána Ondřeje Wiszowatého (1608—1678), odpůrce socinianismu, manžel Žofie, dcery Zbigniewa Gorajského, příznivý Komenského snahám.

SVATOŠ Jan — český lékař v Maldonu, malém městě v essexském hrabství, podporující emigranty-krajany. Patrně syn stejnojmenného bratrského kněze, někdejšího správce sboru v Brandýse nad Orlicí, který tam oddával Komenského a v Brandýse také zemřel. Ze dvou jeho synů (Pavel a Jan) se dostalo studijních možností Janovi. Studoval v Anglii, 1636 byl na čas povolán jako pomocník do bratrské školy v malopolském Jabłonowě.

TARZALLI Pavel (Pál) — superintendent zemplínského distriktu uherské reformované církve. Komenský mu připsal 1654 svou hru *Schola ludus*, provozovanou pod širým nebem na dvoře zámku v Potoku.

TASSIUS Adolf (1585—1654) — německý matematik v Hamburku, přejně oceňující Komenského pansofické snahy, v korespondenčním styku zejména s Hartlibem.

TEUNENS Jacob von Haerlem — 1654 spolupodepsal v Lešně bratrský list Cromwellovi.

TOBIAN (Tobianus) Jan (1637—1718) — poslední bratrský duchovní správce sboru ve Skalici na Slovensku. V šedesátých letech obstarával spojení bratří na Slovensku s Komenským v Amsterdamu. 1676 odešel do Lešna, kde se stal kazatelem české větve jednoty a od 1678 prorektorem gymnázia. 1687 odchází do Treppeln v Braniborsku, kde káže českým exulantům. Zde zemřel.

TOLNAI (Tolnai Dali János) Jan (1606—1660) — po vzoru anglických puritánů založil v Londýně družinu na podporu reformovaného školství v Uhrách. Po návratu do vlasti usiloval o zavedení maďarštiny jako vyučovacího jazyka a o vymanění reformované církve z episkopální soustavy důsledným uplatněním kontroly volitelnými staršovstvy. Církevní reakce biskupských kruhů se proti němu opřela o knížete Jiřího I. Rákócziho. 1639—1642 byl profesorem reformované teologie v Saryšském Potoku. Vdova po Jiřím Rákóczim, Zuzana Lorantffy, Tolnaie podporovala.

TULP Nicolaes (1593—1674) — doktor lékařství známý z Rembrandtova obrazu *Anatomie* (1632), jeden ze čtyř amsterodamských purkmistrů, kteří Komenského v prosinci 1656 vítali do města.

USSHER James (1581—1656) — od 1625 arcibiskup v Armaghu v Severním Irsku, anglický přítel a poradce Komenského. Vzájemné seznámení zprostředkoval Hartlib. Komenský označil 1645 Usshera za nejvzdělanějšího a nejbožnějšího muže Anglie.

VECHNER David (1594—1669) — se starším bratrem Jiřím vystudovali bohosloví. 1633 byl David delegován, aby pomáhal sbírat příspěvky na pomoc bratřím v Anglii. Je přizván Komenským ke spolupráci, v níž už začal Jiří. Později žije ve Sprotavě a posléze se stává správcem školy ve Zhořelci, kde zemřel.

VECHNER Jiří (Georgius), (1590—1647) — doktor teologie, ordinován v Lešně 1639, byl lešenským německým kazatelem, později superintendentem a ředitelem gymnázia ve slezském Břehu, kde zemřel.

VERÉCZI Ferenc — v padesátých letech 17. století kazatel reformované potocké církve a duchovní správce tamní školy, kterou řídil konzervativním směrem.

VERULÁMSKÝ — viz **BACON Francis**

VETTERIN Pavel (1594—asi 1671) — narozen v Mladé Boleslavi, asi od 1650 bratrský kněz v Puchově, nevěřil ve spolehlivost Drabíkových proroctví. 1671 byl vězněn pro svůj kalvinismus.

VINDIŠ Jan — bratrský duchovní, sloužil Komenskému jako posel a schopný vyjednaváč. Po zkáze Lešna jedná za postižené se sedmihradskou kněžnou Lorantffy, v době Komenského pobytu v Amsterdamu obstarává styk s bratrskými sbory na Slovensku (v Lednici a Puchově).

VLADISLAV IV. (1595—1648) — polský král od 1632, syn Zikmunda III. Jeho první choť byla 1637—1644 Cecilie Renata, dcera císaře Ferdinanda II., druhou od 1646 Marie Ludvika Gonzagovna de Nevers. Na sklonku jeho života vypuklo kozácké povstání Bohdana Chmelnického.

VLIET (van Vleteren) Timotheus de († 1641) — od září 1627 kazatel nizozemské reformované církve v Londýně při kostele augustiniánů.

VOJT (Voitus) Jiří († 1643) — bratrský kněz, emigroval 1627 do Lešna, o něco dříve než Komenský. S osmičlennou rodinou zde žil ještě 1641.

WANCK Daniel — patřil k luteránům slezského původu, usazeným 1633 v Lešně. Bylo mu svěřeno prorektorství školy.

WLGIERSKI — viz REGENVOLSCIUS

WILLIAMS John (1582—1650) — 1620 děkan ve Westminsteru, od 1621 biskup lincolnský, od 4. 12. 1641 arcibiskup yorkský. Jeho přítelem byl Francis Bacon, s nímž sdílel přejný a podpurný zájem o vědeckou práci.

WINKLER Georg (*1566) — ředitel proslulé latinské školy v Goldbergu, luterský superintendent.

WITSON (Witsen) Cornelius (Cornelis) Jan (1605—1669) — nizozemský politik, od 1643 radní v Amsterdamu, 1645 činný ve vedení Západoindické společnosti, 1654—1667 člen admirality, byl častěji amsterodamským purkmistrem.

WOLZOGEN Johann Ludwig von (1599—1661) — rakouský baron v polské emigraci. Dobrý matematik, sympatizoval se sociniánstvím, kritizoval Descarta, seznámil se s Komenským a dopisoval si s ním. Z jeho spisů nadlouho zapůsobila vzdělavatelná knížka *Christliche Unterweisung*, publikovaná v Amsterdamu 1684.

ZÁRUBOVÁ Engelberga (Angelina), roz. z Zelkingu (1577—1639) — baronka rakouského původu, provdaná za Václava Zárubu z Hustiřan (1575—1632), pána na Treboveticích, Zumberku a Horní Branné, vlastence a českého bratra. V době, kdy se jednalo o jeho majetku a životě, poskytl ochranu pronásledovanému Komenskému před jeho odchodem z vlasti. Oba manželé jsou pochováni v kostele sv. Bartoloměje v Lanžově.

ZILVAR ze Silbersteinu Adam — původně z Pilníkova, pán Žirče a Vlčic, od 1594 vlastník Bílé Třemešné. 1603 se oženil s Hedvikou z Cedlic, ovdovělou Sařgočovou. Činně se účastnil stavovského povstání 1618.

ZE ŽEROTÍNA Karel starší (1564—1636) — moravský šlechtic, vlivný politik, člen jednoty bratrské, formován kalvinismem. 1608 zvolen na sněmu v Olomouci zemským hejtmánem moravským, ve sporu císařských bratří se orientoval na Matyáše proti Rudolfovi. Odmítl účast na českém stavovském protihabsburském povstání a citelně je tím oslabil. V rozporném postavení mezi vítězi a poraženými poskytoval ochranu bratrským kněžím i Komenskému. Zbytek života prožil převážně v dobrovolném vřatislavském exilu.

ZE ŽEROTÍNA Karel († před 1632) — nejmladší syn Ladislava Veleny ze Žerotína (1579—1638), vůdce odbojných moravských stavů, zvoleného 1619 zemským hejtmánem moravským. Svým strýcem Karlem starším byl vydržován na studiích doma i v zahraničí. Jeho preceptorem byl Jan Gsellius, zmiňovaný Komenským.

MÉNĚ ZNÁMÉ POJMY

*V textech otištěných v této knize se vyskytují některá slova a označení pro skutečnosti, v nichž se Komenského současník poměrně snadno vyznal, ale které nejsou dnešnímu čtenáři běžné. Většinou jde o rozrůzněnost tehdejšího evropského křesťanstva podle nestejných **konfesí** (vyznavačských spisů shrnujících hlavní a aktuální momenty učení) jednotlivých církví nebo podle ideové orientace rozmanitých směrů a skupin.*

Luterští evangelíci se hlásili k reformačnímu učení Martina Luthera. Jejich hlavní konfesí bylo Augsburské vyznání (Augustana) z r. 1530.

Evangelíci reformovaní kalvinističtí, presbyteriáni, ve Francii poctěni přezdívkou nezcela vyjasněného původu **hugenoti**, měli více konfesí regionálních nebo jazykově oblastních. Jejich myslitelé a spisovatelé se po pravidle inspirovali literárním odkazem Jana Kalvína. Jejich církve (sbory) spravovali volení **presbyteri** (starší) a také jejich duchovní, **pastoři**, byli staršími, **presbytery**, ovšem odborně školenými. Naopak v jednotě bratrské, v době Komenského myšlenkově a politicky blízké reformovaným, ale vyrůstající z vlastních domácích kořenů husitských, zvláště tábořských, byli **staršími, seniory**, kazatelé, jimž byla svěřena správní funkce podobná biskupské. Proto Komenský, jenž se zprvu podpisoval jako **kněz**, se po svém zvolení starším jednoty podpisoval jako **senior** a někdy, zvláště ve styku se světem **anglikánským** (tedy anglické církve prošlé reformací) a světem luterským, jako **biskup**. Podobnou, zpravidla však nikoli doživotní funkci vykonávali v některých protestantských církvích **superintendenti**. Označení duchovních značně kolísalo. Německé a severské luterství přejalo většinou starší názvosloví katolické až po probošty a opaty, i když po dogmatické stránce není duchovní nikdy knězem-obětíkem. Reformovaní proto raději nazývali své kazatele **pastory** (pastýři) nebo **služebníky božího slova**, světské volitelné představitele sboru (obce) často **kurátory**, někdy i **politickými seniory**.

Kurátor školy byla ovšem hospodářská správní funkce při některém učilišti. Pojmenování **jednota bratrská** nebo **jednota bratří českých** (Unitas Fratrum Bohemorum) je staré bratrské sebeoznačení pro církevní útvar vzniklý za Jiříka z Poděbrad. Užívalo se ho za předpokladu, že církve katolická je **jednotou římskou**, husitská církev podobojí **jednotou českou**. Nadnárodní Kristovu církev obecnou nadřazovalo bratrské bohosloví všem jednotám. Analogií katolických **koncilů** se mohly **protestantům** (společné označení všech církví vzešlých z reformace 16. století, užívané od roku 1529) stát jejich **synody**, buď regionální, nebo výjimečně mezinárodní. Čeští bratři se k synodům, poradním schůzím svých kněží, a v době Komenského i neknežů, shromažďovali nápadně často, dokonce i v emigraci. Obecnější význam měl mezinárodní synod reformovaných v nizozemském **Dordrechtu** (1618—1619), který přísně vyhranil kalvinistické učení o vyvolení jako jistotném základu spasení věřících. Na katolické straně vymezil závazné církevní učení ve výrazně proti reformačním zaměření už **tridentský koncil** (1545—1563).

Sociniány byli nazýváni stoupenci Lelia Socina-Sozziniho (1525—1562) a jeho synovce Fausta Socina (1539—1604), Italů ze Sieny. Fausto formuloval, zvláště za svého pobytu v Polsku, kde zemřel, racionalistické výhrady k reformačnímu učení o predestinaci a k obecně křesťanskému pojmu boží Trojice. Přezdívkou **independentů** (nezávislých) se dostalo v Anglii radikálnímu křídlu puritánů, kteří hledali svůj vzor u skotských kalvinistických presbyteriánů.

Weiglovci byli v Německu stoupenci a čtenáři luterského faráře a mysticizujícího spisovatele Valentina Weigela (1533—1588). Jeho Četné teozofické práce byly většinou zveřejněny až po jeho smrti.

Mennonité, pacifističtí novokřtělci, dodnes organizovaní v samostatnou církev, byli pojmenováni po Menno Simonsovi (1496—1561), kdysi fríském katolickém knězi ve Witmarsumu, od roku

1535 hlasateli nenásilí, křtu udíleného pouze těm kdo oň v dospělosti požádají, a majetkového společenství.

Chiliasmus či **milenarismus** je označení pro představu, že před samým koncem dějin po tisíc (řecky *chilioi*) let ovládne zemi Kristus. Komenský tuto víru sdílel, třebaže číslovku chápal symbolicky. Víra v **revelace**, zjevení, předpokládala, že Bůh nepřestává vyvoleným lidem sdělovat v jejich viděních nebo snech své plány se světem.

Karaitští lidé (z hebrejského **kara**, čtení), sekta íránského původu pronikli v 8. století našeho letopočtu do Palestiny a odtud později dál například do Polska. Odmítali Talmud oddaným čtenářským (písmáckým) přilnutím k doslovnému znění hebrejské bible. Názvy biblických knih, často uváděné Komenským jen zkratkou, jsme v textu zpravidla rozepisovali. Najdou se v každé bibli, starozákonní apokryfní knihy (napr. Sirach) ovšem jen ve vydáních, která zahrnují apokryfy, to jest knihy neobsažené ve sbírce hebrejské bible, nýbrž pouze v její sbírce řecké, zvané Septuaginta. V Kralické šestidílnce tvoří její pátý díl.

(11)

POZNÁMKA VYDAVATELŮ

Pasáže z Komenského děl a korespondence byly do tohoto souboru vybrány jednak z původních vydání, jednak — častěji — z kritických edic. Latinské a německé texty uvádíme v překladu, české v původním znění edičně připraveném podle běžných zásad pro vydávání českých literárních děl 17. století. Pokud jsme užili starších překladů, srovnali jsme je všechny s originály a s přihlédnutím k originálům jsme je upravili, případně opravili. Ponechali jsme autorovy odkazy na biblické knihy, pokud je sám uvádí; na několika místech, kde tak neučinil, jsme je doplnili. Rozepisujeme zkratky. Vynechávky vyznačujeme třemi tečkami v závorce. Jména, překlady cizojazyčných výrazů a citátů apod. v závorkách jsou doplňky vydavatelů.

V následujícím výčtu uvádíme prameny, z nichž jsme čerpali (číslice odkazují na stránku, slova tištěná kurzívou na začátek příslušného textu, prameny citujeme zkráceně — úplný bibliografický údaj nalezne čtenář v seznamu použité literatury): **31 Dedicací:** *Clamores Eliae*, s. 137; **Na kterémž (hřbitově):** J. Kvačala, *Monatshefte* 1, 1892, s. 110; **Volání srdce:** *Clamores Eliae*, s. 156; **32 Je tomu:** *Pansophiae Praeludium, Opera didactica omnia I*, s. 442; **33 O sobě tvrditi:** Truchlivý II, DJAK 3, s. 71; **34 Moravské:** *Informatorium školy mateřské*, DJAK 11, s. 251; **Jisté jest:** O sirobě, DJAK 3, s. 449—450; **35 Od chlapectví:** *Lux e tenebris III*, 1665, s. 7, *Historia revelationum*, 1659, s. 138; **Co Descartes:** *Judicium de judicio Serrarii*, 1667, s. 73; **První pokušení:** *De questione utrum Dominus Jesus*, 1638, s. 56—57; **37 Přistoupil sem:** *Labyrint světa a ráj srdce*, DJAK 3, s. 393; **38 Přátelství:** zápis do památníku v Herbornu, překlad B. Ryba, *Sto listů*, s. 9; **Byl jsem:** *De zelo sine scientia et charitate*, 1669, s. 8; **39 Sotvaže:** *Opera didactica omnia I*, s. 3; **Nikdy nebylo:** *Montanovi* 10. 12. 1661, DJAK 1, s. 18; **40 Již před:** z věnování *Opera didactica omnia Amsterodamu* 1657, díl I, s. 2; **41 Když jsem:** Stuckiovi asi z Lešna v dubnu 1655, lat., vydal J. Kvačala, *Korespondence*, 1898, s. 195—196; **Já jsem:** z listu Kristiánu Nigrinovi, lat., překlad B. Ryba, *Sto listů*, s. 266; **42 Než povímť:** z předmluvy k *Theatrum universitatis rerum*, DJAK 1, s. 112; **43 Kdo napsal:** z předmluvy *Ad eruditos gentis meae*, DJAK 1, s. 116, překlad *Vybrané spisy VIII*, s. 29—30; **44 Smýšlejí vůbec:** *Didactica*, DJAK 11, s. 177 a 179—180; **53 Když jsem:** z předmluvy k *Opera didactica omnia I*, s. 3; **Veřejné věci:** *Clamores Eliae*, s. 137; **Zajisté o mnohém:** *Pansophiae praeludium, Opera didactica omnia I*, s. 442; **Stav se:** *Montanovi* 10. 12. 1661, DJAK 1, s. 18, 20; **54 Roku 1618:** z předmluvy k *Opera didactica omnia I*, s. 3; **55 Všem zbožným:** *Die uralte christliche catholische Religion*, Amsterodam 1661, překlad R. Říčan, *Prastaré obecné křesťanské náboženství*, Praha 1951, s. 17; **56 Když jsem:** *Montanovi* 10. 12. 1661, DJAK 1, s. 20;

Manželko: předmluva k Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, DJAK 3, s. 191; **57 Nejjasnějšímu:** věnování Labyrintu světa a ráje srdce Karlu staršímu ze Žerotína, DJAK 3, s. 271, překlad A. Skarka, s. 401; **60 Deset tomu let:** z předmluvy ke spisu O sirobě, DJAK 3, s. 431; **Truchlivý:** Truchlivý I, DJAK 3, s. 23—24; **62 Když roku:** Historia revelationum, překlad Vybrané spisy VIII, s. 80—88 a 91—92; **71 Když jsme se:** Opera didactica omnia I, s. 3; **72 Osvícený:** Historia revelationum, s. 32—34 a 84—85; částečný překlad Vybrané spisy VIII, s. 92—94; **81 Když císař:** Continuatio admonitionis fraternae, 1670, překlad J. Hendrich, Vlastní životopis, s. 39—49, srov. Vybrané spisy VIII, s. 114—121; **93 Abrahamu Menzlovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 12—14; **95 Vévodovi belzskému:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 17—20; **97 Janu Mochingerovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 24—25; **98 Samueli Hartlibovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 26—30; **101 Janu Jindřichu Alstedovi:** lat., přeloženo z Korespondence, vyd. A. Patera, s. 17; **103 Zbyňku Gorajskému:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 42—44; **106 Janu Balovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 45—46; **107 Mou hořkou:** Admonitio de iterato socianiano irenico, Amsterodam 1661 (Proti Danielu Zwickerovi), s. 64; **108 O kuchařství:** Dvěře jazyků odevřené, DJAK 11, s. 391; **Šatstva rozdílové:** tamže, s. 395; **109 O pokoji k studování:** tamže, s. 407—408; **119 Hartlib oznamoval:** Continuatio admonitionis fraternae, překlad J. Hendrich, Vlastní životopis, s. 33—42, Vybrané spisy VIII, s. 121—127; **127 Přátelům lešenským:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 47—55; **139 Ludvíku De Geerovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 59—61; **140 Bohumíru Hottonovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 65—71; **146 Jak byly:** Via lucis, Praha 1961, s. 28—29 a 30—31; **148 Plněji se objasňuje:** tamže, s. 90—91; **155 Dostav se:** Continuatio, překlad J. Hendrich, Vlastní životopis, s. 43—55, 56—77, 79—91, srov. Vybrané spisy VIII, s. 127—146, 148—154; **188 Jsem členem:** Judicium de regula fidei, 1658, výňatek z předmluvy vydal J. Kvačala, Monatshefte 2, 1893, s. 138—139; **189 O nemocech:** Dvěře jazyků odevřené DJAK 11, s. 384; **190 O obcování učených:** tamže, s. 419; **192 Janu Wolzogenovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 80—83; **194 Ludvíku De Geerovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 83—85; **196 Vavřinci De Geerovi a Bohumíru Hottonovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 87—88; **Bartoloměji Nigrinovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 97—101; **200 Bohumíru Hottonovi:** lat., Korespondence, vyd. A. Patera, s. 83, Korespondence, vyd. J. Kvačala, 1897, s. 119—120, neúplný překlad B. Ryba, Sto listů, s. 110—117; **207 Ludvíku De Geerovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 120—124; **210 Samueli Hartlibovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 142—148; **214 Herbertovi z Cherbury:** lat., Korespondence, vyd. A. Patera, s. 131—133; **229 Tedy rozvážív:** Continuatio, překlad J. Hendrich, Vlastní životopis, s. 91—95 97 99—117, srov. Vybrané spisy VIII, s. 154—168; **248 Takový je úděl:** zlistu Petru Figulovi, Lešno 31. 8. 1648, lat., vydala M. Blekastad, Unbekannte Briefe, s. 201; **249 Život náš na světě:** Duchovní písně, vydal A. Skarka, s. 300—301; **251 / naši církví:** z předmluvy k Obrazu jednoty česko-bratrské Jana Lasitského, Lešno 1648, vyd. L. B. Kašpar, Praha 1869, s. 9—10; **Ježíši Kriste:** Independentia, Amsterodam 1661, s. A 2; **253 O manželství:** Dvěře jazyků, DJAK 11, s. 399; **Za Ludvíkem De Geer:** přeloženo z Opera didactica omnia III, s. 1054—1055; **257 V praxi:** De controversia circa ritum acceptionis in sacra coena iudicium J. A. Comenii, 1654, vydali V. Petrůčková a M. Steiner, Studia Comeniana 25, 1983, s. 55; **259 Hle, i já:** Vita gyrus, Opera didactica omnia IV, s. 5; **NNN. Pro sebe:** Clamores Eliae, s. 159; **Nelze pomlčet:** Lesnae excidium, Vybrané spisy VI, s. 244—245; **260 Petru Sekuriovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 167—170; **262 Axelu Oxenstiernovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 173—177; **265 Janu Jindřichovi Bisterfeldovi:** lat. z let 1652—1653, přeloženo z Korespondence, vyd. J. Kvačala, 1897, s. 183; **266 Oliveru Cromwellovi:** lat. asi z léta 1654, přeloženo z vydání G. H. Turnbull, Hartlib, Dury and Comenius, s. 462—463; **268 Petru Figulovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 198—201 (dopis byl psán původně česky, dochoval se jen v lat. překladu Figulově); **281 Tedy prodlévaje:** Continuatio, překlad J. Hendrich, Vlastní životopis, s. 117—126, srov. Vybrané spisy VIII, s. 168—173; **290 Čím jsem prošel:** Unum necessarium, DJAK 18, s. 123—130, upravený překlad J. Ludvíkovského, Jednoho jest potřebí, Praha 1920, s. 176—199; **303 Neboť protože:** Ventilabrum sapientiae, Opera didactica omnia IV, s. 41—64, Věječka moudrosti, Praha 1969, s. 7 9, 24 a 46; **305 J. P. Hårsdorffovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 204—208; **309 Samueli Hartlibovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 216—219; **310 Prefektům nizozemského námořnictva:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 221—224 a 351—352; **314 Jiřímu Sádovskému:** lat., překlad B. Ryba, Sto listu, s. 224—227; **316 Anglickému králi Karlovi II.: 1661,** lat., přeloženo z knihy G. H. Turnbull, Hartlib, Dury and Comenius, s. 463—464; **318 Rombergovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listů, s. 270—271; **319 Rombergovi:** lat., překlad B. Ryba, Sto listu, s. 273—274; **320 Mikuláši Drabíkovi:** český list

z 23. 12. 1664 vydal A. Patera, Časopis českého muzea 73, 1899, s. 59—62, srovnali jsme s rukopisem Knihovny Národního muzea 1 B b 1/74; **323 Mikuláši Gertichovi**: lat., překlad B. Ryba, Sto listů. s. 279—282; **326 Bratřím lednickým, púchovským a skalickým**: česky, vydal B. Ryba, Sto listů, s. 296—299; **328 Konšelům obce amsterodamské**: předmluva k Triertium catholicum 1681 DJAK 18, s. 243 a 247; **329 Mikuláši Drabíkovi**: česky, vydal B. Ryba, Sto listů, s. 300; **331 Uvědomil jsem si**: Historia revelationum, Vybrané spisy VIII, s. 100.

(12)

POUŽITÁ LITERATURA

A) Spisy Jana Amose Komenského

Jana Amose Komenského korespondence, vydal Adolf Patera, Praha 1892.

Spisy Jana Amosa Komenského. Korespondence Jana Amosa Komenského Číslo 1, vydal Ján Kvačala, Praha 1897. — *Číslo 2*, vydal Ján Kvačala, Praha 1898. — *Číslo 5*, vydal Ján Kvačala, Praha 1902.

Adolf Patera, *Dopisy Jana Amose Komenského k Drabíkovi z let 1644—1670*, Časopis českého muzea 73, 1899, s. 59—74.

Milada Blekastad, *Unbekannte Briefe des Comenius und seiner Freunde 1641—1661*, Kastellaun 1976.

Sto listů Jana Amosa Komenského, vybral a přeložil Bohumil Ryba, Praha 1942.

Listy přátelům a příznivcům, vybral a přeložil Bohumil Ryba, Praha 1970.

* * *

Clamores Eliae, vydala Julie Nováková, Kastellaun 1977.

Continuatio admonitionis fraternae de temperando charitate zelo... ad S. Maresium. Amsterdam 1670, vydal Ján Kvačala, Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 3, 1913, s. 6—52, a Antonín Skarka, Archiv 20, 1961, s. 1—31.

Controversia circa ritum acceptionis in sacra coena (1654) — viz Petrářková V. a Steiner M. v odd. B) Práce o Komenském.

De iterato sociniano irenico iterata ad christianos admonitio, Amstelredami 1661.

De questione utrum Dominus Jesus propria virtute a mortuis resurrexit, Amsterdam 1659.

De regula fidei iudicium duplex, Amsterdam 1658.

De zelo sine scientia et charitate admonitio fraterna, Amsterdam 1669.

Die uralte christliche catholische Religion, Amsterdam 1661.

Dílo Jana Amose Komenského, Praha: **1**, 1969; **2**, 1971; **3**, 1978; **11**, 1973; **14**, 1974; **18**, 1974 (dále DJAK).

Duchovní písně, vydal Antonín Skarka, Praha 1952.

Historia revelationum Christophi Kotteri, Christianae Poniatoviae, Nicolai Drabicii, Amsterdam 1659.

Independentia aeternarum confusionum origo, Lesnae 1650—Amsterdami 1661.

Jednoho jest potřebí, přeložil Jaroslav Ludvíkovský, Praha 1920.

Judicium de judicio Serarii — viz Serrarius.

Lux e tenebris novis radiis aucta, Leiden 1665.

Obraz jednoty českobratrské Jana Lasitského, Lešno 1649. — Vydal L. B. Kašpar, Praha 1869.

Opera didactica omnia I—IV, Amsterdam 1657. — Fotomechanický přetisk, Praha 1957.

Prastaré obecné křesťanské náboženství, přeložil Rudolf Říčan, Praha 1951.

Serrarius Petrus, **Responsio ad exercitationem paradoxam anonymi cuiusdam Cartesianae sectae discipuli**, Amsterdam 1667.

Věječka moudrosti neboli umění moudře svá díla opět probírat, Praha 1969.

Via lucis — Cesta světla (1668), vydali a přeložili Jaromír Kopecký, Jiří Kyrášek, Jan Patočka, Jiřina Popelová, Praha 1961. — Kritické vydání v **DJAK 14**, s. 279—385.

Vlastní životopis Jana Amose Komenského, přeložil Josef Hendrich, Praha b. r. (1924).

Vybrané spisy Jana Amose Komenského VI, Praha 1972; **VII**, Praha 1974; **VIII**, Praha 1975.

B) Práce o Komenském

Bečková Marta, **Jan Amos Komenský a Polsko**, Praha 1983.

Blekstad Milada, **Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský**, Oslo—Praha 1969.

Blekstad Milada, **Geniet i stormaktenes spill. Comenius og Sverige**, Kyrkohistorisk årsskrift 1974, s. 31—70.

Bohatcová Mirjam, **Jan Amos Komenský. Soupis rukopisů**, Národní knihovna, Praha 1957.

Brambora Josef, **Knižní dílo Jana Amose Komenského**, Praha 1957.

Dercsényi Deszo — Gero László, **A sárospataki Rákóczi-vár**, Budapest 1957.

Čapková Dagmar, **The Comenian Group in England. Comenius Idea of Universal Reform**, Acta Comeniana 25, 1969, s. 25—34.

Čapková Dagmar, **Neznámý deník Komenského**, Uherský Brod 1976.

Floss Pavel, **Příroda, člověk a společnost v díle Jana Amose Komenského**, Přerov 1968.

Floss Pavel, **Jan Amos Komenský, od divadla věcí k dramatu člověka**, Ostrava 1970.

Floss Pavel, **Komenský et l'avenir**, Organon 11, 1975, s. 215—230.

Göransson Sven, **Den Europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654—1660**, Uppsala 1956.

Göransson Sven, **Komenský a Švédsko**, přeložil M. Hroch, Acta Comeniana 19, 1960.

Hendrich Josef, **Jana Amose Komenského snahy vševědné, všeosvětové a všená-pravné**, Praha 1924.

Heyberger Anna, **Jean Amos Comenius**, Paris 1928.

Kalivoda Robert, **Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské**, Studia Comeniana et Historica 25, 1983, s. 3—44.

Karšai František, **Jan Amos Komenský a Slovensko**, Bratislava 1970.

Klíma Jiří Václav (vydavatel), **Jan Amos Komenský, soubor statí o životě a díle učitele národů**, Praha 1942.

Kopecký Jaromír—Kyrášek Jiří—Patočka Jan, **Jan Amos Komenský. Nástin života a díla**, Praha 1957.

Kožík František, **Světlo v temnotách. Bolestný a hrdinský život Jana Amose Komenského**, Praha 1970.

Kurdybacha Łukasz, **Działalność J. A. Komeńskiego w Polsce**, Warszawa 1957.

Kvačala Ján, **Zur Lebensgeschichte des Comenius**, Monatshefte der Comenius—Gesellschaft 1, 1892, s. 109—121, 196—209, 275—285; 2, 1893, s. 39—46, 73—80, 136—143, 178—185, 226—232, 273—282.

Kvačala Ján, **Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften**, Leipzig 1892.

Kvačala Ján, **Komenský. Jeho osobnost a jeho soustava vědy pedagogické**, upravil J. V. Klíma, Praha 1920.

Kvačala Ján, **Komenský. Jeho osobnost' a jeho sústava vedy pedagogickej**, Martin 1921.

Kvačala Ján, **Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza**, Sankt Peterburk 1907.

Moutová Nicolette—Polišenský Josef, **Komenský v Amsterdamu**, Praha 1970.

Molnár Amedeo, **Esquisse de la théologie de Comenius**, Revue d'histoire et de philosophie religieuses 28—29, 1948—1949, s. 107—131.

Molnár Amedeo, **Samuel Maresius a Komenský**, teol. příl. Křesťanské revue 20, 1953, s. 25—27.

Nauta D., **Samuel Maresius**, Amsterdam 1935.

Neveux J. B., **Vie spirituelle et vie sociale entre Rhin et Baltique au XVIIe siècle**, Paris 1967.

Novák Jan V.—Hendrich Josef, **Jan Amos Komenský, jeho život a spisy**, Praha 1932.

Nováková Julie, **Comment naissait l'autographe de Comenius Clamores Eliae**, Acta Comeniana 29, 1983, s. 101—117.

Nováková Julie, **Fragment d'une lettre de Comenius envoyée en France en 1666**, Acta Comeniana 29, 1983, s. 157—159.

Petráčková Věra — **Steiner Martin, Příspěvek k informacím o činnosti Jana Amose Komenského v Sárošpataku** (s vydáním spisku *De controversia circa ritum acceptionis in sacra coena panis et calicis prioris et posterioris ortisque inde contentione iudicium*, 1654), *Studia Comeniana et Historica* 25, 1983, s. 45—60.

Polišenský Josef, **Třicetiletá válka a český národ**, Praha 1960.

Polišenský Josef, **Jan Amos Komenský**, Praha 1963.

Popelová Jiřina, **Jana Amose Komenského cesta k všenápravě**, Praha 1958.

Rood Wilhelmus, **Comenius and the Low Countries**, Amsterdam—Praha 1970.

Říčan Pavel, **Psychologie osobnosti**, Praha 1972.

Říčan Rudolf, **Dějiny jednoty bratrské**, Praha 1957.

Říčan Rudolf, **Nad bibliografickou studií o knižním díle J. A. Komenského**, *Knihovník* 1957, s. 155—159.

Říčan Rudolf, **Jan Amos Komenský, muž víry, lásky a naděje**, Praha 1971.

Schoeps Hans Joachim, **Deutsche Geistesgeschichte der Neuzeit II. Das Zeitalter des Barock**, Mainz 1978.

Šindelář Bedřich, **Vestfálský mír a česká otázka**, Praha 1968.

Trevor-Roper H. R., **Religion, the Reformation and Social Change**, London 1967.

Turnbull G. H., **Hartlib, Dury and Comenius**, London 1947.

Urbánková Emma, **Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archívech a muzeích**, Praha 1959.

Young Robert Fitzgibbon, **Comenius in England**, Oxford—London 1932.

Zoubek František J., **Život Jana Amosa Komenského**, vydal Jan V. Novák, Praha 1892.

(13)

SEZNAM ILUSTRACÍ

1. Uherský Brod — požár r. 1683. Perokresba podle anonymní olejomalby z r. 1683.
2. Výřez z Komenského mapy Moravy (1627): rodný kraj.
3. Dětské hry. Dobová rytina z *Orbis sensualium pictus*, Norimberk 1679 (čtyřjazyčné vydání).
4. Rozmanitost květů a plodů. Mědiryt z *Vestibulum scholasticae eruditionis*, Norimberk 1678 (trojjazyčné vydání).
5. Studijní pomůcky a vyučování ve škole. Mědiryt z *Vestibulum scholasticae eruditionis*, Norimberk 1678.

6. *Imatrikulační zápis jména Komenského na akademii v Herbornu r. 1611.*
7. *Herborn. Rytina z r. 1645.*
8. *David Pareus (1548—1622) — heidelberský profesor drží v ruce své Irenicum (1614). Rytina z r. 1622.*
9. *Johann Heinrich Alting (1583—1644). Dobová rytina.*
10. *Johannes Cocceius (1603—1669). Mědiryt J. Suyderhoefa podle Jana de Vos IV. z r. 1652.*
11. *Rozvržení a pojmenování věcí. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
12. *Přerov. Kolorovaná kresba z r. 1723.*
13. *Poučování dítěte. Dobová rytina z Orbis sensualium pictus, Norimberk 1679.*
14. *Fulnek. Veduta, kvaš z r. 1723.*
15. *Karel starší ze Žerotína (1564—1636). Olej ze 17. století.*
16. *Věznění a popravy. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
17. *Kryštof Kotter († 1647). Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*
18. *Vize podtínání sloupů papežství. Dobová rytina, ilustrace Kottero-vých proroctví v Lux e tenebris, Leiden 1665.*
19. *Vize lva stojícího na měsíci. Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*
20. *Kristina Poniatowská (1610—1664). Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*
21. *Ferdinand II. na koni. Mědiryt Jiljího Sadelera z r. 1629.*
22. *Lešno. Rytina z počátku 17. století.*
23. *Dvéře jazyků odevřené, 1633. Titulní list.*
24. *Ianua aurea reserata, Leiden 1644. Titulní list.*
25. *Názorné vysvětlení smyslových vjemů a živočišných funkcí. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
26. *Stavba domu. Mědiryt z Vestibulum 'scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
27. *Johann Valentin Andreae (1586—1654). Dobová rytina.*
28. *Mikuláš Koperník (1473—1543). Dobová litografie.*
29. *Titulní list Didaktiky české z let 1628—1632.*
30. *Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678. Titulní list trojjazyčného vydání.*
31. *»Šatstva rozdílové«. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
32. *Londýnský parlament (soud hraběte ze Straffordu). Lept Václava Hollara z r. 1641.*
33. *Samuel Maresius (1599—1673). Dobová rytina z r. 1655.*

34. *Výprava Karla I. proti Skotům. Lept Václava Hollara z r. 1639.*
35. *John Williams (1582—1650). Dobový portrét, olej.*
36. *Kardinál Richelieu (1585—1642). Dobový portrét P. de Champaigne.*
37. *Ze série mořských bouří. Lept Václava Hollara z r. 1665.*
38. *Srovnání anglické a české občanské války. Lept Václava Hollara z r. 1642.*
39. *Velký pohled na Londýn z Bankside. Lept Václava Hollara z r. 1647.*
40. *Londýnský Tower (ze série Čtyři pohledy na Londýn). Lept Václava Hollara z r. 1647.*
41. *Zimní oděv anglické dámy. Lept Václava Hollara z r. 1644.*
42. *Satira proti arcibiskupu Laudovi. Lept Václava Hollara, před r. 1644.*
43. *Soud arcibiskupa Lauda. Lept Václava Hollara z r. 1644.*
44. *John Selden (1584—1654). Rytina podle portrétu Petera Lely.*
45. *Rukopis dopisu Komenského z 6.—16. dubna 1642.*
46. *Louis de Dieu (1590—1642). Olej Pietera Dubordieua.*
47. *Jakub Golius (1596—1667). Olej Hieronyma van der My podle Jana de Vos IV. z r. 1651.*
48. *René Descartes (1596—1650).*
49. *Cestování. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
50. *Knihovna Leidenské univerzity. Rytina W. Swanenburgha podle Jana Cornelisze z r. 1610.*
51. *Ludvík De Geer (1587—1652). Dobový portrét, olej Davida Becka.*
52. *Kristina Augusta, královna švédská (1626—1689). Olej Jakoba Henrika Elbfase, asi z r. 1640.*
53. *Axel Oxenstierna (1583—1654). Olej Davida Becka.*
54. *Podpis švédského kancléře Axela Oxenstierny.*
55. *Anatomie na Leidenské univerzitě — amfiteátr. Rytina W. Swanenburgha podle Jana Cornelisze z r. 1610.*
56. *Královský zámek ve Stockholmu za vlády Gustava Adolfa. Dobová olejomalba.*
57. *Pansophiae prodromus, Leiden 1644. Titulní list.*
58. *Vize sjednocení lidstva v adoraci Krista. Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*
59. *Gustav II. Adolf, král švédský (1594—1632).*
60. *Podpis Gustava Adolfa.*
61. *O nemocech. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
62. *O knize. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
63. *Veřejné mínění ovládá svět. Lept Václava Hollara z r. 1641.*

64. *Rukopis dopisu Komenského z 1.—11. dubna 1647.*
65. *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae, 1648. Titulní list.*
66. *Vnější a vnitřní smysly člověka. Dobová rytina z Orbis sensualium pictus, Norimberk 1679.*
67. *Vyhlášení münsterské dohody. Lept Václava Hollara z r. 1648.*
68. *Mapa Uher. Lept Václava Hollara.*
69. *Norimberk. Lept Václava Hollara.*
70. *Zikmund Rákóczi (1622—1652). Rytina z r. 1648.*
71. *Jiří I. Rákóczi (1593—1648). Dobová rytina.*
72. *Vchod do úřednického bytu starého hradu v Sárospataku.*
73. *Hlavní obytná místnost Zikmunda Rákócziho v Sárospataku.*
74. *Kuchyň úředního bytu Ondřeje Klobusického v Sárospataku.*
75. *Kroj uherského pána. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
76. *Kroj uherské šlechtičny. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
77. *Polský sedlák. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
78. *Polský Žid. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
79. *Jana Lasitského Historie o původu a činech bratří českých, 1765. Titulní list.*
80. *Independentia, Amsterdam 1661. Titulní list.*
81. *Fortunae faber, Diogenes cynicus, Abraham patriarcha, Amsterdam 1662. Titulní list.*
82. *Signet Komenského. Titulní list Schola ludus, Amsterdam 1657.*
83. *Pravděpodobný portrét Zuzany Lorántffy (1600—1660) z r. 1660.*
84. *Portrét a podpis Olivera Cromwella (1599—1658).*
85. *Zbraně a válčení. Mědiryt z Vestibulum scholasticae eruditionis, Norimberk 1678.*
86. *Veduta Vratislavi, detail. Lept z třetí čtvrtiny 17. století.*
87. *Plán Haagu. Lept a mědiryt Cornelia Elandta, po r. 1660.*
88. *Mapa Severního Nizozemí. Rytec z dílny Johannese de Rama, kolem r. 1680.*
89. *Disquisitiones de caloris et frigoris natura, Amsterdam 1659. Titulní list.*
90. *Nicolas Tulp, amsterodamský radní. Soudobá rytina.*
91. *Opera didactica omnia, Amsterdam 1657. Titulní list.*
92. *Podobizna Komenského z Opera didactica omnia. Rytina podle Crispina de Passe provedená Davidem Logganem z r. 1657.*
93. *Hugo Grotius (1583—1645). Olej Jana Anthonisze van Ravesteyn, asi 1613.*

94. *Poutník s průvodcem. Dobová rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*
95. *Manuálník, Amsterdam 1658. Titulní list.*
96. *Janua sive Introductorium in Biblia sacra, Norimberk 1658. Titulní list.*
97. *Rozmanité tvary lodí. Lept Václava Hollara z r. 1647.*
98. *Nizozemský kupec. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
99. *Nizozemský lodník. Mědiryt Ch. Weigela z r. 1703.*
100. *Josef Justus Scaliger (1540—1609). Olej, anonym z r. 1604.*
101. *Mikuláš Drabík (1588—1671). Soudobá rytina z Lux e tenebris, Leiden 1665.*

Přes 7000 stran a 5000 obrázků o Vesmírných lidech najdete na internetu:

www.vesmirni-lide.cz

www.vesmirnilide.cz

www.andele-svetla.cz

www.andelesvetla.cz

www.universe-people.cz

www.universe-people.com

www.cosmic-people.com

www.angels-light.org

www.angels-heaven.org

www.ashtar-sheran.org

www.himmels-engel.de

www.angeles-luz.es

www.angely-sveta.ru

www.anges-lumiere.eu

www.angelo-luce.it

www.anioly-nieba.pl

www.feny-angyalai.hu

www.anjos-ceu.eu

www.angeli-raja.eu

16.9.2007

IVO A. BENDA